

В.А. ТКАЧЕНКО

ВИРОК СЕРЕДОВИЩА

Монографія

Дніпро
МОНОЛІТ
2020

УДК 32+33(477)

Т 48

*Друкується за рішенням
президії Міжнародної академії
біоенерготехнологій
(протокол № 1 від 25.01.2020 р.)*

Рецензенти:

- Ю.П. Батулін* – головний експерт МАБЕТ, доктор еніології, доктор філософії парапсихології;
С.Ю. Хамінич – доктор економічних наук, професор, Голова придніпровського відділення Академії економічних наук України.

Ткаченко В.А.

- Т 48 Вирок середовища: монографія / В.А. Ткаченко. – Дніпро: МАБЕТ, Монолит, 2020. – 312 с.

ISBN 978-617-7369-50-8

В роботі концептуально розкрито результати аналітичних наукових досліджень стану середовища суспільства України в контексті природних процесів і взаємодії інституціонального управління.

В роботі концептуально доведено, що в науковому Всесвіті і взаємодії з ним суспільства, за всіма ознаками і криється головна доцільність людини, суспільства, всієї зеленої цивілізації. Зроблено наміри науково довести, що людину слід розглядати як складну біоенергоінформаційну систему, з її планетарним і вселенським Розумом в його матеріальній і енергоінформаційній іпосаях.

УДК 32+33(477)

ВІД АВТОРА

Шановний читачу!

Переглядаючи цю монографію, у тебе природно може виникнути запитання: хто він, цей автор, і чого він добивається?

Я бажаю, щоб наш народ жив, як він того заслуговує, щоб Україна, в якій і я проживаю, була високорозвиненою, цивілізованою державою, щоб ми займали чільне місце серед світової спільноти, щоб нас поважали у різних куточках земної кулі, бо ми того варті.

Глобальні загрози, що створені сучасною цивілізацією, впливають із самої специфіки мислення і технологій діяльності на третьому рівні розвитку, коли рішення приймаються здебільшого на підставі логічного розрахунку, без серйозного врахування загальних закономірностей, знання законів природного розвитку та етичних принципів духовності. Тож не дивно, що успішне вирішення однієї проблеми здебільшого призводить до виникнення кількох нових. Відтак наше нинішнє життя нагадує гордіїв вузол проблем і суперечностей, який неможливо розв'язати, користуючись існуючою системою мислення.

Рішення можна знайти лише в процесі переходу людства у над-систему — до п'ятого рівня мислення, до п'ятого рівня світогляду, соціальної організації та відповідних технологій. Це перехід до космічної цивілізації, в якій духовні цінності є не лише гарними словами, а і сутністю повсякденного життя.

Саме Україна за загальним інтелектуальним потенціалом здатна до перетворень такого масштабу. Саме на терені України, починаючи з 2003—2008 років народжуються люди, у яких програма самовизначення, програма саморозвитку найбільш придатна для стрімкого переходу до п'ятого рівня. Все буде залежати від того, які умови ми для цього переходу створимо, як будемо сприяти їм у цій нелегкій, але благородній справі.

Те, що сьогодні нам здається хаосом і аномалією, з нашої загальної точки зору, є необхідним елементом більш загального порядку процесів розвитку. Проте це зовсім не є підставою для того, щоб пасивно коритися силам хаосу і мороку, що обійняли всю Україну і які сьогодні святкують тимчасову перемогу.

Доводиться визнати, що теперішні спроби реформування України відбуваються майже в цілковитій темряві. І так триватиме доти, доки ми не збагнемо, що ефективний розвиток спільноти «Україна» неможливий

без урахування процесів у середовищі, яке нас оточує, без визначення шляхів, що дозволять уникнути чергової глобальної кризи.

Глюзорною є надія на те, що поширення демократії сприятиме зменшенню військових конфліктів і підвищенню стабільності в суспільстві. Тезу про те, що «демократичні країни не воюють між собою», спростували США і НАТО у Югославії, Росія і Туреччина, Афганістан і Пакистан, країни Африканського континенту у себе вдома.

Надмірна довіра до ототожнення демократії і миру, що ґрунтується на застарілих припущеннях, стає реальною загрозою, оскільки може приспати почуття небезпеки навіть у тих, хто сповідує подібні теорії.

Шлях у майбутнє у нас один — через визначення та усвідомлення сучасності й зіставлення його з минулим.

Тож нехай не дивує вас, коли точка зору автора не буде співпадати з вашою. Замисліться, зважте і, можливо, ваше бачення буде ще точнішим, правдивішим і, що найголовніше, воно буде в ім'я миру, загального розвитку на основі природної духовності і поваги.

Я мрію про *світ*, в якому мають жити світлі і радісні люди, де народи прагнуть до взаєморозуміння на економічних, а не військових засадах, де саме слово війна буде викреслено з пам'яті людей; *світ* вільного природного розвитку на основі енергоінформаційної єдності й духовності; *світ*, у якому найбільшим надбанням буде людина, її розум, природні здібності, інтелект; *світ* динамічного розвитку, що долає прірву між бідністю і багатством; *світ*, що виступає проти всього надприродного, зверхності і зневаги, зубожіння і надмірного збагачення, насильства і поневолення; *світ*, який не соромно буде передати нашим дітям та дітям наших дітей; *світ* новий, вже природного суспільства, що прийде в XXI-му столітті. Я мрію про *людей* великої наснаги, надзвичайного інтелекту і професіоналізму. Пора забути нам про нації й національності. Я мрію про людей з екологічно чистим мисленням у екологічно чистому середовищі.

Нехай щастить Вам у добрі та злагоді!

*З повагою,
Володимир Ткаченко*

ТКАЧЕНКО ВОЛОДИМИР АНДРІЙОВИЧ

Доктор економічних наук, професор з економіки; академік Академії економічних наук України; академік Російської академії природничих наук; дійсний член Міжнародної академії авторів наукових відкриттів і винаходів; почесний академік Міжнародної академії нетрадиційної медицини; засновник і президент Міжнародної академії біоенерго-технологій.

Народився 1935 року, вересня, восьмого числа на Дніпропетровщині в селі звичайних селян. Закінчив 10 класів середньої школи; Вище військово-авіаційне училище (пілот-винищувач); Університет марксизму-ленінізму при ЦК КПСС (спеціаліст з політекономії); Дніпропетровський Державний університет імені 300-річчя з'єднання України з Росією (інженер-механік по виробництву літальних апаратів).

Пропрацював понад 50 років у Науково-виробничому об'єднанні «Південний машинобудівний завод ім. О.М. Макарова» від робочого широкого профілю на металообробних верстаках до директора Державного базового центру «Критичних технологій — Криттехмаш»; керівником спілки незалежних вчених у галузі економіки при Голові Верховної Ради України (консультант з економічних питань); проректором з наукової роботи Дніпропетровського університету економіки і права; директором Науково-дослідного інституту розвитку економіки і суспільства Університету ім. А.Нобеля.

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

На сучасному етапі більшість найгостріших дискусій вчених, щодо економіки країн, що розвиваються, зрештою зводяться до питання про економічну конвергенцію — зможуть чи не зможуть бідні країни наблизитися до рівня життя багатих країн.

В цій роботі викладено результати наукових досліджень за останні п'ятнадцять років ХХ ст. та двадцять п'ять років ХХІ ст. Основною метою цих досліджень було з'ясування думки, що достатня умова прискореного розвитку бідних країн, до яких світове суспільство відносить і Україну, — це проведення ними ефективної економічної політики, яка включає, в першу чергу, режим відкритої торгівлі і захист прав приватної власності, на основі поваги до суспільства, в якому це відбувається.

В останнє десятиріччя вченими-економістами різних країн було зламано немало списів щодо визначення цієї проблеми, в результаті чого було створено ряд сміливих теоретичних розробок і накопичено велику кількість цінних емпіричних даних. До речі, автор даної роботи не завжди погоджується з більшістю цих робіт і, тим більше, висновків, що були зроблені. Причини такого підходу автора будуть розкриті нижче. Але одна з головних полягає в тому, що всі автори відомих праць розглядали тільки країни з одним і тим же устроєм та ідентичними соціально-економічними відносинами, на основі статистичного аналізу.

Концепція про тенденцію більш швидкого економічного зростання бідних країн порівняно з багатими, основоположником якої був Солоу, полягає в тому, що країни можуть мати різні рівні стабільних державних доходів, але після забезпечення фактора стабільності державних доходів можна очікувати, що бідні країни розпочнуть свій розвиток значно швидше, ніж багаті. Проти цієї концепції виступив П. Роумер. У 1986 році він висунув теоретичну модель економічного зростання, за якою зростаючий ефект масштабу, діючий завдяки виробничим технологіям, призводить до того, що багаті країни не тільки зберігають, але й підвищують свою зверхність над бідними. Що і відбувається у сьогоденні.

Роумер підкреслив, що припущення щодо прискореного економічного зростання бідних країн ґрунтувалося тільки на традиційній технологічній базі і, що теоретична модель Солоу була запропонована у післявоєнні роки і узгоджувалася з середніми показниками економічного розвитку високорозвинених країн.

Таким чином, теоретична модель Роумера і його надто сміливі припущення, які теж були розроблені на основі емпіричних поглядів, дали поживу для наукових дискусій, які не скінчуються ось уже цілих сім десятиріч. Багато вчених сходяться на думці, що процеси конвергенції можливі тільки для багатих країн.

Деякі вчені (В. Баумоль, Р. Барро, Х. Сала-і-Мартин) зробили припущення, що тільки країни з відповідним стартовим рівнем людських ресурсів можуть скористатися досягненнями сучасної науки і техніки, що дає їм надію на зближення з багатими країнами. Вони навіть запропонували поняття «помірної відсталості», вважаючи, що тільки країни з середнім доходом на душу населення мають змогу підвищити свій технологічний рівень за рахунок запозичення зарубіжного досвіду, а бідні країни навіть неспроможні подолати прірву у рівні знань і технологій.

А відомий американський політолог Збігнєв Бжезінський дійшов до висновку, що такий державі як Україна і розвиватися не має сенсу, що суспільство деградує і його чисельність скоро дійде до п'ятнадцяти мільйонів.

Загальний висновок, зроблений останнім часом, полягає в тому, що бідні країни розвиваються дійсно скоріше багатих, але тільки за умови наявності відповідного людського капіталу, тобто у тому випадку, якщо її людський капітал буде більше того, який звичайно притаманний для країн з низьким рівнем доходів на душу населення.

На наш погляд, будь-яка із цих гіпотез, виявився вона вірною, визначила б найсумніші перспективи для бідних країн, оскільки вони не в змозі досягти високих темпів економічного зростання, який тільки і здатний допомогти зрівнятися їм з багатими країнами.

Дійсно, економічне зростання, відповідно і економічна конвергенція, вимагають достатньо розвинених економічних інституцій. А тому країни з низькою організацією соціально-економічного життя, в яких відсутній захист прав власності і володарює автаркічна торговельна політика, а національна валюта неконвертована і т. ін., навряд чи спроможні будуть наблизитись до розвинених країн, незалежно від їх виробничо-технічного рівня і стартового людського капіталу.

Ми маємо післявоєнний досвід, коли якщо і не всі, то більшість країн Європи так і не спромоглися створити необхідні економічні інституції. Але ж рівень життя в них не такий вже й далекий від середньоєвропейського. А якщо взяти країни Далекого Сходу (Японія, Південна Корея, Таїланд, Сінгапур, Індонезія), то вони навіть випереджають середньоприйнятий рівень.

Отже, маємо право припустити, що причина неспроможності бідних країн розвиватися швидкими темпами — це не рівень технологій, а політика влади, яка домінує в країні та вкрай низька розсудливість людей.

Тобто, розглядаючи спроможність тієї чи іншої країни до економічного зростання, слід пам'ятати, що вона визначається не стартовим капіталом і не технологічною базою, хоч вони і є головним підґрунтям зростання, а вибраною стратегією розвитку та соціальним потенціалом людей. Але її теж не слід абсолютизувати, бо ж невірно вибрана стратегія розвитку аж ніяк не є безповоротною, навіки пов'язаною з низьким рівнем доходів на душу населення. Її можна змінити на іншу, адже ці процеси вельми динамічні.

Наші припущення відповідають інформації, яка є у нашому розпорядженні щодо різних країн, а не припущенням, що конвергенція неможлива в принципі.

А висновок з цього такий: більшість бідних країн світу, які вибрали стратегію розвитку на основі цивілізованих ринкових відносин, дотримувалися загального права приватної власності, відкривали кордони (в разі необхідності) для міжнародної торгівлі, як правило, досягали економічного зростання.

Але нам до вподоби більше слова Адама Сміта: «Мало що так допомагає піднесенню держави до вершин благополуччя із безодні самого найнижчого варварства, як мир і спокій, необтяжливі податки і розумне правосуддя».

Тож, виходячи з міжнародних підходів до загальних чинників зростання, розглянемо стан України та спробуємо спрогнозувати її майбутнє.

Припустимо, що успіх базується:

на неокласичних підходах:

- зовнішня орієнтація і макроекономічна дисципліна;
- управління і характеристика суспільства, сформованого відповідно до регіональних конфуціанських традицій;
- «ефект заразності» регіонального успіху;

на аспектах:

- стабільне навколишнє середовище, яке сприяє інвестиціям і розвитку підприємництва;
- потужні стимули спрямування ресурсів та ініціативи в русло ефективної діяльності;
- наявність певного динамічного механізму економічного зростання для забезпечення управління надшвидким розвитком;

на технологічній базі:

- національна програма критичних технологій;

— єдина академія наук з різними науковими напрямками з галузевими академіями (медична, педагогічна, юридична, економічна, технологічна, аграрна, інженерна тощо);

— інвестиційний технологічний фонд із входженням до світової співдружності;

на економічній інтеграції у:

— працю, як діяльність людини, націлену на створення економічного достатку;

— капітал, як витрачені ресурси, допоміжні засоби виробництва, створені людиною продукти праці;

— землю і природну сировину, як засади стабільного виробництва і благо, як екологічно чисте довкілля;

— планування в умовах цивілізованих ринкових відносин, як засіб отримання максимального прибутку;

— стратегію виробництва, як концептуальне бачення розвитку народного господарства;

на оптимальній організації виробничої сфери і державного обстрою:

— постановка мети в межах оперативної діяльності;

— визначення цілей щодо перебудови організаційної структури народногосподарського комплексу та економіки держави;

— визначення концептуальних основ стратегії реорганізації та реформування;

— визначення пріоритетів і форм підприємництва і перебудови виробництва;

на ефективній організації виробничих підприємств і систем управління ними:

— розробка підприємницької концепції та її правові аспекти;

— розробка методів виходу на потенційних інвесторів та визначення факторів фінансування;

— визначення держави у ролі підприємця;

— розробка системи послідовних дій для забезпечення досягнення поставлених цілей, яка підтримується за допомогою організаційних та інформаційних технологій і комп'ютерної мережі.

Все це має здійснюватися за умови розуміння основних засад:

— перехідного періоду, як довготривалого і багатоаспектного закономірного процесу розвитку, що за своєю тривалістю прирівнюється до життя цілого покоління людей, та переходу соціально-економічної системи з одного формаційного стану в інший, скоріше інформаційний — стан зовсім іншого характеру як за соціальною формою, так і за

економічним змістом, з метою можливого і бажаного довгострокового соціально-економічного виграшу;

— ринку, як організаційно-економічного механізму в системі виробничих відносин щодо вільного обміну товарів між суб'єктами у грошовому еквіваленті з метою задоволення особистих і суспільних потреб;

— ринкових відносин, як суспільно-економічних відносин суб'єктів у системі виробничо-господарської діяльності, основою яких є відносини власності як на засоби виробництва, так і на товарну продукцію чи види послуг, що надаються з їх допомогою та які базуються на комплексі прав щодо оптимального розподілу соціальних благ;

— ринкових суспільно-економічних відносин суб'єктів на засадах «капіталу», як відносин, що виключають можливість повної або часткової монополізації засобів виробництва окремими особами чи групами осіб, стихійного обміну товарів у грошовому еквіваленті з метою збагачення, при різкому контрасті багатства і бідності, що тягнуть за собою постійну жорстоку боротьбу суб'єктів за підтримку найнеобхідніших умов життєдіяльності одних і збагачення інших;

— соціально-ринкових суспільно-економічних відносин суб'єктів, як відносин за умов зосередження життєво необхідних засобів виробництва у руках суспільства (колективна, корпоративна, державна форми власності) при вільному обміні товарів у грошовому еквіваленті, а також створення матеріального добробуту з метою більш повного задоволення потреб і різностороннього розвитку кожного індивіда і держави в цілому;

— соціально й екологічно орієнтованих суспільно-економічних відносин суб'єктів, як відносин за умов зосередження основних засобів виробництва в руках суспільства в цілому і відповідних їм відносин на засадах комплексу прав при використанні різноманітних форм товарного обміну в грошовому еквіваленті;

— суспільно-нормативних відносин суб'єктів, як соціально-правових відносин в оптимальному і природному суспільстві на засадах комплексу прав при інтелектуальному обміні індивідів, груп, колективів і держав в цілому.

Творення такого суспільства на теренах України супроводжується його стрімким просуванням у минуле, тому що майбутнє є не що інше, як детерміноване в часі минуле. Тож на підставі критичного дослідження величчя минулого нашого народу слід шукати наше майбутнє. Тільки не 100 років тому — у цей період Україна своєї історії не має, — а за 1000 років, коли вона її почала втрачати. Саме тут можна знайти невірні рішення наших пращурів, за яких Україна була сплюндрована й

розтоптана. Саме за рахунок усунення цих вад можливе відтворення могутньої держави на теренах України.

Врешті-решт, із суто практичної точки зору, важливіша не генетика, а саме реальна поведінка, адже людині однаково, хто її вбиває — палеоантроп (нелюд, «хижий вовк») чи людина, яка є носієм поведінки Нелюда. Так само їй однаково, хто у неї відбирає останній шматок хліба — генетичний сугестор — маніпулятор (перевертень, «вовк у овечій шкурі») чи людина, яка поводить себе як Перевертень.

У зв'язку з цим, Нелюдами і Перевертнями називатимемо всіх носіїв відповідної поведінки, незалежно від їхньої видової належності і займаних посад на регіональному чи державному рівнях, в банках чи державних інституціях.

Врешті-решт, щоб краще збагнути добро, треба дослідити зло; щоб краще зрозуміти світло, треба відчувати темряву; щоб пізнати Людину, треба поспілкуватися з Нелюдом.

Безумовно, що викладені вище погляди не вичерпують усього розмаїття уявлень про природу суспільства. Суспільство складається з людей, більшість яких уражені вірусом психічного виродження. Але розглянуті вище підходи дозволяють побачити доволі цілісну картину, яку, з певними застереженнями, можна звести до цілісної системи розвитку.

Отже, суспільство в цілому ми будемо розглядати як єдину біо-енергоінформаційну фундацію в загальній оболонці (єдиній «шкірі»).

Розділ 1

ПОМІРКОВАНА ВІДСТАЛІСТЬ НАРОДУ ЧИ ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ВЛАДИ?

Безальтернативно і науково спірно перед Україною в 1991 році поставала проблема переорієнтації так званого «соціалістичного народного господарства», яке існувало майже 70 років, у господарство на основі ринкових економічних відносин.

На відміну від високорозвинених цивілізованих країн, які в подібних випадках створювали державні структури у вигляді опікунських, координаційних та інших подібних відомств, як інструмент цілеспрямованої і планомірної координації дій для досягнення поставленої мети, всупереч здоровому глузду, в Україні все було зроблено не в напрямку подолання перепон і розв'язання проблем, що виникали, а немов би за єдиною командою, всі інститути державного управління стали на шлях породження величезних труднощів під час входження в систему цивілізованих ринкових відносин.

Відсутність аналогів і помилки в застосуванні наявного інструментарію, а також невпевненість через невміння і нерозуміння процесів роздержавлення зовсім не схилили до проведення глибокого наукового аналізу трансформаційних процесів як у регіонах, так і в державі в цілому.

Дослідження ускладнювалися ще й тим, що був порушений державний статоблік, регіональні органи абсолютно не дотримувалися статистичної звітності. Це призвело до порушення динаміки процесів, позбавило дослідників необхідної і правдивої інформації про стан справ у галузях, на підприємствах і в народному господарстві держави в цілому, бо приховувало істинне становище, так як колишні підприємства державного підпорядкування, а також різноманітні структури державної системи управління були зайняті питаннями власного обustrою і практично «відходили» від питань статистичної звітності, роблячи її надто формальною, тим більше ніхто не давав ученим доступу до наявної більш-менш повної інформації про фірму, підприємство, галузь.

Останнім часом більшість авторів у своїх публікаціях, спираючись на класичні методологічні й теоретичні основи, прагнучи зберегти історичну спадковість суспільного розвитку, стали більш активно розробляти теоретичні проблеми ефективності промислового виробництва, організаційного проектування господарського механізму і систем управління, товарно-грошових відносин, ціноутворення, економіко-математичних засобів і

моделей економічного розвитку, теорії оптимального планування та об'єктивно обумовлених оцінок, забуваючи, що ми сьогодні знаходимося на роздоріжжі, коли одна формація ще не вмерла, а інша народжується в муках і конвульсіях. Цей період усвідомлюють не всі, але багато хто говорить про ці процеси, називаючи їх «перехідним періодом».

Природне прагнення підняти економіку на якісно новий рівень, істотно збагатити теорію за рахунок узагальнення власного і світового досвіду, досягнень світової суспільної думки не може матеріалізуватися без усвідомлення самої суті перехідного періоду, його наповнення і функціональних можливостей.

Первісно, слідуючи за буквальною змістом слів «перехідний період», ми намагаємося уявити його як тимчасове, просторове, структуроване теперішнє сьогодення, що знаходиться між минулим і майбутнім: як щось, що детермінується минулим (як причиною) і майбутнім (як метою).

Однак, для перехідного стану соціально-економічної системи і минуле, і майбутнє не певні. Минуле знову і знову інтерпретується, стає неосяжним і непередбаченим, бо, якщо минуле однозначне, то і рухатися можна тільки в одному напрямку — до безальтернативного майбутнього. Саме через це виникають і не припиняються суперечки про наше минуле. В них здійснюються пошуки не тільки і не стільки істини, скільки обґрунтування вже вибраного майбутнього.

Майбутнє, як існуюча в суспільній свідомості соціальна мета, не просто суперечливе, але й розірване, розрізнене, оскільки в суспільстві слабшає біоенергетична наповненість і воно не набирає необхідної критичної маси. Сьогодні потреба «набрати» її виявляється і в наполегливій ідеалізації національної історії, і в суперечках про соціалізм та новий капіталізм, і в художньо-абстрактних поглядах на загальнолюдські цінності.

Однак, ніяке суспільство не може нормально розвиватися, не набравши достатній рівень критичної маси. А це не так просто. Тим більше в період, коли уявлення про соціально-економічну мету всього суспільства динамічне й швидкоплинне, змінюється слідом за боротьбою і перемогами групових (кастових, кланових, класових, партійних і суспільних) інтересів.

Тоді, може має сенс спроба уявити перехідний період як самостійний стан соціально-суспільної системи? Зовсім ні, бо тоді воно повинно відрізнятися не тільки своїми внутрішніми властивостями, але й місцем в неподільному історичному потоці. Відомо, що стабільні інерційні періоди розвитку геометричні, співпадають з лінією завершеного історичного процесу, де вже видні відрізані, нерозвинені гілки. Перехідні ж періоди ідуть немовби під кутом до цієї лінії, оскільки наповнені

надлишковими і хаотичними процесами, різноспрямованими щодо тенденції розвитку, що складається.

Скоріше перехідний період можна назвати своєрідним потоком, що вирує, несе всю сукупність історичних подій, що можуть і мати, і не мати очевидного сенсу, соціальних функцій та історичного майбутнього. Через це їх дуже важко зрозуміти.

Визначити зміст, спрямування цього потоку в цілому неможливо. Але певно, що його річище прокладають сьогодні все прискорюючи процеси модернізації суспільства, структурна реконструкція економіки і нова науково-технічна база. Форми цих перебудов (реформ) і модернізацій дуже різноманітні. Усі ці події аж до виходу країни на новий рівень стійкого економічного розвитку, а також до стабілізації соціальних і політичних структур (систем), можуть дати уявлення про перехідний період.

Таким чином, перехідний період — це довготривалий (інколи порівнюють за тривалістю з життям цілої генерації людей) і різноманітний природний процес переходу соціально-економічної системи з одного формаційного стану в інший формаційний стан цілком нового характеру як за соціальною формою, так і за економічним змістом, з метою можливого (хоча і не завжди реалізованого) довгострокового соціально-економічного виграшу.

В останні роки ми якось звикли до слова «криза». До слова, а не до його змісту. Часто повторюючись, це слово вже не лякає, як раніше: криза в економіці, криза в міжнаціональних відносинах, криза влади тощо. Спроби вийти з цього стану поки що малоефективні, хоча нестатку в них немає. Розробляються програми виходу з кризи, програми переходу до регульованого ринку, програми стабілізації тощо. Ведеться пошук нових форм державного обустрою. Але всі ці спроби наштовхуються на неадекватне сприймання, недовіру, байдужість, а часом і на відверте роздратування людей.

Безглуздо заперечувати тезу про те, що буття визначає свідомість. Але зараз у драматичній правильності такого підходу є щось безнадійне. Зрозуміло, що нестійкість суспільної свідомості характерна для перехідних періодів. Криза свідомості значною мірою «задана» тими об'єктивними процесами, під впливом яких вона формується. Важко, наприклад, припускати гармонію в колективній свідомості соціальних груп, порізному пов'язаних із засобами виробництва. Неоднакові їхня зацікавленість в розвитку виробництва, інтелектуальні запити, що безпосередньо стосуються їхньої трудової діяльності, і відповідно спроможність і потреби осмислення суспільних процесів. Ці відмінності мають глибинну основу диференціювання суспільної свідомості і не можуть бути до кінця

ліквідовані ані соціальними програмами, ані ідеологічним впливом. Помітні зміни можливі та ймовірні тут лише в ході створення і реалізації програми переходу до іншої формаційної моделі соціально-економічного розвитку.

Чи не в цьому полягає суть і зміст соціальності, демократії, цивілізованості? Адже соціальність, зрештою, означає ступінь рівності й свободи людей, досягнутий ними на тому або іншому етапі розвитку. Цивілізованість відображає рівень матеріальної й духовної культури людей, рівень реалізації їх здібностей в інтересах усього суспільства.

Класики філософії суспільного розвитку завжди виходили з того, що конкретні форми рівності, свободи, культури індивідів специфічні для кожної формації. І ці форми відповідають стану суспільних продуктивних сил і панівній формі суспільних виробничих відносин. У кожній наступній формації рівень соціальності й цивілізованості підвищується, але має свою межу.

Відомо, що першим речовим показником кожної формації є панування в країні певного типу економічних відносин власності. Для високосоціальної формації — це панування загальнонародної власності на засоби виробництва та існування. 1929 рік різко змінив, закінчивши повний життєвий цикл перехідного періоду, соціальну структуру держави і змусив прийняти принципово іншу модель соціальної диференціації, діючи до цього часу. Соціальну структуру не стільки класового, в традиційному розумінні слова, скільки принципово іншого типу поділу, бо класові ознаки і суспільні відносини між різноманітними групами немовби узурпуються, задаються всесильним державним утворенням. Саме при таких відносинах і утворилася деформація — реальність перетворилася на формальність.

Поглинання суспільства державою, узурпація ним основних класових ознак призвели до того, що економічні класи у справжньому розумінні слова перестали існувати. У відповідності з цим, суспільство дійсно стало безкласовим. Однак, соціальна диференціація і соціальні конфлікти не були скасовані, вони лише змінили європейський костюм на цілком інший, небачений до цього. Замість класової боротьби навколо власності на засоби виробництва розгорнулася боротьба навколо перерозподілу — за ключові важелі, контроль над каналами і терміналами редистрибутивної мережі. Бо в межах ринку матеріальний добробут визначається доходом від власності на засоби виробництва або від своїх робочих здібностей. В інших же умовах дохід замінюється платнею (яке ємне слово), нормованою заробітною платою, тобто рентою від займаного місця у розподільчій системі. У даному випадку для «підключення» до редистрибутивної мережі

вимагається зайняти відповідне соціальне становище, що визначає, до якого саме каналу має право припаркуватися та або інша група, індивід.

Отже, редистрибуція є структуроутворюючою підставою соціальної диференціації, поділяючи все суспільство на дві великі функціональні частини: рядових виробників, які створюють додатковий продукт і «розпорядників», які вилучають цей додатковий продукт і включають його в редистрибутивну мережу, виконуючи, таким чином, диспетчерські функції. Причому це вилучення набуває явно вираженого рентного характеру, тобто здійснюється через податковий прес.

Чи не в цьому всі наші біди? І чи не тут треба шукати вихід із становища, що склалося?

Адже позаекономічний, владно-політичний характер вилучення додаткового продукту неминуче породжує відмінності не тільки в соціально-економічному, але і в реальному правовому статусі двох зазначених соціальних груп. Розподільні функції, таким чином, закріплюються як нелегітимне право, що надається особам лише певної соціальної сукупності («номенклатури»). А офіційно проголошена рівність усіх перед законом перетворюється, таким чином, на фікцію, що маскує фактичний імунітет недоторканності представників вищої еліти.

Легенда про ефективний контроль за розподілом «в інтересах усього суспільства» не може приховати того факту, що вся «диспетчерська» (координаційна) діяльність значною мірою підпорядкована корпоративним інтересам вищих і середніх функціональних груп. Причому при всій безлічі ієрархічних статусів усередині стану «диригентів», загальна для них причетність до управління розподілом консолідує їх у групу «для себе», чого не можна сказати про надто слабкий, гетерогенний стан виробників. Він роздрібнений на безліч відомчих, професійних, регіональних та інших статусів «допущення до одержання благ», що немовби роздаються згори. Історичний досвід навчає: тривале панування тотальної редистрибуції, в принципі, неможливе! У її надрах обов'язково зароджуються відносини цілком іншого характеру: або відносини ринкового обміну, або цілком нові соціально-економічні відносини нової формації. І це не можна не помітити у нас в країні, де давно вже діє «тіньова економіка», а з ретельно приховуваної офіційної розподільної системи, виникли нелегальні або напівлегальні «сірий» і «чорний» ринок.

Справедливості заради слід відзначити, що зароджені в надрах редистрибутивної організації економіки ринкові відносини і прихована своєрідна одноосібна власність являють собою елементи корозії та розкладу самої системи перерозподілу. І вони не зможуть стати базисом тієї ринкової економіки, до якої ми сьогодні так прагнемо. Бо вони

створюють лише паразитарні структури, що репродукуються і розвиваються тільки за рахунок вад в організації економічного життя, за рахунок соціальних негараздів. Тому ринкові відносини (якщо їх можна так назвати) у нас в країні і більшість їхніх носіїв відзначені незмивним тавром загинання, скоріше загнилої системи, без якої вони не мають шансів на виживання.

Дійсними носіями майбутніх цивілізованих ринкових відносин стануть не ці чинники, що несуть з собою лише бруд і соціальну вульгарність, що закріплюють протиприродний для прогресивного розвитку архаїчний статус, а соціальні групи, які зорієнтувалися на максимально передові досягнення у виробництві. Суб'єктами оновлення можуть стати лише люди, пов'язані не з торгівлею або розподілом, а безпосередньо з матеріальним і духовним потенціалом, зацікавлені у вільній економічній конкуренції, що не бояться її завдяки своїм високим професійним якостям.

Природно, що у перехідний період навряд чи вдасться уникнути тимчасового підсилення тіньових структур, що намагаються інтегруватися у новостворюваний ринковий механізм та оволодіти ним. У нинішній момент, коли редистрибутивні механізми паразитують, а ринкові ще не зміцніли, яскравий приклад цього — поява на поверхні суспільного життя цілого ряду мало привабливих моментів, властивих ранньокапіталістичним відносинам, це майже неможливо, бо природно викликає негативну реакцію більшості населення проти ринку взагалі.

Отже, невід'ємною частиною соціальної структури нашого суспільства сьогодні є система статусів, що обертаються навколо не відносин власності, а навколо відносин у сфері доступу до товарів. Одні через владу прагнуть до тотального контролю за перерозподілом, другі ж, навпаки, формуються в ранжировані структури соціальних статусів, які формально або неформально реєструються суспільством. Поступово обидві структури рангів приходять до спільного знаменника, складаються в єдине цілісне утворення. При цьому процес інституалізації неофіційних статусів все більше розростається.

Слід пам'ятати, що суспільство стабільне до тих пір, доки панує формальний, схвалений державою, традиційно закріплений престиж. Якщо ж на передній план виступає протилежне, починається суспільна криза.

Особливо небезпечний на сучасному етапі для економіки й суспільства в цілому симбіоз працівників партійно-державного і міністерсько-відомчого апаратів, які традиційно володіють владою і високим офіційним становищем і які зайняли аналогічні за рангом статуси працівників торгівлі, сфери послуг, місцевих інститутів управління.

Надто болісними виявляються бурхливі процеси перетворень у відносинах власності. Становлення її нових форм, конкуренція між ними і раніше неминуче породжували велике різноманіття думок. Плутанина у сфері розподілу здатна довести і доводить це безладдя думок до конфліктів. Особливо гострі висловлювання звучать щодо ринкової економіки. Застарілі стереотипи зрівняльного соціалізму, вигадливим чином поєднуючись у масовій свідомості з «прогресистськими» настановами на негайні радикальні зміни, призводять до непередбачуваних реакцій в суспільстві на будь-які соціально-економічні програми.

Який же стан соціальної структури нашого суспільства? Він непередбачений, бо припускає наявність різноманітних напрямків групової свідомості, які знаходяться на різних стадіях зрілості. Взаємовідносини між ними неоднозначні, співіснування часто взаємовиключне, а настанови уряду створюють прецеденти соціально-психологічного спрямування.

Чи означає все це, що очевидна криза суспільної свідомості є безпосереднім відображенням кризи суспільної системи?

Безумовно, але констатація цього факту нічого нового й корисного не дає. Ми потрапляємо в замкнуте коло: не можна змінити свідомість, не змінивши суспільство, але не можна змінити й суспільство, не змінивши свідомості. Коли кожне з цих положень обговорюється окремо — це немов би має сенс, але як тільки об'єднати їх, то всяке обговорення стає безглуздом.

Що ж робити? Котрий раз ми ставимо це питання і не знаходимо правильної відповіді.

На наш погляд, важливе не стільки питання про кризу суспільної свідомості, скільки питання про усвідомлення суспільством свого кризового становища.

Характеризуючи сучасну соціальну структуру нашого суспільства в цілому, не можна не підкреслити її крихкий, магоподібний характер. Інакше в суспільстві, в якому була відсутня повна безумовна власність (вона у нас неправомірно асоціюється з приватною, хоча суб'єктом її може бути будь-яка юридична особа, наприклад, трудовий колектив), бути не може.

Природно, при такій ситуації, коли один формаційний стан розвалився, а інший ще не сформувався, у нас будуть відсутні дійсно економічні й правові суб'єкти. Але діалектика розвитку говорить, що в «безсуб'єктивному» суспільстві не може бути і повноцінних об'єктів. У такому суспільстві не діють економічні (класоутворюючі) механізми соціального структурування. Їхнє місце займають позаекономічні, адміністративно-вольові механізми, які формують з цієї аморфної магми штучний стан і функціональні розподільчо-споживчі «касти». Зруйнована внутрішня

кристалічна сітка класів і всі елементи, що складають інтегровані вертикально-корпоративні структури (відомчі, регіональні і т. п.). Аморфна магма атомізованих індивідів сортується за штучними осередками.

Вибухи емоцій лякають. Соціальна апатія нерідко спонтанно переходить в агресію, доводить часом до відчаю. Але, на щастя, не ці гримаси кризи визначають майбутнє суспільства, а та непроста, напружена інтелектуальна робота, що відбувається в головах людей, кристалізуючи настанови майбутньої діяльності. Якщо ми зможемо відкрито говорити про адекватне усвідомлення соціальної кризи, то це вже буде крок до подолання кризових явищ в самій суспільній свідомості.

Головне, що визначає свідомість у нинішній час, — це структурні зрушення в ціннісних орієнтаціях людей. З початку 90-х років суспільство прийшло до розуміння безперспективності соціально-економічної формації і необхідності вироблення конструктивної програми виходу з кризи.

Безперечним є твердження про те, що до людства треба ставитися як до єдиного цілого. Усе повніше усвідомлюється пріоритет загальнолюдських цінностей перед класовими. Можна говорити і про достатньо визначені національні цінності в суспільній свідомості. Пробиває собі дорогу ідея милосердя. І, взагалі, людина стає центром ціннісних орієнтацій. Спроба реалізувати це нове уявлення помітна в суперечках щодо суб'єктів власності, права і т. д. Та й демократична виборча система висуває окремі особливості в коло публічних дискусій, поступово відфільтровуючи ті людські якості, які стають суспільно значущою цінністю.

Тисячі років людство (люди планети Земля) намагаються знайти, хоча б деякі ознаки держави Атлантида, де тільки не шукали: і на землі, і під водою. І ніякі результати пошуків не надумили людей: «А може такої держави і не існувало?» Так, саме держави не існувало, а ось суспільство Атлантів було. То була всепланетна цивілізація — цивілізація істот чистого розуму в екологічно чистому всецивілізаційному суспільстві, з суспільно-значимими цінностями. Та тільки ми чомусь не намагаємось пізнавати ці цінності, структуру екологічно чистого планетарного суспільства. Ми чомусь навіть суспільство і його обустрій Київської Русі не намагалися зрозуміти — ми взяли за взірць творення держави Козацька Січ. Але ж вона так і не була створена. Російський царат узурпував наміри. Тож хіба не історично такі архаїчні відносини України з Росією без хоч би яких ціннісних суспільних орієнтацій?

У цілому говорити про нову систему ціннісних орієнтацій ще рано. Саме болісне тут — це зміна ідеологічних цінностей, яка в суспільній свідомості пов'язана, передусім, з відповідною соціальною системою та

її основними атрибутами: державною владою, економікою, духовним життям.

Звичайно, ціннісні настанови суспільно-політичних осіб, що знаходяться у влади, становлять вершину ієрархії ідеологічних цінностей, а відповідні настанови опозиції займають підлегле становище. Зі зміною конкретної історичної ситуації змінюються ролі існуючих суб'єктів, виникають нові соціальні групи, визначені в суспільній свідомості через свої ціннісні пріоритети.

Змінюється й орієнтація суспільної свідомості в цілому, що підтверджується типовою для багатьох регіонів нашої країни ідейно-політичною ситуацією з деякими загальними ознаками, які необхідно враховувати при розробці програми дій, адекватної сучасному стану суспільної свідомості.

Сьогодні перед нашою країною постало завдання всебічного й поетапного оновлення, переходу з одного формаційного стану до стану нової соціальної формації. Для цього необхідно змінити, в першу чергу, відносини власності у повному розумінні її класичного змісту. Необхідно, щоб загальнонародна власність виражалася в тій або іншій формі володіння, безпосереднього розпорядження і використання кожної, переданої колективу або його члену, частки цієї власності в інтересах особи і всього народу.

І, найголовніше, ми повинні це усвідомити своїм розумом. Хоча, якщо чесно, ці усвідомлення — це глухий кут, безвихідь, з якого виходу вже немає.

Сумно, але в основному саме такі цільові рекомендаційно-методологічні конструкції подальшого розвитку, хоча і вони мають певні умовності й недоліки.

Дійсно, людство вступає в абсолютно новий етап свого розвитку, коли тільки колективний розум (і не треба боятися цього), колективна воля і колективні цілеспрямовані дії дадуть шанс подальшого перспективного руху вперед.

Нагальною стає проблема загального бачення світу, його розвитку, проблема інтегральної, загальної картини Всесвіту, в якій загальні знання були б не тільки пов'язані між собою, але й дозволяли б людині побачити саму себе, своє місце в розпорошеності й різноманітності фактів, процесів, подій.

Звідси виникає необхідність спільного, синхронного вивчення природи і суспільства.

На черзі визначення фундаментальних істин в сенсі перспективи: природа і людство, що складають єдність і цілісність, їхній розвиток і, взагалі, майбутнє.

Необхідно забезпечити оптимальну узгодженість соціального розвитку з функціонуванням Всесвіту, коли діяльність людини органічно входить в алгоритм життєдіяльності всієї природи, не порушуючи, а, навпаки, сприяючи впорядкуванню і життєзабезпеченню останньої.

Життя завжди глибоко діалектичне: успіхи — це всього лише зворотна сторона поразок, і навпаки. Так завжди було і, мабуть, так завжди буде.

Однак, це протиріччя не повинно стати підставою для «опускання рук», бо саме завдяки йому виникає пласт наукового пізнання, що визначає поведінку людини, вносить розумні й оптимальні обмеження та рекомендації, необхідні для забезпечення подальшого розвитку цивілізації.

Головне, щоб ми це розуміли і керувалися цим.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок про те, що у короткостроковому плані основні зусилля економічної програми перебування суспільства, системи його народногосподарського комплексу слід спрямувати на зведення до мінімуму можливе порушення суспільної системи загалом. Оскільки це буде супроводжуватися великими змінами у структурі народногосподарського комплексу і зміною витрат на його реструктуризацію, головним завданням розумного управління попитом суб'єктів має бути гнучке ставлення до урядових витрат. Таким чином, однією з можливих компонент надзвичайної програми могла б стати політика компенсації збільшення суспільних витрат на створення фізичної і гуманітарної інфраструктури за допомогою менш обмежуваної кредитної та більш прийнятної грошової й податкової політики.

Цей висновок різко контрастує з рецептами більш жорстких кредитних заходів і політики «здорового державного фінансування», які, як правило, присутні у стабілізаційних програмах МВФ, але ситуація в Україні протягом останніх 15 років перебуває за межами політики «здорового глузду». Про що свідчать умови вітчизняного промислово-господарського комплексу, вітчизняний менталітет, рівень інтелектуального потенціалу народу України.

З наукової точки зору, мінімальні порушення (підкреслимо «мінімальні») суспільного виробництва виступають важливою стратегічною компонентою, але тільки у короткостроковому плані. Цьому сприяють дві взаємопов'язані причини: по-перше, це призводить до мінімуму суспільних витрат, пов'язаних з безробіттям, а по-друге, дозволяє перерозподіляти суспільні фонди переважно у напрямку реконструкції виробництва, а не на забезпечення вивільнених працівників.

Одним із значних недоліків ортодоксальної стратегії стабілізації (реформування) є те, що вона спочатку призводить до колосальних суспільних витрат, порушуючи при цьому виробництво і легалізуючи

безробіття, а потім вимагає дискусій щодо виправлення ситуації. Якраз цим і скористалися ті особи, що з самого початку мали на увазі своє особисте забезпечення (збагачення) за рахунок суспільного. Жодна країна не дозволила собі цього лиха, а Україна потроїла його. Звичайно, щоб виправити цю ситуацію, Україні потрібно не 10 років, як іншим країнам, а всі 30. А з урахуванням монетарної політики, що вирує навколо президента сьогодні, і 100 років буде замало. Це означає, що обікрали не тільки нас, а й наших дітей, і наших внуків, і навіть правнуків.

Вихід був один: необхідні ресурси треба було отримати за рахунок приведення падіння виробництва до розумного мінімуму на основі поетапного його скорочення протягом тривалого часу паралельно з реконструкцією виробництва. Але тоді нічого не потрапило б у власну кишеню!

Ще один з аспектів вищезазначеної «ретроспективної» стратегії, за принципом «зверху-вниз», особливо небезпечний з точки зору збереження корисного виробництва. Мова йде про те, щоб перевести всю торгівлю на розрахунки у «твердій валюті» і швидко перейти до повного конвертування своєї валюти, знову запозичивши форму, але ігноруючи при цьому сутність ринкових відносин. Чому? Тільки тому, що перехід до торгівлі на основі американського долара чи німецької марки означає необхідність їх заробляти і створювати їх запаси. Тим самим, ми надаємо додаткові права карбувати нові гроші США чи Німеччині, що рівнозначно наданню цим розвиненим країнам кредиту. Тобто не вони нас, а ми їх кредитуємо, і ми ж, і наші майбутні покоління за ці ж кредити (наші кредити) будемо розраховуватися віками.

Звичайно, для України (в умовах дефіциту капіталу) така політика на протязі 15 років не просто не розумна, а навіть шкідлива, злочинна.

Це ще більше підтверджується тим, що торгівля України обмежена експортними доходами від країн з «твердою валютою». А це в свою чергу породжує залежність України і з економічної точки зору, і з політичної. Ось чому так декого тягне і до європейської спільноти, і до НАТО, і до деяких інших інституцій. Ми не проти міжнародної спільноти, але треба до неї входити повноцінним партнером, а не рабом.

Гонитва за валютою призвела до активізації двохсторонніх і бартерних відносин між Україною та іншими державами, що все більше віддаляє нас (а не наближає) від мети багатостороннього вільного ринкового обміну.

Велика гнучкість урядової політики стосовно бюджетних витрат і кредитів, які дозволяють підтримати програми соціального інвестування, являє собою найбільш могутній засіб щодо завоювання всенародної підтримки реформ. Але у нас чомусь виходить усе навпаки, розподіл усе не в ту кишеню. Чомусь держава залишається осторонь. Чомусь кабінети

міністрів — недержавні. Чи не є причиною цього гра президентів у демократію? Адже вони, третій, четвертий і п'ятий, вихованці школи «партійної номенклатури», де під демократією розуміли зовсім інше.

Звичайно, сама по собі жорсткість у керуванні не є достоїнством, бо тільки погані економісти і ще гірші політики загострюють соціальні конфлікти в ім'я цієї самої жорсткості замість того, щоб прагнути до суспільної рівноваги, співробітництва і всенародної підтримки, використовуючи для цього заходи іншого характеру.

Проблема соціального балансу — поєднання розподілу, контролю і відповідальності за отримані фінансові доходи — одна з найскладніших під час реалізації програм реконструкції та реформ.

Для правильного її розуміння слід визначити найважливіший аспект, що саме може бути головною причиною наших негараздів: різниця, відмінність і неоднаковість між власністю й відповідальністю за неї, між власністю й правом користування нею, між приватизацією засобів власності й приватизацією прав на отримання доходів від цієї власності.

Класична формула свідчить, що право на участь у суспільному процесі створення багатства виникає із права власності.

Ось чому надзвичайно важливо зрозуміти характер володіння засобами виробництва і правом власності.

Сучасні реформи головну увагу приділяють створенню прав приватної власності всупереч правам держави на власність.

Приватизація власності в Україні вимагає, насамперед, створення регулюючого механізму, який використовується в усіх західних країнах. Але різниця полягає у змістові регулюючого механізму в Україні й у західних країнах, у його розумінні, насамперед, державними керівниками і керівниками олігархічних груп та сприйнятті цього розуміння населенням.

Через те, що рішення про введення приватної власності ґрунтується на ідеологічному підході, який визначає перевагу (верховенство) приватного контролю над власністю перед державним, то всяке регулювання власності керівниками держави в процесі перетворень (реформування) на догоду олігархічним групам і самими керівниками олігархічних груп у наявності своїй відкидаються як такі, що суперечать самій ідеї. Але є ще народ, який теж претендує на ті ж самі права.

Оскільки вищезазначена позиція ґрунтується на приведенні ідеї про право на власність до виключної влади і привілейованості індивіду по відношенню до речей, то не кожен індивід має можливість «виключної влади», а звідси і будь-яке втручання держави у ці аспекти олігархічними групами розглядається як повернення до державного контролю над власністю. Народ, звичайно, залишається народом. Але ж ні президент, ні уряд, ні

олігархічні групи не пам'ятають (забули), «керівниками» якого народу вони є. Тому що український народ не можна порівнювати ні з поляками, ні з угорцями, ні з чехами, ні із словаками, ні з будь-яким іншим на земній кулі.

Це треба зати́мити кожному. Закарбувати собі у голові великими літерами.

Західна юриспруденція уникнула наших негараздів завдяки гнучкому тлумаченню прав власності, внаслідок чого найважливішим фактором стала підтримка регулюючих функцій, які були необхідні для подолання Великої депресії і залишаються головними у динаміці сьогодення.

Гнучке розуміння власності в країнах Східної Європи (у тому числі й в Україні) визначається як процес переходу від державного контролю до приватного. При цьому виробничі активи передаються під контроль приватних осіб, а приватизація зводиться до процесу встановлення приватного права на володіння й користування засобами виробництва. Тільки в Україні, на відміну від усіх інших держав, це все робиться за принципами Вищої партійної школи при ЦК КПРС: «На ось, потримайся, але з собою не забирай — це великий гріх». І ніхто з них не пам'ятає, що найбільший гріх — це зрада свого народу, бо ж це є зрада самого себе.

Хіба ж хто знає, чи має хист зрозуміти, чим коригуються Ахметом, Порошенком, Коломойським, Пінчук, Тарута, Кравчук, Ющенко і багато інших, у чийх руках зосереджена влада усіма виробничими фондами України, всім виробничим потенціалом національної держави?

Надзвичайно спрощене розуміння власності як «права володіння засобами, користування й розпорядження ними» відхилене передовою західною юриспруденцією, яка сьогодні оперує поняттям «комплекс юридичних прав».

Згідно з цим, не тільки різниця між власністю й акціями, але й (що саме найважливіше) різниця між суспільним і приватним зберігає відносне значення.

Вище ми вже розглядали два основних джерела механізмів регулювання. Розглядаючи на цих засадах власність як «комплекс прав», ми можемо сказати, що обидва вони зливаються у єдиний потік.

Саме розуміння цього ставить процес перетворень (реформ) у відповідні правові рамки, як це і повинно бути. Саме це й визначає можливість нових підходів до проблеми розподілу суспільних благ.

Назад вороття немає — це протиприродно! Це повинні, зрештою, зрозуміти й ті, що тягнуть нас у далеке минуле — «капіталізм», і ті, що тягнуть нас до моделі «Великої держави». Наша велич у визначенні нашого і тільки нашого природного обличчя; нашої і тільки нашої духовності — вона набагато вища, ніж у інших народів; нашої і тільки

нашої інтелектуальної величі — жодна держава світу не може похвалитися таким інтелектуальним потенціалом як Україна. Ми віримо, що народ України такої ж думки, а залишилося зовсім небагато — вибрати керівництво держави, яке було б гідне свого народу.

Народ України вже давно звик до факту, що основним завданням як нині діючих програм Уряду, так і всіх кандидатів у президенти щодо переходу економіки від централізованого планування до системи «цивілізованих ринкових відносин» є припинення спаду виробництва. І всі погоджуються з тим, що наступним кроком повинно стати усунення серйозних внутрішніх і зовнішніх диспропорцій і тільки потім розпочнеться процес стійкого зростання.

Хіба хтось, скажімо, проти? Ні. Але біда в тому, що жодна з програм ніколи не «говорила», що саме слід зробити, щоб усунути оті диспропорції. У кожного з президентів і в кожного із претендентів — це гасла ЦК КПРС до травневих чи жовтневих свят. А щодо програм Кабінету Міністрів, то можна хіба що дивуватись.

Жодна з програм не мала найменшого натяку на те, що найочевиднішою для нашого суспільства причиною диспропорцій є недостатня кількість якісних товарів, необхідних для ринкових відносин — це з одного боку, і надмірне позадержавне накопичення грошей — з іншого.

Гроші карбуються для оплати праці людей, зайнятих у державному секторі, для виплати пенсій і допомоги хворим і людям похилого віку. Але ще перший президент скасував ці виплати, а другий — погодився з цим, сприйняв як само собою зрозуміле і успадкував для нащадків. А з іншого боку, гроші ще потрібні для субсидій фірмам і підприємствам, які несуть відповідальність (правда, ніхто ніякої відповідальності не несе) від нестачі грошей на всі, зазначені вище, виплати. Коло зімкнулося! А третій, четвертий і найбільш п'ятий президент України повісили величезні запори на цьому колі.

Але ж має бути вихід? Так, завдання, що має бути вирішене у рамках політики соціально-економічних перетворень, полягає, насамперед, у стимулюванні (не в, так званий, координації, а, простіше, державному рекеті, а в дійсній підтримці, лобіюванні) виробництв, продукція яких може витримати конкуренцію на світовому ринку і надмірний попит на неї.

Дехто може сказати, що Україна має такі пріоритети. Тоді, чому саме Україна є світовим сировинним додатком у чорній і кольоровій металургії, хімічній промисловості, агропромисловому комплексі? Чому промисловість, сільське господарство і населення України в цілому страждають від нестачі енергоносіїв (електроенергії і пального), хоч

Україна є найбільшим їх постачальником у Західну Європу? Чому? Їх дуже багато, цих «чому».

Тому, що політика ринкових перетворень в Україні не виходить з необхідності стимулювання зростання виробництва, не передбачає обов'язковості стабільного рівня цін для запобігання спекуляції споживчими товарами і для заохочення виробників.

Відомо, що рівномірне зниження грошової емісії разом з підвищенням процентних ставок можуть припинити інфляцію, але невідомо, у якій мірі, і на який термін.

Але ж очевидним є й те, що при такому підході зниження попиту неодмінно призводить до скорочення виробництва й відштовхує інвесторів, а це в свою чергу призводить до негативних наслідків для макроекономічної стабілізації в перехідному періоді. Що й сталося в Україні.

Уряд, здається, забув, що існуючі підходи до розв'язання проблем перетворень більше уваги приділяють саме не економічній стабільності, але як передумові таких перетворень.

Стабільність такого роду, у розумінні управління попитом щодо приведення його у відповідність з потенційними пропозиціями, виступає як кількісний аспект проблеми стримання гіперінфляції, якій з боку цін протиставляється лібералізація торгівлі й конвертованість валюти.

Якщо лібералізація торгівлі є порівняно легким засобом усунення субсидій і різних форм контролю (ми це успішно створили), а конвертованість вимагає тільки прийняття рішення про розмір девальвації та отримання достатніх зовнішніх позик для формування відповідних валютних резервів і виведення їх на ринок (ми це успішно практикуємо), то грошові й податкові визначення для утримання надмірного попиту припускають функціонування відповідних інститутів, які створені у рамках ринкових перетворень як владні структури без методологічного озброєння і функціонального забезпечення, а, найголовніше, без створення законодавчої (правової) бази для їх функціонування.

В Україні сьогодні не існує порядку (механізму) формування урядових доходів, якими можна було б управляти в рамках фінансово-бюджетної політики, і жодна з програм претендентів у президенти не передбачає такої процедури.

Яскравим прикладом цього може слугувати проект бюджету України на 2000 чи 2001 рік. Згідно з цим проектом у 2000 році середньостатистична чисельність населення держави має становити 49,606 млн. чоловік (у 1999 році — 49,932 млн. чоловік). У той же час, кількість зареєстрованих безробітних збільшиться десь на 400 тисяч і буде становити понад 2 млн. чоловік (згідно з державною реєстрацією). Навіть цих даних досить, щоб

зрозуміти методику розрахунків запланованого у проєкті бюджету підвищення середньомісячної заробітної плати робітників і службовців до 208,1 грн., а робітників сільського господарства — до 99 грн. Зовсім необізнана людина здогадається, що гроші тих, кого викинули навіть з розрахунків, будуть поділені між тими, хто ще залишився у цих же розрахунках. Такі ж підходи практикуються майже кожен рік.

Усі розрахунки бюджету ґрунтуються на отриманні кредитів із-за кордону. Але ніхто не враховує, що зовнішні борги України на початок 2000 року будуть становити понад 11,4 млрд. грн., що дорівнює близько половині державного бюджету. Понад 7,5 млрд. грн. слід буде погасити у 2000 році. Для цього необхідно буде взяти понад 6,8 млрд. грн. нових кредитів. Але ж не все так просто: очікується, що на початку 2000 року між цими цифрами може відбутися валютний розрив — кредити не надійдуть, а борг необхідно буде віддавати. Вихід з цього становища тільки один — за рахунок збільшення доходної частини бюджету. Мабуть, не слід цікавитися, за рахунок кого вона буде зростати. Отож не виключено, що, як наслідок, темпи вимирання населення України можуть перевищити ті, що вже окреслені у проєкті державного бюджету. А борг перед МВФ складає майже 75 мільярдів доларів.

Виконавчій владі, мабуть, все-таки слід пам'ятати, що всі фінансово-бюджетні обмеження реалізуються через скорочення витрат якраз тоді, коли слід чекати перерозподільних витрат, а державні інвестиції у суспільну інфраструктуру стають обов'язковою умовою створення виробництва, конкурентоспроможного на міжнародному ринку. Оскільки від останнього можна відмовитися скоріше, ніж від першого, то структура витрат виявиться дещо зміщеною (як це має місце у більшості західних країн) на користь перерозподілу податків за рахунок капітальних витрат, необхідних для залучення інвесторів і створення нових робочих місць.

Через це макроекономічна стабілізація стає перешкодою, а не передумовою для економічного зростання і реконструкції.

Стабілізація, що не призводить до зростання виробництва і капіталовкладень, визначає, тим самим, і свою неспроможність, власну невдачу.

Теоретичні розробки останніх десятиліть (це було характерним для вчених західних країн і стало «хворобою» для вчених нашої країни) стосуються проблеми більш повного й ефективного використання людського потенціалу виробничих структур. Тільки не в розумінні використання інтелектуального потенціалу колективу підприємства, а в налагодженні відносин підприємництва, новаторства, бізнесу. При цьому недостатньо приділялося уваги фактору техніки й технології, удосконаленню організаційних структур як виробничих систем, так і систем управління ними.

Розділ 2

ЕКОНОМІЧНА СВОБОДА ПІДПРИЄМНИЦТВА ЧИ РОЗКРАДАННЯ НАРОДНОГО ДОБРА?

Логічною передумовою функціонування соціально орієнтованої економіки на базі ринкових відносин та ідеології ліберальної демократії є координуюча і регулююча діяльність держави по інституціональному забезпеченню розвитку всіх форм економічної свободи.

Саме в умовах трансформації економіки перехідного періоду державні управлінські структури повинні забезпечити як розвиток конкурентного середовища, а це означає і умови економічної свободи, так і жорстке регулювання економічних процесів, і в той же час, недоторканість і підтримку підприємницьких структур та ефективної підприємницької діяльності державного сектора суспільного виробництва. Причому це слід зробити на засадах сукупності законодавчої (в державному аспекті), регіонально-правової та корпоративно-професійної форм економічної свободи. І не окремо для підприємств приватно-підприємницької економіки та для підприємств державної форми власності, а для єдиної системи цивілізованого поля взаємовідносин суб'єктів, які господарюють у рамках соціально орієнтованої економіки.

Але треба враховувати, що в умовах ринкових відносин для підприємця чи суб'єкта підприємницької діяльності суттєво немає значення, в яку галузь вкладати гроші.

Він здійснює інвестиції за принципом їхньої максимальної віддачі, тобто отримання прибутку, який здатний не тільки покрити витрати інвестицій, але й збільшити їх у подальшому.

Ось в цьому місці, якраз, і виникає найсуттєвіше і найболючіше для економіки в цілому суспільне протиріччя. І якщо цей процес не регулювати, то може скластися ситуація, коли бізнес в регіоні, підприємницька діяльність суб'єктів взагалі підуть «на перекіс», тобто економічні процеси сформуються підприємствами АПК, чи тільки металургійно-сировинного комплексу, чи торгівельними і торгівельно-посередницькими підприємствами або ж установами банківської системи. Саме таке становище склалося в період реформування економіки України, що дозволило «горе політикам» стверджувати могутню індустріальну державу Україну — аграрною. Краще б уже назвали «супермаркетом». А втім, нікуди діватися — важка промисловість України (за винятком, можливо, металургійної), особливо машинобудування та інші наукоємні галузі

загубили в процесі реформування свої порівняльні переваги, ставши неконкурентоспроможними. Так, автомобіль КРАЗ не конкурує з МАЗами, КАМАЗами; а трактор ЮМЗ не конкурує з трактором «Білорусь»; чи українські електровози не конкурентоспроможні з чеськими і т.д., не говорячи вже про верстатобудування, яке немає з чим порівнювати. Але ж не так давно трактори ЮМЗ йшли на експорт аж у 49 країн, а українські верстати з металообробки купували всі. То що ж сталося? Хто дасть відповідь?

А відповідь одна — вона у суті природних процесів.

Немає однакових людей, як немає в природі одноманітних процесів. Всі люди за біологічною структурою різні. Але природа уготувала для їх однакові умови розвитку і свого волевиявлення. Саме ця рівність умов породжує невпевненість дій. Адже, переслідуючи майже з однаковими сподіваннями альтернативні або ж подібні цілі, люди неминуче вступають у протиріччя, які нерідко закінчуються майже ворожнечею. Ця ворожнеча природно породжує стан «війни кожного проти кожного». Не тільки в соціальному, політичному чи гуманітарному плані, але, і більше всього, у виробничих відносинах, що знайшло своє визначення як «конкуренція».

Хіба може хтось сумніватися в тому, що кожній людині від природи притаманні мирні наміри, що кожен бажає миру і спокою перш за все для себе, що кожен цього шукає настільки, наскільки він сподівається його досягти. Але, коли він не в змозі досягти миру, він обов'язково використає спромогу і буде шукати та застосовувати усі можливі й неможливі засоби та «переваги війни».

На відміну від усіх мешканців природного середовища, людині притаманні дві риси, які надзвичайно характерні саме для людського характеру і які визначають усі закономірності людського суспільства. Деякі з мислителів сучасності прямо відносять їх до «першого і фундаментального закону природи»: це, по-перше, «шукати миру і слідувати йому»; а по-друге, «усіма засобами, якими тільки можемо, захищати себе і собі подібних».

Тому не дивно, що метою усього, що робить людина, є створення благ перш за все для самої себе. Але в умовах суто природного існування це, здавалось би суто природне право, реалізується, як правило, тільки на шкоду «першому і фундаментальному закону природи». Найяскравіше це помітно саме в процесі виробничих відносин суспільства, де бажання «для самої себе» майже повністю розпорошується поміж «таких же самих».

Візьмемо виробництво лікєро-горілчаних чи тютюнових виробів. Всі знають і добре розуміють, що вони надзвичайно шкідливі як для кожної

людини, так і для суспільства в цілому. Не дивлячись на це, попит на ці товари ніколи не знижувався. Отже, виробництво їх тільки збільшується. Здавалось би кожна людина для себе не ворог, але вживання цих виробів збільшується, не дивлячись на їх вартість. В той же час, держава повинна піклуватися за стан суспільства, а втім збільшує обсяги виробництва, бо воно приносить досить вагомий прибуток. Таким чином, виникає парадокс: економічна свобода кожного суб'єкта підприємництва при значних прибутках йде не на користь ні «самому собі», ні суспільству в цілому. Висновок може бути тільки один: за умов додержання природних законів і закономірностей, тобто абсолютної свободи, в тому числі і у виробничих відносинах, як в сфері підприємницької діяльності підприємства, так і в сфері одноосібного підприємництва, останньої бути не може — природне середовище людей і їх виробничих відносин за змістом визначених особливостей є станом анархії і військових дій. Якщо це не так, тоді в дію вступає закон, в тому числі державне регулювання відносин між суб'єктами підприємницької діяльності. А це означає не щось інше, як крах економічної свободи, бо ж «найбільша свобода існує там, де мовчать закони», адже тільки за цієї умови будь-який суб'єкт має свободу діяти, або утримуватись від дії, відповідно до власного розсуду.

Але, якщо існує «свобода без законів», то поряд має бути і «свобода від беззаконня». За таких підходів антагонізм свободи і законів повинен бути компенсований співвідношенням свободи і необхідності. З філософської точки зору, «свобода», особливо економічна, тобто у виробничих відносинах людей, і є самою, чи не надприродною, необхідністю. Бо ж людина наділена необхідністю, як вияв людської волі, творення усього, що від неї залежить. І якщо хтось буде стверджувати, що все, що він робить, відбувається всупереч його волі, то його слова не матимуть сенсу. Бо людство давно знає, що існує два протилежних розуміння свободи: одне із них властиве людині у природному стані, поза межами організованого суспільства і носить чисто анархічний характер, а друге набувається людиною тільки у межах такого суспільства і носить характер необхідності. Антагонізм виробничих відносин і полягає якраз у тому, що перше відповідає першому і фундаментальному закону природи, а друге є, так би мовити, більш відповідним по сутності людині як такої. Людина бажає жити відповідно власному розсуду, а діє відповідно набутих рисам в процесі виробничих відносин. Отже, саме поняття «людини» в середовищі розвинутого суспільства є, за визначенням науковців, поняттям політичним, майже так само, як у релігії людина — християнин чи католик, іудей чи мусульманин — є поняттям духовним. Тож тільки у суспільстві, а точніше в організованій політичній спільноті,

в процесі виробничих відносин людина знаходить своє істинне середовище.

«Сум'яття умів» в галузі традиційного сприйняття ідейно-теоретичного надбання людей щодо самовизначення і самопізнання піднімається до рівня нерозуміння самої суті природного уявлення як про саму людину, так і щодо її дій у тій чи іншій формації свого розвитку. І найтяжчим сьогодні є усвідомлення того, що перепони між пізнанням і нашими діями знаходяться у нас самих.

І до Коперніка від астрономів ніхто не закривав небо і не забороняв на нього дивитися, але їх розрахунки все більше й більше нагадували зібгане павутиння, заманюючи людство у тупик. Коперніку не вдалося визначити теоретичний прорив тільки після того, як він усвідомив, що проблема в нас самих: потрібно було змінити свій погляд на всесвіт.

Так і тут. Багато десятиріч існувало і оберігалось одномірне лінійне бачення підприємництва як капіталістичного способу закабалення і наживи одних за рахунок інших. Експлуатуючи власну широкосердну віру в геніальність класиків марксизму-ленінізму (вірніше: сталінізму), ми вважали, що їх вчення просте як правда, і старанно перевтілювали кожне слово в істину. Навіть безглуздо було сумніватися, що в них є некоректність, точно так, як було безглуздо піддавати сумніву до Коперніка уявлення про нерухомість Землі, якщо кожен день було видно тільки рух Сонця по обрії. Така «цілісність» діалектичного розвитку з роками стала зовсім залізобетонною, коли саму постановку питання щодо протиріччя соціалізму стали вважати як підриг радянської влади.

Сьогодні необхідно відновити розуміння рівня пізнаного. Лінійне сприйняття надбань суспільства не повинно мати місця в нашому житті. Але й сліпе копіювання досягнень високорозвинених країн теж не дасть нам ні теоретичного, ні практичного прориву.

Сьогодні багато і молодих науковців, і маститих вчених намагаються знайти відповіді на питання, де ми знаходимося і де той тунель, через який ми вийдемо до кращого життя. Одні наше сьогодні називають «перехідним періодом», другі — «трансформацією нашої економіки», а треті ставлять запитання: «А хіба це не одне й теж?». Мабуть, що одне й теж, бо трансформація — це і є основна функція перехідного періоду. Та хіба справа в цьому. Головне, що наша наука ще не визначила сутність цих явищ. До сих пір ніхто так і не сказав, що ж таке перехідний період, яка та реальність, в якій ми знаходимося і з якою рухаємося сумісно?

Звичайно, дослідження перехідного періоду — задача надзвичайно складна, бо пов'язана з жорстким, що обганяє наші роздуми, динамізмом процесів і сильним (як добровільним, так і вимушеним) утягненням,

включенням у ці процеси людей. Непередбачено зачіпаючи життєві інтереси всіх, вони не дозволяють відноситися до себе відчужено і тверезо.

Коли ми намагаємося в буквальному значенні слів «перехідний період» уявити його сутність, то перед нами постає протяжне і структуроване сьогодення, сучасність між минулим і майбутнім: як щось таке, що детерміноване минулим (як причиною) і майбутнім (як метою, яку треба досягти).

Здається так просто. Але ж для перехідного періоду як сучасності, як стану соціальної системи, і минуле, і, тим більш, майбутнє не визначені. Минуле знов і знов інтерпретується, стає непередбачуваним, кожен мить його можна углядіти в іншій іпостасі, бо ж якщо воно однозначне, то й рухатися можна лише в одному напрямку — до безальтернативного майбутнього. А якщо взяти нашу країну, то ймовірно сказати, що в неї не було минулого, бо самої країни не було. Саме через це виникають і не можуть вгамуватися безпідставні диспути про наше минуле. Правда, мало хто усвідомлює, що саме в цих дискусіях і є пошук. І не стільки істини (якої в філософському розумінні теж не існує, бо істина — це тупий кут, де нічого шукати і нікуди рухатися), скільки самого обґрунтування уже визначеного майбутнього. Наше майбутнє (як існуючі в суспільній свідомості цілі) не просто повне протиріч, але й розірване на окремі складові, так як в суспільстві ослаблена інтеграція і воно не набирає необхідної критичної маси загальноприйнятих цінностей. Адже, загальноприйнято, що ніяке суспільство не може стабільно розвиватися без такої маси. Сьогодні потреба набрати цю масу проявляється і в тих диспутах щодо соціалізму і капіталізму, які здебільшого вважаються схоластичними, і у відверто абстрактних посиланнях на загальнолюдські цінності, і в настирній ідеалізації національної історії. Окрім того, уявлення щодо соціальних цілей динамічно змінюється слідом за боротьбою та перемогами політичних партій і окремих групових інтересів.

Якщо це так, то можливо слід узагальнити підхід і зробити спробу уявити собі перехідний період як самостійний (хоч і не визначений) стан соціальної системи? В такому разі, він повинен відрізнятися від «минулого» і «майбутнього» не тільки своїми внутрішніми властивостями, але і місцем в нерозчленованому історичному потоці. Ось тут, якраз, і впливає на поверхню протиріччя з «другим законом природи». Справа в тому, що багато науковців досить тривалий час вважали, що «всі люди від природи рівні». Але це далеко не так: по-перше, не рівні, а наділені рівними можливостями для самореалізації, а, по-друге, сама рівність від природи, природно породжує непевність. Адже, переслідуючи з

однаковими сподіваннями подібні цілі, люди тим самим неминуче (хочуть вони того чи ні) стають ворогами один одному, бо діють вони за власним розсудом, а усе, що робить людина, має за мету «благо для неї самої». Саме це породжує стан «війни кожного проти кожного», який в іншому місці ще характеризується як стан «первинного хаосу насильства».

Єдине, що може врятувати людину від такого стану і що може забезпечити певне узгодження «природного права свободи» з «першим і фундаментальним законом природи» — це свобода самовизначення, тобто можливість взаємного (само) обмеження людей і водночас спільного делегування ними їхнього «природного права» на самозахист певній особі або особам.

Ось саме це, згідно з вказаною логікою, і є механізмом формування суспільства у перехідний період. А це вже сутність «другого закону природи», згідно з яким кожна людина може відмовитися від права власної свободи і задовольнитися таким обсягом свободи відносно інших людей, який вона дозволила б іншим відносно себе. Але при цьому слід пам'ятати, що людям взагалі властиво невгмонне бажання влади як в цілях самовизначення, так і в цілях гарантії свого добробуту. Визнаючи, що на «індивідуальному» рівні такої влади досягти практично неможливо (власне, такі спроби і піддають жару отому стану «війни кожного проти кожного»), людям залишається тільки один шлях — об'єднання, де людина відмовляється від власних природних прав свободи заради отримання більш надійної гарантії власної безпеки.

Природні властивості (риси характеру) самі по собі є суперечливими, як і взаємовідносини в організованому суспільстві. Адже такі «закони природи» як справедливість, рівнозначність, поміркованість, милосердя, здатність робити іншим так, як мав би робити для себе, самі по собі, без страху певної влади, яка спричинила б повагу до них, суперечать природним потягам кожної людини, які ведуть нас до пристрастей, гордовитості, помсти і таке інше. Таке протистояння у межах самої людської природи організованого суспільства є найкращим доказом того, що на одних природних законах, без законів відносин у суспільстві, гідне життя годі й будувати. Отже, закони високоорганізованого суспільства носять «протиприродний» характер. Але при цьому закони природи та закони подібного суспільства взаємно доповнюють один одного, проникаючи одне в одне до самої суті змісту. Звідси можна зробити висновок, що «Закон природи», таким чином, є частиною громадського (суспільного) законодавства, в усіх високорозвинених країнах світу. І, навпаки, громадське законодавство суспільства, яке бажає досягти рівня високо-розвинутого, має бути частиною велінь природи.

Таке взаємообумовлення «законів природи» та законодавства цивілізованого суспільства відкриває «щасливу» можливість корекції природи за допомогою суспільних важелів, що людство й використовує на шкоду собі.

Отже, природне право, а саме природна свобода людини, у тому числі й економічна, може бути скорочена й обмежена громадським законодавством. Так на арені природного існування людей з'являється громадське суспільство, держава.

Кожне суспільство відрізняється не тільки своїми внутрішніми якостями, але і місцем в нерозчленованому історичному потоці. Стабільні, інерційні періоди розвитку співпадають з лінією історичного процесу, який відбувся, де вже непомітні відсічені і ті, що не відбулися, гілки. Визначити зміст і напрямок цих процесів в цілому майже неможливо. Але немає сумніву, що напрямок їх віддзеркалюють сьогодні з великим прискоренням процеси модернізації суспільства, структурна перебудова економіки і нова інформаційна науково-технічна хвиля. Форми цих перебудов і модернізації суспільства надзвичайно різнобарвні. Саме період цих дій, до умовного їх закінчення, тобто до виходу країни на новий рівень усталеного економічного зростання при одночасному підвищенні загального культурного рівня, а також за умов стабілізації соціальних і політичних структур, так характерних для організованого суспільства, і називається перехідним періодом у розвитку того чи іншого суспільства. Як правило, це довгострокові і багатомірні процеси. В деяких випадках по терміну вони прирівнюються до життя окремої людини або цілого покоління. Якщо брати до уваги їх соціальну характеристику, соціальний зміст, то необхідно говорити, перш за все, про міру їх жорсткості, про величину соціальних витрат, соціальної «вартості», що виплачується за можливий (хоч і не скрізь реалізований) довгостроковий соціально-економічний виграш. І чим менш успішна структурна перебудова суспільства, його модернізація, тим більша вірогідність відставання та виникнення «рецидивуючої» модернізації — малоефективної, з високою соціальною «ціною» і постійною необхідністю в новому «стрибку».

З точки зору класичних підходів, в ситуації активної «запізнілої» модернізації зверху, тобто, політичним шляхом, з структурною перебудовою економіки і намаганням попасти в нову технологічну хвилю, головне завдання полягає в тому, щоб не потрапити в порочне коло «рецидивуючої» модернізації. Але ми в нього, здається, вже попали. Ми вже понад десять років кричимо про економічні реформи і нічого і ніяк у цьому плані не робимо. Завдання стоїть одне — постійно знаходити

деякий, майже недосяжний, оптимум необхідних темпів економічних і політичних реформ в контексті прийнятної соціальної ціни. У наших же «умах» превалюють гроші. І навіть влада скотилася до цього поняття.

Сьогодні мало хто підходить у своїх діях з позицій першого і фундаментального закону природи, тобто з позицій абсолютної свободи. Більш поширений в сучасному суспільстві «другий закон природи», згідно з яким кожна людина відмовилась від права «першого і фундаментального закону природи». Кожен задовольнився тим обсягом свободи відносно інших людей, який він дозволив би іншим відносно себе. Таким чином, люди у своєму співіснуванні, зрештою, сформували першу спільноту — організоване суспільство. На сцені з'являється «суверен» — той, чи ті, хто уособлює центральну, абсолютну і неподільну владу у межах конкретної спільноти, тобто організованого громадського суспільства. Ця влада має різні форми — монархія, аристократія, демократія у різних її видах, оптимальне громадське суспільство, природне суспільство. Коло замкнулось — все знову прийшло до умов «першого і фундаментального закону природи».

І знову постає питання: якщо ж влада в уже сформованому суспільстві ділиться між декількома суб'єктами цієї влади, чи не приведе це до стану «внутрішньої війни» і, зрештою, до дезінтеграції самої спільноти (суспільства)? Бо ж окремі суб'єкти цієї спільноти, які «абсолютно вільні» (вже на новому рівні) у своїх діях, саме тому і перебувають між собою (так само, як колись ще «необ'єднані» люди) у вже знайомому нам стані «нескінченної війни». Саме у такому стані знаходиться сьогодні наше суспільство. Рятуює нас одне: люди вже усвідомили, що, які б лихі наслідки не йшли від «настільки необмеженої влади», яку мають наші владні інститути, наслідки бажання такої влади, які перетворюються на нескінченну війну кожної людини зі своїм сусідом, є набагато гіршими. Без постійної загрози війни, яку доводиться постійно вгамовувати усередині себе і вигравати зовні спільноти, жодна політична стратегія будь-якого найрозвиненішого суспільства просто не діє.

Як бачимо, ствердження єдиної і абсолютної влади у будь-якій її формі є необхідною і достатньою умовою для розв'язання будь-яких проблем «мирного співіснування» людей у межах певного соціуму (спільноти, громадського суспільства).

Але людина не тільки і не просто живе з подібними до себе: вона, разом з усіма у складі соціуму, існує у світі і вступає у певні відносини, у тому числі і виробничі, економічні, політичні, культурні тощо, і з цим світом в цілому. І поряд з уже визначеними відносинами перед людиною постає ще й епістемологічна проблематика (епістемологія — теорія пізнання).

Пізнання взагалі — це процес відображення і відтворення минулої чи сьогоденної дійсності в думках людей, результатом якого є нові знання про природу Всесвіту, людини, суспільства тощо.

А теорія пізнання — це розділ філософії (в загальному визначенні людства), в якому вивчаються закономірності і можливості пізнання як такого, відношення знань до об'єктивної реальності, досліджуються форми і методи процесу пізнання, умови і критерії його достовірності й істинності. Узагальнюючи методи і прийоми, що використовуються сучасною наукою (експеримент, моделювання, математичне обґрунтування, оптимізація рішень), теорія пізнання виступає в якості філософсько-методологічної основи механізму пізнання.

Якщо зважити на хаотичність і непрогнозованість сьогодення, то, безумовно, ця теза є надзвичайно сильною. Отже, вона потребує детального пояснення: по-перше, нам треба навчитись розрізняти «розум сам по собі» і людину, наділену розумом. «Розум сам по собі» є завжди правий, так само як арифметика є певним і безпомилковим мистецтвом. Але жоден людський розум, як і розум будь-якої кількості людей, не створює певності. Візьмемо протиставлення двох природних законів: «передбачливості» та «розумності». Вони обидва природні й корисливі, але тільки «розумність» є безпомилковою, тому, що «передбачливістю» володіють тільки окремі індивіди і то «напівсвідомо», а «розумності» організоване суспільство вимагає від кожного, незалежно від його волі.

По-друге, слід уяснити, що в суспільстві існує два можливих різновиди «абсолютно певного» знання. Першим з них є знання абсолютних фактів, тобто воно є «абсолютним» просто тому, що не містить в собі нічого крім «відчуття та пам'яті». Другим різновидом є те, про що йшлося вище, тобто сфера дії «розуму самого по собі», конституційована у вигляді абстрактної системи знань, побудованої, навпаки, повністю незалежно від будь-якої «емпірики».

У деяких сферах розумової діяльності, таких як інженерія, будівництво та геометрія, ми маємо щасливу можливість користуватися «безпомилковими правилами», а там, де такої можливості немає, людині залишається користуватися досвідом, який може привести до успіху, але не надає нам жодних гарантій.

Взірцем сьогодення є філософія, основними засадами якої є логічна побудова геометрії. Сьогодні всі «політикани» намагаються бути філософами. Але, на превеликий жаль, їх розмірковування, які не починаються з дефініцій, або невірно складають ці дефініції у силіогізми, є всього лише суб'єктивною думкою. А розмірковування політиків, які не припускаються таких помилок, взагалі не можуть вважатися філософією. Сьогодні в

Україні надзвичайно мало політиків, які мали б підстави творити без хибних доктрин, адже той, хто розмірковує вірно у словах, розуміючи їх сам, ніколи не може помилитися. На жаль, у нас сьогодні «все навпаки».

Ми ще також далекі від усвідомлення того, що загальні твердження, а звідси і діяльність, на відміну від тверджень про конкретні речі, розподіляються не на істинні й хибні, а на істинні й абсурдні. Хибність виникає за умови, якщо ми, дивлячись на конкретні речі, приходимо до висновку, що це немов би передувало, а те слідувало, в той час як насправді це чи те не мало місця. В той же час наше твердження було хибним, але повністю зрозумілим; можна сказати, що воно все ж таки «мало сенс». Але, коли ми робимо загальне твердження, якщо тільки воно не є істинним, його можливість є неосяжною, а слова, якими ми не сягаємо нічого, окрім звуку є те, що ми називаємо «абсурдом», тобто нісенітницею.

Якщо зважити на хаотичність і непрогнозованість сьогодення, а за основу взяти «філософію» наших політичних партій і окремих «політиків», то виникає враження, що Україна увійшла в смугу цілковитої темряви.

Зрештою, тут немає нічого несподіваного. Це природна ситуація, яка закономірно виникає напередодні стрибкоподібного переходу системи до якісно нового стану розвитку.

Інша справа — як діяти у цьому хаосі «Великої темряви»? Одного логічного розрахунку, або хибного «філософського» розмірковування вже недостатньо. Окрім логіки, конче потрібна здатність робити вибір інтуїтивно. Молоді науковці із групи Ігоря Каганця говорять, що мова тут іде про здатність почути тихий внутрішній голос «самого себе», що інколи звучить у душі кожної людини. Саме про нього розповідають люди, яким навіть у нинішній непростій ситуації вдається досягти успіхів: і в особистому житті, і у виробництві, і у науці, і у бізнесі, і у політиці. Вони кажуть, що почути цей голос легше тоді, коли душа чистіша, менше забруднена «паразитуючими шумами» ненависті, заздрощів, гордині, пожадливості і того самого першого і фундаментального закону природи, тобто «сам для себе», «все для самого себе».

Сумнівів немає, що ясний стан психічного здоров'я (а психіка походить від грецького слова «псіхе» — душа) в нинішніх умовах несподівано стає визначальним фактором пристосування людини до поточної ситуації у всіх її аспектах: соціальних, політичних, економічних, екологічних тощо.

Але самого пристосування до навколишнього середовища вже недостатньо, оскільки це середовище досить швидко деградує і стає дедалі менш придатним для існування.

Отже, потрібно не лише змінюватися самому, але й змінювати навколишній світ, робити його досконалішим. Пам'ятаєте, як сказав Копернік: «А все ж таки вона крутиться!»

Але ж ми вибираємо ось уже п'ятого президента і всі вони надзвичайно далекі від «логічного» і «філософського», бо ж наше суспільство деградоване у часі і майже повністю непридатним для існування у планетарній соціальності. І це вже наслідок. Тож нам, перш за все, перш ніж щось будувати на зразок державності слід визначити причини такого наслідку. Бо ж наслідків без причин природа не знає. Їх просто не буває...

Звичайно, можуть сказати, що так легко говорити, а життя на протязі ось уже тридцяти років стає все гірше й гірше. Це правда. Але правда і те, що рівно тридцять років тому всі кинулись розбудовувати нову державу і забули про удосконалення «самого себе». Кожен вважав, що він найдосконаліший і має право удосконалювати інших. Все це і призвело до «трагедії» сьогодення.

Удосконалення самого себе — ось найнадійніший шлях поліпшення життя для всіх. Як у «другому законі природи»: «віддай себе іншим стільки, скільки хочеш отримати від інших для себе».

Запитай себе: «Ти справді хочеш, щоб в Україні стало краще жити?» Тільки не кажи, що нічого не можеш зробити.

Подібне завжди притягується до подібного: чисте до чистого, а брудне до брудного. Звичайно, бувають і винятки, але то тільки винятки.

Стань добрим — і до тебе потягнуться добрі люди. Стань милосердним — і змилосярдяться над собою. Очисти себе — і до тебе не причепиться ніяка погань.

Це не заповіді ні старого, ні нового Завіту. Це закони природи. І якщо навіть невелика частина народу України усвідомить цю істину і зміниться на краще, то тоді і владу матимемо людянішу, і економіку ефективнішу (стабільнішу), і природу (середовище, в якому живемо) чистішу, і дітей щасливішими.

Науковці давно вже визначили, що найбільш важливими соціальними передумовами для успішного перехідного періоду і виходу із кризи є: мобілізація соціального потенціалу суспільства, формування гнучкої і динамічної соціальної структури, забезпечення позитивної взаємодії усіх елементів (суб'єктів) як у самому суспільстві, так і з зовнішнім міжнародним середовищем. Ми ж на протязі тридцяти років знищували соціальний потенціал і дійшли до протистояння сходу і заходу.

Мобілізація соціального потенціалу, тобто сукупної енергії населення, може бути успішною лише у тому випадку, коли формуються і розвиваються мотивації соціально-економічної діяльності, які необхідні

саме в умовах модернізації суспільства і реформування його економічної системи. Вважається, що найбільш ефективною в ситуації, яка склалася в Україні, є підприємницька мотивація. Соціальна форма цієї мотивації — це особиста зацікавленість, тобто «перший і фундаментальний закон природи»: благо для самого себе. Основними засадами цієї мотивації є ринкові відносини, які не жорстко пов'язані з трудовими зусиллями людей, засобами отримання доходу поза виробничими відносинами, а також (найбільш сильний нагромаджувальний фактор) особиста власність на засоби виробництва, як можливість використати характерні риси «другого закону природи» — використати чужий труд. На цій основі формується достатньо великий прошарок підприємців та суб'єктів підприємницької діяльності. В цьому прошарку, в свою чергу, формується «еліта» (великі підприємці, високоінтелектуальні менеджери, спеціалісти, експерти тощо), яка виступає в якості надзвичайного чинника, що активізує економічний розвиток всього суспільства загалом.

Все це дуже гарно і на словах надзвичайно просто. Але, насправді, при такому способі мобілізації соціального потенціалу, в силу протиріч «першого і фундаментального закону природи» виникають труднощі, які полягають у тому, що розвинена, тобто ефективна і соціально прийнятна підприємницька мотивація формується аж ніяк не зразу. Наприклад, сьогодні в країнах, що розвиваються, первинні форми цієї мотивації надзвичайно неефективні (в тому числі і в Україні) із-за сильної її залежності від іноземного капіталу, від місцевої державної бюрократії, яка, з одного боку, не дає державі бути підприємцем, з другого боку, орієнтує місцевих підприємців діяти тільки за рахунок надприбутку, а з третього боку, мотивує здатність перевтілювати капітал у майно (рухоме й не рухоме), або переводити його у закордонні банки.

Класичними ознаками підприємця вважаються: раціональність відношень до світу цінностей і норм, високий рівень домагань, готовність до ризику, повна відповідальність за свою долю (навіть відмова від соціального захисту). А для сучасного підприємця додаються ще й висока політична культура, компетентність в економіці і правова свідомість.

Наша сучасність показує, що найбільш тяжко формується правова свідомість. Якщо політичний статус наші підприємці намагаються знайти при вступі до тої чи іншої партії, а свою компетентність вони компенсують захистом кандидатських чи навіть докторських дисертацій, то правову свідомість їм немає чим підкріпити. Де там досягти правової свідомості, якщо і просто природної свідомості бракує. До того ж «перший і фундаментальний закон природи» не дозволяє цього зробити, бо його свідомість — це зміст слів «сам собі» і «сам за себе». Дехто, навіть,

прикривається висловом, що «у природі виживає сильніший». Так тож «вовча логіка». Там, де діє закон «хочу їсти», розуму не треба.

Ось чому на першій порі реструктуризації суспільства його оновлення не відбувається. Починають превалювати корисність, підступність, насилля, розмивання норм і правил поведінки суб'єктів, корупція, фаворитизм, мафія.

Згадаймо, політична активність виникла надзвичайно швидко і вже в перші роки кількість політичних партій сягнула до десяти десятків. Але, хто туди «вступив»? 90 відсотків — це ті, у кого знайшовся хоч деякий капітал, або хто міг взяти сумнівний кредит у держави, 10 відсотків — ті, хто нічогісінько не розумів і ті, кого взяли підкупом (за робоче місце, за те, що на роботі залишили, за страх перед майбутнім). Тож немає нічого дивного, що на перше місце у нас сьогодні вийшов «політичний захист підприємців» (через членство у партіях і через «продирання» до народних депутатів). А чи не нагадає вам це те, що вже колись було? А було ж: якщо ти не був членом Комуністичної партії — годі було й думати про чільне місце у суспільстві.

Проведені дослідження підприємницької мотивації показують, що ще три чи чотири роки тому потреба у економічній компетентності була незначною, оскільки без неї можна було обійтися. Сьогодні ж інша ситуація. Візьміть журнал «Науковий світ» — немає значення який номер — і відкрийте десь близько середини. Там є «Атестаційний вісник», де друкуються повідомлення про захист дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук. 3,7% прізвищ із педагогічного складу вищих навчальних закладів Міністерства освіти і науки України. 3,7% тих, хто дійсно проводить наукові дослідження. А решта 96,3% — це підприємці, депутати, державні і муніципальні чиновники.

Ви запитаєте: «Чому це так?» Відповімо. Сьогоднішня нашої суспільства не потребує дії законів природи, тому що мораль, морально-політична свідомість, людяність, любов до ближнього і загалом до свого суспільства та інші ознаки, які превалюють у «другому законі природи», так само як і раціональне відношення до всього, що ти робиш, майже суцільно порушуються неконтрольованим потягом до самоствердження, самозвеличення, завищення самооцінки отого ж самого «самого себе».

Може здатися, що це не так вже й погано — «нехай собі живуть»? Та нехай живуть... Але суспільство від цього тільки деградує. А це вже страшно! У таких підприємців спостерігається нерациональне, сторожко-агресивне відношення до найманої праці, а це вже сотні тисяч, а то й мільйони безробітних, «голодних і холодних». У них діє закон «моя хата скраю...», що означає байдуже відношення до боротьби бідних і голодних

за свої права (до страйків, діяльності профспілок, до робітничих об'єднань, як найбільш ефективної сили у підвищенні продуктивності праці, без якої нашому суспільству не вийти із кризового стану). Тож у розвиненому суспільстві немає місця «а може...». Треба визначитися «один раз і безпомилково».

З вищезгаданих роздумів нічого іншого сказати у висновку не можна, окрім того, що правова свідомість наших підприємців, бізнесменів та деяких інших категорій населення будується на фундаменті «двоякої моралі», тобто в окремих соціальних відносинах (з рідними, близькими, друзями) закон і «правила ігор» дотримуються, а в інших умовах, особливо з державою — ні і ні, і не обов'язково. Що можна сказати, окрім того, що така «розкутість», звичайно ж, пов'язана і з «тіньовим» походженням нашого підприємництва, і з «тіньовою» діяльністю засвідчених політичних партій та інститутів державного управління. Більше того, ці засади підприємництва надзвичайно соціально небезпечні, так як вони базуються на корупції, насильстві та інших видах протиправної й соціально невизнаної поведінки, що все більше й глибше засмоктує все більші маси людей, як ножем розрізаючи їх і перемелюючи поодиночі чи невеликими групами. Окрім того, «тіньові» звички, «правила тіньової гри», привчаючи до надприбутків, не можуть дати ефективної мотивації підприємству, стати йому дійсно економічно доцільним розвитку суспільства. Дуже важко усвідомлювати, що секретар ЦК КПУ України з ідеології, ставши першим президентом України знищив ідеологічну субстанцію в державі.

Звичайно, питання про те, чи являється корупційно-тіньовий етап у реформуванні суспільства доцільним, залишається відкритим в роботах учених. Але, на наш погляд, це є природне явище, яке цілком виходить з «першого і фундаментального закону природи» і яке не обійшло розвитку жодної країни. Якщо у людини від природи спрацьовує «сам для себе», то навіть на найвищому етапі розвитку, бажаємо ми того чи ні, фізично воно буде мати місце. Інша справа, як воно спрацьовує і як ми, а в цілому і суспільство, повинні до нього, як явища, відноситися. Навіть, якщо розглядати його як специфічну форму первинного індивідуально-підприємницького накопичення капіталу для того, щоб уникнути розв'язання найважчої задачі такого накопичення за рахунок робітників і селян, то і в цьому випадку майже неможливо визначити його доцільність.

Можливо уявити, що більш ефективною і менш соціально небезпечною тіньова форма приватного інтересу стає у тому випадку, коли починають порушуватися зв'язки між державним чи регіональним і політичним апаратом, а натомість посилюється приток до неї спеціалістів

високого рівня (інтелігенції). Роль інтелігенції загалом у перехідних структурах модернізації суспільства значна, а в нашій країні надзвичайна, так як ми знаходимося в стадії значного запізнення модернізації, коли ще не сформувався сильний клас власників і сильний, кваліфікований і організаційно сформований найманий труд. Взагалі, історія знає два шляхи включення інтелігенції в процеси модернізації: перший, «більш-менш» ефективний — це сполучення інтелектуальної праці з приватним підприємництвом і розвиток вільних професій; другий, притаманний нашому суспільству але в розвиненому суспільстві відносно неефективний — у більшості випадків пов'язаний з включенням інтелігенції у сферу політичної і державної діяльності, перевтіленням її в політичну й адміністративну еліту функціонерів. Ось саме ця тенденція превалює зараз у нас, де понад 80% інтелігенції намагається (або вже є) стати народними депутатами або працювати в адміністрації президента, губернаторів, Кабінеті Міністрів і тільки десь близько 18% технічної інтелігенції потрапляє у сферу підприємництва, де майже зразу втрачає статус інтелігенції. Вважається, що включення в державно- чи регіонально-політичні структури посилює відірваність інтелігенції — рушія прогресу і розвитку — від народних мас і призводить до відчуття свого безсилля та ізольованості, супроводжується ірраціональним потягом (нахилом) до харизматичних лідерів. Добре було б, якби такі лідери були наділені авторитетом, який базується на виключних якостях характеру, що відповідає «другому закону природи», тобто мудрості, героїзмі, професіоналізмі, «святості». А лідерами, як правило, стають за принципом: «а мені долею накреслено бути лідером і я буду ним». Такий підхід не тільки не приносить суспільству якої-небудь користі, але й сам по собі не толерантний, бо не відповідає ні «другому закону природи», ні навіть «першому і фундаментальному закону природи».

На наш погляд, приватний капітал, так як і приватний інтерес, не може бути найбільш ефективною формою мобілізації соціального потенціалу як сукупної енергії суспільства. За рівнем розвитку суспільства України на даному етапі більш ефективною мотивацією може бути формування і активізація колективних форм і установок, заснованих на цінностях колективного інтересу і відповідальності, суспільного обов'язку і соціальної рівності як елементів «другого закону природи». Звичайно, колективна зацікавленість має бути побудована на основі супертехнології внутрішнього перетворення людини, системи обов'язкового винагородження власних трудових зусиль, колективної форми власності, орієнтованої на масові види трудової діяльності, що без ідеологічної роботи практично неможливо.

Звичайно, більшість західних соціологів вважають, що колективний інтерес, на відміну від приватного, менш природна і сильна форма економічної зацікавленості, але, при цьому, в розвинених країнах превалюють саме колективні форми і установки. Інша справа, що основними засобами їх мобілізації є вплив на людей політичних організацій і засобів масової інформації, націоналістична, популістична і соціалістична ідеологія, соціально-економічні посули, вплив хоризматичних лідерів, різного роду кланів, релігійних і культурних еліт. Але і на заході, і у нас досить велика кількість соціологів, політологів і економістів вважають, що концентрувати свою увагу слід на такій формі суспільної власності, яка могла б створити природну колективність. Мова йде про такий тип соціальних відносин, який міг би сформувавши колективний інтерес як ефективний мотив економічної діяльності. Але ніхто цим не займається.

Такі молоді українські дослідники в галузі соціології, політології й економіки як Юрій Збітнєв, Ігор Каганець, Богдан Фенюк, Сергій Васильченко, Олександр Шморгун та інші вважають, що на межі тисячоліть Україна входить у нову фазу свого розвитку: «настає пора творчої праці, несподіваних відкриттів і реалізації всього, що українці не встигли здійснити протягом останніх трьох століть».

Вони вважають, що «парадоксально, але саме в епоху глобалізації економіки і технологічних революцій все більшої ваги набуває здатність кожної особистості і кожного народу бути самим собою у всій своїй неповторності». На їх погляд, супертехнологія внутрішнього перетворення людини закодована у «п'яти кроках до чистоти» — «5 кроків доброї сповіді». Не звертаючи уваги на те, що цей підхід закодовано у християнстві як таємниця «сповіді», «покаяння», можна зробити висновок, що це скоріше соціально-політична функція з економічними наслідками, тобто «зміна свідомості» як перехід від «першого і фундаментального закону природи» до «другого закону природи». Це метод формування колективного інтересу, як ефективної мотивації економічної діяльності.

Все розпочинається з суто інтелектуального зусилля, під час якого людина намагається абсолютно неупереджено, безстрашно і безжально аналізувати свій стан, свої добрі та злі природні нахили згідно «першого і фундаментального закону природи», свої звички, сильні і слабкі сторони характеру за «другим законом природи» та свої стосунки з іншими людьми в суспільстві, на роботі, вдома. Метою цієї «роботи» є визначення, що саме в житті людини є здоровим, а що хворобливим, що її посилює, а що послаблює, що веде до щастя і поступу, а що до страждань і виродження.

Тобто дає змогу чітко розділити, що є в тобі «від Бога», а що «від диявола», оскільки головними аспектами природи є здоров'я, цілісність, любов і щастя, а головними протилежними аспектами є дегенерація, розчленованість, ненависть і страждання.

Якщо перший — інтелектуальний — крок виконано досить якісно, тоді автоматично настає черга другого кроку, під час якого включаються наші емоції і почуття. І це теж природно, адже, якщо ми справді зрозуміли, що нам корисно, а що шкідливо, то у нас виникає прагнення до добра і відразу до зла. В технології «зміна свідомості» цей крок називається «жаль за гріхи». Якщо цей «жаль» не виникає, то це означає, що перший крок зроблено погано і треба розпочати все спочатку.

Після якісно виконаної діагностики «інтелектуального» та «емоційного» потенціалів і системи управління ними настає черга включити нашу волю: прийняти тверде рішення відмежуватися від усвідомленого нами зла і рухатися у бік добра. Цей третій крок називається «скорегувати програмний комплекс».

Якщо перші три кроки добре виконані, то все готове для невимусного здійснення четвертого кроку — власне акту зміни свідомості. На перший погляд, це внутрішнє перетворення людина спроможна зробити сама, без сторонньої допомоги. Проте на практиці все це здійснюється за допомогою зовнішніх чинників і з давніх часів цю місію виконувала церква, але держава сьогодні не має права стояти осторонь. Держава повинна знайти технологічні прийоми здійснення людьми четвертого кроку — акту зміни свідомості, коли людина визнає перед самою собою усвідомлені нею негативні сторони свого життя, яких вона прагне позбутися, та розробити систему, яка б дозволяла передбачити п'ятий крок супертехнології, який є остаточним критерієм того, що поліпшення людини дійсно відбулося. Його ідея полягає у тому, що справжня зміна мислення людини обов'язково має виявитись у її зовнішній поведінці, тобто у конкретних справах. Але ніхто над цим не працює.

Так формуються суспільні закони і суспільство в цілому за «другим законом природи». Інша справа, що непросто з одного разу досягти повного «очищення» — старі проблеми хапають нас за ноги і тягнуть донизу. Більше того, в процесі удосконалення людина розширює свою свідомість і виявляє інші приховані проблеми, які заважають повноцінному життю. Тому технологія зміни свідомості задумана як ітераційний процес, коли досягнення мети відбувається за допомогою серії циклічних, послідовних наближень.

Зрештою людина, яка докладает певних зусиль для очищення своєї душі заради зміни свідомості, незабаром відчуває, що до неї неначе

починають притягуватися чистіші думки, ефективні рішення, світліші люди, позитивніші події, здоров'я й добробут. Це емпіричне узагальнення законів «другого закону природи» було відоме багато тисячоліть тому, про нього повідомляють різні філософські й релігійні системи сходу і заходу.

Але чому саме сьогодні для України проблема удосконалення свідомості людей набуває особливої гостроти? Не тільки сьогодні, вона притаманна була будь-якому перехідному періоду від одної формації суспільства до іншої. Ми вже говорили, що від стану людської душі залежить її виживання в найскрутніших ситуаціях, в тому числі і в хаосі нинішньої України.

Насправді ситуація значно серйозніша, оскільки все людство — суспільство землян — увійшло у смугу великих змін і струсів, пов'язаних з переходом до нового, планетарного природно-історичного циклу.

Відомо, що у такі зламні періоди зв'язок між соціальними і природними процесами стає особливо тісним.

Як уже говорилося, проявами актуальної міжциклової кризи є розбалансування клімату, підвищення рівня світового океану і поступове затоплення багатьох країн, стрімке зростання швидкості вітру і втрат від стихійних лих, посилення сонячної радіації, екологічне та інформаційне забруднення середовища людей, поширення епідемій і відновлення старих хвороб, послаблення у людей природного імунітету і масове поширення процесів фізичної та психічної дегенерації, стрімке зростання людських переселень, розповзання зброї масового знищення, зростання масштабів і жорстокості збройних конфліктів, розпад сімей, обездуховлення та втрата моральних орієнтирів.

У чому ж полягає основна причина планетарної кризи? Передусім у тому, що вона знаменує перехідний період від одної формації до іншої, а вхід до нової епохи відбувається через очищення людини і природи. Новий автомобіль ніколи не є копією попереднього, так як і новий літак, як правило, не схожий на попередній, так само і новонароджена людина біоенергетично (тобто за біологічними й енергетичними властивостями) не схожа навіть на своїх батьків. В природі не існує об'єктів, суб'єктів тощо, котрі б не потребували оновлення. Тобто очищення суспільства — це головний аспект міжциклової кризи, перехідного періоду. І найбільше шансів «пройти крізь вушко голки» планетарного апокаліпсису мають спільноти з чистими душами, оскільки саме станом психіки визначається їхня здатність приймати вірні рішення, згуртованість, організованість, колективна творчість, рівень фізичного здоров'я, загальна політична, соціальна, технологічна й економічна ефективність.

Від внутрішнього стану людини залежить її навколишнє природне середовище. Так само від стану народної душі (тобто спільноти) залежить її міжнародне і природно-кліматичне оточення. Тож, якщо українці стануть чистішими душою, то у нас будуть приязніші сусіди, буде менше техногенних катастроф, буде збалансованіший клімат, нас менше зачіпатимуть епідемії, землетруси, урагани, повені, озонові діри та інші реалії глобальної кризи.

І це не є перебільшенням, хоча б тому, що вплив людської психіки на навколишню реальність є науково зафіксованим феноменом і проявляється в широкому діапазоні — від телекінезу до зміни погоди над певною територією. Тим більше, що у даному випадку мова йде не про те, щоб зупинити землетрус чи ураган. Просто не треба забувати, що планета Земля є цілісною енергетичною системою, живим організмом, а людські спільноти — це його важливі складові елементи, молекули.

І так само, як в людському фізичному тілі (ми вже звикли — організмі), в цій системі періодично виникають різного роду напруження, особливо в періоди природно-історичних зламів. Ці напруження розряджаються у вигляді відомих атмосферних (грози, урагани, смерчі) чи геотектонічних процесів (землетруси, виверження вулканів, зсуви ґрунту). Причому розрядка відбувається на території, яка у відповідний момент виявилася «точкою найменшого опору», або найвищого енергетичного рівня. А деструктивний стан людської психіки на певній території може виступити «останньою краплею» або «спусковим гачком», який виводить локальну систему з рівноваги. І, навпаки, гармонійний стан колективної психіки спроможний посилювати стійкість природно-соціальної системи, захистити її від дестабілізації.

Хтось може слушно зауважити, що енергетика людської психіки занадто слабка для впливу на природні процеси. Може й так, проте наукою вже доказано, що психологічні процеси значно сильніші й швидші від світлових, а у періоди системної нестабільності мікровпливи здатні керувати макропроцесами і, таким чином, радикально змінювати майбутнє природно-соціальних систем з «другим законом природи».

Таким чином, проблема зміни свідомості набуває нового звучання: внутрішнє перенародження кожної людини, що населяє Україну, стає основним чинником її виживання у міжцикловому катаклізмі та перенародження у країну нової, після кризової епохи. Людям України треба допомогти перенароджуватися.

Зрозуміло, що всенародне очищення не відбудеться миттєво, проте ми можемо вкластися у терміни, відведені нам Природою. Буде достатньо,

якщо внутрішню трансформацію здійснить кілька відсотків населення України, у якого інтелектуальний потенціал, тобто запорука виживання, є найвищим. І тоді Україна рине вперед.

Всі психологічні передумови для цього зберігаються, бо вони мають глибинне коріння. По-перше, українцям традиційно властива здатність формувати добровільні, самоврядні об'єднання колективної форми власності, організації трудової діяльності, її технологічності. За результатами соціологічних досліджень більшість (понад 80%) населення України схвалюють існування підприємств державної і колективної форм власності (особливо в АПК) або взятих в оренду трудовими колективами. І не тому, що вони звикли до такого життя, або що в колективі легше сховати свої вади, а тому, що це їх природний стан: є місце, де можна сховати свій страх перед самотністю. По-друге, треба пам'ятати, що за роки попередньої формації нашого суспільства надзвичайно виразно у свідомості наших людей сформувалася саме мотивація колективних дій. Ця мотивація не втілюється в класичну західну, де мотивація досягнення ефективної роботи, що заснована на приватних засадах, протиставиться мотивації належності кланово-кастовій концепції, яка тісно пов'язана з психологічною включеністю в групу. І, по-третє, соціологічні дослідження підтверджують, що більшості самих працездатних людей для того, щоб розкрити свій інтелектуальний потенціал, притаманні характерні риси, засновані на колективній діяльності. Спортивні команди перемагають тільки тоді, коли вони стають єдиним колективом.

Все, сказане вище, безпосередньо стосується теперішньої ситуації в Україні. Неолітична революція підказує нам загальну схему мобілізації соціального потенціалу щодо подолання планетарної кризи.

Зрозуміло, що світ за останні тисячоліття дуже змінився: сучасна людина багато в чому піднялася набагато вище від своїх неолітичних предків. Але ж, перед людиною знову постало питання: «Жити або вмерти?». І, щоб жити, знову потрібно вирішити триєдине завдання, тобто здійснити три радикальні модернізації: зробити світоглядний, організаційний і технологічний прориви.

Як завжди подолання хаосу і відновлення соціального порядку починається із зміни свідомості, з відновлення порядку в головах людей. Відновлення не за старими мотиваціями і не на старих засадах, а на нових підходах усвідомлення пізнаного рівня розвитку. Сучасна наука перебуває на порозі сприйняття нової парадигми, згідно з якою наш світ не обмежується суто матеріальними феноменами і є не досконально відпрацьованим «годинниковим механізмом», а цілісним живим організмом. Ми стоїмо на порозі потужного світоглядного прориву, великого

синтезу релігії, філософії і науки — основних чинників нового суспільного обстрою.

Тож виникає природне запитання: «А чи встигне наше суспільство своєчасно сформуватися на підставі нової «парадигми виживання»?

Історія підвищення рівня знань, її наукова складова, вселяє оптимізм. Нова парадигма не приймається поступово, під невблаганним впливом очевидності та логіки. Учені, які вибирають для себе нову парадигму, розповідають про несподіване рішення або про спалах інтуїції, за нетрадиційних підходів.

Отож, наявність ясного світогляду, нових знань і живої віри в краще майбутнє прискорить процеси соціальної самоорганізації на нових принципах розбудови правових норм, що відображатимуть природні закони соціальної організації: високий інтелект, доброта і порядність, взаємоповага і любов, духовність. Це все існує як і фізичні закони природи, які існують незалежно від того, визнаємо ми їх чи ні. І чим більше ми намагаємося їх ігнорувати, тим нестерпнішим стає наше життя. Візьміть територію Азії, Африки, Балкан, Кавказу — все там на засадах зневаги і чим її більше, тим гірше становище.

Обґрунтування різних аспектів природних принципів людської самоорганізації на засадах, що народ (спільнота, держава, колектив, сім'я) — це живий етносоціальний організм («колективне тіло»), для розвитку якого необхідне виконання чотирьох системних функцій: світопізнання, державного адміністрування, виробничих відносин (підприємництво, менеджмент, бізнес) і висококваліфікованої праці, — є єдиним шляхом виходу із планетарної кризи.

Кожна людина має уроджену природну схильність до виконання однієї з цих функцій. І чим більше людей займається саме своєю, спорідненою, природовідповідною справою, тим здоровішою і щасливішою стає нація загалом і кожен її член зокрема.

Тому правильний процес національної самоорганізації повинен супроводжуватися формуванням чотирьох взаємозалежних відкритих соціальних підсистем, спеціалізованих на виконанні однієї з чотирьох згаданих системних функцій. Їхніми характерними особливостями є відкритість для всіх громадян, котрі мають особисті якості і відповідний інтелектуальний потенціал: самоврядування, рівновага прав і обов'язків, індивідуальна і колективна відповідальність, добір людей з відповідним інтелектуальним рівнем і здібностями, колективне сприяння їхньому особистісному і професійному зростанню. За такої структури державне управління національним організмом здійснюють не демагоги, а найбільш здібні і фахово підготовлені люди. Тільки не

намагайтесь копіювати «захід», чиїсь власні підходи — вони інші, не наші.

Наше покоління зіткнулося з особливим викликом, за якого доведеться діяти самотужки або невеликими групами, не дивуючись і не нарікаючи на те, що більшість вперто буде дотримуватися застарілих сподівань і легких шляхів, які ведуть у прірву. Тож, незважаючи на все, Україні треба діяти самостійно і покладатися лише на власні сили.

Отже, в контексті висновків маємо відмітити, що який би ми не вибрали шлях мобілізації соціального потенціалу, ефективним він може бути тільки в тому випадку, якщо буде створено соціальний консенсус: між різними соціальними групами; між державою і профспілками, як одним із захисників приватних інтересів людей, якщо профспілки стануть незалежними від держави; між приватним і державним секторами, якщо вони будуть узагальнені чільним законодавством; між підприємцями і промисловиками. Слід зауважити, що саме тут Україна має можливість використання культурних і національних традицій добропорядності, працьовитості і дисципліни, як це використовує Японія, Німеччина, Франція.

Але для розв'язання задач консенсусу вирішальну роль відіграє розвиток політичної культури, «культури громадянства», активна участь народних мас в політичних і економічних рішеннях.

Тут слід підкреслити, що політична культура не отожднюється з політичною системою. Політична культура — це система сприйняття і пізнання людиною соціально-політичного світу, так би мовити, «інформаційна карта» для оцінок цього світу. У формуванні цієї системи сприйняття і оцінок вирішальна роль належить засобам масової інформації, за що нерідко їх визначають «четвертою владою». Для перехідного періоду характерною є змішана, неоднорідна політична культура як за своїм змістом, так і за структурою, тобто по відношенню пізнавального і оціночного елементів.

Політична ж система при цьому оточена атмосферою непередбаченості і вибуховості, перш за все за умов слабого диференціювання політичних ролей. Наприклад, в Україні ми бачимо, як наша опозиція не може утриматися в ролі критиків державного керівництва, ображаючись, що її «не слухаються», а державне керівництво скочується на роль «критиканів», розкриваючи те, за що вони самі повинні нести відповідальність. Законодавчі органи не можуть утриматися від постійного втручання в дії виконавчих органів. А ті, в свою чергу, таємно переробляють прийняті закони за допомогою інструкцій, що затверджуються Кабінетом Міністрів. І, звичайно, всі разом дружньо відчують непереборний потяг до прекрасної, але яка не належить їм, ролі пророків, духовних вождів тощо.

Ось чому одна із основних задач полягає у розвитку «культури громадянства», в якій манія величності і деструктивної участі має бути урівноважена деякою пасивністю, довірою, здатністю до підпорядкування авторитетам, стриманістю, угамованістю і самоконтролем.

Звичайно, гнучка та динамічна соціальна структура — це друга фундаментальна передумова ефективного переходу суспільства в новий якісний стан. Але, щоб сформувати таку структуру, необхідно створити і розширити (або поглибити його вплив на суспільні процеси) середній клас суспільства — основу будь-якої державності, її політичної, соціальної й економічної систем, постійного і незгасимого джерела економічної активності.

А чи можливо це в нашому стані? Можливо! Але лише на основі довготривалої державної політики: наукового, технологічного, виробничого, інвестиційного, податкового, соціального, політичного й економічного потенціалів, що базується на національному інтелекті, ментальності і духовності наших людей. Політики, основним напрямком якої буде збільшення частки тих, хто має «середні» (звичайно, в дуже широкому діапазоні) доходи, та забезпечення вертикальної мобільності суспільства, тільки не під керівництвом іноземців, чи людей що отримали якийсь «досвід» за кордоном.

Існує точка зору, що для вертикальної мобільності, яка формує «модернізований» тип особистості, необхідні багаточисельні неукорінені («без коренів, без роду і племені») групи, які б ідентифікували себе не з сім'єю чи спільнотою, а з класом або професійною групою. Це можуть бути орієнтовані на «закордонний капітал» інтелігенти чи напівінтелігенти, а також «чужаки», «мігранти» та інші, українського генофонду.

Але при цьому існує дуже велика можливість соціальної диференціації, причому в небажаному напрямку. Справа в тому, що у перехідний період все це відбувається за рахунок посилення стихійності процесів розподілу і перерозподілу соціальних благ. Науковці говорять, що ці процеси розвиваються за «законом Матфея» — «багаті стають багатшими, а бідні біднішими» — в сторону збільшення соціальної диференціації та соціальної нерівності. В умовах реформування економіки це пов'язано з неминучістю відставання соціальної інфраструктури, зростання інфляції та безробіття, з необхідністю заморожування заробітної плати.

Окрім того, економічна реформа, як правило, направляється на активізацію підприємництва та підприємницької діяльності, причому в галузях, де доходи завжди розподіляються менш рівномірно, ніж у сферах найманої праці. Причому концентрація доходів у найбільш багатих сильніша в країнах з переважно приватним підприємництвом, ніж в

країнах зі змішаною економікою і великим значенням держави. Посилення стихійності диференціації на цьому етапі майже не контролюється, оскільки такий контроль може заважати накопиченню капіталу. Саме це і відбулося в Україні в останні 15 років. Бажали ми цього чи ні, але не володіння умовами «другого закону природи» призвело наше суспільство саме туди, де ми зараз знаходимося.

Тож, якщо у розпалі перехідного періоду не пробиває собі дорогу природна і необхідна тенденція до розширення середнього класу та пониження диференціації, то створюється «ірраціонально-модернізоване» суспільство, яке економічно неефективне, соціально і політично нестабільне, і в основі якого стоять негативні закони «другого закону природи»: несправедливість, ворожнеча, пристрасті, гордість, помста, відсутність законів та спільної влади. І, як правило, соціальною причиною цього є негнучка поведінка політичних, економічних і адміністративних інституцій. Все це не дає можливості створити і сповідувати ефективну соціальну політику, основним напрямком якої має бути блокування соціальної напруги, яка так притаманна перехідному періоду. При цьому нераціональна поведінка української еліти віддзеркалюється не тільки у зростаючій корупції, але і у небажанні інвестування виробництва, небажанні «ділитися» своїми зростаючими доходами з середнім прошарком підприємництва і висококваліфікованими робітниками. Звідси зростання нерівності, постійна політична нестабільність, зміни Кабінетів Міністрів. Загалом «маємо те, що маємо», як говорив перший напівпрезидент України.

Отже, темпи реформування економічних, політичних та соціальних угруповань та інститутів — найскладніша із проблем «запізнілої модернізації» суспільства. Головна об'єктивна вимога такого реформування полягає у тому, що здійснювані реформи повинні забезпечувати безперервне (хоч деяке) економічне зростання та соціальний розвиток. До речі, модернізація — це довготривалий процес, але можливе виникнення необхідності його прискорення, щоб скоріше отримати економічні результати та зняти тим самим зростаючу соціальну напругу. І усе ж таки, як свідчить світовий досвід, жорсткі моделі прискорення (швидке накопичення капіталу, невиплата заробітної плати, неконтрольоване зростання цін, стримування розвитку соціального страхування тощо), що пропонуються в цих умовах, хоч і прискорюють процеси реформування, але при цьому наслідують надзвичайну нестабільність. У той же час (як свідчить світовий досвід), деякі спроби пом'якшити соціальну напругу іншими шляхами — стримання модернізації чи структурної перебудови — викликають, як правило, нападки на державу,

владні інститути, уряд, а також на окремі політичні партії або соціальні групи як на винуватців сповільнених дій, які призводять до кризового стану. За такої ситуації можуть посилюватися вимоги щодо відмови держави від втручання в економіку, вимоги згорнути соціальні програми, дати простір ігрищам ринкових сил, посилити дисципліну найманої праці тощо. Це теж призводить тільки до соціальної напруги. Саме це і відбулося в Україні в перші роки державної самостійності, що відкинуло Україну в розвитку нової формації суспільства років на 25 назад.

Тож, мабуть, немає сумніву у тому, що при зміні однієї формації суспільства на іншу, більш організовану, найважливішим є раціональна оцінка розкладу соціальних сил. Але це і найбільш трудомістка процедура, бо ж масова свідомість перехідних періодів нав'язує нам різко оціночну картину цих сил. А вже людина від природи так скроєна, що якщо двоє розпочинають сварку (дискусію чи ще щось), то, як правило, третій може здатися для одного гарним за всіма ознаками, а для другого — надзвичайно непридатним.

Навіть, якщо така оцінка дечому і відповідає, то необхідно урахувати, що конкретне соціальне наповнення будь-якої із них (оціночних груп), тобто представництво в них реальних соціальних груп — а саме це і має найважливіше значення для соціального управління — безперервно і швидко змінюється. І це природно, оскільки входження в оціночну групу, як правило, тільки зовнішнє відображення або засіб (і не завжди адекватний) відстоювання соціальних інтересів. Останні ж визначаються об'єктивним соціальним станом людини, її приналежністю до визначеної соціальної групи.

У перехідний же період картина соціальних сил та інтересів розвивається не тільки тому, що динамічно змінюються самі соціальні групи (їх чисельність, склад, організованість, роль у суспільному розподілі праці тощо), а змінюються і їх інтереси і наміри. Групи, які починають вигравати, зацікавлені у тому, щоб їх виграв мав вигляд «виграшу для всіх», і заради цього вони заперечують проти «нацькування одних груп на інші». Окрім того, може здатися, що для життєво необхідної нам консолідації суспільства не слід підкреслювати різницю в соціальному положенні людей, у їх рівні і якості життя, у їх інтересах. Проте це протиправно «першому і фундаментальному закону природи».

Сьогодні у нашому політизованому суспільстві надійна і тривала консолідація можлива тільки на основі визнання різниці в інтересах соціальних груп, на основі раціонального формування і відстоювання цих інтересів, за допомогою настирного пошуку вислизуючого балансу

цих інтересів. А це вже перехід до закономірностей «другого закону природи», який можливо простежити тільки за допомогою вивчення історичного розвитку суспільства, переходу суспільства з однієї формації в іншу, більш організовану, соціально усупільнену. Саме це треба визначити, незважаючи на те, що питання змісту історії деякими науковцями трактується як неконкретний і, точно кажучи, невичерпний колодязь, що його постановка взагалі здається марною.

І все ж таки, питання змісту історії стоїть в рядках так званих вічних питань, які майже не піддаються розв'язанню, але й настільки ж невідступних: що є життя людей і розвиток людського суспільства? Що є істина, добро і зло, любов? Який сенс існування людини та її удосконалення. Збочуючись від цих «розпливчатих», абстрактно загальних і, разом з тим, головоломних проблем, ми у власній свідомості, своєму мисленні і відчуттях прогнозуємо деякий акт зради відносно самих себе. Бо ж збочуючись від постановки цього питання, ми мов би визнаємо абсурдність буття і повсякденного життя, мимохідь віддаємо все, що для нас має цінну і є святим в цьому світі і в самих собі, на милість абсурдних уявлень.

Насправді, якщо буття безглузде, чи варто тоді жити взагалі, любити, присвячувати чомусь свої сили, на щось надію мати? Уявлення про буття як безглузду (нісенітну) вигадку — це вид моралі, або ж точніше антимораль, яка ставить на верхів'я кута неприборкану насолоду матеріальними благами і жадобу влади. Але ж, якщо у навколишньому середовищі, у нашій дійсності ми будемо вбачати лише сузір'я предметів і речей, якими нам хочеться насолоджуватися і панувати, лише хаотичний набір бажаних об'єктів, то ми обов'язково попадемо до стану, коли зміст і призначення, краса природи і людини, витвори її рук і духовність творчості починають сприйматися як дещо напівусвідомлене, символізоване, варте виключно егоїстичного використання. В такому разі рветься живий, органічний зв'язок зі світом і ніяка погоня за насолодою і владою не в спроможності її відновити. В пересиченості й озлобленості проти всього світу залишається лише одне — тішитися афоризмами про життя як про беззмистовну «суету суєт».

Отже, питання про зміст буття, а тим самим і про історію, як область дослідження цього буття, для людей є питанням сутнім. Бо замислюючись над ним, люди в деякій мірі рятують себе від самоізоляції, егоїстичного протиставлення всьому середовищу, в якому вони проживають.

Буття само по собі, передбачаючи зміст, достойне уваги. І важливо, що воно дане кожному не тільки і навіть не скільки в якості теоретичної абстракції, предмету роздумів, але і як жива різноманітність конкретних

явищ, визначених історичних подій, реальних, неповторних людських душ. І кожен з нас — діюча частка, невіддільний співучасник цього, зовсім не відчуженого буття, яке з давніх-давен люди вважають «живою тканиною». Але ж, якщо «жива тканина» буття включає в себе як самоусвідомлену і внутрішньо співставлену з іншими істоту, то, звичайно, наше внутрішнє життя і наш зв'язок з іншими людьми повинні носити (за «другим законом природи») усвідомлений і достойний (тобто моральний) характер. Отже, зміст буття і моральне відношення людини до життя, до інших людей, до самого себе виявляються врешті-решт нерозривні.

Єгипетські піраміди і храми Київської Русі, біблійні писання і шевченківська поезія, перекази давно минулих епох і живі свідчення очевидців Великої Вітчизняної війни або жахів концентраційних таборів — все в минулому і сьогоденні (звичайно, мабуть, і в майбутньому) знаходиться в якомусь (поки що невідомому) взаємопронизуючому й інтимному зв'язку з кожним із нас, хоч і не всім під силу його розпізнати, усвідомити і внутрішньо пережити. А чи не тому, що понад шістьдесят років тому, ні в чому не повинні, молоді люди і діти загинули під час нападу фашистської армії на нашу країну, сьогодні народжується молоде покоління нашого суспільства, зовсім не схоже навіть на нас. Якщо ви помітили у них немає уявлення про воєнні дії, вони надзвичайно добрі, людяні, у них немає жадоби до багатства, розкоші, панування. Вони унаслідували той час, коли пішли з життя — саме в цьому глибоколюдяний зв'язок людського буття за «другим законом природи».

Кожна людина проростає крізь товщу тисячоліть не тільки біологічно, але й духовно, енергетично: через кожного, в свою чергу, проходить вселенська і все часова естафета інтелектуального потенціалу, соціального і культурного досвіду, духовності. Не нами ця естафета розпочалася і — хотілося б надіятись — не нами і завершиться. Але усвідомлення нами своєї, нехай і невідомої, але все ж таки особистої замученості до цієї естафети і, виходить, своєї відповідальності за її подальші шляхи є водночас показником рівня історичного усвідомлення людством рівня його духовно-морального стану. Ми народжуємося, живемо і вмираємо в історичному плині часу, тобто в усвідомленій спадковості поколінь.

У досвіді повсякденних відносин з навколишнім середовищем, у досвіді свого внутрішнього життя ми з тою чи іншою глибиною пізнання і розуміння, в тому чи іншому ступені вдячності переживаємо все добре і благодатне, що вклали в історію попередні покоління, та гірко

переживаємо наслідки попередніх зривів і хибних рішень. Складність, правда, полягає у тому, що конкретні обставини минулого і сьогочасного життя настільки багатозначні й конфліктні, настільки заплутані в своїх передумовах і мотиваціях, що інколи до них важко підходити з сьогоднішніми мірками, тим більше з прямолінійними чорно-білими оцінками. До того ж склад і структура будь-якого історичного явища чи дії надзвичайно багатогранні за елементами і зв'язками та внутрішньо суперечливі. А зміст багатьох речей і дій пізнається і визначається досить важко, і все ж таки він є. Відторгнення змісту буття веде нас до спустошуючого цинізму. Ще більш страшною данню уявлень про беззмістовне життя є спромога скороспілого і однозначного визначення змісту і виміру буття, насильно нав'язати дійсності, її розвитку і рухові зміст, якого не вистачає. Спрощення проблеми може обійтися людству дорожче, ніж просте відчуження змісту цієї проблеми.

Ми не зробимо великої помилки, якщо свої дії будемо мотивувати висновком, який походить від роздумів, що викладені вище: «люди певного типу створюють цивілізацію певного типу, а вона, в свою чергу, породжує адекватних собі її носіїв».

Не секрет, що «Захід» створювався, розвивався, підтримувався, охоронявся і завойовував собі місце на планеті Земля силами не просто людських істот, але і людей певного типу. І багато вітчизняних (західні мають на це своє табу) науковців вважає, що з будь-яким іншим людським матеріалом «Захід» був би неможливим. Жоден інший людський матеріал не в змозі відтворити «Захід» і зберегти його на тому рівні, якого він досяг. Дехто може сказати, що багато наших співвітчизників сьогодні є рушійною силою на «Заході». Так! Тому вони й на «Заході», що їм немає місця на «Сході». Справа в тому, що наше середовище (мається на увазі простір України) існує за принципами, законами і закономірностями «другого закону природи» — «один за всіх і всі за одного», а «Захід» існує на принципах «першого і фундаментального закону природи» — «сам собі і сам за себе». Характерними рисами «западоїдів» є: практицизм, діловитість, схильність до розрахунку, здатність до конкурентної боротьби, винахідливість, здатність ризикувати, холодність аж до смертного вироку, емоційна черствість, індивідуалізм, підвищене почуття власної гідності, прагнення до незалежності й успіху в справах, схильність до публічності й театральності, почуття зверхності над іншими народами, більше, ніж у інших, схильність до керування людьми, здатність до самодисципліни та самоорганізації. О.І. Герцен ще у XIX столітті визначив останню з перелічених якостей «западоїдів» як відсутність внутрішньої свободи. Він писав, що свобода англійця перебуває більше

в політичних установах, ніж у ньому самому. А американці, на його думку, взагалі можуть обходитися без уряду, оскільки самі виконують функції царя, жандармського управління і ката («Былое и думы»).

Весь спосіб життя західних країн є результатом і виявом індивідуалізму. Якщо спробувати стисло сформулювати його психологічну сутність (менталітет), то можна сказати, що фундаментальним принципом буття «западоїдів» є прагнення працювати на себе, розглядаючи всіх інших як середовище і засіб буття. Переконавання в тому, що західне суспільство нібито є суспільством вільного підприємництва — ідеологічне безглуздя. Західне суспільство є суспільством вимушеного приватного підприємництва, в якому юридично вільним вважається те, що насправді є продуктом економічного тиску на всіх і окремо на кожного. Бо у процесі еволюції отримання прибутку стає вимушеним — можливість переходить у необхідність. Підприємець змушений так організувати справу, щоб отримати додаткові кошти в якості необхідної умови виживання підприємства. Ця необхідність посилює суб'єктивну потребу в наживі, стає її головним стимулом.

Абсурд, коли хтось вважає, що підприємець на Заході під свою особисту відповідальність сам вирішує, які цінності виробляти, які послуги пропонувати і як це робити, що він нібито вільний у своїй підприємницькій діяльності. Це протиприродно — пам'ятає умови «першого і фундаментального закону природи»? А ринковим механізмом є за висловом Адама Сміта не «якась невидима рука», а цілком відчутна стратегія і тактика учасників битви. Отож підприємці роблять не те, що їм хочеться, а те, що можна зробити і збути. Причому кожен з них намагається не просто заважати іншому всіма доступними засобами, до того ж не завжди економічними і законними, а діяти за голуб'ячим норомом, аж до крові. І якщо при цьому підприємці лізуть на ринок, незважаючи ні на що, то це не від хорошого життя — у них немає іншого виходу. Лізуть вони, щоб хоч щось урвати.

Абсурд, коли хтось вживає вислів «вільна конкуренція» — це теж протиприродно. «Вільна конкуренція» ніколи не була не те щоб єдиною, а навіть панівною автономною формою економічної активності у західному суспільстві. У певному сенсі слово «конкуренція» означає лише одну з форм боротьби за існування в західному суспільстві. До конкуренції ніхто не прагне. Вона не є благодійним засобом для людства. Це боротьба за існування.

Інша річ, конкурентоспроможна товарна продукція чи послуги. Вони вимушені тією обставиною, що надто багато людей не можуть жити інакше, як не за рахунок виробництва речей і послуг. Але це теж

призводить до надлишку виробників і виробленої продукції стосовно до купівельної спроможності споживачів. Погляньмо: мета конкуренції — витіснити конкурентів. Але на остаточному етапі (якщо немає конкурентів і ні з ким боротися) — знищити саму конкуренцію щодо повного її змісту. А в реальній дійсності конкуренція завжди занурена в сукупність інших засобів боротьби, до яких належить обман, насильство, реклама, дискредитація суперників, взаємні перешкоди, злочини. Від природи за «першим і фундаментальним законом природи» реальна конкуренція — це царина злочинності.

Висока економічна ефективність західного суспільства досягається не за рахунок «вільного підприємництва» і не за рахунок «вільної конкуренції», а за рахунок дії множини факторів, серед яких, насамперед, треба назвати: трудову диктатуру, плановість роботи підприємств, грошовий тоталітаризм, диктатуру банків, державну політику, контроль та регулювання, науково-технічний прогрес.

Тож треба пам'ятати, що підприємницький успіх досягався не завдяки якійсь «вільній конкуренції», а завдяки винятковим обставинам, які дозволили успішному підприємцеві опинитися поза сферою конкуренції.

У зв'язку з цим, вивчаючи не так давно минуле нашої країни, перечитуючи раз за разом багатотомні праці, що залишені нам політичною міфологією предків, з деяким острахом визнаєш, що існувала і існує нехай не людяна і примітивна, але на свій розсуд послідовна і продумана «історіософія», яка обґрунтовувала і обґрунтовує доктрину, що життя наше є і повинно бути таким і тільки таким — це історично так склалося і це природно. Але не все так є, як нам того хочеться: що природно, а що вигадка не всі розуміють, адже історія роками переписується і, звичайно, при цьому надзвичайно велика можливість вносити до неї свої власні корективи, своє бачення. Творці «історіософії», ігноруючи погляди класиків філософії, розглядали весь минулий досвід людства лише як «передісторію» минулого суспільства (або точніше, минулої формації суспільства), в тому числі і соціалістичного чи комуністичного способу життя, основним змістом якого згідно догматичного мислення є тільки класова боротьба. Вони навіть вважали, що все, що заважає переходу до нової формації суспільства повинно бути зруйновано і знищено. Пам'ятаєте: «Весь мир до основанья мы разрушим...». Може, це й так, але навіть природа не знає випадків, коли із «нічого» створювалося «щось». Наш устрій, наша держава і сьогодні розбудовуються на основних засадах, коли заради ефективності тої чи іншої доктрини вся повнота влади на визначеному

відрізку часу (а можливо і невизначеному) повинна перейти до рук організованого і централізованого апарату «справжніх знавців змісту буття», який бере на себе відповідальність за перетворення «перед-історії» у «дійсну історію». І все (незважаючи на те, що «все робиться навпаки») робиться з надзвичайною старанністю і скрупульозністю. Але насправді безкомпромісно-матеріалістичні посилення обертаються містикою безграничної влади окремих людей. Ось чому не слід абсолютизувати зв'язок минулої формації суспільства, соціальної містики, яка існувала, з попередньою традицією соціально-політичної думки. Таким же чином і сьогодення не можна будувати лише на посиленні, що «історію не треба забувати». Можливо й не треба, але при цьому дійсно треба знати, яку саме історію слід пам'ятати. Краще треба керуватись підходами, за якими «розрахунки з несправедливістю майбутнього повинні включати не тільки сміливі суспільні перетворення, але й глибоку культурну спадкоємність, необхідну для гідного життя майбутніх поколінь».

Тож негідно керуватися догмою, що нові суспільні явища (особливо у перехідний період) «не вписуються» в ту чи іншу концепцію як минулого, так і сучасності. Справа найбільше всього полягає у нездатності як теоретиків, так і практиків (а більше всього владних структур) піднятися до істинного рівня філософського мислення, у невмінні застосувати в процесі конкретних дій надзвичайну інтелектуальну потужність суспільства. Ось чому вже понад 10 років в нашому суспільстві дзвенить на всі дзвони, що ми будуємо капіталізм. Абсурд! Тільки ледарі і бездарі не розуміють, що капіталізм, як говорять, «канул в Лету» з часів великої економічної кризи 1929—1933 років, тобто, суворо кажучи, з цих часів капіталізм як суспільна формація не існує. А сучасне західне суспільство являє собою зовсім інше, якісно нове створення, у якого соціальні чинники превалюють над капіталом. Це вже тільки тінь від того суспільства, на теренах якого закономірно створюється нове, коли владні структури розвинених країн, які звалились капіталістичними, перед лицем (фактом) усвідомленої ними реальної сили розвитку і в умовах нечуваного загострення економічної кризи, що знаменує повне вичерпання можливостей капіталу, ідуть в ім'я збереження своєї влади на кардинальні зрушення, що змінюють де-факто формаційну природу суспільства. При цьому вони використовують методи і форми планового управління, дещо спираючись на наукові економічні моделі, ідуть на глибоке втручання у виробничі відносини, поглиблюючи їх демократизацію. Як наслідок такого втручання, владна еліта, зберігаючи свою владу, стає над капіталом.

Сучасне західне суспільство у більшості своїй створене за «першим і фундаментальним законом природи», основою якого є соціальна нерівність, байдужість до інших, реалізація елітарного ідеалу. Це ми бачимо і у нашому суспільстві. Але це вже не капіталізм, так як капітал, залишаючись важливим елементом, все ж таки не є панівним, він підлягає обмеженням і плановому регулюванню. Всі інші бачення щодо сучасного західного суспільства, м'яко кажучи, відтворюють просто нерозуміння суті справи.

Розділ 3

РИНОК ЧИ ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ?

Виходячи з визначення, що для наукового розуміння і практичної оцінки змін, які відбуваються у нашому суспільстві, має надзвичайне значення закономірність прискорення соціально-економічного розвитку, яка в своїй основі містить чітко виражену історичну перспективу, а усвідомлення цього має сприяти розробці програми практичних дій з метою досягнення якісно нового стану суспільства, можна з упевненістю сказати, що суспільно-економічна формація України не може розглядатися як застигле явище, схильне лише до еволюційних кількісних змін. В її середовищі відбуваються корінні зрушення (оновлення), котрі визначають перехід на якісно вищий ступінь розвитку.

Поняття конверсії, або ж оновлення, було запозичене суспільною наукою з біології, що підтверджує належність соціально-економічних аспектів саме до природних процесів. Воно означає набуття спорідненими організаціями в процесі еволюції подібних (схожих) рис будови і функцій в результаті пристосування їх до однакових умов існування. Це поняття у наш час стало широко використовуватися у політичній і політологічній літературі на знак того, що в природі реально існують два різних способи виробництва, дві системи управління суспільством. Звичайно, що все це досить умовно.

Природно, що при цьому неминуче постають різні запитання: споріднені чи не споріднені системи, що розглядаються; ідуть вони назустріч одна одній чи мають передумови мутації, тобто відбувається поступове перетворення першої системи в другу чи навпаки; яка сутність і граничні умови їх існування, взаємодії та взаємообумовленості?

І капіталізм у різних своїх формах (приватний, державний, соціальний і т. д.), і соціалізм при всіх його формах відчуження і, тим більше, ворожого ставлення до нього, незважаючи на їх різницю, схожі саме тим, що визначають собою ряд специфічних утворень соціально-економічного характеру одного й того ж порядку — людини. Отож, ми маємо в наявності не зближення даних формацій (утворень) як різних систем (організмів), а поступову появу нових ступенів розвитку одного й того ж організму (системи). Цей, виразно говорячи, розвиток однородового громадського організму за стадіями у своїй цілісності є не що інше, як формаційний розвиток.

Немає сумніву, що кожна наступна формація зароджується в надрах попередньої і не відразу охоплює увесь арсенал потенційно відносної щільності населення земної кулі. Умови місця й часу, притаманні їм об'єктивні й суб'єктивні фактори визначають рівень затримки, прискорення, відступу і конкретне «обличчя», структуру, ідеологію, філософію та соціально-економічні аспекти формаційного розвитку як тієї чи іншої системи, так і суспільства в цілому. Бо ж у результаті кожна нова формація стає переважною для всього суспільства.

Тож, якщо переважна більшість земель досить тривалий час знаходилась у ринкових відносинах і ці процеси називали «ринковою економікою», то хіба ми не такі? Хіба ж ми не маємо права на природний розвиток? Чи, може, ми маємо щось природне, але на ступінь вище за розвитком, ніж інші?

За останні роки і за кордоном, і в нашій країні з'явилося надзвичайно багато публікацій, автори яких не ставлять під сумнів ринкові відносини в Україні. На перший план вони висувають, так звані, «соціальність», «цивілізовані ринкові відносини» і т. ін. Дуже природний підхід. Але що ж розуміється під цими поняттями? Яке їх походження? Може, вони теж є наслідком і складовими частинами того ж формаційного розвитку людського громадського організму?

Відомо, що людство розвивалося в рамках двох взаємопов'язаних систем: «людина — природа» (продуктивні сили) і «людина — людина» (виробничі відносини). Як бачимо, саме людина є основою в обох системах, обумовлюючи їхню єдність. Саме в цій єдності зародилися й удосконалюються і «соціальність», і «цивілізованість», тобто знання, навички, оволодіння і використання людиною (людством) законів і закономірностей розвитку.

Соціальність, зрештою, визначає ступінь рівності людей і їх свободи в поведінці, в житті, досягнутих на тій чи іншій стадії свого розвитку. А цивілізованість відображає рівень матеріальної і духовної культури людей, рівень реалізації їх здібностей в інтересах всього суспільства. Бо ж конкретні форми рівності, свободи, культури індивідів специфічні для кожної формації. Вони відповідають станові продуктивних сил і домінуючій формі суспільних виробничих відносин. У кожній наступній формації рівень соціальності і цивілізованості (в загальному вигляді соціально-економічних аспектів) підвищується, але має свою межу.

Сьогодні дійсність розвинутих капіталістичних держав надзвичайно відрізняється від тієї, що була піввіку тому. Тут маємо не тільки, і не стільки, правову соціальну державу, що функціонує в умовах суспільства, яке за багатьма параметрами — рівнем і якістю життя, соціальним забезпеченням

(в тому числі і пенсійним), організацією охорони здоров'я, створенням умов побуту і дозвілля людей — знаходиться набагато ближче до соціалістичного ідеалу, ніж будь-яке суспільство, що називає себе соціалістичним. Тут в наявності видно ті процеси, які неминуче тягнуть за собою підвищення рівня потреб всього населення.

Але ж чи значить це, що наприкінці ХХ століття держава у капіталістичному суспільстві перестала чи перестав відображати інтереси тих буржуазних кіл, котрі володіють основними багатствами нації, тобто олігархічних кланів? Здається, що достатніх підстав для позитивної відповіді на це запитання немає. І це міжнародному суспільству неодноразово доводила діяльність МВФ (Міжнародного валютного фонду), це ж підтверджує діяльність НАТО, діяльність «великої сімки» на Балканах, Близькому Сході, в Африці.

І все ж істотні зміни у складі сил, що здійснюють функціонування державної влади, відбулися. У розвитку буржуазії настав той «поворотний момент», після якого вона втрачає можливості до виняткового політичного панування: шукає собі спільників, з якими, враховуючи обставини, вона і розділяє своє панування, і навіть поступається ним цілком. Що і допоміг узаконити перший президент України.

Звичайно, треба відзначити, що правове соціальне суспільство, котре у розвинутих капіталістичних країнах остаточно склалося в останню третину ХХ століття, не розгубило свого визначеного характеру, виявилось здатним підтримувати таке становище в суспільстві, коли напруга у відносинах між класами, часом у окремих країнах надзвичайно сильна, не виражається у формі соціальних революцій. «Пролетарям» вже є що втрачати, окрім своїх ланцюгів, сьогодні вони не поспішають завоювати увесь світ.

Таким чином, зростання потенційної відносної щільності населення у суспільстві, як виразник класового характеру, залежить від відповідної якості організованих суспільних відносин усередині нього. Це означає, що само суспільство сприяє розкриттю резервів кожної окремої людини для генерування і повторення подібних індивідуальних ментальних актів, для звершення самоочевидних революційних форм цінних відкриттів. Само суспільство керує можливостями значного підвищення потенційної стабільності класових відносин за допомогою стимулювання росту потенційної відносної щільності населення усередині себе. І саме в цій невизначеній якості організованих суспільних відносин, при відповідній соціальній формі взаємозв'язків між окремими членами суспільства, гарантія стабільності природного розвитку суспільства, так як воно не проявляється так очевидно ні в одному відомому виді живих істот, окрім

людини. Це, звичайно, умовно, виходячи з того, що нам відомо про живу природу.

Звідси може бути тільки один висновок: всі соціально-економічні аспекти суспільного розвитку мають основні засади саме у дійсно природних зв'язках і обґрунтовуються законами й закономірностями Всесвіту. Але про це людство давно забуло, бо ж вивело свої, притаманні й вигідні тільки для нього, закони й закономірності, незважаючи на шкоду, яку завдає само ж собі, керуючись тимчасовою користю.

Отож, думка, що ми будуємо капіталізм, безпідставна. А «славнозвісне» запитання «Що ми будуємо?» — зайве. Воно не коректне для нашого суспільства. І біда не в тому, хто його перший поставив. Біда в тому, що його стали наслідувати. Навіть учені. Ще більша біда в тому, що не знайшлося в Україні відповідних сил, щоб відповісти на це запитання на протязі ось уже двадцяти семи років.

Цілеспрямована підтримка державою активізації інтелектуального (творчого) потенціалу якомога більшої кількості обдарованих українських умів значно більшу має значущість, ніж подальше підкорення розумового життя більшості населення стандартам, що поєднують в собі наслідування сформульованим традиціям і вказівкам зверху, які в свою чергу керуються ворожими для нашого народу вказівками Міжнародного валютного фонду та іншими, близькими до нього, інституціями.

Саме у використанні свого власного творчого потенціалу полягає велич і могутність України. І не використати його ми не маємо права — нащадки нам цього не простять, так само, як ми сьогодні не прощаємо своїм предкам. А може ще й більше.

Не вдаючись у подробиці теоретичних викладок (доказів), ми вже визначили, що всі без винятку правильні виміри, які застосовуються в економіці, мають природний характер і базуються на негрошових засадах. До такого висновку дійшли й провідні зарубіжні учені. У період з 1964 по 1979 рік стався відхід від традиційного підходу щодо культурного й економічного життя на Заході, що дозволило представникам Лондонського інституту Тевістона назвати цю зміну «зміною культурної парадигми» в економіці. На думку західних учених, ця «зміна культурної парадигми» — свого роду ключ до розуміння розкрученої в наш час спіралі розрухи в середовищі монетаристської фінансової й економічної системи Заходу.

Досить складна історія боротьби на принциповому фронті. Але ж очевидне не можна не побачити. Коли ми покладаємо на терези досягнення сучасної цивілізації й лихо, яке заподіяла діяльність олігархічних кланів, то зрозуміємо, що реальним напрямом виходу із вогнища сьогоденної глобальної кризи є тільки відродження державного врядування.

Якою б не була найкраща форма суспільства, яке ми плануємо побачити на теренах України у найближчі роки і в далекому майбутньому, її сьогодні не слід розглядати в практичному плані, хоч це надзвичайно важливо. Бо ж, яке б не було це віддалене майбутнє для України, нам його не бачити, якщо ми не поборемо затяжну внутрішню кризу, що підігрується олігархічними кланами світової спільноти. Ми повинні спиратися на випробувані часом принципи, які ми самі розуміємо, а не ті, що нам «підказують», на ті, правильність яких, без всяких серйозних сумнівів, доказана на протязі останніх століть. Головне — правильно вибрати найбільш ефективні з них і найбільш прийнятні для України.

Якщо ж і є якийсь найбільш важливий урок, котрий слід було б запозичити із сучасної історії і котрий можна було б назвати «фундаментальним», то таким є розіграш тої нещасливої долі, якої зазнає наша країна, поступившись своїми принципами, помилково вважаючи їх «надзвичайно теоретичними», до вподоби сьогочасним практичним інтересам деяких більш відчутних, конкретних вузькополітичних вигод.

Перший принцип, справедливість якого доказана п'ятьма віками сучасної історії, полягає в тому, що олігархічна модель як така є ворог, якого треба знищити. А наш самий важливий життєвий і істинно правдивий інтерес полягає в тому, щоб відтворити сьогодні, поки ще не пізно, все те доброякісне, що ще залишилося від розвалин сучасної історії. Це означає, що у кожній людині слід вбачати не «робочу скотину», яка має підкорятися вказівкам, а творчий інтелект, велику моральну силу, здатну до добра, яку слід розбудити і привести у рух. Саме цей соціально-економічний аспект є найважливішим як при виході з глобальної кризи, так і на кожній стадії природного розвитку.

Саме з цієї причини і в цьому значенні (розумінні) немає довіри особам, які знаходяться при владі і які понад усе намагаються показатися «по горло» зайнятими практичними політичними діями. Тут не можна віддавати перевагу тим, хто розглядає «принцип» лише як риторику, що можна напустити для виправдування того, що вони роблять, керуючись при цьому тільки практичними міркуваннями. Перевагу слід віддавати хіба що політичним рухам, які керуються прагненням до практичної реалізації республіканських принципів сучасної науково-обґрунтованої форми національної суверенної держави.

Навіть на підставі відомих історичних віх можна зробити висновок: існує інстанція, яка багато віків претендує на те, щоб бути єдиною, неухильною щодо об'єднання всіх соціально-економічних, політичних і моральних аспектів суспільства і метою якої є запобігання надзвичайним кризовим природним і техногенним явищам типу Чорнобильської

катастрофи, небезпеці падіння до хаосу, війнам. Такою інстанцією є держава. Із закінченням родового ладу, на всіх історичних етапах, держава є соціально-економічною необхідністю. Як мурашник для мурашок, вулик для бджіл, так держава потрібна для людей.

Держава цементує суспільство. Звичайно, на принципах насильства. Але до сьогодні, на жаль, рівень морального розвитку, необхідний для того, щоб зцементувати суспільство на якомусь іншому принципі, ще не досягнутий. Держава до сих пір залишається єдиним випробуванням засобом проти соціального хаосу. При цьому неминучістю є наявність у людському суспільстві етнічного зародку, який здатний не тільки підтримати, але й удосконалити соціальну гармонію і, що найважливіше, в наявності є й шляхи прискорення розвитку цього зародку.

Сьогодні учені досить легко розрізняють два загальнолюдських напрямки, полярні один одному. З одного боку це прагнення до розвитку державності як такої, до закріплення всебічної залежності людини від держави, точніше, від тієї інстанції, в руках якої знаходиться державний апарат управління: інститути, партії, армія та інші силові структури. Інший, що склався ще у XVIII віці, а може й раніше, — це гуманістичний напрямок. Його вищі й найголовніші цілі — послаблення цементуючого насильства в житті народів і перетворення держави з поліцейського апарату, що відстоює національні чи класові олігархічні інтереси, на апарат загальної соціально-економічної рівноваги.

В історії є й інші утворення, які можна сприймати як гібриди названих двох, але вони по сутності своїй залишаються феноменами першого типу. Вони видозмінюються в тій мірі, в якій це необхідно для досягнення поставленої мети. Але це лише тактика, маскування, не більше.

І все ж, не дивлячись на полярність цих напрямків розвитку, їх об'єднує одна суттєва риса, характерна для XX сторіччя: прагнення до всесвітнього об'єднання. Зовнішній пафос різних рухів нашого віку в їх конструктивних програмах народоустрою, в той час як внутрішній — в стихійному прагненні до всесвітнього об'єднання.

На гіркому досвіді людство переконується, що ні ті соціально-економічні рухи, шефство над якими бере голий розум першої фази розвитку, ні досягнення науки самі по собі, без розуміння їх сутності оточуючим середовищем, не в змозі вивести суспільство на шлях істини. Гірше того: соціально-економічні системи, коли приходять до влади, самі перетворюються у механізм політичного деспотизму, самі стають сіячами і розпалювачами війн, ворожнечі й зненависті. Найбільше це притаманно саме ринковій економіці, особливо, коли вона пущена на самоплив. Наука при цьому перевтілюється в їх слухняну служницю.

Вихідне і визначальне значення для наукового розуміння і практичної оцінки змін, що відбуваються і в нашому суспільстві, має не ринкова економіка — це лише один з механізмів соціально-економічних відносин у суспільстві, а концепція соціально-економічного розвитку, завдяки якій визначається чітка програма дій з метою досягнення суспільством якісно нового стану.

Основою такої концепції, її економічною сутністю є соціально-економічна система, яка визначає основні показники розвитку і яку ми можемо розглядати як простір для управлінської дії. Розглядаючи економічну сутність цієї концепції, було б надзвичайною крайністю спрощено звести її до чисто кількісних показників статистичного чи техніко-економічного аналізу, або розглядати її лише як політику, націлену на подолання ситуації, що склалася в Україні сьогодні. Корені такої концепції значно глибші — у філософському, перш за все, усвідомленні соціально-економічної системи як простору розвитку і в організаційно-економічному механізмі управління цим розвитком. Головне, щоб процеси розвитку були розглянуті з різних ціннісних позицій. Звичайно, жодна з таких систем не може бути визначена свідомо істиною — в цьому і є корінь загального розвитку, але жодна з них і не може бути фальсифікована як природне ціле. А до нього можливо наблизитися тільки через зіставлення різних світоглядів. На жаль, подібною рефлексивною роботою сьогодні мало хто займається і серед політиків, і серед суб'єктів офіційної науки — за це заробітну плату не платять, а тому більшість керується інтуїтивним баченням і завзято наполягає на абсолютній правоті тільки своїх позицій.

З давніх часів вважається, що скільки людей — стільки і поглядів. Але насправді кількість світоглядних систем дуже мала. Більше того, в будь-який час в просторі та чи інша система, як раціонально обумовлена система ідей, або ж як більш чи менш цілісне (завершене) уявлення об'єкта, виходить на передній край, заповнює суспільно-політичну свідомість та економічний лексикон. І тоді ця система панує над певним простором.

Останні п'ятнадцять років досить жваво й плідно проходила зміна саме ідеологічних парадигм, які усвідомлювали, обумовлювали і аналізували всі ці соціально-політичні процеси.

На жаль, наші вчені: економісти, філософи, соціологи, політологи і т.д. — надзвичайно жваво вивчають історію соціальної й економічної думки кінця XIX — початку XX століть, а не останніх десяти років. Більше того, коли розпочинаються дискусії чи роздуми про характер сьогодишнього світогляду, то надзвичайно тяжко позбутися думки, що у нашому розпорядженні є вибір тільки з двох перспектив. Склалась надзвичайно стійка звичка

бачити тільки боротьбу непримиренних протилежностей: соціалізму й капіталізму, ринкової й командно-адміністративної систем, демократії й тоталітаризму. Найбільше, що ми можемо припустити, — це наявність умовного центру між цими двома крайніми позиціями. Таке бачення не більше, ніж частковий результат прогресистських ілюзій, які вважають, що є добро і зло, хороше і погане, а історія — це боротьба між прогресом і реакцією.

Як висновок, слід сказати, що історія підводить людство до розуміння того очевидного факту, що небезпека буде подолана і соціальна гармонія буде досягнута. Але не диктатурою «сильної людини», не приходом до влади пацифістських організацій соціал-демократичного напрямку, що розгойдуються історичними вітрами то ліворуч, то праворуч, від безсилового божевілля до революційного максималізму; не розвитком науки і технологій самих по собі, хоча вони й відіграють найважливішу роль у цих процесах; не перевтіленням державної основи і її організаційно-економічних структур; не оптимізацією систем соціально-економічного управління суспільством і тим більше не ринковим витвором. Вихід у визнанні необхідності єдиного шляху (напрямку), що за сутністю своєю об'єднує в собі всі прогресивні принципи (засади) суспільного розвитку.

Біда наша в тому, що і перший (вірніше другий) президент України, і другий (вірніше третій), і перший Кабінет Міністрів України, і другий і всі наступні із завидною впертістю шукали й шукають (до деякої міри умовно) порятунку в ідеалах МВФ і державного капіталізму. Привнісши в ці ідеали лише ті видозміни, що замість чиновників КПУ і їх безглузких радників національним виробництвом буде керувати, і в більшості уже й керує, каста кримінальних злочинців, запродавців, блазнів. Тобто в дійсності відбулося лише перелицювання, театральна зміна декорацій з «френчу військового крою» на «європейський костюм від Версаче».

За такої опіки український народ не тільки не при звичається до умов ринкових економічних відносин, але (або) остаточно втратить всіляку здатність до подальшого прогресу і природного розвитку. Або ж, у кращому разі, збереже цю здатність лише завдяки виникненню тієї самої економічної нерівності, ліквідація якої і є найголовнішою метою прогресивних сил.

Поглинання суспільства державою, узурпація нею основних класоутворюючих ознак призвели до того (і це не тільки в нашій країні, а і в країнах усього світу, насамперед, розвинених), що класовий поділ суспільства, в дійсному його значенні, перестав існувати. і в цьому найсуттєвіша помилка тих вчених (економістів, філософів, політологів, соціологів і т. д.) та інших людей, хто розглядає сьогоденне суспільство

як класову систему. З наукової точки зору має бути один підхід — соціально-економічна система із простору управлінських дій сама розпочала управляти.

Десятирічні зусилля демократичних сил відтворити в Україні класове суспільство не привели до бажаного результату. Щоправда, можливо то були і не демократичні кола. Але ж як там не було, ні соціальної диференціації, ні соціальних конфліктів в українському суспільстві, незважаючи на надзвичайні зусилля і вітчизняних внутрішніх сил, і допомоги, вірніше, надмірного старання зовнішніх кіл, створити не вдалося. Бо ж саме цих факторів бракує в оточуючому середовищі — близькому і далекому зарубіжжі, в тих країнах, що найбільш старалися втягнути Україну в неіснуюче уже давно минуле. Більше того, українське суспільство не тільки значно переросло бажану для декого формацію, але й стало найбільш готовим середовищем у світовому суспільстві до формації, в якій мають діяти досі не відомі закони й закономірності.

Саме через це усі зусилля, вірніше, «надмірні силкування» і внутрішніх, і закордонних кіл підняти шахтарів, металургів, медиків, учителів, втягнути їх у класову боротьбу навколо власності на засоби виробництва призвели тільки до боротьби тієї ж самої «номенклатури» за перерозподіл ключових важелів, за контроль над каналами і терміналами редистрибутивної мережі.

Мало хто усвідомлює, що рівень розвитку суспільства землян сьогодні на такому рівні, коли й шахтарі, і металурги, й інші прошарки населення уже не являються явними представниками того «гегемона», котрий втілював у собі найкращі риси робітничого класу. Так, є в нас і робітники, і службовці, і вчені, і керівники. Але соціальні грані настільки вже стерті, що не відображають яскравість класового поділу, тим самим дозволяють розглядати суспільство в його природній однорідності.

Таким чином, джерело соціальних конфліктів, основа класової боротьби розчинилися в загальному рівні соціального розвитку. Це природне явище Всесвіту. і ніяка сила на землі не в змозі природні процеси Всесвіту повернути назад. Це треба розуміти. Цим треба керуватися у відбудові нашої держави.

Та де там. Адже в рамках так званого «ринку» матеріальне благополуччя вимірюється доходом від власності на засоби виробництва, отож треба узурпувати цю власність. Інколи ще краще — доход замінюється платнею, тобто рентою від займаного місця в розподільчій мережі. Отже, для підключення до редистрибутивної мережі треба зайняти відповідне становище в соціально-економічній структурі, яка визначає, до якого саме каналу має доступ та чи інша група, чи окремий індивід.

Саме редистрибуція слугує структуроутворюючим підґрунтям не класової, а соціальної диференціації, розколюючи все суспільство на дві великі функціональні частини:

— перша (більша за кількістю) — це рядові виробники, ті, що створюють додаткову вартість, додатковий продукт;

— друга (значно менша від першої) — це, так звані, «розпорядники», ті, що забирають додатковий продукт і включають його до редистрибутивної мережі, виконуючи, таким чином, функцію диспетчера.

Саме це структуризувалося і відверто проявилось в останні 10 років ХХ сторіччя із відміною державного управління народним господарством: Міністерства відійшли від управління економікою, взявши на себе функції координації і диспетчеризації, а Кабінет Міністрів включився у редистрибутивну мережу, сконцентрував свої дії на політичній боротьбі за розподіл.

Саме це й привело господарство України до катастрофічного перекосу: друга частина суспільства за кількістю стала перевищувати першу. і перша стала неспроможною створювати достатню кількість додаткового прибутку. Звичайно, друга частина теж залишилася без роботи — нічого розподіляти. Економічна система вийшла з-під контролю. Знаменитий закон «товар — гроші — товар» перестав функціонувати. Але природа не терпить порожнечі. На зміну законові «товар — гроші — товар» прийшов закон «гроші — гроші». Гроші породжують гроші. І державні діячі України в погоні за грошима забули, хто вони є, де вони народилися і хто їх народив.

Звинувачувати їх у цьому ми не маємо права. Такий їх рівень розвитку, тільки цьому вони навчилися за своє життя. Вище свого рівня пізнання не стрибнеш. Єдине, що вони мають самі зробити, — це відійти в бік. Звільнити доріжку іншим, у котрих рівень свідомості й інтелекту значно вищий, тим, хто бачить набагато ходів наперед. Це нелегко, але ж треба, для людей, для себе, для України, щоб залишитися на шляху прогресу, не бути викинутим на узбіччя історії.

Все сказане вище свідчить про те, що ми маємо справу з незвичайною соціально-економічною структурою, в котрій криються основні причини економічної, політичної і соціальної кризи. Не пізнавши природу і закономірності функціонування цієї структури, не можна визначити шлях подальшого розвитку нашої країни, бо ж «капіталізм» наше суспільство вже переросло і насильницьке його втілення, та ще й у найкращих формах, може привести нас лишень у безодню, звідки виходу немає.

Зрозуміло, що нової моделі соціального розвитку людство ще не винайшло. Але ж ми не можемо більше чекати. Ми повинні самі знайти вихід. До цього нам не звикати.

Отож, ми отримали не класове суспільство. То яке ж воно? і як назвати вищенаведені дві великі частини нашого суспільства, які мають чільне функціональне значення у нашій соціально-економічній структурі, яку ми називаємо державою?

Для відповіді на ці запитання розглянемо їх найбільш суттєві ознаки.

Позаекономічний, владно-політичний характер вилучення додаткового продукту з неминучістю породжує розбіжності не тільки в соціально-економічному, але і реально здійснюваному правовому статусі двох, означених вище, груп. Розподільчі функції закріплюються як нелегітимне право, надане лише особам певної соціальної сукупності («номенклатури»). Офіційно декларована рівність усіх перед законом перетворюється, таким чином, у фікцію, що слабо маскує чинний імунітет недоторканності представників вищої еліти. На фоні цього дуже чітко виявляються основні соціально-економічні аспекти даної структури (моделі). Вони полягають у наступному:

Перше — особливе функціональне місце в суспільному поділі праці і пов'язана з цим нерівність у правах та обов'язках. Цих двох ознак уже достатньо для того, щоб сказати з упевненістю: перед нами, по суті, нові стани — олігархічні структури. Хоч вони і не явно виражені — немає функції спадковості. Законодавчо це не визначено. До цих двох основних системоутворюючих ознак ще можна додати і ряд похідних, що роблять картину завершеною. Сюди варто віднести, наприклад, наростаючу тенденцію до замкнутості привілейованих співтовариств на основі фактичної ендогамності (одружуватися тільки з людьми «свого кола»), знакового характеру їхнього одягу, побуту, способу життя (те, що в соціології називається престижним споживанням), презирства до тих, кого вони поблажливо іменують «роботягами», «пахарями». Між групами «розподільвачів» і «виробників» існує колосальний психологічний бар'єр, взаємне нерозуміння і презирство, що доходять до ненависті. «Ми — вони» — так у свій час був названий цей психологічний комплекс. Однак треба зазначити, що фізично вони ще не спроможні відстоювати свої привілеї.

Друге — нерозривний зв'язок державної власності з політичною владою. Ієрархічний характер цієї влади (власності), делегованій зверху-вниз по численних поверхах управлінського апарату, створює вертикально-пірамідальну структуру «номенклатурного» олігархічного стану — корпорації. Безліч редистрибутивних каналів породжує в ньому велику кількість функціональних підгруп, що, у свою чергу, також мають пірамідальну структуру і контролюють обмежену зону розподільного каналу. Вони можуть «перекривати кисень» для одних або, навпаки,

«облагодіяти» інших. Легенда про ефективний контроль за розподілом «в інтересах усього суспільства» не може приховати того факту, що вся «диспетчерська» діяльність у значній мірі підпорядкована корпоративним інтересам вищих і середніх функціональних груп. Причому при всій численності ієрархічних статусів усередині стану «диригентів» загальна для них причетність до керування розподілом консолидує їх у групу «для себе», чого не можна сказати про дуже аморфний, гетерогенний стан виробників. Його роздрібно на велику кількість відомчих, фахових, регіональних і інших статусів «дозволу до отримання» благ, що мов би роздаються зверху.

Третє — залежність купівельної спроможності заробітної плати не стільки від результатів праці, скільки від статусу людини. Це спричиняє зростання чисельності груп робітників на основі родинних зв'язків і товариських взаємовідносин, яким нічого не залишається робити, як своє існування порівнювати з почуттям постійної економічної захищеності, забезпечуючи тим самим підтримку зрівняльної політики в оплаті праці, і породжувати розуміння соціальної справедливості лише як повної рівності у споживанні. За подібної практики може з'явитися (і з'являється) порочна спільність інтересів між поганим робітником і «добрим» начальником, завжди існує (і реалізується) можливість своєрідного підкупу цих псевдоробітників, коли за погану працю сплачують зовсім непогані гроші. На цьому ґрунті утворюються «вертикальні» зв'язки патерналістської залежності, що, у свою чергу, служить підставою для явища, яке можна назвати «начальницьким популізмом».

Четверте — можливість спрямувати соціальне невдоволення виробників у річище боротьби між самими трудящими. При цьому будь-який успіх однієї з фахових груп буде виглядати як поразка всіх інших. Це підкріплюється ясно вираженою особливістю суспільства, яке посилює невинуватену диференціацію матеріальною убогістю. Її негативний вплив на всі суспільні процеси цілком очевидний. Тут проступає загально-соціологічна закономірність, що у свій час була чітко сформульована Дж. Оруеллом. Він, зокрема, писав, що «загальна убогість підвищує значення дрібних привілеїв і тим збільшує розбіжності між однією групою й іншими... У результаті ієрархічне суспільство ґрунтується тільки на злиднях і неуцтві». Низький життєвий рівень населення породжує додаткові моменти, що мають негативне диференційне значення.

Крім названих вище відомчих і регіональних груп, стан виробників роздрібноється на прошарки, що мають або не мають неформальне право на квартиру, автомобіль і т. д. Більше того, в умовах наростаючого товарного голоду з'являється безліч нових «талонно-постачальницьких

каст». «Ковбасний талон» розтягує в різні боки робітників одного підприємства, напарників по верстату. «Дозволене — не дозволене» масло поділяє ветеранів однієї війни на «міських» і «сільських». Посилення «талонного права» і забезпечення призводить не тільки до різкого збільшення кількості «кастоутворюючих» ознак і споживчих статусів, але й до підвищення ролі, розбухання розподільчого апарату, зростання залежності населення від свавілля місцевих «регулювальників». Так відбувається нацьковування трудящих одне на одного у сфері розподілу життєвих благ.

П'яте — співвідношення офіційного і неофіційного статусів. І той, і інший формуються на основі редистрибуції, або, що те ж саме, на злитті влади і власності. Розбіжності між ними полягають у тому, що при виникненні і закріпленні офіційного положення домінуючу роль у цій дихотомії відіграє влада, а власність (точніше, «розділена», умовна власність, делегована «зверху» і «розосереджена» на поверххах управлінської піраміди) є її похідним компонентом. Усі володарі високого місця в статусній (ієрархічній) структурі — неодмінно особи, наділені якою-небудь владою. Вони контролюють, образно кажучи, початки або «верхів'я» редистрибутивних потоків. Чим нижче від «верхів'я» до «гирла», тим нижчий офіційний статус, менша формальна влада, але вищий статус неофіційний і відповідно неформальна влада. Велика частина так би мовити офіційної структури «розподілювачів», у тому числі всіх її низових ланок, складається з «простих» членів суспільства. Але фактично вони контролюють лише завершальну фазу процесу, канал виходу на безпосереднього споживача. Звідси колосальний розрив між офіційним і неофіційним положенням цієї соціальної групи. Так, велику вагу в суспільстві мають такі зовнішньо непрестижні професії, як приймальник склотари або низькооплачуваний, але «всемогутній» м'ясник.

Якщо в офіційній статусній системі влада забезпечує контроль над перерозподілом, то в сукупності неофіційних статусів, навпаки, контроль над ним неминуче призводить до появи і розростання влади. Штучно створюючи вузький «вихід» у редистрибутивних каналах, зацікавлені групи й особи дають відчутти усім свою значущість, ставлять нужденних у залежність від себе, а отже, одержують широкі владні функції. Наприклад, для «об'єднаної профспілки» працівників торгівлі не було нічого неможливого: приміром, прибрати зі свого шляху будь-кого або, навпаки, будь-кого піднести, призначивши його чи не на будь-яку з вищих посад держави. Якщо взяти тільки директора гастроному, то його реальна влада в багато разів перевищувала владні повноваження першого секретаря райкому партії. Цей метод у почестях і сьогодні.

Отже, найважливішою фундацією соціально-економічної структури даної системи статусів, що обертаються навколо відносин у сфері доступу до товарів, через владу — до тотального контролю за перерозподілом або ж навпаки, формуються ранжировані структури соціальних статусів, формально і неформально реєстровані суспільством. Поступово обидві структури рангів приходять до спільного знаменника, складаючись у єдине, цілісне утворення. Причому процес інституціоналізації неофіційних статусів усе більше розростається. Але суспільство стало доти, доки панує формальний, державно схвалений, традиційно закріплений престиж. Якщо на передній план виступає протилежний, то починається криза, що й відбулося наприкінці 80-х — початку 90-х років. Особливо небезпечний для економіки й суспільства симбіоз працівників партійно-державного і міністерсько-відомчого апаратів, що традиційно володіли владою і високим офіційним положенням, з працівниками, які займають відповідне положення у торгівлі, сфері послуг і т. ін..

Шосте — ринкові відносини, що зародилися і розвивалися в надрах редистрибутивної організації економіки і прихована своєрідна приватна власність, що являють собою скоріше елементи корозії і розкладу самої системи перерозподілу. У силу цього вони ніколи не зможуть стати базисом тієї ринкової економіки, до якої ми прагнемо, тому що створюють лише паразитарні структури, які відтворюються і розвиваються тільки за рахунок збоїв в організації економічного життя. Відповідно «чорні» і «сірі» ринкові відносини і більшість їхніх носіїв відзначені незмивним тавром загниваючої системи, без якої вони не мають шансів на виживання.

Такий «ринок» і така приватна власність належать до умовно названого вченими «азіатського» типу організації відносин. Вони характеризуються непродуктивним, торговельно-лихварським характером економічного життя і ставкою на спекулятивний надприбуток, тобто на максимізацію прибутку не шляхом прискорення обороту капіталу, а навпаки, шляхом створення дефіциту товарів.

Яскравим прикладом може слугувати спроба відтворення автомобільної галузі на «АвтоЗАЗ–DAEWOO» за рахунок скорочення поставок автомобілів з Європи.

А звідси випливають і такі властивості, як неконкурентний тип поведінки і прагнення до торгової монополії через змову або ж зовнішньоекономічний примус конкурента; залежність економічної діяльності, що породжує у свою чергу феномен «бюрократичної буржуазії», добре відомий на прикладі країн «третього світу»: відсутність ринкової культури і ділової етики, а також ерозія культури й етики, моральності взагалі. Перед нами явно асоціальні, або «купецько-азіатські» риси, що тяжіють

до відтворення докапіталістичних відносин, що ми й одержали на початку 90-х років.

Справжніми носіями майбутніх ринкових відносин стануть не ці сили, що несуть із собою лише бруд і соціальну непристойність, що закріплюють протиприродний для прогресивного розвитку архаїстичний статус, а соціальні групи, орієнтовані на максимально передові досягнення в самому виробництві. Суб'єктами відновлення можуть стати лише люди, пов'язані не з торгівлею-розподілом, а безпосередньо з матеріальним, екологічно чистим виробництвом на основі вищих технологій, зацікавлені у вільній економічній конкуренції, що не бояться її в силу своїх високих фахових якостей.

У той же час, у перехідний період навряд чи вдасться уникнути тимчасового посилення тіньових структур, що спробують інтегруватися в знову утворюваний ринковий механізм і заволодіти ним. Так воно й сталося у самостійній Україні. В умовах, коли редистрибутивні механізми паралізовані, а ринкові ще не зміцніли, варто очікувати появи на поверхні громадського життя цілого ряду малопристойних моментів, властивих ранньокапіталістичним відносинам. Це неминуче викликає масову негативну реакцію проти ринку взагалі. Треба було бути готовим до цього і почати енергійні дії з припинення розгулу на утворюваному ринку «азіатчини» і з посилення цивілізованих ринкових початків. Цього ні першому, ні другому президентові зробити не вдалося. А може, вони й не старалися це зробити — хто його знає, окрім них самих.

Сьоме — аморфний, магноподібний характер соціально-економічної структури. Інакше і бути не може в суспільстві, у якому відсутня повна і безумовна власність, яка найчастіше неправомірно асоціюється з приватною, хоча суб'єктом її може бути будь-яка юридична особа, наприклад, трудовий колектив. Природно, в такій системі дійсно відсутні економічні й правові повноцінні суб'єкти. Але в безсуб'єктному товаристві не може бути й повноцінних об'єктів. У такому суспільстві не діють економічні (класоутворюючі) механізми соціально-економічного структурування. Їхнє місце займають позаекономічні, адміністративно-вольові механізми, що формують із цієї аморфної магми штучні стани і функціональні розподільчо-споживчі касти. Зруйновано внутрішні кристалічні ґратки класів, а всі їхні елементи інтегровані у вертикально-корпоративні структури (відомчі; регіональні і т. п.). Аморфна магма атомізованих індивідів розподіляється по штучних осередках.

Восьме — гранично спрощена соціально-економічна макроструктура: вона зводиться, по суті, до двох основних станів — виробників і розподільників, і різко ускладнена мікроструктура. Остання набуває

дискретно-коміркового характеру з різким переважанням вертикально-корпоративних зв'язків над горизонтальними, адміністративних над економічними. У результаті працівники розколоті на відомчі, регіональні, місцеві, фахові та інші квазікастові групи, що відрізняються не за соціальним статусом, а за рівнем правової захищеності, заможності, за елементами соціальної інфраструктури, за якістю й кількістю споживання і т.д.

Процес консолідації класу в загальнодержавному масштабі неминуче пов'язаний із вирівнюванням прав окремих його рядів.

Відомчий «сепаратизм» робітників, дріб'язкові групові привілеї, велика кількість статусів — усе це джерела слабості «синіх комірців», що живлять груповий егоїзм на шкоду їхнім же інтересам як цілого. Причому внутрішня гетерогенність цього класу «у собі» посилюється тим, що він не має необхідного інтелектуально-творчого прошарку, власної інтелігенції. А без неї неможливо виробити спільну для даної групи людей точку зору на поточні проблеми громадського життя, чітко поєднати загальнокласові інтереси. «Економічний клас, — як справедливо зазначає В. Г. Гельбрас, — який не створив власної інтелігенції, приречений на поразку навіть у разі захоплення політичної влади. Без інтелігенції можлива тільки диктатура, але не гегемонія класу». І далеко не випадковим є прагнення певних сил нацьковувати робітників на людей інтелектуальної праці. Звідси і явне переважання донедавна вузькогрупових або особистих інтересів, що носили споживчий, а не політичний характер.

Дев'яте — глибока розбіжність і суперечності між штучною соціально-економічною структурою суспільства-машини і структурою суспільства-організму, що відбиває нові процеси, змушує більшість населення жити відразу в декількох соціальних вимірах, мова йде, зокрема, про процеси маргіналізації цього суспільства.

Бути маргіналом, «людиною на роздоріжжі», тобто переходити з одного соціального класу в інший, переїхати з села в місто, або навпаки, — саме по собі ні погано, ні добре. Навіть у соціумах із жорстко фіксованою «спадковою», соціальною структурою завжди були соціальні переміщення. Є й так би мовити, «заплановані» маргінали: наприклад, студенти, а якщо брати ширше — молодь у цілому як специфічна перехідна група, що знаходиться на життєвому роздоріжжі. Тому абсолютно неправильно ототожнювати поняття «маргінал» і «люмпен». Люмпенізація — це граничний випадок маргіналізації. Усе добре в міру, у тому числі й маргіальність, оскільки вона є ознакою соціальної мобільності лише до певного (хоча і дуже умовного) рівня, перейшовши який, вона вже означає нестабільність соціальної структури.

Для оціночної характеристики конкретних проявів граничних положень дуже важливо виявити спрямованість («висхідна» — «спадна») вертикальних соціальних переміщень. При домінуванні «спадного» варіанту відбувається послідовне скочування на все нижчі поверхи соціальної структури, витискування на все дальшу її периферію (наприклад, напівбезробітні і «субпролетаріат», «бичі» тощо) з перспективою повної люмпенізації. Вкрай важлива тривалість маргінальності: чим коротше перебування «у підвішеному стані», тим краще. Тривале ж «зависання» на зламі соціальної структури знову ж веде до декласування.

Найбільш потужний канал маргіналізації, який лежить на поверхні — масова міграція із села в місто. Сам по собі посилений процес урбанізації носить прогресивний характер. Проте форма, у якій він у нас відбувався, мала явно деформовані риси: масове переміщення сільських мігрантів у місто не супроводжувалося відповідним розгортанням соціально-економічної інфраструктури, що надовго блокувало їхнє входження в міську субкультуру. Відбувалася реорганізація міста — переміщення цілих блоків матеріальної і духовної культури сільського життя в чуже середовище. Втративши зв'язок із сільською субкультурою і не маючи можливості включитися у міську субкультуру, мешканці «нахаловок» і «шанхаїв» створювали типово маргінальну «барачну» субкультуру, у рамках якої уламки сільських традицій перепліталися з наспіх засвоєними «цінностями» квазіміської «пиджин-цивілізації». До чисто побутової «невкоріненості» додавалася «невкоріненість» соціально-економічна: неможливість організуватися, налагодити стійкі, розгалужені зв'язки в рамках нового для мігрантів класу в силу відсутності цивілізованого суспільства. Колишні сільські жителі, яким так і не дали стати повноцінними городянами, утворили аморфну автономізовану людську масу з обірваними соціальними зв'язками, порушеною системою духовних цінностей, тобто ідеальний матеріал для бюрократичного «керування» і для прискореної люмпенізації. Міграційні процеси дуже часто проводилися олігархічною верхівкою свідомо і цілеспрямовано, при цьому соціальна маргінальність множилася на маргінальність етнокультурну, що створило трудність підвищеного ступеня.

Десяте — наявність тіньової економіки. Вона породжує й тіньову соціальну структуру. За розрахунками НДЕІ при Держплані СРСР до тіньової економіки у 80-ті роки були причетні біля 50 мільйонів чоловік. У даних умовах людина могла і знаходилася одночасно ніби в різних соціальних вимірах. Так, для моряка закордонного плавання або працівника Мінзовнішторгу основним змістом трудової діяльності нерідко ставало нелегальне або напівлегальне транспортування товарів «туди» і

«назад», вигідний перепродаж ввезених у країну речей. Причому зовсім не обов'язково друга, неофіційна, роль була кримінальною. Прикладом визнаного суспільством перебування відразу в двох економічних сферах — редистрибутивній і ринковій — можуть служити «шабашники» і міські робітники, що мають особисте підсобне господарство.

Значне падіння статусу багатьох масових інтелектуальних професій (інженери, лікарі, агрономи і т. п.) змушує людей кидати фах і займатися працею, що не потребує високого рівня творчості. У цілому по країні нараховувалося 14 мільйонів таких дипломованих працівників. 80% спеціалістів сільського господарства переїхали до міста. Особливу, спеціальну групу становлять представники гуманітарних професій, витиснуті в останні роки у сферу фізичної (як правило, некваліфікованої) праці в силу бюрократичного тиску на творчі процеси: філософ — дворник, письменник — опалювач, так само як агроном — референт або секретарка, інженер — токар, вантажник. Це показник не тільки найгрубіших збоїв командно-адміністративної системи виробництва і розстановки кадрів, потворної політики заробітної плати. Це і свідчення накопичення в суспільстві небезпечного «пального матеріалу». Історичний досвід показує: подібна люмпен-інтелігенція є найбільш активним носієм соціального невдоволення, що в нас і виявилось. У кращому випадку це канал «відпливу мозку» в інші соціально-економічні структури, тому що в цій соціальній групі чимало й справді талановитих людей, що не вжилися із бюрократією.

Масове використання неповноправної робочої сили («зеки», «хіміки», «стройбат», «желдорбат», «дисбат», мешканці ЛТП і ПНД, лімітчики, іноземні робітники і т. д.) призводить до консервації низького рівня фондоозброєності народного господарства, деморалізації значної маси трудящих, до поширення у суспільстві табірної субкультури. Позаекономічний примус — характерна риса редистрибутивної економіки, у якій перерозподілу підлягають усі, в тому числі й робоча сила, сама людина.

Носіями неповноцінності є навіть звичайні категорії трудящих. Мова йде, зокрема, про тих, хто «пов'язаний» узами прописки, відомчою житлоплощею або чергою на неї й іншими подібними важелями відомчого кріпосництва.

Одинадцятье — останнім часом на обрії з'явився додатковий потужний дестабілізуючий чинник, що веде до сильного потрясіння соціальної магми, що не застигла. Мається на увазі перехід від ранньоіндустріальної та індустріальної бази виробництва до нових техніко-технологічних основ. У головних країнах Заходу завершена реіндустріалізація. Виробництво перейшло на більш прогресивний шлях розвитку, до «високих технологій», що, носить скоріше соціальний, ніж технічний характер. Це зрушення

супроводжувалося зростанням структурного безробіття, зменшенням питомої ваги індустріального пролетаріату традиційного типу і збільшенням чисельності робітників постіндустріальної якості. Нам же ще треба тільки пройти даний етап структурної перебудови економіки, з усією неминуchoю соціальною напруженістю. Повинні піти в небуття багато старих, малоефективних кваліфікацій і цілі соціальні групи (робітники, що обслуговують персонал, допоміжні робітники, службовці-неспеціалісти, «помічники» і т. д.). Це породить нові, незвідані нами додаткові проблеми, і розрізнити їх буде не так просто.

Трудність зростає і через те, що редистрибутивна система дозволяє підтримувати існування відживаючих свій вік соціальних груп за рахунок перекладання заробленого прибутку з кишені робітника-виробника в його сучасному розумінні до гаманця робітника-рантьє, не зацікавленого в освоєнні іншого фаху, у перекваліфікації, оволодінні новими формами виробничої діяльності. Такий робітник повністю незалежний від ринку як критерію ефективності його праці і цілком підпорядкований апаратові — при добрих стосунках із ним одержання незаробленої ренти забезпечено. Дуже наочним прикладом цьому служить Кабінет Міністрів із своїми інститутами, служби Президента і Верховної Ради. Комфортна атмосфера взаємного потурання веде до морального осуду людей з конкурентним типом поведінки. Дільба, а не ринок, безконфліктні відносини з начальством замість старанної роботи — ось принцип їхнього існування, а не виконання функціональних обов'язків.

Так формується блок найбільш стійких та ефективних соціальних груп, своєрідний тандем: консервативна частина апарату — «робітники-рантьє» — засновники патріархальних благодійників-розпорядників, на взаємній зацікавленості, і декласованих утриманців-одержувачів. Замість орієнтації на використання вищих технологій і ринкових механізмів керування економікою це поєднання спробує утримати й захистити морально і фізично застарілі продуктивні сили і редистрибутивні виробничі відносини. Буде посилюватися «нове видання» луддизму, антиринкових настроїв, усе активнішими будуть намагання викликати антизахідну ксенофобію і квасний патріотизм.

Дванадцять — цим силам об'єктивно протистоїть блок найбільш динамічних фракцій різноманітних соціальних груп, зацікавлених у вільній реалізації своїх високих фахових і культурних можливостей. Рівню їхньої фахової підготовки не відповідає ні технологічний рівень виробництва, ні реальна заробітна плата, а їх високим загальнокультурним запитам суперечить інтерферальне середовище життя, що нівелює й знижує тиски з боку бюрократичної олігархії. Ці прошарки рвуться до

досягнення високої якості життя своїми власними силами, шляхом високоефективної продуктивної діяльності, а не шляхом захоплення вигідних статусних позицій у сфері розподілу. Їх можна охарактеризувати як заслін на шляху розповзання «соціальної ентропії», як носіїв трудової етики і високої культури, у тому числі політичної й правової, дефіцит котрих особливо гостро відчувається у нашій країні.

У будь-які часи, а в наш час особливо, знаходиться чимало людей, які претендують на знання об'єктивної реальності, на безумовне пояснення процесів, що відбуваються, виходячи з деідеологізованості суджень і наукової неупередженості. У цьому є елемент неабиякої самоомани. Можна говорити про істинність (неістинність) окремих спостережень статистичних трендів, але як тільки мова заходить про скільки-небудь цілісне бачення господарської системи як простору керування і перспектив цієї системи, будь-які пояснення, усвідомлено або не усвідомлено, спираються на певне ідеологічне підґрунтя.

Тут треба сказати, що поняттю ідеології ми не надаємо того зневажливого змісту, який воно мало ще з «наполеонівських» часів. Для нас воно не є партійною доктриною або вираженням помилкового усвідомлення. Це — будь-який системний світогляд або те, що К. Мангейм називав раціонально обґрунтованою системою ідей. Віддаючи данину класичній позиції К. Мангейма, В. Радаєв, наприклад, пропонує трохи інше розуміння ідеології (зокрема, він розкриває його поза зв'язком із проблемою помилкової свідомості) та іншу класифікацію ідеологічних систем. У нашому розумінні такий підхід більш об'єктивний і характеризується наступними рисами: більш-менш цілісний (завершений) опис об'єкту; внутрішня несуперечливість утворюваної картини; внесення до неї особливих уявлень про суспільний ідеал, про те, що таке Добро, Благо і Справедливість.

Протягом десятиліть офіційна і практично єдина парадигма розвитку усередині соціально-економічної структури України забезпечувалася соціалістичною ідеологією. Не секрет, що дане бачення економічних відносин при цьому цілком будувалося за принципом радикального марксистського заперечення капіталістичної системи другої половини ХІХ сторіччя і полягало в наступному:

- фактично уся власність на засоби виробництва вважалася неподільним суспільним надбанням, що відкривало можливість плано-мірно управляти всім народним господарством із єдиного центру;

- будь-які витрати, включені в план, вважалися суспільно необхідними;

- основна маса ресурсів розподілялася шляхом фондування;

— товарно-грошові відносини, у тому числі фінанси і кредит, розглядалися як інструменти плану, а ціна виступала як плановий норматив;

— передбачалося, що плановість забезпечує одночасно безкризовий поступальний розвиток економіки, повну зайнятість населення, науково-технічний прогрес і високі темпи економічного зростання;

— у відносинах із зовнішнім світом робилися ставки на власні сили; при цьому встановлювалися загороджувальні бар'єри у вигляді універсальної зовнішньоекономічної державної монополії;

— опора у стратегії економічного зростання робиться в першу чергу на важку промисловість і в цілому на виробництво засобів виробництва, яке випереджає розвиток, що зводиться в ранг об'єктивного закону;

— легка промисловість одержувала близько 1% усіх централізованих капіталовкладень, а частка промислової продукції галузей групи «Б» десятиліттями не піднімалася вище 0,25%, що не заважало говорити про підпорядкування всіх господарських діянь найвищій меті — підвищенню матеріального добробуту та всебічного розвитку людей, просто більш повна реалізація цієї мети відсувалася в майбутнє;

— у сфері мотивації робітників першість віддавалася моральним стимулам — робота на себе через роботу на загальне благо;

— матеріальна винагорода суворо контролювалася на основі принципу розподілу за працею, при цьому вона сприймалася часом як неминуче зло, часом як тимчасова, але корисна підмога, що перестане бути необхідною у процесі формування комуністичного ставлення до праці;

— розбіжності між соціальними класами (робітники, колгоспне селянство і прошарок інтелігенції) здавалися вже формальними, а вся система рухалася в напрямку зростаючої соціальної однорідності і загального економічного самоврядування (госпрозрахунку, трудової демократії, профспілкових новацій), принципи котрого, втім, формувалися дуже обережно.

На перший погляд, у подібних висновках міститься цілий ряд чисто міфологічних елементів. Але багато чого, особливо в частині заперечення, цілком справедливо. Інститут приватної власності зруйнований, і разом з ним розчинився фундамент поділу на економічні класи. Ринок з основними своїми атрибутами придушений. Прагнення до прибутковості підприємства або індивідуального матеріального успіху інколи обмежено до краю. Приховано масове безробіття.

І усе ж соціалістичній парадигмі соціально-економічного розвитку не відмовиш у певній послідовності й повноті. Наявні невідповідності схеми пояснюються як неетичні випадки, як відхилення від норми або, в

крайньому випадку, як труднощі зростання або «родимі плями» старого суспільства.

Зараз у це важко повірити, але аж до другої половини 80-х років такий погляд поділяла переважна більшість інтелектуалів, що вірять у можливість удосконалення й розвитку саме на основі цієї парадигми.

Наприкінці 80-х років соціалістична ідеологія терпить крах. Вона, звичайно, не зникає (як і ніщо не зникає остаточно), але поступається позиції демократичної парадигми соціально-економічного розвитку, що відчиняє нам нову грань організованої структури як простору керування.

Якщо соціалістична парадигма використовувала марксистську критику буржуазного ладу як інструмент опису протилежної, на їхню думку, соціально-економічної системи, то демократична парадигма базується на тій же основі, використовує ту ж марксистську критику (із навчанням про експлуатацію, примусовість і відчуженість праці), але накладають її вже на суспільство самого реального соціалізму. Звідси радикальна критика соціалістичного господарського світогляду, що ґрунтується на тому ж понятійному апараті.

За твердженням демократів, у 1929—1930 роках політика не просто підкорила економіку, але і затвердила тоталітарну систему, що має багато рис сучасного азіатського деспотизму. Економічні відносини виявилися підпорядкованими всепроникній державній владі, ядро якої складає подоба нового експлуататорського класу — номенклатура або партократія. Ніякої загальнонародної власності насправді не було, була тільки власність держави й усе підпорядковувалося цілям її відтворення. Встановилася жорстка ієрархічна система керування. Експлуатовані виробники позбавлені будь-якої господарської самостійності і відчужені фактично від будь-якої власності на засоби виробництва. І сама робоча сила стала власністю всемогутньої держави.

Розподіл за працею — це чиста декларація. Панує система, що сполучить зрівнялівку (при загальній недоплаті за праці на нижньому соціальному щаблі) із посадовими привілеями нагорі. А оскільки робітники позбавлені матеріальної мотивації, вони залучаються до праці за допомогою жорсткої дисципліни і методів позаекономічного або грубоекономічного примусу. Відсутність офіційного безробіття — зовсім не те саме, що реальна повна зайнятість.

Починаючи з 70-х років, плановість керування економікою здається скоріше фікцією, ніж реальністю. Плани будувалися за явно помилковою інформацією і ніколи не виконувалися. Плановість обертається наказовою анархією і значними втратами. Централізований план разом з усіма фінансовими важелями формує складну систему перерозподілу матеріальних, фінансових і трудових ресурсів між галузями, регіонами, групами населення.

На це працюють диференційовані прямі вилучення (від нульових платежів до 90% прибутків підприємства), вибіркові дотації, величезний податок з обороту, адміністративна диференціація цін на ту саму продукцію, підтримка ножиців цін на продукцію різних галузей і т. д. У цій системі дешевий (1—2% річних) напівавтоматичний, а часто і безоплатний, кредит перетворюється у форму бюджетного фінансування, гроші ж більше нагадують численні розрахункові одиниці з дуже різноманітною купівельною спроможністю (наприклад, готівка і безготівкові гроші).

Потужна перерозподільна машина дозволяє підтримувати деякий баланс, посилюючи слабкі господарські ланки за рахунок сильних, але не усуває диспропорцій, що дедалі накопичуються. Власне виробництво нарощується за явного відставання інфраструктури, промисловість розвивається на шкоду сільському господарству, матеріальне виробництво — за рахунок невиробничої сфери, продукція виробничого призначення виробляється на шкоду споживчому сектору.

І знову зміна економічної парадигми: на рубежі 90-х років на зміну демократам приходять групи, що мають робочу програму господарських перетворень. Наступає ідейне панування лібералізму, або, точніше, економолібералізму, тому що ядро цих груп складають фахові економісти, знайомі з основами західної теорії.

Найважливіша відмінність цього погляду полягає в наступному. Починаючи з «хрущовської відлиги», і тим більше в часи «брежнєвського застою», крижаний панцир тоталітаризму значно підтанув. Поява «проталин» економічної свободи (нехай і дуже обмеженої) ознаменувало перехід аналізованої соціально-економічної системи до принципово нового стану. Величезна маса державної власності вже розтягнута по державних відомствах і об'єднаннях-монополістах, що одержали значну самостійність у взаємовідносинах із центром. Посилюється й відносна відособленість місцевих (республіканських) правлячих олігархій. У результаті диктат центру поступово заміщується складною системою корпоративних і групових інтересів.

Державний центр утрачає можливості ефективного придушення. На місці наказової системи зміцнюється система торгів за ресурси на всіх рівнях владної-господарської ієрархії, або економіка погоджень. Всі виробники — від міністра і генерального директора об'єднання (підприємства) до рядових робітників і спеціалістів — стають хоч не завжди рівноправними, але активними суб'єктами цього торгу за більш забезпечене (або менш напружене) господарське існування.

Одночасно система вольового перерозподілу переростає в систему бюрократичних ринків, де відбувається обмін ресурсами і готовою продукцією, безліччю господарських і бюрократичних послуг, де під

прикриттям традиційних адміністративних каналів, по горизонталі й вертикалі, протягуються нитки неформальних економічних зв'язків. На цих бюрократичних ринках, що поєднуються в багатьох місцях із розвинутою тіньовою економікою, потихеньку розтягуються права на державну власність знизу. Тут проростають цілі групи чиновників і нечиновних «розподільників», що зайняли більш-менш зручні місця в потоці вічно дефіцитних ресурсів.

Але зрушення в господарській мотивації відбуваються не тільки в цих олігархічних групах. Потроху зростає рівень життя населення, збільшується частка соціальних витрат держави. Починається зворотне перекачування коштів у сільське господарство, супроводжуване масовим відтоком сільського населення до міста. Потім відкривається заслін на шляху масового імпорту споживчих товарів. Це посилює матеріальну зацікавленість усіх соціальних прошарків і зростання відповідних споживчих чекань.

«Розхитується» механізм примусу до праці. Робітники закріплюються за своїм підприємством уже не кримінально-процесуальними методами, а все більше через страх за житло, соціальні послуги, різного роду «стимулятори». І на макро-, і на мікрорівнях, таким чином, вибудовується система своєрідного соціального обміну між «верхами» і «низами», де невисокий, але гарантований рівень життя, при вкрай низькій вимогливості до праці та її результатів, обмінюється на мінімальний виробіток, що доповнюється політичною лояльністю до існуючого порядку. У розгалуженому обміні послугами кожний суб'єкт, будь то партійний секретар або директор заводу, продавець магазину або водій автобазу, спроможний знаходити свою вигоду. Перехід від політики екстенсивного росту до спроб стабілізації режиму полегшує розвиток цієї торгівлі усередині держави.

Торгівля, що поступово розвивається усередині держави, стає однією з вирішальних причин кризового вибуху. А якщо врахувати, що й сама держава з органу об'єднання і керування поступово переростає в орган державного рекету, узаконеного і потужного, то сьогоднішній результат закономірний. Звичайно, між бюрократичними «ринками» і ринком без лапок є істотна різниця. Але вважається, що бюрократичні ринки — це крок уперед на шляху до ринку справжнього. Усі сьогоднішні зміни оцінюються, таким чином, як закономірне прямування до нормальної економіки, під якою розуміють ринкову економіку західного типу. При цьому господарські реформи розглядаються як революція зверху. Визрівання нормальної економіки повинні сприяти макроекономічна фінансова стабілізація і наступні інституціональні перетворення.

Звичайно, не можна не зауважити, що всі практичні заходи, гадані як інструмент переходу до ринку, реалізуються, в кращому випадку,

наполовину. Може, це й природно: люди повинні адаптуватися до нової ситуації, повинна сформуватися мережа нових ринкових інститутів, відбутися переструктуризація капіталу, і все це стане базою майбутнього економічного піднесення. Але не встигла ліберальна парадигма посправжньому утвердитися, як уже втратила свої лідерські позиції.

Закінчуючи аналіз соціально-економічної системи, що сформувалася, корисно подивитися на неї ще й очима консерваторів, тому що цей погляд може виявитися найбільш істотним у формуванні нової парадигми економічного розвитку. На відміну від лібералів, принципово байдужих до культурно-національних фундацій, прихильники консервативної лінії виходять із того, що господарська система глибоко національна, тісно пов'язана із соціокультурними основами розвитку конкретного суспільства.

У російському суспільстві, у складі якого багато століть була й Україна, і яка успадкувала усі його основні особливості, не були розвинуті традиції приватної власності. А дрібне підприємництво завжди годувалося поруч держави, залежало від неї. Більше того, держава сама ініціювала найважливіші підприємницькі починання. Причому вона по-своєму й піклувалася про своїх підданих. Це була своєрідна держава, що намагалася не припускати масового безробіття, зубожіння і голоду.

З цього погляду, радянське суспільство лише відтворювало, найчастіше у потворних формах, основи традиційної соціально-економічної структури. А «перебудова» виступила, в першу чергу, не як прояв глибинних розламів, а як криза верхів, що виражається у зміні постарілої правлячої олігархічної еліти більш молодого і динамічного.

Коло тих, хто виявляє схильність до консервативної лінії, сьогодні дуже широкі і різноголосі. Тут і злегка підфарбовані соціалісти, що борються за повернення до загальнонародної власності, і різного роду «аграрники», що звеличують общинно-артільні початки організації виробництва, і економісти неокейнсіанського типу, що закликають до більш активного економічного втручання держави. Звучать заклики до релігійного, імперського і навіть монархічного відродження. З'явилися вітчизняні нові «праві» і нові «євразійці». Одним мила Київська Русь, другим — Україна, третім — ленінська спілка — Союз слов'янських народів.

Консервативна позиція, утім, означає щось більше, ніж просте відновлення господарської традиції. Історично консерватизм виникає як захисна реакція у відповідь на будь-які ідеї, що претендують на революційність. Буває, що радикальні течії намагаються експлуатувати консервативну форму. Але консерватизм, більш близький до свого споконвічного поняття, заперечить будь-які радикальні проекти на користь помірному реформізму.

Нові форми господарювання, природно, привертають загальну (явно перебільшену) увагу, в той час як зміни в основних секторах економіки куди менші. Зміна вивісок часом створює видимість динамічних інституціональних змін. Але хоч і називають деякі утворення акціонерними товариствами, холдінговими або фінансово-промисловими групами, на ділі відбувається формальне перетворення державно-корпоративної власності. Держсектор в економіці продовжує грати першу скрипку, швидше за все він залишиться в цій лідируючій ролі. Керівники держпідприємств (у тому числі й колишніх) приватизацію не починають, поводяться подібно агентам ринкового господарства. Залишаючись у масі своїй монополістами, вони реагують на погіршення кон'юнктури підвищенням цін або скороченням виробництва. При цьому вони намагаються все-таки «проштовхнути» свої інтереси «нагорі» за допомогою групового лобіювання і витримати патерналістську лінію «вниз», до останнього не звільняючи «зайвих» робітників.

Військово-промисловий комплекс — безумовно, важка ноша на плечах господарства, що реформується, але саме тут зосереджений найпотужніший науково-технологічний потенціал, зруйнувати який було б злочинно. Оскільки масового руйнування збиткових підприємств припустити не можна, неминучі дотації і зберігання широких зон державного регулювання. До цього додається потреба в більш активній структурній перебудові, що навряд чи відбудеться сама собою, і в підтримці на плаву ряду галузей невиробничої, у тому числі соціальної сфери. Куди більш пільгового режиму потребує розвиток дрібного і середнього підприємництва в місті й на селі.

Консерватори обережно ставляться до допомоги Заходу, побоюючись зростання політично-господарської залежності і перетворення країн колишнього Союзу в другосортні економічно відсталі держави. Але найбільше занепокоєння викликають послаблення керованості економікою, втрата державою важелів регулювання, розбазарювання державних ресурсів, що набирає характеру цілеспрямованого розкрадання.

Виходячи з цього, консерватори вказують на неминучість принаймні часткової реставрації економічної системи. Подібна реставрація означає посилення державного втручання в керування економікою, «пом'якшення» бюджетних і кредитних організацій, установлення протекціоністських заходів на кордонах з Росією й активізацію промислової політики усередині країни, а в політиці приватизації — перехід від ставки на гру ринкових сил до опори на директорський корпус.

Таким чином, розглянувши сформовану соціально-економічну систему як простір керування з різних точок зору і наукових підходів, можна зробити висновок, що люди по-різному інтерпретують одні й ті самі політично-

господарські процеси. Наприклад, в одній і тій же приватизації державної власності прихильники соціалістичних поглядів бачать шлях до поправки соціальної справедливості; демократи — звільнення робітників від сил відчуженості; ліберали — неминуче усунення економічно неефективних форм господарювання; консерватори — занадто різку руйнацію усталених організаційних форм соціально-економічної системи.

Щоб зрозуміти, що відбувається, на наш погляд, потрібно враховувати нашу заглибленість у задані концептуальні контексти, зіставляти ці контексти, розміщуючи їх в ідеологічну рамку не тільки своїх, але і чужих опонентів.

У цьому зіставленні не варто плутати ідеологічні системи з політичними програмами. Повний і несуперечливий текстовий виклад чистої ідеології взагалі являє собою вкрай рідкісне явище. Будь-яка реальна (і реалістична) політика практично завжди будується на ідеологічних гібридах, містить у собі неабиякі дози явної еkleктики. І справа не в тому, що у політиків відсутні достатньо рефлексивні спроможності. Просто політична програма націлена на щось інше. Вона повинна бути привабливою для якомога ширших мас населення, мобілізувати їх на її підтримку. Тому чисто ліберальних, соціалістичних або консервативних політичних програм не буває і в принципі бути не може.

Політика орієнтована на масу, що сприймає ідеології ситуативно, еkleктично, емоційно, на рівні гасел і здорового глузду. Ідеології діють, не маючи конкретного суб'єкта або чіткого носія. Раціоналізація, структурування ідеологічного простору, виділення чистих ідеологічних систем — це робота дослідника-теоретика, який у результаті цього не стає єдиним суб'єктом або творцем ідеології.

У різному баченні однієї й тієї ж соціально-економічної системи як простору керування є щось більше, ніж просто суперечка між монетаристами, кейнсіанцями та інституціоналістами і, звичайно, воно, не зводиться до поточних політичних дебатів різношерстих політичних угруповань. Це питання не тільки методів реформування економіки, але і більш глибокого бачення соціально-економічних перспектив розвитку. При цьому немає потреби підтверджувати, що описана багатоступінчаста зміна ідеологічних парадигм обумовлена відновленням цілісного ядра аналізованої соціально-економічної системи.

Отже, консерватизм наступає. Ліберально-демократична інтелігенція змушена повертатися до історично звичної для себе опозиційної ролі. Це зовсім не означає, що консервативний світогляд і є вираженням деякого об'єктивного ідеалу. Просто гігантський ідеологічний калейдоскоп завершує своє коло, яке виявиться не останнім. А поки що ми спостерігаємо процес, який цілком правомірно можна назвати стабілізацією через часткові контрреформи.

На закінчення слід зазначити виняткову складність і драматизм соціальних процесів, що відбуваються зараз у нас в країні. Це можна пояснити тим, що в рамках соціально-економічної структури переплелися три різноякісні групи елементів, пов'язаних з типологічно різними техніко-технологічними рівнями виробництва — доіндустріальним, індустріальним і постіндустріальним. Трудність прориву в постіндустріальну епоху і відповідно труднощі реформування пояснюються слабкістю нових прогресивних елементів і незвичайною масовістю, потенційно високою питомою вагою соціальних груп доіндустріального й ранньоіндустріального типу з відповідним їм рівнем інтелектуального розвитку. Перехід на якісно, вищий рівень виробництва, винятково складний самий по собі, обтяжений у нас вантажем доіндустріальних і дотоварних економічних, соціальних і психологічних структур. Тому поєднання соціально-економічних інтересів у перехідний період набуває небувалої гостроти, висуває особливо високі вимоги як до політичного керівництва, так і до вчених-економістів, соціологів і суспільствознавців, що займаються аналізом соціальної структури і соціально-економічним прогнозуванням. У цій сфері ще дуже багато не вивченого і дослідників чекає величезна робота.

Протиборство двох систем сьогодні досягло зворотної межі, коли на запитання про те, в чому ж конкретно полягає потенційна перевага «ринкової економіки» і коли, нарешті, вона стане реальною, треба і в теорії, і на ділі дати рішучу і незаперечну відповідь, практичну, дійову і притаманну саме нашому суспільству.

Це, звичайно, не так просто. Але часу немає, тому спробуємо дати якщо й не повну відповідь, то хоч би підійти до неї.

Прийнято вважати (більшість політиків цим і керуються), що така відповідь давно відома. Ми б сказали, що не відповідь готова, а декілька підходів до неї відомі. Нагадаємо деякі переваги ринкової економіки:

- рух капіталу. До деякої міри це так, але не слід абсолютизувати — це ми побачимо нижче;

- підвищення якості й оновлення продукції. Це теж має місце, але не завдяки конкуренції — її може й не бути, а завдяки зростанню інтелектуального потенціалу, для якого природний процес удосконалення;

- свідомо оптимізація технології виконання тієї чи іншої роботи, діяльності кожною людиною. Світова історія знає надзвичайно багато прикладів свідомого ставлення до праці не окремих людей, а цілих народів, завдяки чому й відбувався соціально-економічний розвиток;

- приватна власність на засоби виробництва і на пай у продукції, що виготовляється. Що стосується пайової участі у виробництві, то це має сенс, а щодо приватної власності на засоби виробництва, то

узагальнювати мабуть не має сенсу. Хоч все залежить від системи законодавства. Загалом же приватна власність на засоби виробництва заморожує інтелектуальний потенціал, а з ним і соціально-економічний розвиток суспільства;

— можливість працювати тільки на себе. Сьогодні це, мабуть, зовсім неможливо. Але все відносно. Може, у природі є таке середовище, де це можливе.

Для порівняння розглянемо також і думку спеціалістів, котрі вважають, що планова система теж має свої переваги, що полягають в наступному:

— планова система дозволяє повною мірою використовувати переваги науково-технічного прогресу на потреби всього суспільства, а не одного колективу чи однієї людини;

— загальносуспільна власність на засоби виробництва дозволяє керувати економікою як єдиною виробничою системою, або сукупністю соціально-економічних систем, що дає можливість оптимізувати всі функціонально-виробничі процеси, добиваючись їх схожості за змістом і функціональністю з природними;

— завдяки стадіальному (природному) способу життя людини в колективі мається значно більше потенцій до творчості та інтелектуального росту, що є природним покликом до лідерства, до конкуренції, до боротьби за виживання. А завдяки демократичній основі суспільства мається можливість поєднання централізованого планового керівництва з широкою самостійністю та ініціативою окремих промислово-виробничих суб'єктів, що сприяє росту інтелектуального потенціалу — загальної основи соціально-економічного розвитку суспільства.

Можна багато ще наводити прикладів переваг кожного з цих видів економіки. Але, як на наш погляд, це немає сенсу. Як немає явно вираженої ринкової економіки, так не існує такої ж і планової.

А як на це дивиться наукова спільнота?

По-перше, кожна із названих переваг, і з одного боку, і з другого, була відома суспільству понад 50-70 років тому, а може й більше. Однак, це поки що ніяк не відбивалося на темпах нашого соціально-економічного зростання. Обидві системи водночас являються джерелом дослідження і закономірністю гальмування розвитку, зумовлюють падіння економіки та кризовий стан.

По-друге, вражає те, що відповідей багато, не говорячи (а може як раз підкреслюючи), що всі вони не зовсім діалектично заперечують одна одну, тобто всі вони мають одну й ту ж природну основу.

По-третє, що робити з тим суспільним фактором, який надзвичайно виразно доводить нам, що переваги обох систем (форм) успішно

живаються одна з одною і реалізуються в сучасних економіках як розвинених, так і країн, що розвиваються, де, здавалося б, вони за всіма канонам ніяк не можуть бути присутніми.

У всіх із наведених варіантів переваг ще досить багато недоліків, але головний із них криється в тому, що всі вони дають неправильну відповідь на поставлене запитання, чим і збивають з пантелику не тільки наших політиків, а й підприємців і навіть учених. Виходячи з теорії діалектики розвитку відповідь повинна бути одна. А всі різноманітні переваги тієї чи іншої форми (якщо вони дійсно є і притаманні тільки тій чи іншій формі) повинні виводитися з неї як наслідок.

Якщо це так, то відповідь повинна бути не пропагандистською, а у самому здоровому розумінні теоретичною, а тому не допускати зайвого ступеня конкретизації й деталізації саме засобами економічної теорії.

Така відповідь теж була сформульована десятки років тому. Що стосується планової економіки, то її головна перевага полягає в тому, що вона створюється свідомо, на наукових засадах, цілеспрямовано, з урахуванням стану суспільства і його можливостей і має єдину мету, яка об'єднує навколо себе все суспільство.

Звичайно, ця відповідь не всім сподобається і не всі її зрозуміють. Вона надто абстрактна. Але ж вона, і саме вона — є цільовою функцією розвитку всієї соціально-економічної системи суспільства.

Нас завжди беруть сумніви. Особливо, коли ми самі щось відкриваємо. У нас надприродна дуже стійка звичка — запозичувати все у сусіди. А якщо воно ще й заморське, то нас і зовсім «здоровий глузд» покидає.

Скажете — ні? Тоді чому замість того, щоб перетворити цю «відповідь», яка вже усвідомлена нами, на конкретну систему переходу дійсно природним способом від абстрактного до конкретного, ми продовжуємо твердити заяложені переваги ринкової економіки, як чарівні заклинання? Чому?

Уже перший ступінь такого сходження на вершину — конкретизація — наштовхне нас на дійсно неочікувану розгадку.

Загальним непорозумінням є те, що матеріалістичне розуміння історії, бачить основу основ не в розвитку продуктивних сил незалежно від суспільної свідомості і визначеного ним суспільного буття, а в розгортанні діалектичного протиріччя між цими продуктивними силами і виробничими відносинами, які здійснюються у класовій боротьбі, що приводить до зміни форми соціально-економічної системи і до зміни способу виробництва.

Якщо рядом з цим загальним непорозумінням поставити ще одне, яке полягає в тому, що метою будь-якої економічної системи є не що інше, як іманентна трансформація суспільства в цілому, то стає особливо помітно,

що зв'язок цієї мети з тим, що названо теоретичним засобом її досягнення — матеріалістичним розумінням історії, — м'яко кажучи, далеко не очевидний. Через це виникла і існує ціла «культура» схоластичного теоретизування про характер цього зв'язку.

Саме тут і криється фатальний пункт — джерело наших теоретичних і практичних труднощів. Проблема заслуговує того, щоб нею зайнятися, відклавши всі справи.

Чим же характеризується новий, невідомий і не вивчений тип суспільного розвитку?

Перш за все, не будемо брати до уваги запозичувані нами, відомі для інших, але не зрозумілі для нас (вірніше, неіманентні нашому інтелектуальному потенціалу) ринкові відносини, притаманні суспільному розвитку, що неадекватний нашому менталітету.

За всіма принциповими пунктами він є прямим запереченням попереднього типу розвитку. Відомо, що з моменту будь-якої революції іманентний саморозвиток продуктивних сил припиняється, і йому на зміну приходить їх свідомий і планомірний розвиток і регулювання; що об'єктивні, відчужені виробничі відносини, пануючі до того над людьми, потрапляють під їх свідомий контроль; що колишня рушійна сила історії — боротьба класів — зникає разом з самими класами. Тим самим змінюється відношення суспільного буття до суспільної свідомості.

Чому ми так охоче нехтуємо тим, що знаємо і чим досконало володіємо, тим, що нам близьке по інтелекту, і запозичуємо те, що нам не до душі, чого ми не розуміємо і на чому не знаємося? Невже ми такі дикі, не цивілізовані? Тоді чому ж саме українці є у владних структурах найрозвиненіших країн і країн, що розвиваються? Ну назвіть, будь ласка, державу світу, де у кабінеті міністрів, парламенті, чи в інших владних структурах немає українців за походженням.

Чи, може, нам знову закортіло відтворити класи, і будемо чекати, коли вони знову почнуть трощити все підряд? Так, історія зворотності не знає. Нею давно доведено, що люди, які стали творцями свого суспільного буття, стають внаслідок цього творцями самих себе — вільними. То чому ж ми знову ліземо у ярмо чужого нам капіталізму? Чи ми тільки так говоримо, а на ділі творимо те, що особисто для кожного з нас краще? і забуваємо, в якому середовищі, в якому суспільстві ми живемо?

Джерелом руху суспільства є розвиток продуктивних сил (а ми їх втрачали), які людство розуміє як щось іманентне між собою і привласнюваною, освоєною за їх допомогою природою. Завдяки цьому вони створюють нову, соціальну «природу», яка функціонує між людиною і природою і яка являє собою середовище для управління.

Оскільки продуктивні сили мають колективний, суспільний характер, ця нова природа може бути привласнена, використана людиною не за допомогою, а лише в конкретній соціально-економічній формі. Ця суспільна форма присвоєння продуктивних сил — є не що інше як конкретна форма відносин власності. В іншому ж аспекті — як форма спільності між людьми у процесі виробництва — це конкретна форма виробничих відносин, об'єкт управління. Звідси висновок: соціально-економічна форма присвоєння (іншими словами — форма власності, форма виробничих відносин) виявляється неодмінним посередником між людьми і продуктивними силами і в той же час самим об'єктивним показником ефективності управління, як об'єктом.

Цей опосередкований початок охоплює в єдине ціле обидві протилежності і зрештою воно завжди виступає як однобічне ціле більш високого ступеню у порівнянні з самими крайностями, через те, що рух чи те відношення, що первісно виступає в якості опосередковуючого обидві крайності, діалектично, з необхідністю приводить до того, що воно виявляється опосередкуванням самого себе, суб'єктом, лише моментами якого є ці крайності, самостійне подавання яких воно знімає за тим, щоб самим моментом їх зняття затвердити самого себе в якості єдиного, самостійного.

Так, у сфері релігії Христос — посередник між Богом і людиною — всього лишень знаряддя спілкування між ними — стає їх єдністю, бого-людиною, і у якості такого стає важливішим за самого Бога, святі — важливіші за Христа, священики — важливіші за святих, бо вони серед нас, і тільки через них людина має можливість і повинна спілкуватися з Богом.

Ось так і виходить, що наші особисті виробничі відносини ширяють над нами подібно античному фатуму і перетворюються в чужинну, неконтрольовану, пануючу над нами силу. Ось у цьому й полягає класична концепція відчуження, у якій немає нічого від містичних гегелівських абстракцій. Сила звичок, що заставляє нас (невідомо чому), користуючись склянкою, цнотливо приховувати відстовбурчений мізинець — є простий приклад дії подібної сили відчуження.

Виходить, не люди присвоюють свої виробничі сили як приватну власність, а відносини власності, перевтілившись у суб'єкта, присвоюють людей. Та хіба ж природно вільну людину знову продати в рабство? Навіть дикий звір, посаджений на ланцюг, тільки й мріє, як від нього звільнитися.

То що ж ми маємо на сьогодні? Ми не шукаємо, не пізнаємо суті розвитку сукупності виробничих відносин, не розробляємо їх нові моделі, а запозичуємо роками сформовані в неприродному для нас середовищі.

Розділ 4

А ЧИ МОЖЕ У НАС В УКРАЇНІ РОЗВИВАТИСЯ І СПОВНА РОЗВИНУТИСЯ КАПІТАЛІЗМ, АБО, ДЕ МИ Є ВІД «РИНКУ»?

Перш, ніж відповісти на це запитання, розглянемо умови, за яких суспільний лад може називатися капіталістичним, та умови, за яких може функціонувати капіталізм.

Отож, по-перше, для розвитку «капіталізму» необхідною умовою є наявність широкого внутрішнього ринку. Так чи можемо ми констатувати, що в Україні є така формація, коли промисловий комплекс, навіть «лежачи», «падає», а агрокомплекс майже 15 років не знає грошових відносин? Такий стан не тільки не дозволяє розвиватися капіталістичним відносинам, а й знищує основи ринкових відносин і робить неможливим процес організації капіталістичних порядків. Саме через це «не йдуть» наші реформи і саме через це і президент, і уряд все більше й більше скочуються до відновлення адміністративно-керівної системи і через неї до диктатури і тоталітаризму.

Правда, говорять, що перетворюючи натуральне господарство наших виробників, яке досягло в Україні за останні 10 років певного рівня, на товарне, є деяка надія, що тим самим стає можливе відтворення внутрішнього ринку. Але чи можна собі уявити, що ринкові відносини можуть бути без грошових відносин? І чи можливо припустити, щоб на засадах жалюгідних залишків натурального господарства у злиденного селянства розвинулося могутнє капіталістичне виробництво, яке ми бачимо на Заході?

Ось чому, ґрунтуючись на надзвичайному зuboжінні народних мас, наш «горе-капіталізм» являє собою щось безсиле, безґрунтовне і не здатне охопити всі виробничі сили нашої країни, зцементувати їх надійними виробничими відносинами і стати основою основ нашого суспільного господарства. Природні процеси можна лише пригальмувати, а зупинити чи зробити з них щось інше — неможливо! Наше суспільство, як і суспільства багатьох інших держав світу, переросло відносини капіталізму у його класичному вигляді! Так навіщо робити те, чого не можна зробити, навіщо ж глузувати над своїм народом, принижувати його, змушувати до рабської покорі?

По-друге, ще, мабуть, понад 100 років тому філософська, політична і соціологічна думка вітчизняних вчених пішла не в тому напрямку.

Можливо, що це було навіть усвідомлено, а можливо, це наслідки самопідготовки у навчанні та екстернату у здобутті вищої освіти. Як би там не було, а «передова» вітчизняна думка заблукала у просторі і часі, припустивши, що праці К. Маркса стосуються лише «загального і виключного панування капіталістичного виробництва». Але при безпосередньому погляді на суспільне виробництво не можна не помітити, що Маркс ставив перед собою завдання не тільки визначити зміст і можливості капіталу, але й дослідити, яким чином суспільне виробництво відшкодовує ту частину виробленого продукту, яка йде на задоволення особистих потреб і виробників, і власників виробництва, і ту, яка слугує основою для відтворення елементів виробничого капіталу. Саме тут криються «підводні камені», об які розбився не один суспільний корабель.

Якщо досліджувати виробництво і відтворення індивідуального капіталу, можна задовольнитися лише аналізом складових частин капіталу і продукту за їх вартістю. Тобто вартість продукту, як показано у I томі «Капіталу», складається з: C (постійного капіталу) плюс U (змінного капіталу) плюс m (додаткової вартості).

Але у «нашій» постановці слід звернути увагу на розподіл продукту за матеріальним складом, тому що та частина продукту, яка складається із елементів капіталу, не може слугувати для особистого споживання, і навпаки.

Ось чому з самого початку Маркс поділив усе суспільне виробництво і весь суспільний продукт на два підрозділи:

I — виробництво засобів виробництва, тобто елементів виробничого капіталу — товарів, які можуть іти тільки на виробниче споживання;

II — виробництво засобів споживання, тобто товарів, які ідуть на особисте споживання і виробників, і власників.

Ось саме тут ми й спіткнулися.

Замість визначення загального розвитку суспільства, його суспільного виробництва і суспільних виробничих відносини, ми розпочали доводити, що:

капіталізм — це спосіб організації виробництва (I підрозділ);

соціалізм — це спосіб розподілу продукту (II підрозділ).

Але ж обидва підрозділи є складовими однієї й тієї ж системи суспільного виробництва, яке є наслідком суспільного інтелектуального розвитку однієї й тієї ж суспільної формації. Порушивши хід природного розвитку суспільства, на державному рівні в Україні запанував «закон»: «все у свою кишеню» — і управлінське суспільство полетіло у прірву.

По-третє, і наші батьки, і ми зовсім не засвоїли простої істини: є просте виробництво (вірніше, було понад 100 років тому) для відтворення і виробництво для нагромадження капіталу.

Звичайно можна припустити, що ми маємо справу з простим виробництвом для відтворення, тобто припустимо, що виробництво не розширюється, а залишається постійно у попередніх розмірах. Що це означає? А тільки те, що вся додаткова вартість споживається непродуктивно, тобто вона витрачається тільки на особисті потреби, а не на нагромадження.

У дійсності простого відтворення бути не може, як тому, що виробництво всього суспільства не може залишатися кожен рік у попередніх розмірах, так і тому, що нагромадження — це природний закон розвитку суспільства, основа життєзабезпечення людей.

При нагромадженні тільки частина надвартості споживається суспільством на особисті потреби, друга ж частина споживається продуктивно, тобто перетворюється в елементи продуктивного капіталу для розширення виробництва. На жаль, і керівники, і промисловці про це забули, а може, вдали, що не пам'ятають.

По-четверте, для капіталістичного суспільства типовим є, з одного боку, нагромадження для нагромадження, продуктивне споживання, а не особисте (у нас же все навпаки); з другого боку, виробництво засобів виробництва для засобів виробництва (а про це в Україні зовсім забули).

За рівнем техніки й технологій розвинені країни вже давно переросли рівень капіталістичного суспільства — сьогодні у них праця людей все більше й більше відступає «на задній план», звільняючи місце машинам. Технологічний же рівень України, не досягає рівня навіть раннього капіталізму, хоча маємо найвищий технологічний потенціал.

І, звичайно ж, ніяк не можна говорити про «незалежність» накопичення від виробництва продуктів споживання хоча б тому, що для розширення виробництва є змінний капітал, а отже, і продукти споживання.

Не слід забувати, що найшвидше зростає виробництво засобів виробництва для засобів виробництва, потім зростає виробництво засобів виробництва для засобів споживання і зовсім повільно зростає виробництво продуктів споживання.

В Україні сьогодні не існує ні виробництва засобів виробництва для виробництва, ні виробництва засобів виробництва для продуктів споживання і зовсім «на ладан дихає» виробництво продуктів споживання (окрім продуктів харчування).

Звичайно, до такого висновку можна було дійти і без досліджень Маркса — тільки на основі того закону, що постійний капітал має

тенденцію до більш швидкого зростання, ніж змінний. В Україні ж положення про швидке зростання засобів виробництва є простою фразеологією цього ж закону стосовно всього суспільного виробництва.

По-п'яте, єдино правильним висновком, який можна зробити, виходячи з вищевикладених досліджень Маркса, буде той, що на сучасному рівні розвитку суспільства виробництво засобів виробництва повинно зростати швидше, ніж виробництво засобів споживання. То ж чи є така можливість сьогодні в Україні, коли занепад виробництва взагалі не усвідомлюється світовою спільнотою людей? А потім, хто може заперечувати те загальновідоме положення, що капіталістичне виробництво створює більш розвинуту техніку і технології у порівнянні з минулим? То ж хіба ми маємо підстави саме для цього? Чи, може, у нас є підґрунтя для цього?

Чи можна сумніватися у висновках Маркса, які підтверджуються всім нашим суспільством на кожному кроці: «Відмінність капіталістичного суспільства від дикунів полягає у тому, в чому його бачить Сеніор, — мовби привілеєм і особливістю саме дикуна є такі витрати своєї праці, які не дають йому ніяких продуктів, що можуть перетворитися у доход, тобто у засоби споживання, — насправді відмінність полягає в тому, що капіталістичне суспільство витрачає більше робочого часу, що знаходиться у його річному розпорядженні, саме на виробництво засобів виробництва (постійного капіталу), які не можуть слугувати доходом ні у вигляді заробітної плати, ні у вигляді надвартості, але можуть функціонувати тільки у якості капіталу».

То яким же можна назвати суспільство України? І яке відношення має викладена теорія до горезвісного запитання про ринок? Бо ж вона виходить із допущення про «загальне і виключне панування капіталістичного способу виробництва», а питання в тім і поставлене: чи можливий в Україні розвиток капіталізму?

Звичайно, наш підхід вносить деяке своє бачення, згідно з умовами сьогодення, у те первинне уявлення про розвиток капіталізму взагалі, але і це ще не має підстави щодо просування до відповіді про «можливість» і «необхідність» розвитку капіталізму в Україні.

В історичному розвитку капіталізму важливими були два моменти:

— перший — це перехід натурального господарства безпосередніх виробників у товарне господарство;

— другий — це перетворення (вірніше — розвиток) товарного виробництва в капіталістичне.

Перше перетворення відбувається тому, що з'являється суспільний поділ праці — спеціалізація окремих виробників. Друге перетворення

відбувається через те, що окремі виробники, виробляючи товари на ринок, починають конкурувати між собою, а це призводить до об'єднання окремих самостійних виробників, малих фірм, підприємств у корпорації.

То ж чи були такі умови в Україні?

Навіть якщо не брати до уваги величезні металургійні, хімічні, машинобудівні комплекси, підприємства енергопостачання і таке інше, то ви не знайдете в жодній галузі народногосподарського комплексу умов, які були б схожі на умови розвитку капіталізму.

Більше того, земна цивілізація, у тому числі й Україна, давно переросла умови, за яких відбувалися і перший, і другий переходи. Підходи Маркса не знаходять середовища для свого прояву. Але є ще економічні закони і закономірності, яких ми не можемо не враховувати.

На підставі цих законів і закономірностей слід розглянути ще деякі положення:

По-перше, поняття «ринок» абсолютно не відокремлюється від поняття суспільного поділу праці. Ринок з'являється там, де з'являється суспільний поділ праці і товарне виробництво. Більше того, ступінь розвитку ринкових відносин прямо залежить від ступеня спеціалізації суспільних відносин на основі поділу праці.

«Товар набуває загальної, суспільно визнаної еквівалентної форми тільки у ролі грошової маси, а гроші знаходяться у чужій кишені. Щоб вилучити їх звідти, товар повинен бути, перш за все, споживчою вартістю для власника грошей, отож і праця, витрачена на виробництво цього товару, теж повинна бути витрачена у суспільно корисній формі, або ж, іншими словами, вона повинна бути елементом суспільного поділу праці. Але ж поділ праці являє собою природно визрілий виробничий організм, тканина якого сформувалась за спиною товаровиробника. Може, товар є продуктом нового виду праці, призначеної для задоволення нових потреб? Яке-небудь особливе дійство у процесі праці, яке ще вчора було однією із багатьох функцій одного й того ж товаровиробника, сьогодні може бути відокремлене від цього процесу, стає самостійним і саме через це (чи завдяки цьому) спрямовує свій частковий продукт як самостійний товар на ринок». Так говорив Маркс у «Das Kapital», I BD., S.85 (переклад автора).

Таким чином, межею розвитку ринку у високорозвиненому суспільстві, за теорією Маркса, є межа спеціалізації суспільної праці. А ця спеціалізація, за самою своєю сутністю, немає кінця, бо немає межі інтелектуального розвитку суспільства, його технологічної бази.

Всім зрозуміло, для того, щоб підвищувати продуктивність праці людей, спрямованої на виготовлення якої-небудь частини всього продукту,

необхідно, щоб виробництво цієї частини спеціалізувалося, стало особливим виробництвом з масовою формою організації, що природно вимагає застосування нових високих технологій та високопродуктивної техніки.

Але, з другого боку, процес удосконалення техніки і технологій у високорозвиненому суспільстві віддзеркалюється саме в усупільненні праці, а це усупільнення наполегливо вимагає спеціалізації різних елементів процесу виробництва, перетворюючи їх із розрізнених, одиночних, що повторюються на кожному виробництві, в усупільненні, сконцентровані в одному процесі виробництва і розраховані на задоволення потреб усього суспільства.

Такий підхід недвозначно показує, до якої міри неправильне твердження деяких економістів, що розвиток ринкових відносин у розвиненому суспільстві, який викликається спеціалізацією суспільної праці, повинен скінчитись, як тільки всі натуральні виробники перетворюються на товаровиробників. Можливо, це й так, але не треба забувати про міжнародну спеціалізацію, міжнародний поділ праці. А звідси і взагалі про зовнішній ринок праці, про зовнішні ринкові відносини. Причому тут ще слід мати на увазі, що поступ розвитку техніки невід'ємно тягне за собою спеціалізацію різних частин виробництва, усупільнення їх і, отже, дає можливість розвитку ринкових відносин.

Звідси зрозуміло, що коли розвиток виробництва сягає надвисокого ступеня розвитку, то воно не може втриматися у рамках своєї держави, а конкуренція на світовому ринку змушує підприємців (власників, товаровиробників) розширювати своє виробництво і відшукувати собі нішу на світовому ринку для масового збуту свого продукту.

Очевидно також, що необхідність зовнішнього ринку для розвиненого виробництва теж мало порушує той закон, що ринок є простим механізмом вираження суспільного поділу праці і що він може розширюватися без меж, як і поділ праці. Так само кризові ситуації майже не порушують (або мало чим порушують) закон вартості.

Турбота про зовнішній ринок з'являється тільки тоді, коли виробництво у певний період часу досягає повного свого розвитку і заховає майже весь внутрішній ринок. Правда, це нам не загрожує, бо внутрішній ринок на грошовій основі ми ще не створили. І, мабуть, ще не скоро створимо, бо майже повністю знищили товаровиробника.

Отож, репетування щодо загибелі нашої промисловості через недостатність ринкових відносин — не що інше, як шитий білими нитками маневр вітчизняних «імпресаріо від політики», які таким чином провадять тиск на політику, ототожнюють (у соромливому усвідомленні

свого безсилля) інтереси своєї кишені з інтересами «держави» і яким все ж таки вдається підштовхнути уряд на шлях неправомірних дій (навіть до військових подій) заради захисту таких «державних» інтересів.

По-друге, «зубожіння народних мас» — цей неодмінний атрибут сьогодення не тільки не перешкоджає розвитку ринкових відносин, а навпаки, саме цей аспект є своєрідним показником розвитку ринкових відносин, бо ринковим відносинам потрібен вільний робітник.

Зубожіння народних мас і в класичному варіанті, і в Україні призвело до збагачення нечисленної частини народу. Але якщо у класичному варіанті занепад невеликих підприємств супроводжується зростанням великих, то в Україні до занепаду дійшли майже всі промислові підприємства, які працювали на внутрішній ринок. І ми отримали диспропорцію, якої світова спільнота ще не знала: не створивши внутрішній ринок, знищивши товаровиробника, Україна за допомогою сировинних ресурсів і енергоносіїв, а також імпорту товарів споживання вийшла на світовий ринок. І ще надзвичайно важливим є те, що Україна майже увірвалась у світовий ринок праці: важко навіть порахувати, скільки українських людей працює за кордоном, і визначити, яке місце за цим показником ми займаємо у світі.

З другого боку, ті засоби виробництва, які вивільнилися, тим чи іншим чином концентруються в руках меншості або криміналітету і перетворюються у капітал, який не працює ні на відтворення основних фондів, ні на споживання.

За таких диспропорцій навіть зростання підприємств малого й середнього бізнесу і підприємництва (а в АПК — фермерства) не може надихнути потрібною енергією внутрішній ринок на відтворення промислового комплексу, а, отже, і закріпитися Україні на зовнішньому ринку.

По-третє, ще раз про значення виробництва засобів виробництва. В дійсності розвинене суспільство не може існувати без накопичення капіталу, бо конкуренція на світовому ринку змушує кожного власника, кожну державу, під загрозою розорення, оновлювати основні засоби виробництва і розширювати власне виробництво.

Концентрація і спеціалізація виробництва підвищує продуктивність праці, замінює важку ручну працю машинами й механізмами, але й викидає на ринок праці досить значну кількість робітників, а це теж сприяє розвитку ринкових відносин.

З другого боку, дається імпульс розвитку техніки й технологій, а також інших засобів виробництва, що перетворюються на постійний капітал, який сприяє зростанню більше, ніж змінний. На жаль, в Україні

цими закономірностями ніхто не керується. На сторонній погляд, таке виробництво засобів виробництва для засобів виробництва сьогодні в Україні здається блюзнірством. Аякже, сьогодні від цього у свою кишеню нічого не «капне». Але ж і плюшкінське накопичення грошей для грошей — процес надзвичайно безглуздий! Ми вже домовились, що формула «Г — Г» (гроші — гроші) має один шлях — у провалля. Туди черги немає, але й виходу звідти теж немає.

Щоб зрозуміти, у чому, власне, полягає питання «про ринок», слід до цих трьох положень додати ще два зауваження:

по-перше, викладене вище зовсім не відкидає того протиріччя у розвитку суспільного виробництва, про яке ще Маркс говорив: «Робітники в якості покупців товарів надзвичайно важливі для ринку». Але сьогодення вимагає ринкових відносин не тільки між підприємствами і підприємцями. Що ж стосується держави (суспільства), то вона має і можливість, і тенденцію щодо обмеження виплат робітникам як продавцям свого товару — робочої сили (фізичних і інтелектуальних витрат).

Вище було вже зазначено, що у суспільстві, яке розвивається, не може не зростати й та частина суспільного виробництва, що виробляє засоби виробництва для товарів споживання. Тож розвиток виробництва засобів виробництва тільки послаблює вказане протиріччя, а не знешкоджує його. Воно може бути зовсім знешкодженим тільки за умови переходу суспільства від техногенної формації розвитку до більш високої, може, навіть до природного суспільства.

Отож, само собою зрозуміло, що бачити в цьому протиріччі перешкоду до переходу суспільства України у більш високу формацію (постіндустріальну чи ще якусь) — зовсім безглуздо;

по-друге, при обмірковуванні співвідношення між розвитком суспільства і ринкових відносин не можна забувати незаперечної закономірності, що розвиток суспільства тягне за собою зростання рівня потреб всього населення. Це зростання створюється загалом зростанням частоти обміну продуктами, що призводить до напруги у відносинах між регіонами, галузями, країнами. До цього ж призводить і різниця в інтелектуальному укладі, міжетнічні зв'язки, національні міжособисті.

Цей закон підвищення потреб на повну силу відобразився в історії розвитку високоцивілізованих держав. Він же виявляє свою дію і в Україні: швидкий розвиток суспільства, перехід його до нової формації невід'ємно визначив і підвищення рівня потреб населення України, незалежно від місця дислокування. Зрозуміло, це явище відбувається перш за все у перейманні чисто зовнішньої, видимої сторони загальної

цивілізації і слід його розглядати як «явище», як зримість суспільства, як надійну основу переходу до нової формації.

А тепер з'ясуємо зміст поняття «ринок» для України. Для цього повернемося трохи назад. Весь час ми розглядали два підходи.

У першому підході капіталізм нам вважався якоюсь випадковістю, яка звалилася на нашу державу, «як сніг на голову». Виникнення його приписується або ж тому, що «ми йшли багато років не тим шляхом», або ж тим, що він «насаджується нам якимись постійними силами не нашого походження». А чому відбувається зубожіння народу, ніхто не знає, або ж відбуваються сентиментальними фразами «про споконвічну долю нашого народу», «про збочення з правильного шляху» або ще деякими нісенітницями, як, наприклад, знаменитий метод «суб'єктивних оцінок у політології».

Невміння визначити капіталізм як стадію загального розвитку виробничих сил суспільства, наше суспільство ототожнює його із загальним розвитком самого суспільства, маючи на увазі скоріше соціально-політичне підґрунтя, ніж економічне. А перевага усвідомлення утопічного визначення і з'ясування дійсності призводить до того, що заперечується саме значення для загального розвитку суспільства, розвитку виробничих сил і виробничих відносин, тільки через те, що наші нащадки визначили цю формацію як «капіталізм».

Наше суспільство сьогодні постає як безнадійний хворий, якому немає звідки отримати сили для розвитку. Але ж це не так, і ми це всі знаємо. Тоді чому ж ми такі інертні? Чого чекаємо і на що надіємося? Невже це так важко зрозуміти, що розвиток нашого суспільства можливий лише за рахунок виробництва засобів виробництва для засобів виробництва, а це все можливо лише за умов розвитку техніки «капіталізму», тобто зміни основних фондів, технологій, підняття їх до рівня високорозвинених країн.

У другому підході нам вже не здається випадковим ні розвиток капіталізму, ні зубожіння народу. Ми розуміємо, що це необхідні й незаперечні супутники зростання товарного виробництва, основна засада якого поділ суспільної праці. І само по собі відпадає питання про ринок, тому що ринок є не що інше, як відображення цього поділу праці й товарного виробництва. І найголовніше, що це все природно для України.

Отож, розвиток суспільства України не тільки можливий, але й необхідний, бо ми маємо досить розвинене виробництво на базі новітніх технологій і достатній рівень цивілізованих виробничих відносин. Суспільне господарство України ґрунтується на поділі праці й товарній формі продукту і не може не призвести до посилення і розвитку цивілізованими методами.

Постає запитання: якщо ми так багато знаємо, визначилися з критеріями розвитку, маємо достатню технологічну базу і багато ще дечого, то чому тупцюємо на місці?

У попередніх розділах цієї монографії ми вже де в чому розібрались, але цільовий азимут ще не визначено.

Отож, центром ваги є перехід від капіталістичної формації, яка давно в Україні переросла саму себе, до нової суспільної формації, яку ми ще не тільки не усвідомили, але й не визначили.

Якщо ми більш предметно звернемося до сучасних суспільних процесів, що відбуваються в Україні, і тим більш до суспільного виробництва, то побачимо, що головним у суспільних процесах України є надвиражений парадокс: усі високорозвинені країни ідуть шляхом концентрації виробництва, ми ж — навпаки, шляхом роздержавлення і породження маси малих підприємств. Звичайно, в кожній країні є й підприємства малого та середнього бізнесу, і підприємці. Але основний виробничий потенціал сконцентровано в об'єднаннях, які спроможні конкурувати на світовому ринку, які спроможні породжувати й генерувати національний потенціал, підтримувати технологічну базу суспільства на потрібному рівні.

Підприємства малого й середнього бізнесу та підприємці — це як оздоблення дорогоцінного каміння, яким виступають потужні державні підприємства.

Ми непогано жили за часів стабільності, а тому в умовах економічної й політичної кризи дещо розгубилися, у результаті чого дозволили, щоб структурні зрушення у промисловості України відбувалися всупереч класичній моделі структурної перебудови, яка визначає пріоритет саме за галузями, що виробляють засоби виробництва для засобів виробництва. У результаті чого ми майже втратили машинобудування, верстатобудування, інструментальне виробництво, виробництво засобів технологічного забезпечення, які саме й визначають суспільний розвиток.

У погоні за ринковими відносинами ми й не помітили, як нові історичні реалії світового розвитку поставили на порядок денний необхідність нового аналізу і вивчення світового досвіду державного регулювання економіки.

Звичайно, сьогодні ідея державного регулювання українського економічного багатства декому не до душі. Навіть побутує думка, що сама постановка питання про державне втручання в економічні процеси консервативна й неактуальна в умовах розвитку ринкових відносин, що вона дисонує з самою практикою ліквідації багатьох елементів державних управлінських структур.

Така думка має серйозне підґрунтя — попередній обустрій суспільства, в якому перебував і український народ, був повністю заангажований на державне директивне управління. Ми ж ведемо мову про державне регулювання, а це вже не директивний нормований правовий процес, а ситуаційне управління.

Не будемо давати оцінку минулому, її дала сучасна дійсність. Але зазначимо, що система директивного планування — це лише одна з форм державного регулювання економіки, а високорозвинені країни широко використовують численні форми і методи втручання держави у соціально-економічні процеси. І якщо ще кілька десятиріч тому за кордоном тільки визначили, що «для мислячих людей стає усе важче визнавати обґрунтованими альтернативи, що полягають у традиційному виборі між плануванням і вільним ринком, регулюванням і вільною конкуренцією», то нині мало хто має сумнів у необхідності державного регулювання економіки.

Питання полягає лише у тому, яким є його межі, форми і методи. Відповіді на це питання прагнуть представники різноманітних напрямків і шкіл сучасної економічної теорії. Це дійсно непросто. Але не в теоріях вся проблема. Вивчаючи погляди, підходи різних фахівців і наслідки практики високорозвинених держав, ми маємо можливість врахувати і свій історичний досвід, а вже на цій основі формувати соціально-економічний розвиток України.

Слід відзначити, що, незважаючи на досить тривалий період ринкових реформ, Україна не має загально визнаної концепції нового господарського механізму. Діапазон точок зору на роль держави в економічному житті досить широкий: від повного заперечення державного втручання в економіку до вимог жорсткої диктатури держави. Звичайно, крайнощі не повинні бути непримиренно ворожими. Кожна точка зору має право на існування. І навіть якщо вона виявляється практично необґрунтованою, однаково вона корисна, оскільки відображає історичний досвід у тій чи іншій формі. Особливо ідеї економістів — і коли вони мають рацію, і коли помиляються — мають набагато більше значення, ніж прийнято вважати.

Це важливо мати на увазі сьогодні, бо, відстоюючи винятковість своїх поглядів, ми не вміємо слухати опонентів. Ще гірше те, що ми ігноруємо історичний досвід і наступність ідеї.

Саме популістська ідея, що ринок несумісний з планом і навпаки, була висловлена наприкінці 80-х років виразом: «Не можна бути вагітною наполовину». Тобто категоричність «або ринок, або план», навряд чи сьогодні серйозно сприймається у цивілізованому суспільстві, де практично всі розуміють, що вагітність — це природний процес, який

надзвичайно серйозно за всіма параметрами регулюється. У протилежному разі дитя може виявитися неповноцінним. Саме це і трапилося з нашою економікою після руйнування координуючих елементів державного господарського механізму.

Ось чому не будемо вважати парадоксом, що визначення питання про ринок лежить саме у визначенні місця, кількості й терміну державного регулювання економіки України.

Неможливо не помітити також, що в самій постановці горезвісного «питання про ринок» ховається ряд нісенітниць. Соціально-економічна думка України, поведінка більшості впливових людей визначається неправдоподібними припущеннями, ніби господарські порядки суспільства можуть творитися чи знищуватися по волі якої-небудь групи людей — інтелігенції, професіоналів чи навіть політичних партій і окремих фракцій у парламенті чи урядові (тому, що інакше не можливо і запитувати: чи може розвиватися капіталізм? Чи повинна Україна пройти через капіталізм? тощо), ніби капіталізм виключає зубожіння народу, або що ринок є дещо відокремлене і незалежне від капіталізму, чи що потрібні якісь особливі умови його розвитку.

Не спростувавши цих нісенітниць, неможливо розв'язати «питання про ринок».

Приблизно з квітня 1999 року Україна увійшла в специфічний період свого розвитку, який суттєво відрізняється і від 1985 року, і від 1990 року, і від 1995 року. По-перше, об'єктивно фіксується дедалі стрімкіше (до 100 разів) прискорення подій, що відбуваються як у політичному, так і у соціально-економічному аспектах життя і народу, і держави в цілому. По-друге, кожен з етапів несе неймовірну різноманітність варіантів подальшого розвитку. По-третє, маємо майже абсолютну непрогнозованість подій.

З точки зору хаотичності і непрогнозованості, здається, що Україна увійшла у найбільш непрогнозований період — диктатури і тоталітаризму. У принципі, тут немає нічого несподіваного — це природна ситуація, яка закономірно виникає напередодні стрибкоподібного переходу системи до якісно нового стану свого розвитку. Це швидкоплинний етап, коли постійно відкриваються мільйони сценаріїв розвитку і принципово неможливо прорахувати, який з них реалізується. Йдеться про короткотривалий період системної нестабільності, під час якого масштабні наслідки можуть досягатися несиловими, але точними впливами («уколами») в потрібному місці і в потрібний час. Питання в іншому: чи можливі ефективні дії в ситуації невизначеності, в якій сьогодні перебуває Україна?

Сьогоднішню Україну можна представити у вигляді розаретованої системи. Фактично ми знаходимося в ситуації тотальної боротьби між

життям і смертю, поступом і деградацією, добром і злом. Залежно від того, під вплив якого начала — мертвого чи живого — система потрапляє, залежить її внутрішній стан. А рівень цього стану і буде визначати відповідь на запитання «про ринок». Цей стан зрештою визначає якість і ефективність рішень, які в умовах біфуркаційного прискорення, в якому перебуває Україна, потрібно приймати за ситуацією все частіше і частіше. Причому «нейтральних варіантів» вибору майже не лишається, натомість є один або два «варіанти життя» і сотні «варіантів смерті», тобто таких, що ведуть до руйнування і поразки, до падіння у прірву.

Як у хаосі «Великої темряви» відшукати правильне рішення? Однієї інтуїції чи логічного розмірковування вже недостатньо. Окрім логіки, конче потрібна здатність робити вибір обґрунтовано, уміння моделювати економічні процеси і загалом соціально-економічний стан суспільства. А яким чином це можна зробити, якщо підірвано основу основ — інтелектуальний потенціал?

Деякі фахівці пропонують виховувати здатність почути тихий внутрішній голос, який інколи звучить у душі кожної людини. Саме про нього розповідають люди, яким навіть у нинішній непростій ситуації вдається досягти успіху в особистому житті, в науці, в бізнесі і в політиці. Вони кажуть, що почути цей голос тим легше, чим чистіша душа, чим менше вона забруднена «паразитичними шумами» ненависті, заздрощів, пожадливості, гордині.

Якщо керуватись основними засадами принципу цілісності систем, то головною цільовою функцією розвитку суспільства, отож і стабільності держави, є формування особистості — людини розумної. Тобто формування на основі інтелекту особи (особистого інтелекту) інтелектуального потенціалу суспільства.

Відсутність такої цільової функції у суспільстві, як однієї з головних функцій природної системи, призводить це суспільство до екологічної кризи, його деградації і занепаду.

Якщо ви не знаєте, куди йдете, то, звичайно, ви прийдете туди, куди й не розраховували прийти. Ось вам і відповідь на запитання: «Що ми будемо?». Монопольна частина влади, не знаючи, куди ми йдемо і що будемо, тим самим забезпечує прискорену деградацію популяції і розпад держави. Рівень розвитку скочується десь на 300 років назад. Тож не дивно, що для деяких фахівців найдоцільнішими здаються реформи Петра I, Олександра I, Столипіна, Хмельницького і таке інше.

Шкода, що повернулися лишень на 300 років. Якби повернулися ще на 300 років, то ще б «застали» «парадигму відношення до Природи» як до єдиного цілого. «Что Дух Земли творит, то неделимо; со всем сущим

нас зв'язують узы родства». Сьогодні ми користуємося принципом «Розділяй і володій», що, окрім прискорення до екологічної катастрофи, нам нічого не дає.

Розпад Індії, а ще раніше Африканського континенту, потім Югославії і Радянського Союзу, що поставив на край розпачу і вимирання багато народів є останнім попередженням землянам, особливо високорозвиненим країнам, що надзагальна екологічна катастрофа на планеті Земля неминуча, якщо не буде вирішено проблему влади (керівництва суспільством) відповідно до законів Природи.

Владні структури більшості держав, як правило, дбають лише про свої особисті питання, розв'язують задачу «Частки»: персонального виживання малої частки популяції, що знаходиться на вершині владної структури, за рахунок деградації системи в цілому і навіть її згуби. Задачу управління розвитком суспільства вони розв'язати не можуть. І не тому, що не бажають цього, а в результаті недостатності інтелектуального рівня. Ось уже понад 300 років розвитком інтелектуального рівня ніхто не цікавився і не керувався ним.

Тож коли ми розглядаємо закон виробництва засобів виробництва для засобів виробництва, насамперед нам треба розуміти про репродукування інтелектуального потенціалу, без якого відтворення засобів виробництва практично неможливе.

Термін життя людини — це єдина власність, яку вона отримує при народженні. Другої власності Природа не знає. Все, що людина отримує протягом свого життя, то лише наслідок розвитку її інтелекту, міра його виявлення. Ефективність життя людини у відведений для неї термін Природою залежить саме від рівня її інтелекту та динаміки його розвитку.

Ось чому найголовнішою із функцій відтворення, основою основ державного управління є формування інтелектуального потенціалу держави, його репродукування в часі на різних етапах розвитку суспільства.

Потужність інтелекту та ефективність його матеріалізації залежить від програмного комплексу, який закладається Природою генетично, та інформаційної бази даних, яку отримує людина у ранньому віці за допомогою навчання у дитсадках, школах і вищих навчальних закладах, а також інформаційного навантаження протягом усього життя. Ось чому виховання «свого» покоління у Японії розпочинається з дитячих садків і є справою суто державною.

Саме ці складові привели Україну до того стану, в якому вона знаходиться сьогодні. Оскільки ні першим, ні другим президентом не визначалась мета розвитку держави, то й критерії (механізм) досягнення

її не визначались. Індивіди від політики або ж залишки «партійної номенклатури» «керували» і «керують» державою на свій розсуд. А якщо його немає, то як кому заманеться. Не треба доказів — всім і так зрозуміло, що відповідальності ні особистої, ні партійної за прийняті рішення на найвищих щаблях державної влади в Україні не існує. А за місцеву владу, то й говорити вже нічого. Отож, саме безвідповідальність, безграмотність у прийнятті державних рішень і привели наше суспільство на край провалля.

Висновок має бути тільки один — державна влада в Україні з самого початку була узурпована груповим насильством індивідів, котрі не володіють достатньою і достовірною різноманітністю здібностей та інтелектуальним потенціалом, не говорячи вже про професійний розум для державного управління. Самобутні «горе-теоретики» від економіки, що оточують президента, не тільки нічого не бачать і не відчують, що відбувається в Україні, але не знають ні теорії, ні історії тих питань, про які так зосереджено і старанно балабонять.

Хіба ж можна сумніватися в тому, що «нация, совершающая впервые какое-либо открытие, в течение долгого времени успеваеt расширять свой рынок соответственно числу рук, освобождаемых каждым новым изобретением?» То чому ж наша держава у складі уряду немає навіть структури, яка б відповідала лишень за реєстрацію відкриттів на світовому рівні? Чому наші співвітчизники вимушені отримувати Нобелівські премії за відкриття від імені чужої держави і везти цю славу до чужого дому? У чому річ?

А справа у тому, що владні інститути, чиновники від управління допустили і допускають надто багато невірних підходів у визначенні шляхів переходу до ринкових відносин. Найголовніший із них полягає в тому, що вони користуються помилковою теорією щодо первісного нагромадження капіталу. Нікому з них і на думку не спадає, що «виробництво само створює для себе ринок», що «нагромадження капіталу є перевищення виробництва над доходом». А тому виробництво знищено, розвалено, розграбовано, а нагромадження йде до своїх кишень.

З точки зору надновітнього аналізу це дійсно так і є: виробництво само створює для себе ринок! Для виробництва необхідні засоби виробництва — вони складають особливу галузь суспільної продукції, яка займає відому частку працюючих, що дає особливий продукт, який реалізується частково в середовищі самої цієї галузі, а частково в обміні з іншими галузями — виробництвом предметів споживання.

Нагромадження первісного капіталу — це дійсно перевищення виробництва над доходом (предметами споживання). Щоб розширяти

виробництво («нагромаджувати» у категоричному значенні цього терміну), необхідно виробити спочатку засоби виробництва, для чого потрібно саме розширення того відділу суспільного господарства, який виробляє саме засоби виробництва, а для цього потрібно залучення до нього працюючих, що вже пред'являють попит на предмети споживання.

Що з цього виходить? А тільки те, що «споживання» розвивається слідом за «нагромадженням», або слідом за «виробництвом».

Відомо, що закон розвитку капіталу полягає в тому, що постійний капітал зростає значно швидше, ніж змінний, тобто все більша і більша частина знову відтворюваного капіталу повинна повернутися до того відділу суспільного господарства, який виробляє саме засоби виробництва. Отож, з чого розпочинати? Саме з відтворення того відділу суспільного господарства, який допоможе оновити галузі, що виробляють засоби виробництва.

Якщо ж відповідати на запитання, що стоїть у контексті цієї роботи, то саме такий підхід підкреслює, що продукти особистого споживання у загальній масі капіталістичного виробництва займають за обсягом значно меншу частину, ніж виробництво засобів виробництва. І це цілком зрозуміло, і відповідає історичному розвитку суспільства і його соціальній структурі: перша полягає в розвитку виробничих сил суспільства (виробництво для виробництва); друга у збільшенні виробництва предметів споживання, через підвищення життєвого рівня суспільства.

По-друге, нам припам'ятати неправильне розуміння зовнішнього ринку, яке поєднується з вказівками на «особливості» міжнародного положення нашої держави, на неможливість знайти доцільний ринок і таке інше. Все це не що інше, як спроба відвести увагу виробників від пошуку ринків збуту своєї продукції і спровокувати небажання її виробляти. Говорячи про вказівки, ми маємо на увазі, що в Україні ніхто і ніколи не робив фактичного аналізу зовнішньої торгівлі, її поступального руху у сферу нових можливостей ринкових відносин, її узурпації, криміналізації і тінізації. Це нікого не цікавить. Всім потрібне сьогодні загальне бачення труднощів і загальна думка, що це Україні «не під силу», що наш виробник не може конкурувати з закордонним. Яка безрозсудність!

По-третє, ми знову і знову скочуємося на ті ж помилкові позиції, на які скотилися ще у 30-і роки ХХ століття у складі Радянського Союзу: невідповідність між виробництвом і споживанням, тобто між суспільним характером виробництва і приватним, індивідуальним засобом привласнення. Тобто ми знову відвернулися від «виробництва» і всім тілом повернулися до «розподілу», тільки вже не за принципом «всім сестрам по сирежці», а «своя сорочка ближче до тіла».

Звичайно, не всяка можливість стає дійсністю. Але ж припускатися помилок, які лежать «на поверхні», — це вже усвідомлення їх. З дитячого садка нам кожен день втлумачували про протиріччя між «суспільним характером виробництва і індивідуальним характером привласнення», а як дійшло до діла, то з'ясувалося, що ми так нічому і не навчилися, що ми цього протиріччя зовсім не розуміємо. Сама ідея про те, що капіталізм не можна ототожнювати зі словами «о всеобщем благополучии», чи з неправильністю суспільного розвитку «предоставленного самому себе», а необхідно засновувати на характері еволюції виробничих відносин — виявилася для нас абсолютно чужою.

Цілком зрозуміло, чому наші економісти не дотримуються теорій кризового стану. Тому що з відповідними теоріями самим безпосереднім, самим тісним чином пов'язане принципово різне ставлення до суспільного розвитку. Справді, якщо ми будемо пояснювати кризовий стан українського суспільства на сучасному етапі неможливістю реалізувати продукцію, то це буде принаймні абсурдом, бо ж ми її не виробляємо. А якщо протиріччя між виробництвом і споживанням, то ми тим самим прийдемо ще до більшого абсурду — до заперечення дійсності. Тобто той шлях (його придатність), по якому іде суспільний розвиток — оголошуємо його шляхом «хибним» і звертаємося з запрошенням до пошуку «нових шляхів», «нових ідей» і таке інше. Виходячи з цих положень, нічого іншого уявити собі не можна, як тільки те, що, чим далі буде розвиватися це протиріччя, тим трудніше буде знайти вихід з нього. Що ми й маємо сьогодні в Україні.

Навпаки, якби ми зрозуміли, що, пояснюючи кризовий стан протиріччями між суспільним характером виробництва та індивідуальним характером привласнення, і тим самим визнали це дійсністю сьогодення, а разом з тим визнали і природний характер суспільного розвитку, ми б і політику свою, і економіку, а разом з тим і державу будували б зовсім по-іншому, без безглузлого романтизму суспільного розвитку, який країни Західної Європи давно викинули, як мотлох на смітник.

Отож, закінчуючи відповідь на запитання у контексті, ми повинні поставити їх з іншого боку: що ж думають наші політики від економіки? Чи думають вони заперечувати дійсність «влади грошей»? Чи думають вони заперечувати, що ця «влада» має всемогутність не тільки серед промисловців і бізнесменів, а й в інших прошарках суспільства України? Чи думають вони заперечувати необхідність зв'язку цього факту з товарним виробництвом?

На наш погляд, вони і не будуть пробувати піддавати все це сумніву. Вони просто вдають, що нічого не бачать і що у них є сумніви, — вони

просто намагаються не говорити про це, вони бояться назвати «вещи их настоящими именами».

І це цілком зрозуміло: відкрите визнання дійсності вибило б ґрунт з-під їхніх ніг. Тому не дивно, що вони так стрімко кидаються до бою, навіть не встигши вичистити заржавілу від часу зброю. Не дивно, що вони не вибирають засобів і методів боротьби, видаючи чорну свою роботу за «благо для народу». Вони борються за своє право на існування. Добре було б, якби вони розуміли, що це «існування» протиприродне і Природа рано чи пізно розставить все по своїх місцях.

Розділ 5

БЕЗГРАМОТНІСТЬ, НЕВМІННЯ, НЕБАЖАННЯ, НЕПОРОЗУМІННЯ ЧИ УСВІДОМЛЕНА ЗРАДА СВОГО НАРОДУ?

Ось чому (і це не дивує) виникли запитання щодо риторичних висловів і першого, і другого президентів.

Перший сказав: «Ми маємо те, що маємо».

Другий запитав: «Так що ми будуємо?»

Зміст цих висловлювань говорить багато про що.

Відповімо першому. Відповімо традиційним методом. Методом історичного аналізу. Тільки не останніх 70-ти років, а значно давніших часів. Десь на самому початку соціально-економічного розвитку людства, коли творчу діяльність людини вже не задовольняв натуральний обмін, коли з'явилась необхідність оцінки праці за еквівалентом, люди придумали гроші. Гроші як міра (за К. Марксом) «уречевленої праці». Нам здається, що краще це можна виразити як матеріалізація інтелекту, творчої наснаги людини, як еквівалент міри інтелекту. Роль грошей була визначена з самого початку «як інформаційний інструмент визначення кількості інтелектуальної власності, вкладеної в ту чи іншу річ, товар, послугу». Чим більший творчий вклад чи краще виконана робота, тим краща річ, товар і тим більша їх вартість. Досить просто і природно.

Слід, мабуть, сказати, що гроші — це теж продукт інтелекту людини, його витвір.

Ось так гроші з самого початку були визначені як інформаційний показник вартості творчої наснаги людини (інтелекту), показник інтелектуального розвитку людини, родини, держави, суспільства.

Але ж чому наслідок людського розуму, його похідна, якою люди повинні були користуватися протягом лише одного, найкоротшого і найпростішого з елементів повного життєвого технологічного циклу своєї діяльності, підкорило свою «альма-матер», тобто розум і поглинає всю розумову (інтелектуальну) і фізичну енергію людини?

Природа не в змозі була створити свого згубника. А людина спромоглася.

Вникнемо глибше у зміст і роль грошей, з самого початку і до наших днів.

Душа радується, коли бачиш як з самого початку гроші, в природних умовах вільного ринку інформували людей щодо вартості творчого вкладу

людини у той чи інший товар, удосконалюючи який, вона вносила посильний вклад і в розвиток суспільства.

Чоботар виготовив чоботи і продав їх за 100 гривень. А кравець пошив пальто і теж продав за 100 гривень. Таким чином, суспільство через ринок інформувало підприємців про те, що їх продукція прийнята і що кількість їх творчого внеску оцінена в 100 гривень.

Згодом на ринку з'являються ботики, а потім і черевики. А замість пальта з'являється півпальто (куртка). І ринок оцінив їх. Так ринок інформував підприємців щодо значимості творчого вкладу. Обидва підприємці повинні запропонувати нову продукцію, тобто нову порцію інтелекту.

Позитивність творчого вкладу і чоботаря, і кравця підкреслюється об'єктивною оцінкою ринку, вільного від штучного впливу негативних бажань. Тобто ринок стимулював право творчих особистостей бути представленими суспільству як інформатори інтелекту, втіленого у продукцію.

Таким чином, і ринок, і гроші виконували позитивну інформаційну роль, стимулюючи підвищення інтелектуального рівня.

Всім відома формула натурального ринку: «Т — Т», (товар — товар). Просто і вигідно, без будь-якої залежності. А з появою грошей на ринку з'являються ринкові відносини із залежністю товару від грошей. З'являється формула «Т — Г — Т», (товар — гроші — товар). Але це ще півбіди. Біда попереду. Залежність товару від грошей обумовила загибель суспільства, падіння рівня людського інтелекту.

Тисячоліттями доведено, що людина тільки через працю, через результати цієї праці може здійснити свій розвиток. Найголовнішим чинником цього процесу тривалий час був ринок, принципи змагання якого найбільше стимулювали появу позитивних ідей, втілення яких потребувало підвищення інтелекту і виробника, і покупця. Це були чисті, інтелектуальні відносини і чиста роль грошей. Головним джерелом благополуччя було оновлення ідей, а гроші допомагали цьому процесу, прискорюючи його і підкреслюючи первинність творення, ідеї та інтелекту, залишаючи за собою вторинність, другорядність значення грошей.

Співвідношення «Т — Г — Т» (товар — гроші — товар) повинно було стати останнім і повільно, в міру позитивного розвитку інтелекту, трансформуватися в інформацію у новому вигляді, виключивши гроші з повного життєвого технологічного циклу розвитку як посередника.

Але інтелектуального розвитку суспільства вистачило лише на одноразове користування цим «монстром». Передбачити в них приховану біду людям не вистачило хисту і жахлива історія відбулася.

У порядні стосунки кравця і чоботаря на природному ринку втручається третя особа. Вона скуповує всі пальта і всі чоботи по 100 гривень, а продає їх по 500. Цим вчинком вона нейтралізує найголовнішу природну ознаку людини — спроможність творити і удосконалювати ідеї для підвищення інтелектуального рівня.

Нетрудове переміщення грошей перетворюється у звичай (спосіб життя), який згодом всілякими політичними системами насильно нав'язується усьому суспільству. Завдяки цьому зростає кількість людей, паразитуючих на ідеях інших, які випадають із творчого процесу. Саме вони, їх оточення, охорона їх багатств, а в цілому прошарок диспетчерів, розподілювачів лягає важким тягарем на плечі творців, основи інтелекту суспільства.

Підвищення активності нетрудового переміщення грошей без матеріалізації ідей, зменшує залежність їх накопичення від результатів, від праці, а природний пріоритет праці переміщується до грошей і має співвідношення «Г — Т — Г», (гроші — товар — гроші).

Процес замкнувся. Його негативний вплив привів до того, що гроші набули першочергового значення, а творчий процес, як єдине джерело підвищення інтелектуального потенціалу, рівня пізнання людей, заради якого і створена людина, упав до другорядної ознаки. Завдяки цьому людство змінює свій напрямок розвитку із позитивного розвитку Розуму до його консервування, і, як наслідок, щоб утриматися на рівні життя, підвищує інтенсивність руйнування Природи.

Треба відзначити, що цей процес відбувається всупереч головній вимозі Природи — вільній матеріалізації ідей, підвищенню рівня пізнання, інтелектуального потенціалу як основи творення нових знань.

Творення, яким Природа наділила людину для накопичення інтелекту з метою освоєння методів одержання від природи всього найнеобхіднішого для гармонійного життя, як це робить сама Природа, фактично було нейтралізоване.

Світове співтовариство почало удосконалювати методи руйнування і самознищення свого середовища. На зміну фатальній залежності «Г — Т — Г» (гроші — товар — гроші) прийшла ще більш згубна, протиприродна субстанція «Г — Г», де гроші роблять гроші, без матеріалізації ідей, без зростання інтелектуального потенціалу — навпаки, при його занепаді.

Розум не зумів захистити творчий процес!

Що йому завадило? Чому він не вистояв перед спокусою збагачення, віддавши їй перевагу перед власним розвитком?

Чи не природна зверхність сили і обману — риси, які притаманні тваринному світу — стали вирішальними чинниками процесу протистояння

Природі? А може, винна сама Природа, яка не наділила людину достатнім рівнем вирішальних здібностей? Не могла ж вона запрограмувати Розум на самознищення. А може, дійсно, це не творіння Природи, і між ними точиться запекла боротьба?

Відповісти на ці запитання без належних досліджень, та ще й у невеликій праці, майже неможливо.

Але ж факт залишається фактом — поява грошей, втрата ними свого природного значення і перетворення їх на засіб збагачення без вкладу власної праці, без творчого натхнення, без розвитку інтелекту відіграли фатальну роль у долі людства.

Замість вільного творчого вкладу у прогресивний розвиток людство спрямувало свої зусилля на придбання грошей: одні — щоб вижити, інші — щоб примножити своє добро. Природний ринок, орієнтований на творчий процес і інтелектуальний розвиток, змінився на ринок самознищення людства.

Не будемо вдаватися до глибоких досліджень — із викладеного вище вже можна сформулювати відповідь на висловлювання першого президента. Що зробив Л. М. Кравчук? Можна сказати одним словом: небагато! Але це означає — не сказати нічого. Л. М. Кравчук перестав сплачувати заробітну плату за працю, яка вже матеріалізована. Тобто знищив не тільки можливість подальшої матеріалізації ідей, зростання інтелекту людей. Він знищив можливість природного існування людей. Але це ще півбіди. Біда в тому, що цим методом він не тільки позбавив Україну надії на майбутнє, скасувавши своїми діями і першу формулу «Т — Т» (товар — товар) — виробництво зупинилося, продукція не виробляється, немає натурального обміну, і другу формулу «Т — Г — Т» (товар — гроші — товар) — немає товару, нізвідки появиться грошам, і третю формулу «Г — Т — Г» (гроші — товар — гроші) — немає грошей, нізащо купити товар; і тоді на бідну Україну ринулися іноземні загарбники, без стрілянини, без війни за півроку Україна була спалювана і віддана в рабство.

Але це ще не все. і Л.М.Кравчук, і його помічники, і хто встиг примазатися до них скоїли найгірше навіть з точки зору самої природної фатальності. Награбовані гроші за матеріалізацію людського розуму вони поклали собі в кишені. Тим самим порушили найфатальнішу для людства формулу «Г — Г» (гроші — гроші) — заграбовані гроші не породжують гроші.

Ось тобі й «маємо, що маємо» — мертвий капітал у так званих «багатіїв», бо ж вони не багатії, вони не можуть скористатися награбованим, а злиденне життя українського народу направлено у безодню, у безвихідь.

Історики ще розкриють цю тему більш детально. Але хіба викладеного не досить, щоб сказати, що запитання другого президента не просто некоректне. Воно зайве, воно свідчить про некомпетентність і відсутність того самого інтелектуального потенціалу у «команди», що прийшла разом з ним до влади.

Але ж запитання було поставлене і до сих пір ніхто не наважився відповісти на нього. Більше того, у 2000 році було зареєстровано аж 15 кандидатів на пост третього президента, опубліковано 15 програм, але в жодній з них не було відповіді на це запитання. Питання треба зняти, а зняти його можна тільки відповіддю.

Тож спробуємо відповісти, а можливо лише зняти запитання. Чому? Та тому, що наука, як така, сьогодні ще не здатна достовірно відповісти на питання про сутність людини, природи та суспільства, вона лише вивчає складну реальність буття, пов'язує в одне ціле ті явища, які ми спостерігаємо в житті і протиставляємо мірі наших уявлень. А якщо скористатися мовою кібернетики, то ми зіставляємо отримувану інформацію з тим, що запрограмоване у нашому мозку.

Розвиток людського суспільства за останнє століття розглядався переважно як наслідок змін у соціально-економічній та політичній сферах, які вважалися визначальними. А оскільки ми вище довели фатальне значення грошей для суспільства, яке завдяки їм і зайшло у глухий кут, то питання, яке поставив другий президент України, стає зрозумілим — у глухому куті хіба що знайдеш?

Тож звичайно зрозуміло, що розвиток сучасного суспільства не можна розглядати лише з погляду економічного та соціального факторів, тим більше політичного, який сьогодні превалює.

Сьогодні визначальним параметром є навколишнє середовище. Не земля, вода й повітря, як ми звикли до них відноситись, а середовище — земля, вода й повітря, що є ресурсами життєзабезпечення, серед яких чільне місце займає і глобальний фотосинтез.

Стає очевидним той факт, що на шляху традиційного розвитку суспільства, під яким розуміють не матеріалізацію ідей, не нарощування інтелектуального потенціалу людей, а постійне відтворення наявних виробничих та соціальних відносин (боже, хоч би то так було, а у нас і цього немає), людство перебуває біля поля прямого термодинамічного обмеження.

Але ж хто сьогодні про це думає в оточенні президента чи у Кабінеті Міністрів України, якщо навіть Міністерство у справах науки ліквідовано?

Кожний день міжурядові зустрічі і кожний день про борги за електроносії: за газ, за електроенергію.

і нікому подумати (звичайно, нікому — перший президент ще вісім років тому знищив національний інтелектуальний потенціал, прогнав його до Сполучених Штатів Америки, Канади, Німеччини, Ізраїлю і т. д.), що кожен використаний джоуль енергії супроводжується викидом у навколишнє середовище близько 3—4 джоулів теплової енергії; що сукупна потужність усіх енергетичних систем на поверхні Землі не повинна перевищувати 5% потужності сонячної енергії, що потрапляє на земну поверхню; що щільність електростанцій на території України найвища в усьому світі, тож, може, ми вже досягли рівноваги. То чому ж у нас питома вага комунальних послуг найвища у світі? Чому промислові підприємства зупиняються через відсутність енергоресурсів? Чому Україна стала «перевалочною базою», посередником між Росією і Західною Європою і розраховується за себе і «за того дядю»?

Виходячи з чисельності населення, яке передбачається на планеті у 2001 році, можна визначити верхню межу потужності енергетичних джерел.

Приблизно це буде становити близько 20 кіловат на одну людину. Як відомо, у розвинених країнах на одну людину вже нині витрачається близько 10—15 кіловат.

За найоптимістичнішими прогнозами запаси природного палива на Землі становлять у нафтовому еквіваленті приблизно 1,5 трлн т і на рівні споживання останнього десятиріччя їх має вистачити приблизно на 200 років. Зменшити розміри споживання природних ресурсів, не регресуючи, людство не має можливості, але загроза екологічної кризи змушує нас переглянути шляхи розвитку суспільства.

Найімовірнішим є те, що майбутнє цивілізації залежатиме від нашої спроможності узгоджувати господарську діяльність з біосферою та суспільством взагалі (тільки не з МВФ і США).

Отже, прийшов той час, який передбачав ще на початку століття наш співвітчизник, засновник вчення про біосферу і ноосферу В.І.Вернадський, коли розум у найвищому розумінні повинен визначити ставлення людини до природного середовища. Він зазначав, що в геологічній історії біосфери перед людиною відкривається велике майбутнє, якщо вона зрозуміє це і не буде використовувати свої розум та працю на самознищення.

Ми повинні зрозуміти й усвідомити незаперечну істину, що екологічне благополуччя довкілля, як і саме існування цивілізації, залежить від глобальних космічних процесів і від нас самих.

Сьогодні людство використовує викопні енергетичні ресурси та паливо, які утворилися за багато мільйонів років. Але їх вистачить на 3—4 покоління людей, якщо не буде нового демографічного вибуху, який

переживає планета в останні 40 років. А далі? Немає альтернативи використанню енергії біосфери, космосу.

Вчені України сьогодні єдині у світі, які мають альтернативні джерела енергоносіїв. Але ж від цього «можновладцям» у кишеню сьогодні нічого не перепаде. А про завтра вони думати не можуть — ще перший президент позбавив їх здатності матеріалізувати свій інтелект.

Вчені давно звикли до думки про те, що майбутнє треба не прогнозувати, а проектувати. І сьогодні, напередодні ііі тисячоліття, майже всім зрозуміло очевидне, що майбутнє не є предметом зазирання (як це стверджують в оточенні другого президента ті, хто дуже здружився з астрологами-самоучками), а його треба будувати, бо воно не приходить, а проектується. Так, так. Саме проектується. і саме це є альтернативою утопіям, які стали справжнім лихом ХХ століття. Саме наукова сила проектів як конструктивного надбання сучасної діяльності спирається не на обмежену фантазію, а на експериментально доведені знання.

Якщо утопія завжди є результатом стану, коли з уявним поводяться, як з реальним, то проект, навпаки, повинен бути зорієнтований на здобуття реальності як предмета творення і конструювання.

Можна поставити запитання: то що ж собі думає другий президент і його оточення, адже в більшості це керівники підприємств, у тому числі й конструкторських, хоч і в минулому?

Так не були ж вони керівниками проектів, навіть і в минулому! Всі вони парторги, члени ЦК або ж працівники апарату ЦК, обкомів, райкомів. Їм ближче методи пророкування, віщування (Дельфійський оракул, біблійні пророкування); мрія або фантазування про майбутнє; передбачення або відчуття тенденцій прийдешнього та прогнозування. Деякі з них вбачають «рукотворне майбутнє» як долю, визначену Всевишнім.

Може, воно й так. Але майбутнє само не прийде.

Не майбутнє приходить до людини як доля, а людина приходить до майбутнього як здійснення своїх мрій, ідей, цілей, ідеалів, проектів.

У цьому розумінні розроблений проект відрізняється від нематеріалізованої долі тим, що в ньому конфлікт між актуальною реальністю та принадністю майбутнього розв'язується усвідомленням шляхів перетворення теперішнього у прийдешнє, тоді як доля лише констатує неминучість неусвідомленого майбутнього.

Але ж, як це не парадоксально, прогноз як такий — можливий. Т. Гарді зауважив: «Существуют факты, события, процессы настолько неимоверные, что невозможно в них поверить, но ничто не существует настолько неимоверно, чтобы оно не состоялось». А Ніцше додав: «Все відбувається всупереч...» і тому все нове стає очевидним, пройшовши

через так звану «стадію ймовірності чи неймовірності». Загалом учені вже звикли до того, що будь-яке революційне перетворення чи то в суспільстві, чи в науці — неймовірне, бо відбувається всупереч очікуванням «здорового глузду».

Глобальний розвиток сучасної цивілізації визначає два фактори, завдяки яким стає можливим прогнозування.

Перший — це так звані наскрізні елементи, або символічні логотипи, які проходять крізь увесь масив цивілізації: ідея атомізму, збереження, хаосу-порядку, ефіру, симетрії, системності тощо.

Другий — це ранній характер майбутнього. Бо те, що в майбутньому посяде домінуючі позиції, має ранні форми виникнення. Це деякі прогнози письменників-фантастів, відкриття вчених тощо.

Саме ці фактори і зумовлюють можливість реалізації прогнозу чи то гіпотези як наукового відкриття.

До речі, слід зауважити, що фактор раннього характеру майбутнього має досить цікаве конкретне виявлення: при синергетичній взаємодії минулого та майбутнього, розглянутих як дисипативні (розсіяні) системи, вони водночас присутні у теперішньому, а різниця між ними — лише у ступені розповсюдженості та у модальності (ступені достовірності та необхідності).

Таким чином, питання про доцільність прогнозування взагалі не коректне, воно не має сенсу. Бо незалежно від того, буде людство прогнозувати своє майбутнє чи ні, і тим більше — яким буде прогноз — науковим чи фантазією, майбутнє завжди було, є і буде поруч з нами. Бо що таке майбутнє? На наш погляд, майбутнє — це детерміноване у часі і просторі минуле, яке цивілізація уже пережила.

Отож справа за малим: побачити його, відкрити і тим наблизити до себе, а можливо це лише через конструктивне майбутньостворення, опосередковане науковим проектуванням, моделюванням соціально-економічних систем майбутнього.

Так, суспільство сьогодні набуває зовсім іншої формації, не схожої на всі попередні (у тому числі на капіталізм і соціалізм) і зовсім іншої за якісними показниками. Деякі вчені називають його «постіндустріальним суспільством», а деякі — «інформаційною цивілізацією». Навряд чи можна говорити про якісь онтологічні відмінності інформаційної фази в розвитку цивілізації від попередніх. Тим більше, що під інформатизацією ховається ще вищий рівень технологізації. Скоріше ми маємо справу з першими ознаками суспільства оптимізації.

Щодо методологічних засад, то сучасне суспільство слід розглядати не як нову формацію, а як формацію, яка набула нової якості і визначається двома генеральними ознаками, тенденціями.

Перша тенденція характеризується посиленням процесів цільового планування і досягнення поставлених цілей, які виходять за межі сучасного (від здійснення економічних, соціальних і екологічних завдань до фундаментальних досліджень, наприклад, космічних програм і пізнання Всесвіту).

Друга тенденція набуває вигляду розгортання процесів трансформації теоретичного обґрунтування у практичну реалізацію, перетворення теоретичних розробок у високі технології, матеріалізацію ідей, інтелекту, творення нових знань і перевтілення їх у вищий рівень інтелектуального потенціалу, як бази суспільства оптимізації.

Реалізація цих тенденцій здійснюється у трансформаційно-перехідних процесах сучасної цивілізації: від теорії до практики, від пізнання до технологічного втілення, від минулого до майбутнього, від потенційного до актуального, від ідеї до робочої технології, від природного до штучно створеного — нагально потребує посиленої специфічної діяльності всіх суб'єктів суспільства, що можливо відобразити у процесах моделювання і проектування, з його головним кінцевим результатом — робочим проектом.

І процеси моделювання, і процеси робочого проектування соціально-економічних систем набувають сьогодні інтегрального статусу. Цивілізовані країни давно вже відійшли від факторів «дикого ринку» і застосовують механізми державного регулювання на основі проектування соціально-економічних процесів.

У науці проект, модель давно вже конкурують з теорією.

Зростання соціальної небезпеки через помилки зумовлює необхідність проектного випробування усього нового (не старого, від якого уже відмовився весь світ, капіталізму, а нового високоцивілізованого суспільства), тому саме процеси моделювання і на їх основі робоче проектування стали вже нормою для більшості країн світу, найважливішою характеристикою інженерної, соціально-економічної та морально-етичної свідомості, основним змістом організації матеріального середовища людини.

Деякими ученими висуваються навіть ідеї про проектний стан загального універсуму культури нації, держави в цілому, про здійсненість у проектній мові найважливіших задумів цивілізації як такої.

У широкому розумінні проект окреслює теоретично-розрахункові моделі функціонування універсуму матеріального середовища, духовно-фізичного середовища людини, що включає на технологічній основі і техніку, і економіку, і культуру, і матеріалізовані знання з урахуванням процесів тонкого світу.

Загалом же цей світ існував завжди на всіх етапах розвитку життя на землі, але сьогодні він набуває проектної форми матеріалізації ідей,

інтелекту у повсякденне буття, яке набирає сили як головний чинник у «малому космосі» (космосі людини).

Правда, це для розвинених країн. Країн, де при владі відповідний інтелектуальний потенціал.

Не будемо аналізувати відповідний стан в нашій країні. «Кожен народ гідний того, що він має».

Але придивимося пильніше. Ще ніколи в історії земної цивілізації людство не відривалося від своєї земної колиски, як це відбувається з початком ери космічних польотів. І де Україна в цих процесах? У першій шерензі — наші ракети-носії і космічні апарати найдешевші, найнадійніші, екологічно чисті, з високою гарантією життєзабезпечення.

Ніколи ще людина не володіла такою космічною силою, як біоенергетика. І тут Україна у першій шерензі — ми маємо альтернативні екологічно чисті енергоджерела, які можуть повністю забезпечити потреби виробництва, і маємо навіть технології, які не потребують вживання відомих видів енергії. Ми можемо раз і назавжди позбавитися від економічної залежності і від сусідів «зліва» й «справа», і від МВФ, і від «близького» й «далекого» зарубіжжя.

Ніколи людина не втручалася у першоджерела живого так, як після оволодіння генетичним кодом, що відкриває можливість управління біологічною еволюцією. А хто стояв біля витоків цих відкриттів? Наші вітчизняні учені.

Ніколи людська допитливість не торкалася інтимних механізмів функціонування розуму, породження інтелекту, його накопичення, збереження і консервації.

Усі ці процеси потребують осмислення феномена штучного буття, засобів його консервування, особливо в той період, коли проектування набуває універсального статусу.

То чому ж ми ставимо запитання: «Що ми будуємо?» Чому ж ми тільки те й робимо, що розробляємо всілякі «програми» і на 5, і на 15 років, розробляємо всілякі «заходи виходу і входу», декларуємо «курс реформ», не усвідомлюючи, яких саме. Жодного конкретного діла, лишень гасла, а проектувати матеріалізацію майбутнього, з конкретними розрахунками, з конкретними діями і відповідальними, з конкретним економіко-організаційним механізмом творення не можемо. Що, інтелекту не вистачає? Так давайте запозичимо, візьмемо в кредит замість МВФ-ської кабали. Дешевше обійдеться для майбутніх поколінь.

А тільки нам нічого цього й не треба. Український народ має інтелектуальний потенціал, якого не має жодна з найрозвиненіших країн, — це не потребує доказів. Зніміть ярмо і пута зі свого народу —

він здатний на більше. Або ж відійдіть на узбіччя історії і не заважайте українському народові творити, поповнювати скарби світової цивілізації. Він вибереться з провалля сам, без вашої «допомоги».

Ми розуміємо, що все це не так просто. Але й нічого надприродного тут немає.

Ми розуміємо, що до завдань проекту входить забезпечення режиму ефективності (це, можливо, найтяжче, але досяжне), режиму оптимальності функціонування рукотворної сфери дійсності (такий механізм у нас є), піднесення рівня організованості взагалі (до цього нашому народові не звикати).

У такому розумінні проект маніфестує неподільність прикладних та стратегічних завдань, теоретико-аналітичних моделей і конструктивно-синтетичних актів. Він стає основною формою ідеології дій, яка включає ідею, рівень інтелекту, програми (тільки не ті, що сьогодні пишуть або вже написали), мається на увазі програмний комплекс реалізації, гіпотетичні моделі процесів, процедур, технологій.

Такий проект має бути генеральною умовою та гарантом реалізації певної системи вимірів і критеріїв, конструктивної діяльності.

До них належать виміри на врахування перспективних потреб, на технологічність і здатність до реалізації поставлених завдань, їх економічну ефективність, соціально-економічну доцільність і керованість, надійність та оптимальність засобів.

Ми не відкидаємо факту глобалізації катастрофічних наслідків від помилок і тому на перше місце серед наукових пріоритетів ставимо теорію надійності систем, згідно з якою ефективність будь-якої діяльності оцінюється не тільки в економічних категоріях, але й у вимірах соціального ризику.

Саме завдяки цьому стає очевидним, що критерій оптимальності проекту не завжди може бути плідним. Оскільки життя показує, що частіше за все найбільший результат спостерігається, як це не парадоксально, в зоні максимального фінансування (на що ми не можемо розраховувати) і максимального ризику (до чого нам не звикати), внаслідок чого актуалізується критерій достатності, який залежить від рівня претензій, що зростають при успішній діяльності і зменшуються у разі невдачі.

Стимулюючи діяльність критерію достатності зростає пропорційно зростанню претензій, викликаних успіхом діяльності у зоні максимального ризику, і запобігає тим самим катастрофічним наслідкам неминучих помилок.

Так забезпечується адекватність застосування критерію достатності і запобігання катастрофічним наслідкам неминучих помилок проекту дій.

Реалізація такого проекту, окрім правового (законодавчого) забезпечення, потребує також створення механізму втілення його елементів в

адміністративно-організаційному, технічному, технологічному, інформаційному та моральному аспектах.

У створенні такого механізму необхідно використати досвід як вітчизняний, незалежно від кого він походить, так і зарубіжний, той, що нам підходить.

При цьому не слід забувати, що правове забезпечення розробляється під впливом так званого методу «подвійної моралі», тобто у деяких соціально-економічних відносинах (з друзями, з рідними і родиною, з близькими співробітниками) закону і «правил гри» дотримуються, а в деяких інших (у гонитві за максимальним прибутком) — ні. Така правова «розкутість» пов'язана з «тіньовим» походженням окремих гілок державної влади, які не тільки підтримують такі відносини, але у багатьох випадках стимулюють їх.

Така правова «розкутість» і державно-адміністративних гілок влади, і керівників державних підприємств, і підприємництва в цілому не тільки соціально небезпечна внаслідок корупції, насильства та інших видів протиправної і соціально осуджуваної поведінки, яка затягує у свої тенета все більші маси людей, але й економічно нестабільна, оскільки «тіньова натура», «тіньові методи», привчаючи до надприбутку, не дають можливості мотивації стати по-справжньому економічно ефективною.

Сьогодні важко визначити доцільність використання цієї специфічної форми первинного накопичення капіталу для того, щоб запобігти розв'язанню важкої задачі подібного накопичення за рахунок робітників і селян. Але ж прикладів хоч відбавляй. Говорять, що П. І. Лазаренко, не тільки не виплачував людям заробітної плати, але й вивіз накопичений капітал за кордон, чим не тільки пограбував український народ, а й на багато років позбавив можливості розвиватися країні, в котрій народився і виріс, котра випестила його, як чортополох на поганому полі. Так от, цей горе-керівник — справжнє ягня у порівнянні з тими, хто сьогодні при владі.

Та хіба «діло» у них — хай собі їдять...

Біда в іншому. Можна припустити, що більш ефективною і менш соціально небезпечною «тіньова форма» особистих інтересів стає тоді, коли розпочинається порушення зв'язків з державним і політичним апаратом і посилюється за рахунок притоку до них спеціалістів, професіоналів, людей з високим інтелектуальним потенціалом, які змушені «продатися» не державі, а окремим «особам» і не за ціну свого інтелекту, а за можливість виживання. Таке сполучення має надзвичайно катастрофічний стан для суспільства.

Тож не дивно, що більшість учених притримується погляду щодо необхідності пошуків таких форм суспільної власності, які могли б

створювати дійсну колективність або найкращі умови для неї. Мова йде про такий тип соціальних відносин, які формують колективний інтерес як ефективний мотив господарської діяльності.

Психологічний мотив для цього у нас зберігся — він має глибинні корені.

По-перше, ще і за часів Київської Русі, і за часів кріпацтва, і часів українського козацтва переважала орієнтація на колективні форми господарювання (хоч і не завжди «на себе»), організації праці, торгівлі. За результатами опитування більшість населення (понад 72%) і сьогодні підтримує саме колективні форми господарювання.

По-друге, треба мати на увазі, що за роки нашої надзвичайно складної але ще більше принадної історії сформувався вельми цікавий (хоч і не простий) тип мотивацій. Він не укладається у класичну західну (точніше — північноамериканську) схему, де мотивація досягнення ефективної роботи ґрунтується на засадах індивідуалізму. Його корені у мотивації «належності», тісно пов'язаної з психологією включення «у групу». Він також не вкладається у японський тип мотивації, хоч японці і додержуються колективних форм організації праці при приватній формі власності.

Численні дослідження наших соціологів свідчать, що для найбільш професіональних працівників характерними є безпосередньо колективні фактори.

Звичайно, будь-який спосіб мотивації соціального потенціалу ефективним може бути лише в тому випадку, коли створюється соціальний консенсус, соціальна рівновага між різними соціальними групами, напрямками діяльності, галузями господарювання, між державним виробництвом і підприємництвом, між інститутами влади на різних рівнях і таке інше.

По-третє, треба враховувати, що важливе значення має використання культурних і національних традицій, доброчесності, працьовитості, дисциплінованості, поваги до всіх гілок влади, чого не запозичувати нашому народу ні у японців, ні у німців, ні в будь-кого іншого. Дослідження показують, що український народ зовсім не проти сильного ідеологічного впливу та примусового консенсусу — «порядку».

І все ж найголовнішим, на наш погляд, для встановлення консенсусу є розвиток політичної культури, культури «громадянства», активної участі широких мас у політичних та економічних рішеннях.

Загалом уже доведено, що політична культура не тотожна політичній системі. Політична культура — це система сприйняття і пізнання людиною соціально-політичного оточення, своєрідна «інформаційна карта» для оцінок цього оточення і загалом всього світу, світового середовища.

У формуванні цієї системи сприйняття і оцінок провідну роль відіграють засоби масової інформації, і все залежить від рівня їх розвитку, від їх політичної культури, від їх інтелектуального потенціалу. Ой, як це не просто!

Політична система — це скоріше система політичних партій, рухів і таке інше, а також спроможність людей орієнтуватися і давати оцінку діяльності цих партій, рухів, оцінку їх програмам.

Це теж надзвичайно складна річ. Для нашого суспільства, яке звикло до єдиних рішень, політична система стала «притчей во языцях». Наш народ ніяк не може збагнути цю систему ні за організаційною формою, ні тим більше за її змістом. Політична система в Україні (краще вже вважати, що її не існує) оточена атмосферою непередбачення і є вибухонебезпечною, зокрема за рахунок надзвичайно слабкої диференціації політичних ролей і рішень. Це й зрозуміло: опозиція (точніше це «Бесарабка» у Києві, «Озерка» у Дніпропетровську, чи «Молдаванка» в Одесі) не може утриматися в ролі опонента уряду і скаржиться, що її «не слухають» (бо нічого слухати), а уряд користується цим і скочується до ролі критиків, викриваючи ті вади, за які він сам завинив або відповідає. У той же час законодавці не можуть утриматися від постійного втручання у дії виконавчих органів, а останні потайки переробляють закони за допомогою інструкцій по користуванню ними і відчують нестримний потяг до чудової, але не їхньої, ролі пророків, духовних вождів тощо.

Де ж тут зрозуміти, що треба будувати?

Отже, з урахуванням розвитку та інших мотивацій, найголовнішим із завдань, що стоять перед нашим суспільством, необхідно визнати завдання створення і розвитку «культури громадянства», як однієї з найважливіших форм мобілізації соціального, інтелектуального і технологічного потенціалів нашого народу, у якій «манія величності» у владних структурах і «манія деструктивної участі» до останнього «бомжа» були б у рівновазі з «пасивністю, довірою, здібностями до підкорення авторитетами, стриманістю, поміркованістю і самоконтролем», що звичайно не повинно заважати відстоювати свої інтереси, свої позиції і добиватися їх розв'язання.

Ми повинні створити у державі систему підвищення рівня духовної культури громадянства, яка б скасувала брехню як соціальне зло, злочинство у всіх його формах, нелюдство, від кого воно б не йшло, крадіжки, почуття зверхності, «бонапартизм», особливо у людей, що будуть займати крісло Президента, Голови Верховної Ради і керівників усіх гілок влади. Систему, яка б дозволяла нам готувати (виросувати) державних діячів, президентів, керівників місцевої влади, щоб не з'являлися у державі «тютюнові генерали» і «лазаренківські прем'єри».

Звичайно, що все це не так просто. Але ж природа не знає нічого найскладнішого, що б не творилося так просто.

Треба пам'ятати ще один постулат: складність знаходження соціального балансу полягає і в тому, що запізніла модернізація нашого суспільства не визнає класичного оптимуму, коли ніхто не програє, але в кінцевому результаті ще хтось і виграє. Такого у природі не буває. Завжди, а на першому етапі як правило, все відбувається за чийсь рахунок. і мова йде про соціально-демографічні, соціально-професійні, соціально-дохідні групи, а не просто про «поганих», «лінивих» чи «нездатних працівників».

Як пам'ятаєте, і перша модернізація в Англії, і модернізація на початку 30-х років в Росії та Україні проходили не за рахунок «поганих» селян, а остання структурна перебудова економіки Англії — не за рахунок «поганих» шахтарів.

Розміри цих рахунків залежать у першу чергу від об'єктивних умов — економічного рівня розвитку держави, рівня технологічного відставання і, звичайно, тривалості перехідного періоду. Чим нижчий економічний рівень, більше відставання у технологіях і довший перехід (тобто нижчі темпи економічного розвитку), тим більша кількість людей і більшою мірою розраховується за цю модернізацію. Так, нелегко все це, хтось може сказати: «хрін редьки не солодший», але люди повинні про все це знати і якомога більше. Це й буде якраз виміром рівня культури громадянства і політичної зрілості.

Мають значення і «суб'єктивні фактори» — соціальна політика держави і активність різних соціальних груп, виникнення різного роду союзів, рухів та інших об'єднань.

У таких умовах інститути влади відстежують декілька основних напрямків, моментів, факторів:

- по-перше, намагаються визначити, настільки впливові і «небезпечні» для соціальної стабільності групи, що програють, і хто компенсує їх програв;

- по-друге, по мірі можливості чинити опір тискові всіх груп, особливо тих, що знаходяться на «правому» і «лівому» крилах політичної системи, так як ці «крила» пропонують найменш стійкий баланс інтересів;

- по-третє, намагаються якнайскоріше стабілізувати економічну структуру. Це особливо важливо, бо тільки на основі стабільності економічних структур формуються раціональні групові інтереси і групи тиску, які здатні до конструктивних переговорів і компромісу, до досягнення стійкого балансу;

- по-четверте, посилюючи демократичні інститути, влада формує демократичне суспільство (у повному політичному сенсі), де політичні

процеси упорядковані, бо виражають організовані й усвідомлені групові інтереси.

Слід також врахувати, що навіть наявність груп тиску не гарантує, що у політичних і економічних процесах і рішеннях запропоновані і враховуються інтереси всіх прошарків суспільства. Тим більше не існує такої гарантії, якщо не сформовані групи. З цієї точки зору мізерне представництво деяких прошарків нашого суспільства (молоді, робітників і селян, жіноцтва) у створюваних ешелонах влади чи у політичній системі — надзвичайно небажане явище, яке провокує застосування жорстоких і протиправних засобів впливу на баланс соціальних інтересів.

Нам здається, що так звані економічні реформи в нашій країні, а з ними і все суспільство з усього розмаху налетять на соціальні негаразди, на їх межу і створиться той стереотип масової свідомості, яку можна представити як прірву, яку неможливо перестрибнути, або ж «палаючого коридору», котрий необхідно пробігти якнайшвидше, а ні сил, ні часу вже не має.

Просто проскочити цей найбільш нестабільний і затягнутий період неможливо. Це протиприродно. Історія таких випадків не пам'ятає. Закономірність розвитку не скасуєш, але прискорити його необхідно.

Слід пам'ятати, що цей період потребує не «стрибків», «ривків» чи «перегонів», або ж, як ми уже звикли, «шокової терапії», а тонкого, помірного управління державою як сукупністю соціально-економічних систем, руху по «лезу бритви». Звичайно, це не просто, але ж треба. Другого шляху немає, цивілізація ще не придумала.

Основні умови такого руху, на нашу думку, такі:

1. Державне управління переважно «за обмеженнями». Це може створити враження, що управлінський процес не продумано до кінця, немає концепції, не сформульовано цілі та завдання тощо. Але «відходи назад», навіть скасування рішень — неминуча й необхідна процедура управління, якщо воно наштовхнулося на небезпечні соціальні наслідки своїх дій. Особливо поблизу критичних значень соціальних параметрів. Прогноз таких наслідків не завжди можливий через те, що перехідний період — це «нелінійна», «непрогнозована», «нестворена» система. Це закономірність розвитку.

2. Необхідне чітке структуризоване управління у часі, тобто означення якісно різних етапів перехідного періоду. З точки зору управління, перехід на наступний етап — це зміна пріоритетів, за якими потім коригуються соціальні процеси. Така продумана послідовність змін у системі робить її більш гнучкою. Ось чому аргументи — «ще вчора ви говорили, що найважливіше ...» — у перехідному періоді старіють раніше, ніж ми припускаємо.

3. Конче важлива раціональна оцінка розставлення соціальних сил, що вельми не просто, бо ж масова свідомість перехідного періоду успішно нав'язує різко оцінну картинку цих сил. «Ліві» і «праві», «меншість» і «більшість», «активні» й «пасивні», «прибічники» й «супротивники» — загалом «хороші» чи «погані», — про що тут сперечатися. Однак, якщо президент «виступає» проти Голови Верховної Ради, то для одних він буде «хорошим» за всіма показниками, а для інших — «поганим». Що ж стосується суспільства в цілому, то це неприпустимо. і в одного, і у другого надзвичайно великі і законодавчі, і конституційні важелі, щоб виправити ситуацію, а не сперечатися. Це не гідно цивілізованого суспільства.

Звичайно, необхідно враховувати, що конкретне соціальне наповнення кожної з цих функцій (по-іншому говорячи, представництво в них реальних соціальних груп — бо ж воно, це наповнення найважливіше для соціального управління) постійно і дуже швидко змінюється. і це природно, бо входження у певну групу — як правило, тільки зовнішнє вираження або спосіб (не завжди адекватний) відстоювання соціальних інтересів. Останні ж визначаються об'єктивним соціальним станом людини, її належністю до конкретної соціальної групи. У перехідний період картина соціальних сил і інтересів змінюється завдяки динамічній зміні і самих соціальних груп (їх чисельності, складу, організованості, ролі у суспільному поділі праці і таке інше), і їх інтересів.

Таким чином, сьогодні у нашому політизованому суспільстві міцна й ефективна консолідація можлива тільки на основі визнання розбіжностей в інтересах соціальних груп, на основі раціонального формування і відстоювання цих інтересів, за допомогою постійного пошуку балансу цих інтересів.

Ще у 1995 році ми зробили припущення, яке навесні 1996 року Центром з інформаційних проблем територій НАН України визначене як відкриття. Суть відкриття полягає в тому, що, не дивлячись на свою незлагодженість і непрогнозованість, розвиток соціально-економічних процесів в Україні підкорюється досить чітким ритмам і являє собою «досить чисті» явища.

Виявлена закономірність не дозволяє прогнозувати дії на рівні конкретних сценаріїв і прізвищ. Однак з неї можливо вивести досить ймовірні терміни (до кількох діб) і досить якісні характеристики подій: «загострення ситуації», «послаблення кризи», «стабільність», «зародження нових процесів», «жорстке протиборство», «примирення», «консолідація» і тому подібне.

Було визначено, що десь у 20-х числах червня 1996 року повинна відбутися подія, надзвичайно позитивного плану, яка дозволить стабілізувати

політичну кризу в Україні, консолідувати суспільство з переходом на більш високий рівень організації, з примиренням, отриманням можливості подальшого розвитку. Дійсно, 28 червня 1996 року, завдяки зусиллям не владних структур і не президента, а прогресивних сил, котрі й сьогодні ще у затінку, ця подія матеріалізувалась — досить несподівано (перш за все для оточення президента) було прийнято Конституцію України.

У той же час розрахунки показали, що 30 жовтня 1999 року саме в Україні повинна відбутися подія, котра буде стимулювати знову ж такі політичну ситуацію, очищення від бруду і початок переходу України до, так званого, «золотого віку». Ми сподіваємося, що здоровий глузд нашого народу дозволяє усвідомити, що «золотий вік» — це не молочні ріки і не киселеві береги, а післяшоковий період стабілізації і розвитку, релаксації, як після народження дитини, чи перемоги у спортивному змаганні, чи скінчення океанської бурі.

Тоді ще ніхто не прогнозував, що саме на 31 жовтня 1999 року будуть призначені вибори Президента України.

Це було «соціальне замовлення» народу України. Що це таке? Розвиток Всесвіту не терпить «білих плям». існує чітка усталена тенденція: історичні особи з'являються тоді, коли цього потребує закономірність розвитку. Багато людей ніяк не сприймають особи М.Горбачова і Б.Сльцина, Л.Кравчука і Л.Кучми, але ці особи з'явилися не випадково — на них було «соціальне замовлення», причому у певний історичний момент (ваш «покірний слуга» теж особисто брав участь у процесі «звільнення» першого президента України і ставлення другого). і це теж багато про що говорить.

Мало хто усвідомлює, що соціологічне зондування масової свідомості — це реальність, якою користуються всі розвинені країни. Ці процеси відбуваються і в Україні, наслідком яких є фактично сформульоване соціальне замовлення на «нову політику» і, природно, на «нового лідера».

Сутність нової політики впливає з реальних тенденцій цивілізованого розвитку. Її можна звести до трьох основних напрямків:

По-перше, закономірність природного розвитку, реальність духовного світу і практичне використання законів «тонкого світу», покладених в основу етичних принципів, визнання ефективності праведного і чистого життя, цілісність думки, слова і поведінки, реалістичний погляд на природні й цивілізаційні процеси.

По-друге, створення багаторівневої системи народного самоуправління, орієнтованої на здібності й талант людей, їх наміри і потяг до творчості, свободи, справедливості і братерства; створення у державі ситуації, коли аморальність і безпринципність стануть невивідними ні в економіці, ні в політиці.

По-третє, пріоритетний розвиток самодостатніх (автаркічних) циклів високих природо- і ресурсозберігаючих технологій, критично необхідних для держави в умовах міжнародної, природної, геотектонічної, епідеміологічної і технологічної дестабілізації, перехід на високі торсіонні технології і нову парадигму фізичного розвитку матеріалістичного світу; рішуча модернізація систем виховання, освіти, науки, охорони здоров'я, діагностики і профілактики захворювань людей, національної безпеки.

Знання основних особливостей нової політики допомагає уявити й образ нового лідера.

Яким він має бути? Почнемо з того, що в нього не повинно бути шансів отримати перемогу за допомогою старих, традиційних підходів. Лідер повинен діяти енергійно, не стандартно і масштабно. Звичайно, він повинен бути молодшим і сприйнятливішим до всього нового, бути рішучим і сміливим, з елементами здорового фанатизму, з намірами йти до кінця. Він повинен влити у владу «свіжу кров», через це він повинен бути людиною не з бюрократичного середовища, тим більше не з номенклатури ЦК КПРС. Неважко передбачити, що такого лідера «номенклатура» сьогодення постаріється скомпрометувати ще до початку виборів. Але, враховуючи стійкий стереотип людей України, може скластися ситуація, коли ті, що мають владу, довго не будуть сприймати його всерйоз, а простий електорат, як тільки «реальні претенденти» остаточно «застрягнуть у зубах», обіллють один одного грязюкою компроматів і стануть нецікавими, зробить свій вибір.

До всього цього можна прийти за допомогою елементарної логіки та результатів соціологічних досліджень. Останні підтверджують, що понад 60% людей до сих пір ще не визначились зі своїм вибором, а більшість діють за принципом «менше зла». З тих же досліджень видно, що рекламоване протистояння «президент-реформатор проти комуністичних динозаврів» — не більш ніж іміджейкерський трюк, бо ж сам «президент-реформатор» не хто інший як «номенклатура» ЦК КПРС. З появою «третьої сили» і президентський, і комуністичний «пузири» здуваються до менш ніж 10% електорату.

Отож, півроку тому був оприлюднений прогноз про закономірний прихід нового лідера, завдяки якому Україна здійснить перехід до нової епохи, до цивілізації нового зразка.

Припустимо, що він дійсно з'явиться і переможе. Що тоді? Чи не буде це означати, що такі події можуть відбутися самі по собі, у порядку політичного фаталізму? На наш погляд — ні! При всіх нетрадиційних підходах майбутнє залежить від нас самих. Слід пам'ятати, що у Бога інших знарядь, крім людини, немає.

Ось запитання, котре не може не виникати у найвіддаленіших куточках нашої держави: «Чому претендент №1 (за номером посвідчення про реєстрацію) так відверто демонструє (руками владних структур) шалений опір саме тим претендентам, котрих силами засобів масової інформації назвали «Канівською четвіркою»? Додамо ще повну інформаційну блокаду кожного з цієї четвірки і ще тих п'яти, що приєдналися до них, адже в державних позиціях кожного з них не сумніваються навіть найзапекліші опоненти. Тимчасом влада всіляко «розкручує» на державних каналах радіо і телебачення саме цих претендентів на президентську булаву, страх перед якими сама нав'язує суспільству, забувши навіть про «комуністичну небезпеку». Адже з ранку до ночі чути про загрозу лівого реваншу від «Канівської четвірки», і з ранку до ночі з усіх радіоточок чути проповідь секретаря ЦК КПУ — бо він ближчий претендентові № 1.

Очевидна невідповідність між деклараціями і діями влади. Чому?

Так вже історично склалося, що найпершим показником є інформаційна розпerezаність проти будь-кого з конкурентів — це і є страх влади перед ними. Коли влада так панічно боїться, то, напевно, вона розуміє, чого боїться.

У розквіт радянської влади досить часто ту чи іншу людину оголошували «дисидентом» і в кращому разі висилали за кордон. Чому? Тому, що вони несли людям нове бачення життя. Вони вели людей у краще майбутнє, а воно зовсім було несхоже на те, що обіцяла влада.

Безперечно, ми занадто довго шукаємо, хто «правіший», а хто «лівіший». Ідеологічний вплив минулого заважає зрозуміти, що саме розкол і непримиренність суспільства і опосередковано, і безпосередньо сприяють послабленню держави і подальшій коруптізації влади. Саме за таких обставин загинули усі наймогутніші імперії.

Україна відбудеться як держава і стане могутньо функціонувати лише тоді, коли інтереси і правих, і лівих, і центристів зійдуться в одній точці — в точці національних інтересів. Чи багато для цього потрібно? Звичайно, ні! Досить того, щоб ліві трошки поправішали, а праві — дещо полівішали, щоб думки у них були не про власну кишеню, а про державу, у якій їм довелося зрости і жити.

До цього додамо, що засобам масової інформації слід усвідомити — не треба залякувати людей ні лівими, ні правими, бо й центристи з того ж самого тіста.

Звичайно, дехто хотів би за допомогою ідеологічних жупелів залишитися при владі. Це стосується перш за все оточення діючого президента, його «тютюнових генералів» і «горілчаних маршалів». Народ України добре розуміє — це переведення стрілок і намагання уникнути відповідальності за свої дії.

Шкода, що другий президент не розуміє — у XXI столітті старі схеми не спрацюють.

Шкода, що він не усвідомлює — нинішня виконавча влада ніколи не зможе стати на справжні державницькі позиції, бо її роз'їдає ракова пухлина корупції. І всі оті показові загальнонаціональні політкомедії, показові акти боротьби з конкурентами — не що інше, як страх за свої особисті інтереси, які зовсім не вкладаються в рамки українських законів.

Найпоказовішим прикладом такої політики є політика президента щодо закордонних інвестицій у промисловість України. Зверніть увагу, питаннями іноземних інвестицій займаються:

- Українська державна кредитно-інвестиційна компанія (створена Указом Президента України від 8 серпня 1995 року № 719/95), президент компанії — В. Кузнецов;

- Національне агентство України з питань реконструкції і розвитку (створене Указом Президента України від 2 липня 1996 року № 493/96), голова агентства — Роман Шпек;

- Державний інвестиційно-кліринговий комітет (створений Указом Президента України від 29 січня 1997 року № 93/97), голова комітету — А. Даниленко;

- Палата незалежних експертів з питань іноземних інвестицій (створена Указом Президента України від 3 березня 1997 року № 200/97), голова Палати — Роман Шпек;

- Консультативна рада з питань іноземних інвестицій в Україні (створена Указом Президента України від 11 квітня 1997 року № 323/97), голова ради — сам Президент.

А інвестицій немає. Не йдуть інвестори до України.

Що можна сказати? Воістину бідна наша ненька Україна, якщо окрім Романа Шпека і Президента нікому працювати. А втім — нехай би собі працювали, якщо вони такі великі спеціалісти. Але ж В. Кузнецов — аспірант Дніпропетровського державного університету, А. Даниленко — працівник Дніпропетровського ОК КПУ, а Роман Шпек — працівник Дніпропетровського відділення Національного банку України. Ні промисловості, ні транспорту, ні сільського господарства, ні іншої галузі вони не знають і не знали.

Директор приватного міжнародного інвестиційного фонду UGF (Х'юстон, США, українське представництво в м. Харків) Майкл Блайзер говорить, що проаналізувавши економічний, політичний і ресурсний потенціал України, вони прийшли висновку — закономірне історичне піднесення економіки в державі неминуче. За їх розрахунками цей процес

має відбутися у найближчі 3—5 років. А це якраз 2001—2003 рік, що збігається з нашими розрахунками.

Виходить, що уже в 2001 році мало стабілізуватися політичне середовище, сформуватися інфраструктура ринку, нормальна юридична база, яка дозволить захистити інвесторів, покупців, усіх емітентів фондового ринку. Але саме на початку 2001 року вибухнув політичний Чорнобиль.

Навряд чи слід комусь доводити, що Україна сьогодні являє собою унікальну можливість для інвесторів. Але чи дадуть використати цю можливість на користь державі?

Державна тактика — створення диверсифікованого портфеля інвестицій у найбільш перспективні підприємства, що працюють у стратегічно важливих секторах економіки, з подальшим інвестуванням інших галузей; перехід на основи західного менеджменту, бухгалтерського обліку, системи фінансового контролю.

Як не парадоксально, продукція українських заводів дуже часто конкурентоспроможна на західному і східному ринках. Але необхідно вирішити питання маркетингу, дизайну, упакування. Проблема полягає у тому, що західні ринки надзвичайно захищені і проникнення на них пов'язано з великими складнощами.

Таких прикладів можна навести безліч. Навіть досить ганебних. Багато хто з нашої молоді «фермерує» на німецьких полях саме через невдачу політику владних структур України. А для багатьох наших громадян державний економічний курс закінчується курсом як не до стамбульських базарів, то до сучасних стамбульських гаремів.

У політику треба «влити кров» молодих, динамічних людей, незаангажованих ні «лівизною», ні «правизною». Людей, які не обтяжені інерцією і бюрократизмом. Людей, у яких здоровий, незакостенілий розум, високий інтелектуальний потенціал, досить надійна власна справа. Звичайно, непогано долучити до них людей з достатнім досвідом, науковців, людей-патріотів — не за вміння говорити, а за вмінням працювати. і тільки на такій основі зводити фундамент нової держави, яка б поважала і відстоювала свою гідність і гідність своїх громадян і яку б за це поважали інші.

Для політика головне не те, що він говорить у той чи інший час при нагоді, а те, що він робить і наскільки він послідовний. Будь-яке політичне рішення повинно бути логічним і природним для того політика, котрий це рішення приймає. Тоді запитання «що ми будуємо?» не будуть виникати. Навесні, на Великдень, президент побував у трьох найбільших церквах України різних конфесій. Це добре. Але така «любов» до церкви

проявилася у президента чомусь тільки за півроку до виборів. Ще більше здивування виникає, коли президент не втрутився у розслідування інциденту з владикою Філаретом на Донеччині. і в той же час від імені президента надсилається телеграма у Львів на відзначення сторіччя Степана Бандери. Де тут президент справжній?

Всі знають, що п'ять років тому до влади його привели комуністи на переважній більшості комуністичних лозунгів. Чим же президент відплатив цій партії? Тим, що зразу ж після виборів створив антипод КПУ — НДП? Чи це те ж саме?

Досить часто те, що видається за ініціативу президента, насправді належить... Отже, радники і помічники президента таким чином працюють не на нього, оскільки громадськість знає, що навколо неї діється. Наприклад, ідея повернення вітчизняних грошей з-за кордону, яка нещодавно лягла в основу президентської заяви про необхідність амністії капіталів, уже давно і ґрунтовно розроблена Євгеном Марчуком. Чи теза про те, що ми повинні відчувати себе одним народом, а не західнянами чи східнянами, лівими чи правими — виголошена тим же Є. Марчуком на київському форумі «У ХХІ століття...», — майже дослівно винесена у заголовки промови президента під час установчих зборів «Злагоди». А скільки висловів цитує президент як свої власні з виступів О. Мороза? Такі факти можна навести з кожного виступу президента. Що це? Недбалість чи нехтування думкою інших? Чи, може, діючий президент «у змові» з названими претендентами і таким чином сам «розкручує» їх, як одного із своїх наступників?

Так чи ні, але видно, що деякі радники президента роблять йому «ведмежу» послугу, коли підкидають чужі ідеї, справжньої суті яких не розуміють. Свідомо це чи ні? Скоріше, це страх за своє «місце під сонцем», розуміння, що з діючих мало хто про це пам'ятає. І вони самі розуміють, що нинішня влада уже не спроможна запропонувати нічого, що могло б змінити ситуацію в Україні на краще. Заяви президента, що він «знає, що потрібно Україні», насправді є передвиборними прийомами. Бо ж, якщо знає, то чому п'ять років дозволяв знущатись над українським народом? Чому жодне із цих «знаю» не знайшло реалізації в житті?

і як можна сприймати такі дії президента, коли під час самміту в Москві при обговоренні кандидатури на посаду Виконавчого секретаря СНД на весь світ заявив, «що в Україні нема політика, який міг би задовольнити президентів усіх держав СНД»? Що це? Страх за себе, відповідальність чи щось інше?

Не може бути іншого розуміння, ніж те, що президент цим принизив не політиків, які в Україні таки є, а ту країну, яку він представляв на

цьому самміті. Що, ця заява додала іміджу президентові? Чи поваги до нього і своїх співвітчизників, і громадян інших держав? Виходить, що в Україні один президент спроможний, а держава не спроможна знайти одну людину, навіть для напівмертвої структури СНД. То на що ж вона спроможна? Але ж pana Б. Березовського запропонував саме президент України. Чому?

А чи не здається вам дивним, що діючий президент ні разу не заговорив про декриміналізацію влади? Ще б пак — це проблема смертельного двобою з кримінальним світом. Справа не в тому, щоб поміняти чиновників, — треба розгромити все те, що сформувалося навколо влади. То ж краще не платити заробітну плату робітникам, ніж перекрити кисень криміналітету.

Сьогодні в Україні параліч, а не криза влади. Сьогодні звичні методи, якими користувалися партійні органи, ні до чого визначного не призведуть. І це не дивно, бо ж всім зрозуміло, що треба не просто впровадити чужу технологію для того, щоб автоматизувати старі способи. Це не призводить до корінних змін. Будь-яка автоматизація залишає недоторканими існуючі процеси і тільки до деякої міри прискорює їх. Нам потрібні технології (у тому числі і в управлінні державою), які розроблені на основі виявлення застарілих правил і фундаментальних припущень і які б дозволяли назавжди порвати з цими правилами і доказами. Якщо ж ми не змінюємо ці правила (а ми таки не змінюємо їх), то за слушним виразом автора теорії реінжинірингу М. Хаммера «ми просто переставляємо стільці на палубі «Титаніка».

І «Титанік» з'явився і в Україні із туману й мороку небажання, непорозуміння, бездарності і невміння, якими скористалися закордонні доброзичливці, чи явні вороги типу всім відомого у світі політика ЦРУ Бзежинського та інших, таких же, при підтримці США, НАТО, ЄС.

І грянув перший Майдан. І брат пішов на брата. Луною по Майдану пішли слова Генрі Бокля: «Дайте нам нову парадигму життя, дайте помилкові думки, дайте нам що хочете, але позбавте нас зашкарублості!»

Дійсно, нас уже «дістали» зазирання за кордон. Що ми там забули? Погляди офіційної наукової думки, згідно з якою історію України слід розглядати десь з XIV століття. А чому не з IV століття до н.е.?

Свіжість думки, оригінальність постановок і рішень, основаних на «аналізі нових», ігнорованих патентованими істориками матеріалів у галузі найгостріших проблем сучасності суспільства, якими живуть широкі кола людей, чомусь позабуті. Зупинились на часі Запорізької Січі — козацької влади. Часткове взятє в цілому, з часом, стає геологічно. силою. І перед ним, перед його думкою і дійсністю постає питання щодо

переобрання структури суспільства в інтересах екологічно чистого мислення всього суспільства як єдиного цілого зі світлою ідеєю буття.

Ідея буття народу на теренах України — це важко ним шукане, як і дух, — його суспільна енергія, як стан, до якого стрімко просувається біосфера Землі, перевтілюючись у ноосферу — прояву буття екологічно чистої особистості, соборної особистості, як найвищої цінності, пізнання: «чому саме, з ким саме і як навчитися жити у спільності з екологічно чистими помислами.»

Такий душевний мир готується заздалегідь, роками, тихо й спокійно, у тайні серця свого. Він зростає, підсилюється відчуттям зробленого добра, за звичаями й здатностями людей, нашого буття. Досягнення цього є вінок життя. Саме це намагалися отримати хто вийшов на Майдан. Та втім, уже на початку Майдану, марою прошмигнув образ цього світу і, наче сон проходить надія. І всі зрозуміли, що тимчасове життя на Майдані, то є сон нашої думки-надії.

А скоро всі зрозуміли, що пройде час, скінчиться сон, чистий розум прокинеться і всі тимчасові радощі, «насолоди» Майдану, печалі і страхи цієї тимчасовості зникнуть. В інше коло життя вступить дух наш і все тимчасове, наче сон того, хто прокинувся, зникне.

Диференційована реальність, — наголосив Григорій скворода, — розпізнана розумом й пронизана духом, стає функціонуючим артефактом або животворенням настільки, наскільки його потребує життя. То чому ж ми забуваємо про це? Чому ж ми не дослуховуємось до слів В.І. Вернадського, що дух — то є розумова енергія, то є гармонія планетарної Ноосфери. Чому ми забуваємо, що кожна людина цю гармонію розпізнає опосередковано спорідненим трудом, як своєрідним ключем до розв'язки долі власної особистості як системи «людина — природа». Чому ми дозволяємо керувати державою бухгалтеру з колгоспу, та ще й під керівництвом координаторки із ЦРУ США, яку йому підсунули у якості дружини.

Тому, що ми не знаємо: пізнання духу і дух — комплементарні, по суті, приналежності (субстанції), але різнорівневі поняття: дух притаманний життю в цілому, а духовність (ідея) — надбання конкретної людини, свідомо мислимо нею як динамічна сутність «людина — світ» (розуміння себе і Всесвіту як арили (простору) власного життя), де людина ставить цілком пізнання власного духу.

У великій мірі пізнання духу потребує духовної підтримки особистості з боку соціальних інституцій через прилучення її до ідеї колективної праці і визначає умову стійкості системи «людина — природа» в процесі її життєдіяльності. Тому в синергії віри і пізнання як свідомо мислимого та синтезованого пізнавальною функцією для розпізнання духовного

потенціалу і особистості, і соціуму — рушійна сила людського розвитку артіоі.

Відсутність віри при формуванні свідомості породжує страх непізнання з відступом до тваринності, буттєвої ентропії, знедолення народу. Що і відбулося на першому і другому Майдані.

Розум людини зростає і розвивається на основі неперервного і активного пізнання сили Всесвітньої енергії критичної маси простору у часі та просування його в навколишнє середовище до кожного її елементу (людини). Загалом він не може створювати хоч би що, що заперечувало би закономірність природи Всесвіту чи порушувати закономірний хід його еволюції, так як сам він є породженням того ж середовища і діє у взаємодії з ним. Та тільки не на Майданах. Бо ж людина від народження і до останніх днів життя є суцільна хвиля світла у просторі Всесвіту.

І як ця хвиля світла, виникаючи у просторі суспільства, в найкоротшу мить свого існування висвітлює із темряви все, чого торкнеться її енергія, так і свідомість суспільства на найкоротшу мить кидає на довкілля світло живого споглядання, пізнання і усвідомлення. Завдячуючи повторам і наступності людського усвідомлення ці окремі спалахи світлої думки зливаються в один потужний і неперервний світловий потік дії. Думка усвідомлення суспільством стає наче б то свідомістю Всесвіту, адекватною їй у просторі і часі. А це вже поклик до дії. Саме в трансцендентній фазі світлосприйняття людини та її відчуттях накопичується сила духу, як нерозгорнутий простів у часі, як мрія, як навіювання чи марево нових ідей, ірраціональність буття. Леонардо да Вінчі (1452 — 1519 рр.) саме особистості приписував здатність до «перетворення природи» людиною. Дуже важливим є «принцип самоцінності кожної особистості». Але й дуже «прискорбно», що ні третій, ні четвертий президенти України не стали особистостями для суспільства. У XIX столітті утвердження, збереження і захист цінності особистості, її честі й гідності були в деяких прошарках суспільства (особливо серед дворян і військових) були основою кодексу честі у стосунках: «Честь имею!», порушення чого розв'язувалося найчастіше ціною життя. Цікаво, що найціннішою рисою особистості визнавалась правдивість, що є ознакою талановитої людини. Але, на превеликий жаль, ні третій і ні четвертий президент України не набрали ціни ні як добрі і корисні люди, ні інших властивостей, ні таланту, що має ціну, оскільки ці риси не продаються у супермаркеті, і не видають координатори.

Здається, не до кінця ще нами усвідомлено один із головних аспектів Майдану — біопсихологічний аспект: повільне на початку, а у розвитку наймогутніший переможний рух (майже як броунівський) нездарностей,

нікчем і зрадників. Історично такі заходи, які дехто називає революційними, у генетичному плані слов'ян, як ярість ординарності (ім'я якої завжди і всюди — більшість) проти розв'язного, бездумного, і в кінцевому разі наглого, хамського утримання себе в суспільстві, так званої доморощеної, на нездарності і хаосі, так званої еліти. Яку назвати дворянством, інтелігенцією, основою суспільства немає підстав. Не доросли. Та вони й не росли. З'явилися на тлі розвалу старої системи суспільства за рахунок пограбувань та узаконення у свою власність державного майна під егідою кураторів Сполучених Штатів Америки, та при підтримці Європейського Союзу незалежних держав.

Переводячи цю надзвичайну проблему для України в такий неklasичний підхід, ми зовсім не маємо наміру перекреслити соціальні, політичні, культурні напрямки дій, ми лишень намагаємось додати до них вже визначений біопсихологічний аспект. І, прогнозуючи подальший розвиток стану на Майдані, набираємось сміливості називати його вирішеним.

То ж на підставі наукових досліджень класичних підходів і результатів діяльності третього та четвертого президентів України та стану суспільного товариства України слід зробити висновок, що обидва вони не були видатними особами, а самими примірними представниками біопсихологічного зсуву суспільства, викинутими на «поверхню» середовища як непотрібний мотлох. І це ще раз підтверджує, що в житті ось такі непотреби і віддзеркалюють біопсихологічну тенденцію життя.

Доречи, життя — це незворотний хід процесів. І знання законів природи це ще не є життєве знання. Це просто царство розсудку, а не життя. Закони природи вимагають, щоб усе було незмінним, щоб завтра було б так же, як і сьогодні. А життя вимагає змін. Але ж життя і його сутність якраз і полягають в тому, що хід цих процесів неможливо повторити.

В деяких, надто вузьких переходах його можливо скоротити чи подовжити, але її неможливо якось необачно створювати чи повторювати, відтворювати. Цей хід процесів незворотний. І якби у житті головували такі закони, то це уже було б не життя, а свого роду механізм. То ж життя це історичний, а не механічний хід процесів. І якщо все ж таки говорити щодо законів життя, то ж не в суті законів природи, тобто не в суті математичних обчислювань майбутніх преамбул суті світогляду, а вивчати закономірності сьогодення.

Саме за таких підходів і третьому, і четвертому президентам України і їхнім поплічникам саме так і хотілося мати загальні формули й готові закони, тай багатьом вченим хотілося мати найпростіші стандарти, щоб найкоротшим шляхом перебороти таємниці життя.

Перший Майдан віддав перевагу Віктору Ющенку, який і став на жаль третім президентом України. Та народ України бажав іншого: змін не особистості президента, а змін в обустрої суспільства, покращення його життя. Всі: і прихильники Майдану, і його противники, і в цілому як суспільства України, так і світової спільноти нічого не розуміли ні в суті Майдану, ні хто його ініціював.

Ющенко ж не поспішав, ставши президентом України, виконувати наміри Майдану, тим більш, що йому про це невиконання нашіптували координатори ЦРУ США через власну жінку. Але всі розуміли, що так себе вести не спроможні були подібні елементи «за кордоном». Та Ющенко не поспішав реалізовувати ідеї Майдану. Більш того, він загрожував всім тим, хто виступав проти Майдану, хто вимагав залишити напрацьоване при другому президенті.

З його боку це була значна помилка. Він думав, що його подальша влада президента над Україною буде вирішуватися «за кордоном», через своїх кураторів Майдану. Деякі зрушення, звичайно, були та з їх реалізацією ніхто не поспішав. Більш того, розпочались «бійки до крові» між лідерами Майдану, як то: Тимошенко, Порошенко, Тягнибок, Кошулінський і інші. Лідери Майдану не отримали того, на що вини мали мрію.

І в суспільстві створилось те, що створилось, що і могло відбутися без достатньо вираженого рішення щодо створення такої події, як Майдан суспільства.

Звичайно, період «не зрілого комунізму» пройшов, але ж його ідеї, як ворони, літають над світом у напівсвідомій по своїй тотальності в «агітаційній інформації» в так званих виборах влади, в ригідності і нездатності до реформ не тільки того, кого вибрали президентом, але й тих, вихованих у радянському суспільстві, які прагнули до влади, нерозуміючи причин зростаючого розвалу державної економіки, всіх областей суспільства «яке в один раз залишилося без прав і надій». Суспільство було нездатним до прийняття чужого бачення їх життя, нав'язування їм загалом ідеології штампів заневолюваних характерів, до експансії того, що і сьогодні іменується «зрілим соціалізмом». Їм намагалися насильно втілити духовне і соціальне прозябання.

І все ж таки біопсихологічне зрушення у свідомості суспільства відбулося. Всі зрозуміли, що ідеї соціального зростання загинули, а до влади капіталу вони не готові.

Але зріст економіки не відбувся, вори і корупціонери у тюрми (за грати) не сіли, як обіцяв кандидат у президенти. Опозиція, відчуючи слабкість влади Ющенка, як президента, стала доносити до усвідомлення народу дійсну правду щодо Майдану. Авторитет третього президента

України швидкими темпами пішов на спад... І куратори Майдану «шепнули» Ющенку, що його правлінню заважає зовнішній ворог.

Тільки вони ніяк не второпали, що Україна ні с ким не воювала. Люди знали, що при другому президенті України Кучмі Л.Д. із сусідами і Росією, і Польщею, і Білорусією, і Румунією, і Угорщиною, і взагалі, Україна дотримувалась миру і спокою. Зі всіма вела успішні торгівельні відносини. І тоді вони придумали іншу версію. Владі Ющенка може заважати внутрішній ворог... І Ющенко відкрито заявив, що його владі і зростанню економіки заважають люди, що розмовляють російською мовою... За ініціативою третього президента України Ющенка, в Україні російська мова отримала статус «проблемної мови», незважаючи на порушення Конституції України. А народ, розмовляючий російською мовою, оголошувався ворогом держави України.

Наміри представників ЦРУ, таких як Бжезинский і інші, щодо розриву дружніх економічних і культурних зв'язків між Україною і Росією були реалізовані. Третій президент України Ющенко розірвав державу Україна на два табори, чим самим законодавчо трансформував територіальну цілісність держави — «Соборної, незалежної України».

Той хто любить, любить не тому, що те, що він любить високе, велике, красиве. Батьки люблять дітей, а діти люблять батьків не тому, що так велить їм Всевишній, а тому, що вони друг другу рідні. Благородний громадянин любить свою Батьківщину не за те, що вона завжди і скрізь у всьому обов'язково велична, багата і у всьому прекрасна. Ні. Ми знаємо весь тернистий шлях своєї найріднішої Батьківщини. Ми знаємо множинність і пекельність літ боротьби, зубожіння, нестатків і страждань...

Але ж для рідного сина своєї Батьківщини все це — своє, невід'ємно своє, рідне. Він з цим живе і з цим помирає, він і єсть це саме і це саме, рідне і є він сам. Нехай у тебе, Батьківщино-Мати, багато і слабкого, і недоречного, багато немоцного, розхристаного і безрадісного. Але і похибки твої приймаємо, як рідні нам. І мільйони готові віддати за тебе життя, навіть як би ти була і в розвалинах.

Раніше якось ми приймали до висновку, що не має усвідомлення життя взагалі, якщо немає усвідомлення того загального, чому і слугує життя, звідки воно народжується і того, що помирає, бо ж воно абсолютно бездумно і без змісту вічне повторення локальних життів і пуста, гнітюча і тупа зміна суцільних народжень і смертей. Але тепер ми приходимо до висновку, що нема усвідомлення і для кожного окремого життя, якщо воно не озброєне змістом на лоні загального, якщо воно не дістає корінням у це рідне для нього загальне, якщо не любить цього загального, тобто,

якщо воно не жертвує себе для цього загального, не відрікається від нього заради чийось чужих поглядів щодо твоєї Батьківщини.

Саме звідси, з цього, як би виходу, з принизливого кута, в який загнані ми всі по волі третього президента, і нарощувалась буря другого Майдану.

Воля суспільства є воля кожної людини в цілому суспільстві, це жаждоба до кращого родом слов'ян і це є інтимніше самоствердження самого себе кожним. І хіба це не є перемогою над самим собою, перемогою над суспільством, над своєю долею?

Доля там, де непізнане і сильне, де неусвідомлене і могутнє вривається по невідомим причинам у пізнане, усвідомлено структуроване як загальне, улюблене і взагалі по-людськи асоціальне. Саме така доля і спрацювала на другому Майдані — доля України викинула біопсихологічний аспект, вибравши четвертого президента України. Ним став Віктор Янукович. Одного Віктора замінили іншим Віктором.

Та «Доля України» викинула не кращий аргумент.

Суспільство України вкрай були здивовані. Вони чекали на того, для кого загальні основи життя є свого роду рідними, того, хто знає і любить свою Батьківщину. Для кого б усі її життєві акти є його особисті канони життя. А її неозорі і могутні воля і сила є і його власними інтимними намірами.

Та доля посміялася над народом України — четвертий президент був у свій час завгаром і мав судимість, невідомо за яку діяльність. А те, що він закоренілий корупціонер відомо було всім.

Найголовніше своє кредо він висловив у перший же день: — «Хочеш вперед — крокуй назад! У комфортному тілі — комфортний дух!»

Як може реагувати на це наше суспільство, розділене на два табори? Тяжко. Навіть дуже тяжко. Але ж по-різному: той, хто бачив мало горя, злості і насильства, той ще щось наміряється зробити, ще щось чи чогось чекає, добивається, має якусь мрію. Але ж хто знає, що увесь світ лежить у мороці і злобі, той мужньо чекає на краще, бо саме метушня в Україні — це метушня у всьому світі, який знаходиться постійно у зневазі і злості. А це вже само по собі доказує, що світ на планеті Земля і є зло. Та все ж таки має бути надія, що все це тимчасово, що існує ще істина і правда, що кожний забов'язаний віддати їй свою данину в ім'я добра. Нас не хвилюють сьогодні «римські імператори». Бо ж ми знаємо, що існує Вселенська загальнолюдська Батьківщина, яка є твердиною добра і істини, і яка може повеліти нам підключитися до змагань із римськими і з будь-якими імператорами, кураторами і зі своїми невігласами.

Але ж між тим, доки ці два невігласа (третій і четвертий президенти України) душили один одного на Майданах, у англосаксів з'явилася

можливість провести історичний маневр, вибрати (вирішити) яку ж гадину посадити на престол в Україні. Ось вам і «слаба» демократія на заході, ось вам і недолужні демократії у західних держав... Була дана команда головному ідеологічному куратору ЦРУ — «першому» президенту України Кравчуку Л.М. І в бій, так саме в бій, пішли відбірні «сесесовські сили»: Тягнибоки, Яценюки, Кошулінські, Тимошенки, Порошенки, Турчинови і інші недоумки з нацистськими прапорами Бандери, Шухевича. І пролилася українська кров на третьому Майдані. Вони п'ять років говорили про реформи, але здійснювали їх супроти народу. Вони брешуть, а на обличчях у них жадова правда. Україна загрузла у болоті брехні і зневаги. Здається, що долею для України накреслено пройти, провести нашу родину через велику кров до неймовірної брехні. Ми не можемо відмовитися від думки, що три десятиліття під п'ятою брехні і зради, подібні жуйні корови, у нас при владі. І нікому не потрібні добро і правда. І що наша священна корова на теренах України ніколи не набере сил проковтнути цю жуйку. Але ж сьогодні, мабуть, краще брехня, а ніж кровопролиття.

То ж якими будуть майбутні п'ять років президентства Порошенка ніхто і уявити собі не міг. Всіх правдошукачів не сховаєш у «психушку». Все більше в Україні стає людей тих, що добре вміють відділити частку правди від брехні.. Народ потребує «кайфу» і цим безглуздим словечком уявляє який-то інший, зовсім ще туманний, але вже бажаний світ життя, як власного, так і суспільного. І п'ятий президент України скористався цим. Хвиля «революційного» біопсихологічного сплеску розпочалася.

Ми і уявити собі не могли, що після Майдану, завдяки Порошенку розпочнеться розбудова страшного суспільства тоталітаризму. Божевільні отари, не усвідомлюючи своєї нищості, несучи тисячі загиблих у міжусобній війні, розділених на різні табори ще при третьому президенті, рознесли це зло не тільки по всій Україні, а у всьому світі. Спочатку відпаркувався Крим (автономна республіка України), а потім була розв'язана громадянська війна на Донбасі. Були порушені дружні відносини зі всіма східними державами. Але для Порошенка цього було замало. Було замало і того, що на Донбасі у війні гинули сотні людей, до декілька тисяч громадян України. І Порошенко ще й віру у людей відтяв, розділивши церкву на дві антогонуючі.

Важко уявити собі невизначений і тяжкий період майбутнього життя нашого немислимого суспільства. Діяльність п'ятого президента України носила скоріш двоїстий характер, а не цілеспрямованість в діях. Вирішивши зрадити, він у думках вже володів усіма тими багатствами, які йому давала зрада. Це класичний варіант. Отримавши президентство

України, він рахував, що отримав всю Україну, як об'єкт дії. І все це — ще не створивши зради. В думці він вважав, що вже як би перестрибнув лінію зради. Радість надзвичайна: ще не створив зради, а уже країна, її багатства, в твоїх руках. В думці: як би отримати всі блага нічого за це не заплативши. Це так велично, що воно затьмарює уяву про майбутнє покаяння і перед богом, і перед людьми. І він може насолоджуватися всім тим, що ще тільки повинне відбутися, і ніяких сумнівів душі не викликає. Бач як гарно: вже в думці зробив зраду, не має значення кого, а жити можна, і навіть спокійно. Тобто, у самій зradі нічого особливого немає. Це тільки уявити: яка підступність долі. Все за класикою.

Сатана для того, щоб підштовхнути нас на зло, дозволяє не робити його, дозволяє подумати. «Та я тебе і не змушую робити зраду, чи обумовити зло, я просто думаю, що ти про нього маєш неправильну уяву. Це не зло, це тверезий розрахунок, це можливість відкинути дурні забобони. Взагалі ж, подумайте, поговоріть з ким-небудь, прорахуйте уяву, і якщо тобі все це не подобається, ти можеш потім і не робити це». І ось тут ми і ловимося на гачок. До того, поки ми розуміємо, ми ще не здійснюємо зло, уявляємо ми у свідомості. Але це не так, насправді, ми вже здійснили зло, бо роздумуючи, ми губимо найсвятіше — відчуження до нього, чим нас обдарувала природа. Ось так нас і обдурював п'ятий президент, і ми п'ять років не могли зрозуміти його діяльність. Дозволивши себе посадити на голку зради, заради мрій і рішень третього Майдану, ми тим самим себе самих зрадили.

Ми вважали свої душі білими скатертинами. І думали, що і у п'ятого президента вона є такою. А що зрада? Так, ми бачили зраду п'ятого президента і знали, що він не прикрасить скатертину наших душ. Але ми рахували, що настане час світлий, коли ми відірвемо шматок білої скатертини, споганеної білою зрадою, і будемо насолоджуватися життям... Та бач, що тут відбулося — забруднена кров'ю біла скатертину не відпрасовується. Виявляється, зрада своєю багнюкою забруднила і наші душі, а їх ще ніхто не вмів прасувати. То ж і виходить, що п'ятий президент України зрадив увесь народ України, всіх, хто живе на теренах України, пролив кров народів, викликав зневагу до України у всьому світі; з'явилася в Україні занадто велика кількість людей з анархістськими настроями.

Бюрократія, корупція призвели життя до «зрівнялівки», рівень життя безробітних і без освіти за державними стандартами підтягнули до рівня талановитих і освічених, від чого суспільство несе незліченні збитки.

Розділ 6

ЧИ ДІЙСНО УКРАЇНА В НЕБЕЗПЕЦІ? ТОДІ, ДЕ Ж ВИХІД?

В залежності від того, як початок реформ в Україні все більше відходить у минуле, вони із сфери політичної боротьби і дискусій все більше переходять у сферу наукових досліджень, наукового визначення і обґрунтування.

За останнє десятиріччя політика реформ була об'єктом загального захоплення за незвичність і несподіваність висунутих нею гасел, але й зазнала жорсткої критики (якщо не зневаги) широких громадських кіл за непослідовність і суперечливість.

Сьогодні настав час спокійного і неупередженого аналізу. Аналізу, який ще вчора був майже нереальним, тому що емоційне сприйняття нового курсу значною мірою обмежувало можливості раціонального усвідомлення.

Від самого початку трансформація (реформування) соціально-економічної системи України замислювалась як багатогранне комплексне завдання. і слід віддати належне, відповідно до традицій багаторічної риторики метою реформи проголошувалося «подальше підвищення добробуту населення, покращання умов його матеріального і духовного життя». Вирішення «проблем добробуту» пропонувалося у двох напрямках:

— по-перше, це впровадження цивілізованих ринкових відносин і на їх тлі різке динамічне зростання виробничих сил при значному удосконаленні господарського механізму;

— по-друге, це формування здорового інформаційного і людського середовища, сприятливого для продуктивної взаємодії науки, культури, релігії, влади, армії, підприємців, банкірів, кваліфікованих спеціалістів — середовища доброї волі.

Замість цього принциповою особливістю 90-х років стали технократичні підходи минулого, доповнені соціально-економічними підходами майбутнього.

Сьогоднішня Україна нагадує магматичний стан молекулярно-корпускулярної матерії. У порівнянні з розвиненими націями вона має вигляд жалюгідний і потворний: зруйнована промисловість і сільське господарство, знешкоджена наука і культура, втрачена економіка і соціальна сфера, корумпований і некомпетентний державний апарат, забруднене довкілля, обкрадена і розгублена загальна маса населення.

Намагання посилити релігійний вплив не знаходить розуміння основної маси людей. Багатьом здається, що Україна вмерла або принаймні перебуває у стані клінічної смерті.

У людей доброї волі це викликає розпач, у решти — зловтіху.

На наш погляд, зарано Україну ховати. Природа навіть на згарищах, попелищах проростає новим життям. із гниття та смороду віджилої епохи на теренах України проростає чистий і здоровий паросток нового життя — ембріон цивілізації нової епохи. і не помічати, як він енергійно тягнеться до неба і зовсім не думає вмирати, неможливо.

Українці, які пройшли очищувальний вогонь загальної кризи, не піддалися загальній зневірі та загинанню. Випробування останніх десяти років зробили їх сильнішими, мудрішими і безстрашнішими. Таких людей багато і з кожним днем стає чимраз більше, незважаючи на загальне падіння рівня населення України, завдяки їхній здатності до ефективної праці, патріотичній позиції і доброму особистому ставленню до держави і до ближніх. Вони відрізняються від інших людей особливим внутрішнім світлом і здатністю до узгоджених дій. Вони розпізнаються за добрими плодами своєї діяльності на користь держави і собі особисто. Плодами, які у часи найзапеклішого кризового стану і прискорення подій різного ґатунку визрівають не так швидко, але впевнено і доброякісно. Духовна близькість таких людей дозволяє знайти одне одного і об'єднатися задля ствердження чистого і здорового життя наперекір загальному виродженню і розкладу, задля повноцінного майбутнього наступних поколінь, задля збереження краси і чистоти.

Україна варта таких зусиль. Покращуючи ситуацію навколо себе, ми самі стаємо кращими. Роблячи добро людям, ми робимо його собі. Нічого надприродного у цьому не має. Будьмо реалістами: лише змінюючи себе, ми змінюємо середовище, в якому живемо. Дбаючи про порятунок своєї душі, ми рятуємо суспільство і даємо шанс нашим нащадкам. Відроджуючи Україну, ми творимо новий світ. Ми здатні підвести з руїн те, що визначає якість життя: освіту, науку, культуру, систему охорони здоров'я, підтримку материнства і дитинства, соціальний захист, фізичну культуру, чисте довкілля, матеріальний добробут людей.

Чи ж маємо ми, діти неспокійного і водночас благополучного ХХ століття, полишати віру в Батьківщину, казати безтурботно: «Їхати звідсіля треба — не випростати голови Україні»?

Вже час зрозуміти, що Україна — це не загальне поняття. Україна — це те, що ми з неї робимо. Україна — це всі ми, наші думки, вчинки, надії і сподівання; це наші матері, батьки, брати і сестри, наш колективний інтелект. Наші люди — це один народ, що живе в одному краї.

Ми знесли і дощ, і холод, і спрагу й голод, і «мордувала нас війна, смертельний страх фашистської неволі, руїн післявоєнних цілина, в'язниця за колоски, підняті в полі», та не зламала наш народ, і «яка біда, яка чума нас не косила», а «сила знову розцвіла». Багатьом дала притулок історія нашого народу, незбагненна сила людського духу, непорушна віра, що надихали нас у важкі часи.

То що ж нам робити? Повторювати досвід 1917 року: брати вила до рук та йти на абордаж владних структур? Прислухатись до авангардно-радикальної точки зору та поскидати усіх політиків, сподіваючись, що як тільки змінимо людей за кермом, то одразу матимемо «рай в Україні».

А чи не варто спочатку замислитись, чи це допоможе? Нехай кожний відверто відповість сам собі на запитання: чи був би я відчутно кращим, займаючи керівну посаду, чи вистачило б самоповаги й совісті, щоб бути гідним довіри? Мабуть ніхто з представників сьогоденної влади не засмучував себе ні запитанням, ні відповіддю. Бо те, що діється в Україні, «ні в які ворота не лізе».

То який же висновок?

Може, потрібно молитись, як робив Тарас Шевченко: «А всім нам вкупі на землі єдиномисліє подай і братолюб'є пошли...» Але чому це стосується тільки простого люду?

Певно, треба молитися, але є й інша порада: «Ти не шукай, хто заподіяв шкоду, міняти світ із себе починай».

Історією доведено, що ніхто нам не допоможе, окрім самих себе. На жаль, всі політики без винятку на це закривають очі. і як це не прикро, але є в цьому дуже велика доля істини.

Нас заспокоює те, що багато сьогодні залежить від нас. А щодо політики, то «політика без бруду не буває, а без політики — й держава не держава. А, врешті-решт «чужинці правили — не вмерла Україна, і при своїх пройдисвітах не вмер!» Головне — і працювати ми вміємо, і землю багату ми маємо.

Тож «головне — забувши чвари й розбрат, гуртом на ділі світу доведемо — є Україна, воля є і розум, всі українці — рідні брати». Маючи бажання допомогти собі і своїм нащадкам, матимемо і результати.

Здається, що більш надійний та багатообіцяючий підхід до реформ полягає в переорієнтації ролі ринкових відносин і держави. Рівень розвитку сучасної держави в першу чергу визначається рівнем технологічної бази. Рівень же і темпи розвитку самої технологічної бази — рівнем розвитку наук, які створюють нові високі технології.

Досвід провідних країн показує, що їх благополуччя, стабільність виробництва і соціальної сфери ґрунтуються на державній політиці

підтримки нових високих технологій. Вивчення цього досвіду і аналіз сучасного стану виробничої бази України дозволяють зробити висновки, що подальший розвиток держави неможливий без поновлення її технологічної бази. Зволікання в цій сфері зробить розпад економічних структур держави незворотним, і тоді вже ніякий «ринок» не врятує.

Здається, що це розуміють всі. Але нехтування розвитком технологічного фактора продовжується. Відсутній попит на нові технології; руйнується не тільки науково-технічний, але й науково-технологічний потенціал держави; відтік технологів-професіоналів з усіх галузей, у тому числі високотехнологічних, досягнув 70 відсотків; майже повністю розвалена дослідно-експериментальна база; розвалені науково-технологічні й проектно-технологічні комплекси.

Інколи бюджетна та фінансова нестабільність частково спричиняється зовнішніми обставинами, хоч основна причина — внутрішній розлад. Але в будь-якій ситуації уряд має можливість вибирати поведінку за різних обставин.

Просто кажучи, уряд повинен менше втручатися у ті ситуації, де ефективно працює «механізм ринку». Він мусить заохочувати внутрішню та міжнародну конкуренцію, водночас більш активно діяти в тих галузях, де не можна покладатися тільки на «ринок». Насамперед тут маються на увазі капіталовкладення в освіту (у США нещодавно вийшов закон, який встановлює, що заробітна плата у людини з вищою освітою має бути на 50 відсотків більшою, ніж у людини з середньою. А людина з науковим ступенем має одержувати заробітну плату в декілька разів більшу, ніж людина з вищою освітою), охорону здоров'я, виробництво продовольчих товарів, регулювання народжуваності та зниження рівня бідності; створення більш досконалої соціальної, матеріальної, адміністративної, регулюючої та правової інфраструктури; мобілізація резервів для фінансування державних витрат і створення міцної макроекономічної основи, без якої важко досягти успіху.

і все це має бути зроблено на сучасній основі, завдяки вищим технологіям.

Ми вже говорили, що уряд повинен вживати заходи для охорони навколишнього середовища, яке необхідне не тільки для збереження здоров'я людей, але й для стабільного розвитку економіки. Як індустріальні країни, так і ті, що розвиваються, стикаються з проблемами забруднення довкілля. Крім забруднення повітря й води, тривалому розвитку економіки загрожує виснаження лісів, ґрунту, сільських водоймищ і пасовищ. Тут потрібна політика, яка передбачає правильне утворення цін на ресурси, більш чітке визначення прав власності та

власників ресурсів (здається, що власником природних ресурсів має бути тільки держава), введення податків за забруднення навколишнього середовища та надзвичайний контроль за його станом, а також капітало-вкладення в альтернативне виробництво (що само по собі не може бути без нових вищих технологій).

Найпопулярнішою культурою сьогоднішнього дня у сільському господарстві є соняшник. Усі добре розуміють, що ця рослина дуже виснажлива для землі і потребує спеціальних технологій вирощування, але в цьому напрямку нічого не робиться.

Переробка насіння соняшника в Україні забезпечує виробництво олії на душу населення в 1,3—1,5 разів більше, ніж фактично споживається. Це дозволяє активно експортувати готовий продукт.

Україна завжди була експортером олії. Але раніше, навіть у найтяжчі періоди, після збору соняшника поле надзвичайно скрупульозно піддавалося технологічному поновленню: як правило, поле після соняшника відводилось під чорний пар, і цілий рік земля насичувалась добривами. Сьогодні половина таких полів укрита бур'янами, які ще більше виснажують землю. Ми безмежно багаті і в такій же мірі марнотратні, а землю, своє найбільше багатство, безбожно виснажуємо та ще й збираємося розпродати.

Як показує досвід багатьох країн, ринкові реформи можуть сприяти охороні навколишнього середовища, але головну роль мають відіграти спеціальні заходи держави і тільки на основі збереження, поновлення і розвитку технологічної бази. Альтернативи тут немає!

Що може заважати регулюванню відповідних ролей держави та ринку? Чи дозволять це зробити політичні й громадські структури? Чи будуть реформи більш ефективні при уряді, який несе відповідальність перед своїм народом? Ці та інші запитання з'являються кожного дня. Часто можна чути, що у демократичній державі економічний розвиток іде важче. Чомусь так склалося, що реформи майже завжди відбуваються за рахунок визначених законом майнових прав, а макроекономічна стабілізація означає принаймні тимчасове зростання безробіття. Але ж люди України за своїми природними даними не можуть бути безробітними. Вони при цьому втрачають свою енергетику, здоров'я, інтелектуальний потенціал. Громада деградує без роботи.

До того ж слід пам'ятати, що багато країн постраждало від небезпечного втручання, яке здійснювалося певними колами, що прагнули отримання доходів від нерухомості та «захоплення» держави. Інколи в обстановці політичної нестабільності та інших політичних обмежень уряд втручається в ринковий механізм не на тих ділянках, де це потрібно.

Внаслідок такого втручання дуже часто з'являються деформації, які призводять до краху економіки.

Саме це відбувається в Україні. Рішуча зміна цього процесу у зворотному напрямку уже сьогодні потребує сильної політичної волі. Шляхи здійснення економічних реформ, що розглядаються у цій Концепції, спрямовані на протидію політичним обмеженням розвитку економіки держави.

На жаль, сьогодні Україна повторює хибну тенденцію: економічна політика підпорядковується завданню зберегти підтримку впливових кіл, як внутрішніх, так і зовнішніх. Таке викривлення пріоритетів у поєднанні зі слабкою здатністю правильного адміністрування могло дати лишень один результат — подальше загострення проблеми. Уряди зазнавали невдач в економічній політиці з цілої низки причин. Як уже зазначалося вище, економіка не є пріоритетом політики. Комбінація політичних міркувань та застережень змушує урядові структури до дій, що нерідко є руйнівними для економіки. Крім того, важко передбачити ймовірні наслідки начебто правильних дій. Прикладом можуть слугувати заходи для захисту своєї промисловості з метою зменшення залежності власних виробників від імпорту та невтручання у їх виробничу діяльність. Це призвело не до розвитку економіки, а до втрати технологічної бази держави, на якій мала розвиватися її економіка.

Іншим чинником, про який також не слід забувати, є те, що безпідставне, непрофесійне, невиважене втручання уряду в економіку створює можливість зловживань, звикнувши до яких уже важко змінити політику.

Не просто так сталося, що сьогодні найпопулярнішим методом, який використовують усі державні діячі: від президента України до рядового чиновника, від керівника тої чи іншої партії до рядового члена партії, бо ж у ту чи іншу партію вступають тільки ті, що мають намір «хапнути», або ж «поживитись за чужий рахунок», від керівника вищого рангу до самого нижчого, — є «брехня», дезінформація, блюзнірство.

Прикладом країни, де уряд не втручається в організацію високо-технологічного виробництва, може слугувати Японія. Згідно з даними нещодавніх досліджень, економічне диво Японії не в останню чергу викликане нормами трудової етики, які забезпечують обмін інформацією між робітниками та керівництвом.

Працівники та роботодавці не марнують час на боротьбу між собою, на досягнення порозуміння. Саме через це японські підприємства змогли швидко адаптуватися на ринках, де попитом користується високоякісна продукція з коротким терміном використання. Науково-технічна політика і стан науково-технологічної бази економіки — то вже пріоритет держави.

Результати іншого дослідження підтвердили, що отримання працівниками американських приватних підприємств частки у прибутках позитивно позначилося на продуктивності праці.

Розбудова інституцій управління вимагає від держави наявності розвиненої адміністративної структури та спеціальних установ, які здатні відреагувати на вимоги ринкових сил, що швидко змінюються.

Наявність сильної структури управління дає можливість ефективно керувати країною. Такі структури були головним чинником довготривалого існування стародавніх цивілізацій — єгипетської (понад 3000 років до нашої ери та китайської (з 200 року до нашої ери до кінця минулого сторіччя). Дослідження підтверджують наявність технологічної основи довготривалого функціонування цих структур. Окрім технологічної основи виконання обов'язків, вся система базувалась на двох головних принципах існування бюрократії. Працівників державних установ відбирали за підсумками жорстких іспитів. Існувала чітка система переведення на вищу посаду, продовження кар'єри та недоторканності офіційної особи. Робота у державній структурі була привілеєм, доступним лише тим, хто був дійсно обдарованою людиною.

На сьогоднішній день реформа системи управління стала пріоритетом номер один не тільки для України, якій конче потрібна державна програма на технологічній основі і на трьох головних компонентах:

- по-перше, скорочення кількості працівників державних установ;
- по-друге, реформа системи оплати праці та її градації в державних установах, яка мала б на меті підвищення мотивації працівників та боротьбу з корупцією, створення зацікавленості у просуванні по службі;
- по-третє, перебудова самої системи управління, створення контрольних органів (існуючі скасовуються) та вироблення технологічних процедур, необхідних для швидкого та ефективного керування модернізованим державним сектором.

Реформування завжди залишатиметься складним комплексним завданням, яке вимагає політичної згоди та економічного мислення. Правильна комбінація всіх елементів процесу реформування, описаних вище, — надзвичайно складне завдання. Пропорції відрізняються з кожним днем, залежно від стану і місцевих умов. Навіть у випадку, коли програма реформ досконало розроблена, а уряд переконаний, що йому вдасться уникнути труднощів, реформи усе одно можуть вийти з-під контролю.

Розвиток сам по собі є проблемою, проте, як учить нас історія, її можна розв'язати.

Чимало проблем, що постають сьогодні перед Україною, вже були розв'язані раніше у тій чи іншій країні у той чи інший спосіб. Набутий

досвід може підказати рішення, які могли б спрацювати у майбутньому. Стратегія, рекомендована на цих сторінках, не є допомогою. Але вона практична, однаково надійно базується як на досвіді інших країн, на визначенні стану і умов України, так і на економічних принципах.

Реформи можуть стикатися з труднощами як розробки, так і впровадження. Але вони спрацювали, хоча й по-різному у кожній країні.

Зміни, що проходять в Україні, пов'язані з розвитком ринкових відносин. Їх дія стала позначатися і на стані науки, як фундаментальної, так і прикладної. Скоротилося бюджетне фінансування фундаментальних досліджень в одних галузях, а у деяких галузях і зовсім закрилося. Прикладна наука, яка здебільшого фінансувалася з бюджету держави та інвестицій галузей, а потім пропонувала результати своїх розробок підприємствам як своєї галузі, так і сумісним підприємствам інших галузей виробництва, практично безкоштовно і назавжди втрачала свою інтелектуальну власність, сьогодні опинилась в дуже тяжкому стані, оскільки галузеві підприємства неспроможні впроваджувати нові технології, в повній мірі фінансувати галузеві дослідження для оновлення технологічної бази. Така ситуація не тільки різко скорочує впровадження нових технологій, але й зменшує сферу прикладних наукових досліджень, знищує науково-дослідні організації.

В індустріально розвинених країнах існує точка зору на технології, як на початок сьогочасної науково-технічної революції, а тому переглядається вся стратегія науково-технічного розвитку.

Ця тенденція посилюється в період енергетичної кризи, коли в промислово розвинених країнах дуже гостро постала проблема розробки і впровадження енергозберігаючих технологій. Виснаження природних ресурсів загостило в цілому проблему їх раціонального споживання. На перший план вийшло стратегічне завдання розробки і широкого застосування ресурсозберігаючих технологій.

Перевага технологічного підходу до науково-технологічного розвитку виробництва характеризується комплексністю і орієнтацією на кінцевий результат. Такий підхід суттєво змінює організацію виробництва і сфери послуг.

Як свідчить зарубіжний досвід, впровадження нових технологій завжди потребує внесення змін у процеси організації праці, тому що, з одного боку, деяка частина роботи виконується машинами, а з другого боку, від робітників вимагаються навички і вміння з експлуатації та обслуговування нового технологічного устаткування.

Отже, головними умовами технологічного розвитку України можуть бути:

- необхідність безвідкладної реорганізації технологічної бази та системи виробництва;

- необхідність безвідкладного вирішення багатьох науково-технологічних, технічних, виробничих, економічних, соціальних та екологічних проблем, вирішення яких без розвитку технологічної бази України практично неможливе;

- необхідність безвідкладного технологічного оновлення всіх галузей народногосподарського комплексу України;

- наявність відповідних науково-технологічних, проектних і конструкторських колективів та окремих висококваліфікованих спеціалістів, які володіють професійним досвідом, наробками науково-технічного і технологічного характеру та іншими результатами, такими необхідними для вирішення проблем технологічного розвитку України;

- порівняно невелика капіталоємність робіт з технологічного розвитку окремих видів господарської діяльності в Україні;

- високий науковий, інтелектуальний, технологічний, культурний та виробничий потенціали України.

Для вирішення проблем технологічного оновлення України мають бути використані:

- досвід розробки, впровадження, розповсюдження і розвитку технологій, що використовуються у військовій галузі;

- витрати на ресурси, необхідні для розвитку технологій, які стрімко зростають і в багатьох випадках значно перевищують можливості окремих підприємств чи навіть галузей;

- загострення конкурентної боротьби на світових ринках призводить до скорочення тривалості життєвого циклу продукції, що викликає подальше збільшення потреб в ресурсах. Гарантійний термін роботи багатьох електронних компонентів сьогодні менше одного року, що ставить виробників і розробників у дуже скрутне становище;

- деякі закордонні інвестори (конкуренти) досягають значних успіхів, використовуючи нові інноваційні системи, які тісно пов'язують науково-дослідні і дослідно-конструкторські розробки з потребами ринку. Так, якщо у 1975 році японська автомобільна промисловість володіла тільки 10 відсотками американського автомобільного ринку, то в 1992 році цей показник дорівнював 30 відсоткам. і це було досягнуто не за рахунок нових інвестицій у проведення фундаментальних і прикладних досліджень, а завдяки незначним змінам діючих технологій виробництва, суворому контролю якості і своєчасному збуту продукції машинобудівного комплексу та інших галузей, працюючих на ВПК;

— наукові розробки провідних науково-дослідних організацій різної форми власності в галузі технологічної підготовки виробництва, організації та управління господарською діяльністю в різних галузях народного господарства України;

— досвід розробки та виконання національних, державних і галузевих цільових комплексних програм науково-технічного розвитку та державних цільових рішень в галузі науково-технічного прогресу;

— досвід технологічного розвитку Японії, Росії, Німеччини, США, Швеції, Італії та Швейцарії.

При цьому слід мати на увазі реалії загальносвітового характеру, які полягають у наступному:

— джерелом забезпечення конкурентоспроможності національної економіки будь-якої країни виступають знання і технології, які з'являються в результаті розумової діяльності, а не природні ресурси, які добуваються з надр землі;

— високі технології, як правило, знаходять своє перше втілення в цивільному секторі виробництва продукції, а також у жорсткому управлінні матеріально-виробничими запасами;

— дані про результати науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок розповсюджуються в світі значно швидше, ніж «ноу-хау», внаслідок цього багато закордонних конкурентів дуже швидко використовують результати технологічних досліджень інших країн.

Кожна з цих реалій абсолютна для України, наукова політика якої не в змозі самостійно вирішити всі проблеми. По суті, наукова політика являє собою урядову політику стимулювання підготовки наукових кадрів, проведення фундаментальних прикладних досліджень та деяких науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок, котрі пов'язані зі специфічними національними проблемами. Технічна ж політика має справу з тим, чим не займається наукова політика. Технічна політика не задовольняється питаннями наукових досліджень і розробок. Вона також концентрує свої зусилля на найшвидшому впровадженні нових технологій у практику, провадить відбір новітніх розробок і ідей.

Відсутність логічної послідовності технічної політики — один з головних чинників поступового занепаду наукового потенціалу, що закономерно призводить до відставання в техніці і технологіях, до занепаду економіки держави. Навіть у тих галузях, де ми ще не відстали від світового рівня, ми стоїмо перед необхідністю вирішення проблеми втілення кращих у світі досягнень науки в кращі у світі машини, прилади, обладнання, продукцію, товари першої необхідності, в найкращі у світі робочі місця для українських робітників.

Прикладом ефективного вирішення проблем розвитку технологічної бази України можуть бути:

- розробка і використання високоефективних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій в усіх галузях машинобудування, радіоелектроніки і зв'язку, медицини;

- розробка і використання біотехнологій, нанотехнологій, геотехнологій, технологій біоконтролю, мікро- і нейрохірургії;

- розробка і використання технологій ракетно-космічної техніки, радіозахисту, космічного зв'язку;

- створення і використання деяких прогресивних технологій в сільському господарстві, переробній промисловості, виробництві товарів широкого вжитку;

- розробка і використання прогресивних технологій для забезпечення населення екологічно чистим довкіллям.

Працюючи над розробкою вищих технологій, на наш погляд, слід було б звернути увагу на те, щоб ці технології відповідали таким умовам:

- забезпечували прогресивний розвиток народного господарства, сприяли покращанню соціальних, виробничих, економічних та екологічних показників його функціонування і були конкурентоспроможними;

- були перспективними на 10-15 років наперед, враховували тенденції світового технологічного розвитку, забезпечували можливість реалізації технологічних процесів на діючому і перспективному технологічному оснащенні;

- були гнучкими, сконцентрованими, спроможними до швидкої адаптації і переналагодження на нові зразки вироблюваної продукції та незвичні умови;

- мали можливість розроблятися та впроваджуватися технологічними модулями, дозволяючи комплексне впровадження в технологічні системи чи технічні комплекси різної речової орієнтації і функціонуючих в заданому технологічному середовищі;

- були простими в освоєнні, мали широке організаційно-технологічне забезпечення та механізм користування, відповідали естетичним і ергономічним світовим вимогам.

Що для цього потрібно? Створюючи нову технологічну базу України на основі вищих технологій в першу чергу, на наш погляд, необхідно:

- сформувати відповідно нову соціальну, економічну, промислову і науково-технічну політику, яка була б націлена на дійове використання технологічної бази держави, її розбудову і поновлення та яка була б спрямована на якісні перетворення виробничих сил і виробничих відносин України;

— об'єднати якомога більше зусилля українських вчених, які проживають як в Україні, так і за її межами, висококваліфікованих працівників усіх галузей народного господарства, підприємств різної форми власності, установ законодавчої та виконавчої влади, підприємців і комерційних структур, банківської системи та іноземних інвесторів для створення і поширення в Україні високих наукових технологій;

— створити систему обліку, атестації і сертифікації спеціалістів-технологів у різних галузях і сферах діяльності та ліцензування їх розробок і захисту інтелектуальної власності; створити розподільну базу даних розроблюваних ними технологій і технологічних рішень та технологічного обладнання (оснащення) і галузей їх споживання;

— створити і підпорядкувати Академії технологічних наук України фонд високих технологій, фонд критичних технологій, галузеві інноваційні фонди, фонд закордонних інвестицій; законодавчо організувати їх цілеспрямоване функціонування;

— покласти на Академію технологічних наук України систематичний аналіз і прогнозування розвитку високих наукоємних технологій, їх впровадження і цілеспрямоване розповсюдження, а також запровадити систему вивчення різних видів діяльності спеціалістів-технологів різних галузей і забезпечити сприятливі умови їх співпраці;

— покласти на Академію технологічних наук України інтенсивне використання вітчизняного і зарубіжного науково-технологічного і технічного потенціалу з метою створення, освоєння і використання прогресивних наукових технологій, сумісної розробки і закупівлі вищих зарубіжних технологій;

— покласти на Академію технологічних наук України розширення розробок, освоєння і використання прогресивних технологій за рахунок конверсії захисних технологій (технологій ВПК); використання і розвиток технологічного потенціалу ВПК для створення прогресивних технологій в народногосподарських галузях.

Звичайно, що покласти ті чи інші завдання та вирішення тих чи інших проблем на Академію технологічних наук України можна лише після того, як їй буде делеговано державний статус.

Вирішення вищезазначених проблем можливе лише після того, як буде вирішено проблему створення необхідних урядових структур чи перенацілювання вже діючих, які були б спроможні розробляти і відтворювати технічну політику держави на сучасному етапі. Спочатку необхідна концентрація зусиль на координації діяльності в сфері громадських технологій і створенні постійно діючих органів для надання систематичної допомоги у розв'язанні проблем різних галузей народного господарства України.

Вони (технології) дійсно є. Сьогодні їхньому розвитку заважають чотири різних, але взаємопов'язаних між собою, перешкод.

По-перше, наявність численних урядових структур (інструментів), не об'єднаних єдиною економічною системою і єдиною державною технічною політикою, що породжує безліч різного роду комплексних державних, національних, галузевих та інших науково-технічних програм, які в основі своїй далекі від дійсного стану, не враховують стану ні економічної, ні виробничої системи України. Це призводить не тільки до створення загальновідомих неподобств в їх узгодженні й управлінні ними, але і до повного розпаду системи управління науково-технічним потенціалом України.

По-друге, деякі положення прийнятих законів сприяють не тільки загибелі науково-технічного потенціалу України, відтоку його за кордон, не тільки розкриттю інформації щодо забезпечення обороноздатності і конкурентоспроможності товарів, не тільки доступу до відкритих засідань і доступу зарубіжних фахівців і підприємців до найважливіших матеріалів і вищих технологій, але й деградації інтелектуального потенціалу нації, його зубожінню і знищенню.

По-третє, протиріччя правових документів, які забороняють участь наукових і науково-технологічних структур, а також компетентних вчених у розробці, науковому обґрунтуванні життєво важливих рішень, що приймаються урядом.

По-четверте, недоглянутість вітчизняної науки по всіх її аспектах, приводить до появи в її складі високого наукового і інтелектуального потенціалів фірмової науки, яка спроможна конкурувати як на вітчизняному, так і на зарубіжному рівні і розробляти дійсно високі технології, але на перше місце ставить, на жаль, не пріоритет держави.

Світовий досвід переконує в тому, що держава має всі права і повинна сконцентрувати всю волю нації і мобілізувати її інтелектуальний потенціал та необхідні ресурси, щоб вирішити ці проблеми.

Механізм вирішення, на наш погляд, повинен враховувати і нижче зазначені питання:

— враховуючи світовий досвід, необхідно розробити комплекс нормативних актів і законів, що регламентують наукову, виробничу і комерційну діяльність в сфері технологій, які б створили найсприятливіші умови для розвитку технологічної бази і які б виважили місце і роль Академії технологічних наук України;

— сконцентрувати під керівництвом (координацією) Академії технологічних наук України діяльність усіх галузевих технологічних і інженерних академій, скерувавши її на розробку та освоєння критично

важливих для України технологій та оновлення технологічної бази держави;

- провести реорганізацію (нова структура і цілеспрямованість) діючих академічної та галузевої системи науково-дослідних, науково-проектних, конструкторських і технологічних організацій і установ, науково-дослідних центрів та академій згідно з українським законодавством;

- законодавчо створити однакові (рівні) стартові умови науково-дослідним організаціям Національної академії наук України і галузевим академіям наук у їх діяльності щодо розробки і розвитку критично важливих для України технологій;

- прийняти рішення на президентському рівні чи на рівні Президії Верховної Ради України про створення і організацію Державної ради президентів галузевих технологічних і інженерних академій наук;

- розширити державні і недержавні центральні, регіональні та цільові фонди технологічного розвитку; створити при Академії технологічних наук України Центральну координаційну раду для раціонального розподілу коштів і підтримки найбільш критичних і перспективних технологій, досліджень і розробок;

- розробити механізм пільгового кредитування та оподаткування робіт у сфері національної програми «Критичні технології України», а також стимулювання експортно-імпорتنих операцій, спрямованих на розвиток технологічної бази;

- доручити (ввести в обов'язок) Академії технологічних наук України та Державній службі України з питань спеціальної інформації і критичних технологій здійснювати інтеграцію наук для розробки і розвитку наукоємних високих технологій;

- доручити (ввести в обов'язок) Академії технологічних наук України створити і постійно підтримувати функціонування Державного комп'ютерного банку знань з нових програмних технологій і технологічних процесів;

- запровадити державні премії для розробників проривних технологій за конкурсами Академії технологічних наук України і Державного комітету з питань науки і технологій.

Налагодивши зв'язки щодо виробництва різноманітних товарів як удома, між своїми виробниками, так і в близькому чи далекому зарубіжжі, можна було б перейти до посилення механізмів передачі технологій, розвитку інституцій, які сприяли б упровадженню, адаптації та поширенню нових прогресивних технологій.

Здатність України вбирати і створювати нові технології значно відстає від її конкурентоспроможної торговельної позиції.

Приплив технологій можна було б збільшити за рахунок зменшення (упорядкування) митних тарифів на інвестиційні товари, що імпортуються. Поширення технологій можна було б стимулювати шляхом зміни податкової політики, спрямованої проти виконання робіт субпідрядчиками.

Приклади впровадження та поширення технологій також свідчать на користь державних інвестицій у технологічні потужності України.

Треба стимулювати урядові й неурядові інвестиції для організації та розширення виробництва (через дослідження у сфері технологій, експертні оцінки, проектування, переговори), а тематику досліджень державних організацій слід переорієнтувати на комерційні потреби малого чи великого бізнесу.

Необхідно також впроваджувати чіткі системи стандартизації, технічного контролю та сертифікації.

і нарешті, є слушні підстави для інвестицій у людський капітал, особливо у підготовку наукових кадрів та фахівців у галузі технологій, міжнародний обмін науковими й технічними спеціалістами.

Це, звичайно, один з напрямів виходу України з кризи та становлення її як високоцивілізованої розвиненої держави. Він не може бути реалізованим окремо від інших. Для цього треба розв'язати цілий комплекс загальнодержавних проблем.

Неможливо нагодувати народ, якщо стоять виробничі підприємства, у той же час неможливо задіяти підприємства, не створивши ефективної економічної системи господарювання. А таку систему неможливо створити, не загнуждавши державну корупцію і економічну злочинність.

Але найголовніше те, що неможливо ні нагодувати людей, ні задіяти підприємства, ні розбудувати дієздатну економіку, ні побороти злочинність, ні розв'язати масу інших великих і малих проблем, не відпрацювавши загальнонаціональну ідеологію, яка б усіх об'єднувала і на базі якої можна було б збудувати українську державність, не розгубивши при цьому нашу ментальність.

Якщо виважити пріоритети дій, то важливішої за цю немає. Саме сьогодні, коли держава в глибокій кризі, а суспільство — на переломі. Решта — буксування реформ, зростання бюрократизації суспільства, зростання корумпованості державної і місцевої влади та злочинності, соціальна здичавілість людей — це все похідні саме від цієї проблеми.

І не буде у нас успіху «на всіх фронтах», якщо ми не отримаємо перемогу на головному — духовному, ідеологічному.

Життя давно вже довело, що політико-економічні процеси у суспільстві вимірюються його моральним і духовним станом.

Цілком природно, що у неструктурованому просторі, яким є наша Україна, будь-яке явище має носити системний характер, а тому й криза наша носить комплексний характер, який складається з цілого ланцюга кризових явищ: криза духовна, криза інтелектуальна, криза політична, криза економічна, криза соціальна, криза виробнича, криза технологічна, криза фінансова і так далі.

Страшно? Отож!

Але не треба боятися. Не ми перші і не ми останні. Та й не звикати нам до цього. Саме в цьому наша сила і наш вихід.

Отож вихід — через моральне оновлення, через підкорення політики, економіки, виробничих відносин, правил суспільства, виховання підростаючого покоління вимогам загальнонаціональної, загальносуспільної духовної моралі!

Наше суспільство на початку 90-х років розпочало свою ходу до більш цивілізованої моделі державного устрою. Абсолютно відомі і зрозумілі етапи цієї великої ходи!

Але як фізичний, так і духовний стан суспільства сьогодні нагадує стан наркомана, що перестав приймати наркотик.

Нам досить тяжко призвичаїтись до цієї ходи, а тому кожен крок приносить нестерпний біль. А звідси і наші шарахання, непослідовність, суперечливість усіх наших заходів, неможливість твердо оцінити і усвідомити те, що з нами робиться.

Як би там не було і як не прикро, але слід визнати, що Україна, маючи найвищий у світі інтелектуальний і технологічний потенціали, наукову базу, за короткий термін часу перетворилася у всесвітнє звалище не тільки позавчорашніх технологій, залежалих чи заборонених у цивілізованих країнах до вжитку товарів, виробництв, відходів виробництва, але і втраченої духовності і скомпрометованої ідеології, що значно небезпечніше для здоров'я духовного.

Оточення президента досить часто наполягає на думці, що все це закономірно і немає тут винних, що все це наслідки минулої Системи. Але згадаймо: ще 10—15 років тому людяність і духовність, мораль і ідеологія були на значно вищому рівні. І у в'язницях сиділо значно менше людей, і пограбувань було менше, і злочинність на рівні вбивства людини людиною була рідкістю, як виняток.

А тому слід з'ясувати, чому саме «ми маємо те, що маємо», чому хід наших реформ нагадує «білку в колесі», чому злостивість, зневага і заздрість у свідомості наших людей превалюють над добром, любов'ю і людяністю? Чому ми стали такими, якими ми є, і хто у цьому винен? Чому самий працелюбний і працездатний народ жебракуює?

І ще багато «чому» необхідно з'ясувати, перш ніж визначати шлях до виходу з глухого кута.

Медики добре розуміють, що найскладніше лікувати спадкові хвороби, ті, що передаються генним кодуванням. Нові ринкові відносини на рівні підсвідомості блокуються минулим кодовим менталітетом. Саме цим і можна пояснити ті численні, з точки зору «здорового глузду», логіки, соціальних інтересів, шарахання у суспільному визначенні, оцінці і діях. Саме свідомість — та ланка, вхопившись за яку, ми зможемо витягти весь ланцюг нашої системної кризи.

Завдання зовні надзвичайно просте — треба домогтися того, щоб суспільна свідомість сприйняла майбутнє як повне добробуту і злагоди. Тяжко це уявити? Звичайно, тяжко! Але тільки через алегоричне уявлення можна зрозуміти, наскільки тонкий, тяжкий і тривалий процес — коригування підсвідомості. Ні президентськими указами, ні Законами Верховної Ради цього не отримаєш. Та й владні структури не допоможуть, бо їх дії без усвідомлення будуть мати тільки зворотну дію людей. Треба розуміти, що ні штрафи, ні метал у голосі керівництва на підсвідомість не діють. Але вона досить легко піддається м'якому і послідовному переконанню, розумній і ненастирливій наполегливості, видимим добрим намірам.

Незважаючи на різні підходи до формування конче потрібної нової ідеології для України, пошуку національної ідеї як основи цієї ідеології, на наш погляд, потрібна «сила» (не орган, а скоріше система), яка спроможна була б організувати і сконцентрувати стихійні процеси в єдину основу роботи щодо формування комплексної ідеологічної програми.

Необхідно не державне, а суспільне замовлення, його організаційне, правове та матеріально-фінансове підкріплення. Необхідний персоніфікований двигун і стрижень, біля якого і під керівництвом якого повинна розгорнутися ця безумовно доленосна для України робота.

У сьогоднішній ситуації взяти на себе цю роботу має Президент, як гарант Конституції України.

Хочемо ми того чи ні, але Президент на сьогодні залишається єдиною інституцією, що володіє реальною владою і можливостями реального впливу, управління суспільними процесами, але напрямки цього впливу, методологія управління ще не визначені.

Історична практика засвідчує, що у нас сьогодні обмежений вибір між авторитарним цивілізованим управлінням і тоталітарним свавіллям. А тому досить байдикувати, треба братися за розум, визначати своє місце у земній цивілізації.

Ніякі найпрекрасніші національні ідеї і найсучасніші ідеології не проб'ють собі шляху в суспільстві, якщо в ньому не ствердиться віра, що є в державі сила, яка здатна навести і підтримувати злагоду і порядок.

Так далі жити не можна! Треба діяти. А в цих діях спиратися на регіональне і місцеве самоврядування, визначивши їх статус, правове забезпечення і передавши до їх рук деякі державні функціональні обов'язки і відповідальність.

Виконання місцевим самоврядуванням його призначення, реалізація його функцій і, зрештою, розвиток його самого як серединного опорного пункту державного управління економікою здійснюється за конкретних умов розвиненості ринкових економічних відносин та національного ідентифікованого ставлення населення до цих відносин. Увагу треба зосередити на правовому та макроекономічному напрямках формування зовнішнього середовища, становленні й розвитку ринкових економічних відносин та внутрішніх форм і методів стимулюючого місцевого самоврядування.

Важливим фактором аномального економічного ризику є дефіцит відповідних правових традицій, поваги до законів і самих законів. Сьогодні для становлення цивілізованого ринку необхідні саме ці складові. Але саме цих складових і бракує в механізмі самоврядування.

Органи місцевого самоврядування у формі обласних та районних рад, громадські створення покликані управляти майном, що є в комунальній власності; затверджувати програми соціально-економічного розвитку та контролювати їх виконання; затверджувати бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролювати їх виконання; утворювати, реорганізовувати та ліквідувати комунальні підприємства, організації і установи, а також здійснювати контроль за їх діяльністю; координувати і контролювати об'єкти різних форм власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад. Оптимально визначений механізм місцевого самоврядування, згідно з діючим законодавством, має визначати сучасний і майбутній стан вітчизняного підприємництва, етапи його розвитку, зростання і вплив на життєвий рівень суспільства. Та саме відсутність економіко-правового середовища на місцевому рівні заважає підвищенню рівня ефективності місцевого самоврядування.

Серед вітчизняних економістів побутує хибний погляд, що саме початок так званої перебудови стимулював процеси місцевого самоврядування, поглибив алгоритм національної специфіки ініціативної економічної діяльності. Звичайно, безглуздо заперечувати той потужний імпульс, який надала перебудова альтернативним соціалізму формам економічної активності. Разом з тим, якщо говорити про глибинні корені

сучасного національного самоврядування, то вони лежать в економічних шарах періоду застою. Саме в цей період зароджувався генотип вітчизняного кооперативного господарювання, елементи бізнесу і підприємництва, котрі обумовлюють сучасні вади. У міру деградації режиму стали з'являтися господарські та правові ареали альтернативної економічної діяльності на тережах місцевого самоврядування. У таких нішах стала зароджуватися та набирати обертів напівлегальна та нелегальна підприємницька діяльність. Саме ці організаційні корені визначили вади постсоціалістичного українського господарювання, недоліки котрого в значній мірі пояснюються економічним аналогом такого медичного феномену, як «зламаний ген». Останній є причиною аномалій у формуванні органів у процесі розвитку організму. Подібна причина лежить в основі спадкових деформацій вітчизняного господарювання та місцевого самоврядування. Вона не була усунута в період здобуття Україною незалежності. Певною мірою постсоціалістичні генератори деформації самоврядування в період самостійного економічного розвитку не тільки не були подолані, але навіть дещо посилені і модернізовані. А сучасні фактори зовнішнього економічного середовища каталізують негативну дію ретропричин і суттєво переважають їх за своїм деформуючим впливом.

Серед вказаних факторів найсуттєвішими є:

По-перше, відсутність протягом початкового періоду відродження національної економіки, послідовної проринкової політики держави, реального ринкового курсу, підтриманого силою державної влади. Відсутність суттєвих зрушень у напрямку цивілізованого ринку обумовило відповідну якість та імідж вітчизняного підприємництва, малого і середнього бізнесу, загального господарювання. Ці форми з самого початку почали ідентифікуватися з напівлегальними і кримінальними секторами «тіньової» економіки і так визначили обличчя нашої постсоціалістичної економіки в цілому.

По-друге, особлива атмосфера політико-правової нестабільності, відсутність економіко-правового середовища, яке б відповідало класичним ринковим стандартам (хоч це і не панацея від біди).

Але ж саме нові соціально-економічні засади якраз і передбачали найважливішу умову свого існування — впевненість у довготривалій перспективі ініціативної економічної діяльності, її законодавчі гарантії як на рівні держави, так і на рівні місцевого самоврядування. При цьому мова йде не про законодавчий захист малого й середнього бізнесу, підприємництва та загального господарювання від ризику функціонування в умовах конкурентного середовища. Мова йде про те, що нові форми господарювання можуть нормально розвиватися тільки за

наявності юридичних гарантій від неправових посягань з боку держави, юридичних і фізичних осіб на приватну власність, вільну конкуренцію, право успадкування та інші права, які б забезпечували як економіко-правовий статус підприємця, так і право на володіння, розпорядження, користування — основні складові власності. Такі гарантії створює оптимальне господарське законодавство і сукупність факторів, які забезпечують соціально-економічну стабільність у державі.

По-третє, риси нашого загального господарювання на всіх рівнях державної ієрархії визначаються існуючою в межах національного інвестиційного поля атмосферою надграничного ризику. Це економічний і позаекономічний ризик. Саме це визначення в існуючих умовах найяскравіший показник того, що підприємцями, бізнесменами намагаються стати не стільки люди, схильні до цієї діяльності, скільки їх антиподи, чий полем діяльності є кримінально-економічне середовище.

По-четверте, сьогодні поряд з офіційно проголошеною ми не маємо законодавчо захищеної власності.

Ініціативну економічну діяльність у надзвичайній мірі зупиняє минулий досвід, який несе в собі інформацію про часи, коли можна було водночас позбутися всього. До сьогодні Верховною Радою України законодавчо як не закріплено право володіння, розпорядження і користування майном, так і не виключено можливості його конфіскації. Більшість громадян країни фактично не є суб'єктами відносин приватної власності на засоби виробництва. Внаслідок цього наше суспільство стало практично позбавленим бази збільшення рядів підприємців за рахунок чесних, енергійних ділових людей.

Формування й функціонування місцевого самоврядування, підкоряючись загальним закономірностям — світовим і національним, мають чітко означені регіональні особливості, що пов'язано із структурними особливостями регіональної економіки.

Через формування законодавчої основи місцевого самоврядування визначено основні напрямки і функціональні процеси, а також його організаційно-управлінський блок — функцію створення інфраструктури діяльності.

Разом з правовими умовами найважливішим фактором становлення і розвитку інфраструктури місцевого самоврядування є економічна політика держави, результативно відбита в показниках макроекономічної динаміки.

Порівняльна динаміка галузевих показників місцевого підпорядкування дозволила переконатись, що основними факторами розвитку підприємства, як одного з найбільш показових суб'єктів місцевого

самоврядування, є місткість внутрішніх ринкових відносин, рівень кредитоспроможності фінансових суб'єктів у державі.

Для внутрішньої характеристики малого підприємництва в обіг необхідно ввести поняття економічної якості, в якому відбивається стійкість сектора малого підприємництва, рівень його економіки та динаміка основних показників. З цієї точки зору, як свідчить статистичний аналіз, найвища економічна якість у підприємств колективної форми власності. Систематичне проведення такого роду аналізу пропонується включати до державного, регіонального та місцевого механізму самоврядування та управління економічними процесами.

Завдяки такому підходу є можливість зробити висновок, що галузі з високою швидкістю економічного обігу, такі, як торгівля та підприємства малого бізнесу, можуть за умов ефективного місцевого самоврядування, а також цільової регіональної політики стати внутрішнім джерелом формування фінансових ресурсів розвитку.

Таким чином, аспект економічного аналізу на місцевому і регіональному рівні є найбільш ємним серед чинників місцевого самоврядування, він дає можливість бачити внутрішні особливості, співвідношення із загально-регіональними та загальнонаціональними економічними відносинами. Такий аналіз дає змогу регулювати місцеве підприємництво та управління ним, інтегруючи ці особливості в організаційно-методичному забезпеченні механізму управління сукупністю соціально-економічних систем, розвивати його на принципах стимулювання і довіри, а не обмежень, підозри чи заздросців.

Основні принципи формування організаційно-методичного забезпечення ефективності місцевого самоврядування можна сформулювати так:

- поєднання державного й регіонального регулювання та місцевого самоврядування з підвищенням ролі останнього;

- законодавча, фінансова, матеріально-технічна й консультативно-освітня підтримка малого підприємництва та його взаємозв'язків з галузевим виробництвом різних форм власності;

- стимулювання різних форм підприємництва різної форми власності різноманітними засобами і формами;

- забезпечення й гарантування підприємцям можливості отримання кредитів, інвестицій, інновацій та їх підтримка і захист;

- захист різних форм підприємницької діяльності в усьому, що стосується власності і результатів діяльності при дотриманні і забезпеченні прав володіння, розпорядження і користування.

Стосовно місцевого самоврядування, форм і методів підвищення його ефективності пропонується наступне:

На рівні держави:

— кредитування різних форм підприємницької діяльності за ставками, які відповідають розмірам малих підприємств та їх соціально-економічному значенню, тому що підприємництво бере на себе вирішення соціальних проблем, звільняючи державу від витрат на створення нових робочих місць, самостійно вирішуючи питання самозабезпечення, виключаючи з державних та місцевих видатків витрати на допомогу, різні пільги та компенсаційні виплати для малозабезпечених;

— встановлення єдиного виду податків для всіх організаційно-економічних форм підприємницької діяльності та галузевої належності, надання права на прискорену амортизацію основного капіталу і межі реалізації цього. Ці напрямки мають бути закріплені законом і бути єдиними для всієї держави;

— прийняття закону про венчурний капітал, який бере на себе, окрім усього, ще й функції гаранта малих підприємств перед банківською системою при встановленні кредитних відносин.

На регіональному та місцевому рівнях:

— як стимулюючі фактори відбираються такі, що визначаються специфікою району, міста, області, особливостями потреб, можливостями попиту, фінансовими можливостями кредитування, інвестування суб'єктами відповідної території;

— систематичний моніторинг ефективності використання створюваних можливостей у вигляді відповідного статистичного обміну і порівняльного аналізу приросту прямих та непрямих доходів малого підприємництва з приростом суми недоодержаних бюджетних доходів та спеціальних і можливих напрямків його підтримки на основі результатів, одержаних за даними моніторингу та аналізу;

— загальне постійне вдосконалення організаційно-методичного та методологічного забезпечення механізму місцевого самоврядування.

Суспільство відбирає найбільш доступні за конкретних умов засоби і форми реалізації вказаних принципів. А в умовах трансформаційних криз функції гарантів кредитування підприємницької діяльності приймають на себе й органи місцевого самоврядування. Навіть у країнах з розвинутою стійкою економікою поруч з державними діють і місцеві (регіональні) програми гарантування кредитів невеликим фірмам різних форм власності. Пропонуються такі форми кредитування, як мікрокредит, франчайзинг тощо.

Розділ 7

ДОСИТЬ ЖИТИ НАВМАННЯ

Зміни в економічному житті України, як і майже всіх країн світу, що здійснюються ось уже на протязі 30 років, підводять нас до якісно нових та багато в чому незвичних умов господарювання з принципово новими відносинами економічних зв'язків. До того ж докорінні зміни соціальних засад життя нашого суспільства помітно приносять не лише певні вигоди, а й болючі втрати як матеріального, так і психологічного характеру.

Сьогодні мало хто може сумніватися, що класичний ринок — то не є одна лише анархія, як дехто його розумів; він будується на досить жорстких нормах економічної діяльності та вираженому державному регулюванні господарської діяльності суб'єктів загальнодержавного виробничого комплексу, до яких не встигла або не захотіла пристосуватися більшість наших співвітчизників.

Не треба дивуватися, адже практика розподілу матеріальних благ, яка функціонувала в країнах з централізованою економікою, сформувала певні стереотипи у свідомості та поведінці переважної більшості людей. Це відбулося перш за все тому, що протягом досить тривалого часу держава відбирала у безпосереднього виробника більшу частину його доходів та перерозподіляла їх через жорстко централізовану економічну систему. Такий механізм «рівноеквівалентного» розподілу існував в усіх без винятку сферах економічного і соціального життя нашого суспільства.

Сьогоднішня ж стратегія побудови принципово нової системи господарювання, реалізації нової соціальної політики вимагає радикальних економічних реформ як у системі господарювання, так і в свідомості людей. Вона повинна враховувати як позитивні результати, що з'являються під час вивільнення продуктивних сил нашого суспільства, так і існуючі обмеження, які в першу чергу обумовлені складнощами перехідного періоду від однієї формації суспільства до іншої. Це стосується і приватизаційних процесів з їх наслідками, які неможливо прогнозувати, і кредитно-бюджетної та податкової систем, і соціальної системи в цілому, яка докорінно змінює спосіб життя.

Тож масштаби успіху реформ на основі ринкових відносин значною мірою залежать від ступеня участі в них владних структур і кількості населення того чи іншого регіону. Не треба боятися державного регулювання ринкових відносин, головне, щоб держава не регулювала ринкові

засади, а із збільшенням громадян, що будують свою діяльність на основі ринкових відносин, обсяг сфери державного впливу на економіку в цілому значно понижується, при цьому роль держави в економічному житті суспільства за коефіцієнтами значущості зростає.

Ось чому чи не найголовнішим сьогодні стає питання ефективної взаємокоординованої співпраці в трьох секторах: у владних структурах, у бізнесі та підприємництві та в державних і регіональних інституціях щодо об'єднання зусиль для економічного відродження як окремих регіонів, економічних зон, так і економіки держави в цілому. Звичайно питання щодо вибору форм такої взаємодії має вирішуватися в кожному регіоні, в залежності від історичного минулого, традицій, що розвивалися тільки в цьому регіоні, культури, інтелектуального потенціалу. Треба пам'ятати, що зміна економічних умов, перехід до ринкових відносин потребує радикального переосмислення і змісту, і методів такої взаємодії. Мова повинна йти про концептуально нові підходи, у дії яких відчувалася б відсутність централізованої влади, дотримувались би умови рівноправності, приділялась би увага перш за все тим організаційним і інформаційним технологіям, які швидко розвиваються та набирають силу, створювались би умови для зростання ринкової кон'юнктури, конкуренції серед товаровиробників.

Найважливішим завданням такої взаємодії є забезпечення рівних можливостей для всіх економічних, господарських чи владних суб'єктів. Ринок сам по собі встановлює і регулює ціну грошей (обмінний курс, відсоткові ставки), ціну інтелектуального потенціалу (заробітна плата), ціну землі, води, енергоресурсів, продукції, що виробляється. Держава ж повинна стежити за граничними їх показниками. Вони служать важливими сигналами для економічних суб'єктів. Це могутні носії інформації та мотивації для політиків, інвесторів, виробників та споживачів. З часом такий підхід призводить до зниження цін, підвищення якості продукції та рівня життя населення. Водночас це дозволяє вчасно помітити й високу вартість викривлених цін та практики монополії. Такі викривлення є особливо помітними й болючими тоді, коли вони активно підтримуються некомпетентним або корумпованим урядом. На жаль, недавні події в Україні дають багато прикладів таких витратних викривлень, які, як правило, призводять до результатів, прямо протилежних тим, про які офіційно проголошували їх прибічники.

Завищена оцінка гривні, різке підвищення відсоткових ставок, монополістична практика в автомобільній промисловості, штучно низькі ціни на сільськогосподарську продукцію (підтримані експортними тарифами на насіння соняшнику), волюнтаристський підхід в оцінці

об'єктів, що приватизуються є прикладами болісних викривлень — результатів неефективної економічної політики.

Одним із пріоритетних напрямків розвитку економіки як регіонів, так і України в цілому є реструктуризація промислових підприємств, яка може дати змогу підвищити їх інвестиційну та кредитну привабливість. Приємно відзначити, що світовим банком вибрано три області України, на підприємствах яких будуть впроваджуватися проекти з низькозатратної реструктуризації. Головна їх мета — дати друге економічне дихання підприємствам, які тривалий час не працюють. Але що таке для України три області (їх у нас 26), або що таке якісь 100 підприємств (їх у нас було близько 4000)?

Отож, незважаючи на деякі досягнення, ми маємо ще надто багато заходів, які ведуть економіку країни в напрямку «десь близько від ринку». Ми і сьогодні спостерігаємо політику реформ, в основі якої лежить стратегія всім відомого «крок вперед, два кроки назад». Недавнім кроком вперед до ринкових відносин стала боротьба із взаємозамінами у бюджетній сфері, бартером і заборгованістю. Але зразу ж було зроблено два кроки назад, що визначені в розробці ще одного нереалістичного бюджету, запровадженні чергової хвилі податкових звільнень, списанні боргів, кредитних ліній та цільових банківських кредитів. Влада приймає рішення про плаваючий курс гривні, а за нею слідує адміністративна реформа, напрям якої, мабуть, так ніхто і не усвідомив. Або ситуація з ПДВ — топчемося на одному місці, а до бюджету надходить дедалі менше відрахувань. Це може означати, що кількість звільнених від цього податку кожного року збільшується. Так чому його не скасувати зовсім і створити рівні умови для всіх?

Політика в галузі сільського господарства є яскравим прикладом того, як можна зруйнувати потенційно високоприбутковий сектор. Україна тільки-тільки стала імпортувати зерно, соняшник і цукор, а уряд за допомогою цінової політики позбавляє агропідприємства та фермерів доходів від реалізації своєї продукції, а натомість надає субсидії для допомоги цьому сектору. Внаслідок такої політики фермери навчаються не тому, як перетворити своє господарство на більш продуктивне, а тому, як показати його неприбутковим і неефективним.

Якщо заглиблюватись і далі в подібному аналізі, то прийдемо до одного природного запитання: що призвело до такого стану? Або що стало головною причиною чи причинами такого явища? Відповідь ми отримаємо тільки одну (якщо ми будемо дійсно її бажати, а не шукати факти для свого виправдання) — вона полягає в якості економічної політики!

Той, хто бажає займатися формуванням економічної політики перехідного періоду, має поставити перед собою, на наш погляд, три

запитання і дати на них чітку відповідь. По-перше, якою є цільова модель економічної системи, яку він прагне запровадити шляхом реформ? Нагадаємо, що реформи — це перехід від однієї моделі до іншої, від однієї системи до іншої, від однієї формації суспільства до іншої. Друге запитання: як перейти від однієї моделі, неефективної економічної системи чи складної економічної ситуації до значно кращої цільової моделі економіки? Більшість дискусій довкола перехідного періоду та непорозумінь пов'язані саме з процесами переходу економіки до іншої моделі, а не із самою моделлю. І третє, саме просте запитання: який головний критерій або очікувана ціль функціонування економіки або нової моделі економічної системи?

А тепер візьмемо програми урядів України за 30 років економічних реформ — жодна з них не ставила ці запитання або щось подібне, не говорячи вже про відповідь на них. А відповідь, принаймні теоретично, досить проста: зважаючи на успадковані економічні умови, слід запровадити таку економічну систему, яка з усіх можливих економічних систем може на протязі визначеного періоду розвинути максимальні темпи зростання або економічного розвитку.

Перехід на тривалу перспективу є обов'язковим і єдиним засобом підвищення життєвого рівня. Отже, це і є критерій вибору. І якщо є вибір, то слід використовувати всі доступні і притаманні знання для того, щоб серед можливих систем вибрати таку, яка найбільше відповідає даному критерію. Визначення при цьому основних рис економічної системи, яка забезпечить найвищі темпи економічного розвитку (зростання), не становить значної проблеми. Основні з них — це тривала макроекономічна стабільність, або уникання нестабільності; достатні масштаби економічної свободи в умовах належно врегульованої правової системи, або створення однаково рівнозначних умов свободи господарювання; приватна власність, і не стільки на основні фонди, стільки на право володіння та розпорядження результатами своєї праці; оподаткування на основі податкового потенціалу, у формі як співвідношення оподаткування до ВВП, так і податкової системи, простої і ефективної, яка б стимулювала ефективне господарювання; найефективніші шляхи впровадження та регулювання економічних процесів нової моделі.

Чи достатньо цього? Найвагомішою причиною істотних розбіжностей в економічних показниках упродовж 30 років в Україні була різниця в якості економічної політики. Тож суть проблеми полягає в тому, що ефективна економічна політика потребує надійної політичної ситуації. А надійна політична ситуація потребує залучення кожного, в тому числі найосвіченіших членів суспільства та засобів масової інформації.

Обговорення шляхів переходу до ринкових відносин породило в нашому суспільстві небезпідставні побоювання щодо загострення різних соціальних аспектів: від безробіття до падіння виробництва і, як наслідок, зниження життєвого рівня населення. І все це розглядалося як основні важелі, що блокують процеси трансформації економічних відносин.

Звичайно, як ні в якій іншій галузі, соціально-економічні дослідження поставлених життям проблем являють собою поле боротьби різних суспільних сил і наукових шкіл. Але, на наш погляд, як показують дослідження і практика останніх років, провідними течіями на сьогодні є диригування на основі кейнсіанства і неолібералізм, що включає в себе монетаризм, теорії «економіки пропозиції», школу «нових класиків». Боротьба цих течій визначає напрямки державних програм, програм Кабінетів Міністрів і в цілому економічної політики держави, що в значній мірі впливає на вибір економічної стратегії нових суспільних сил, які знаходяться при владі.

Якими б різними не були ідеї цих течій, загальним для них є визнання того, що трансформацію економіки України до ринкових відносин слід розглядати не як спонтанне явище, а як результат визначених закономірностей щодо досягнення рівноваги економічною системою. Щоправда в нинішніх дискусіях по проблемам української економіки основна увага концентрується на розбалансованості грошового обігу, диспропорціях на ринку товарів і послуг і таке інше. Але у затінку залишаються такі чинники як визначений стан ринку праці, повноцінний внутрішній ринок, стан виробництва, система оподаткування, без яких рівноваги економічна система досягти не в змозі.

Відомо, що в теоретичних підходах останніх десятиліть XX століття домінували погляди, які допускали перехід до нової формації суспільства чисто еволюційним шляхом, через опосередкування накопичень кількісних факторів. Тому не дивно, що і перші десять років незалежності нашої держави характеризуються виключно кількісними оцінками. І так само, як і в попередні роки, аналіз глибинних процесів, які їх визначають, відсовувався на другий план. Але ж і наука, і історична практика постійно доказують, що суспільно-економічна формація не може розглядатися як застигле явище, яке підлягає лише еволюційним кількісним змінам. В її середовищі проходять корінні зрушення, які і визначають перехід до якісно нового ступеню розвитку.

В політико-економічному плані поняття трансформації полягає не в самих темпах процесів як таких, а в досягненні суспільством нового якісного зростання, як єдино можливої на сучасному етапі основи для надання динамічності оновленню і трансформації до якісно нової формації суспільства.

Теорія економічного зростання і трансформації в нові відносини, а також методологія їх аналізу не допускають відриву темпів від їх джерел і якості самих процесів. Ось чому, перш ніж розглядати роль державного управління процесами трансформації до ринкових відносин, слід визначити за рахунок яких факторів можливо досягнення зростання. При цьому слід враховувати, що темпи віддзеркалюють лише відносні показники економічного зростання, тоді як при оцінці якості такого зростання не можна не враховувати процеси нарощування вагомості кожного його відсотка, а також склад і структуру його наповнення, якість продукції, її технічні і споживчі властивості. Разом з тим суттєве значення мають загальнодержавна структура господарського комплексу та склад і співвідношення між кінцевою і проміжною продукцією.

Отож, темпи зростання, процеси їх формування — явище зовсім не визначальне як таке, воно є результатом взаємодії цілого ряду факторів і умов, які зрештою і визначають динаміку економічного зростання.

Слід також відмітити, що і на практиці, і теоретично сповільнення темпів економічного зростання в короткостроковому терміні допустимо, якщо в економічній системі відбувається структурне й інвестиційне перегрупування, або ж відтворюється маневрування з метою майбутнього зростання. На жаль, в нашому випадку ні того, ні іншого не відбулося. До того ж практика показує, що навіть незначні зміни в економічному зростанні у бік падіння в довгостроковому інтервалі не тільки не можна допускати але й треба пам'ятати, що це надзвичайно небезпечно. Бо ж такі дії відображають не що інше, як послаблення економічної основи розширеного відновлення, так як падіння темпів із року в рік не можливо компенсувати за рахунок збільшення вагомості кожного його відсотка, що веде до абсолютного пониження приросту національного доходу.

Не будемо аналізувати всі фактори, які визначають темпи економічного зростання та наповнення національного доходу, тим більше, що за останні десять років база розвитку економіки в Україні не те що зменшувалася, а летіла в прірву мов камінь. Високі темпи зростання, як правило, базуються на збільшенні включення у виробництво усіх видів ресурсів: трудових і матеріальних, нових технологій і енергоресурсів, інвестицій, які наповнюють зростання капіталовкладень. Можливості кількісного нарощування екстенсивних факторів ми розгубили як тільки вийшли на поріг нового життя, у той час як нарощувати інтенсивні фактори ми не навчилися, бо не знали, «що це воно таке». Отож, згуба екстенсивних факторів розвитку ніяк не компенсувалась відповідним нарощуванням інтенсивних (бо їх у нашому арсеналі не було). Все це і зумовило падіння національного доходу.

На всіх етапах розвитку будь-якого суспільства є один, здавалося б більш техніко-економічний фактор, який в самі різні періоди свого розвитку — від Кейнса і Маркса до наших днів — набував надзвичайно важливого ідейно-політичного значення, ставав предметом гострих дискусій і політичної боротьби. Це сутність масштабів раціонального господарювання. Далеко ходити не треба. Давайте згадаємо, що саме вульгарне трактування відомої тези щодо перспектив великих виробництв стало підґрунтям тої аграрної політики Й. Сталіна, яка перетворила кооперування села із природного прогресивного процесу у велику трагедію народу. А сучасні дискусії наших політиків, депутатів Верховної Ради і чиновників Кабінету Міністрів? Хіба ж не ті? Доля міністерств чи кооператорів, перспективи колгоспів чи орендаторів, яких з чиєїсь «легкої руки» називають фермерами, не знаючи змісту цього слова, відношення до приватної власності чи державних концернів, фінансово-промислових груп, тлумачення щодо неперспективних сіл чи галузей народногосподарського комплексу, або ж політика відносно розмірів приватних господарств в містах і райцентрах — все це розглядається через призму уявлень кожного (вірніше зацікавлених) щодо переваг великого чи малого виробництва.

Якщо згадати роздуми Маркса, що за рівних умов більш малі капітали побиваються більш великими, то, певно, можна доказати, що ця оцінка загальної тенденції не застаріла. Більше того, застереження щодо інших умов стало ще більш актуальним: в сучасному ускладненому до обмежень виробництві «інші умови» стають настільки різноплановими, що їх ні з чим порівнювати. В конкретних умовах можуть бути більш ефективними господарства самих непередбачуваних розмірів — від сімейного господарства до транскорпоративних об'єднань. Саме на цій підставі державі слід забезпечити вільну конкуренцію різних видів і форм господарських структур незалежно від форми власності. Саме на цих економічних засадах загальна тенденція проторує собі шлях. Може, саме найбільші державні об'єднання стануть найефективнішими. Нічого в цьому дивного не буде, бо це вже є у найрозвиненіших державах світу.

Але сутність роздумів навіть не в цьому. Може, доцільніше сьогодні відповісти на запитання: а що ж воно таке це «крупне виробництво», велике господарство? В чому його зміст? Як розуміти це поняття?

Звичайно, це питання постало не сьогодні. За часів радянської влади ми не тільки звикли, а навіть і пристрастилися, як до опіуму, до великих цифрових ігор. Ми не мали іншої інформації, окрім середніх даних по одноклассовим або випадковим кількісним даним, які були надзвичайно далекими від сутності соціально-економічних процесів, що відбувалися навколо нас. Тож не дивно, що про розміри підприємства ми мали

уявлення через кількість основних виробничих фондів, або ж за кількістю працюючих на ньому, або ж за кількістю гектарів земель, що більше ускладнювало наше поняття, ніж щось роз'яснювало. А між тим, ще у XIX столітті наші селяни оцінку господарюванню давали не за кількістю гектарів землі, а за кількістю посівів, кількістю тварин, що вирощувалися на цих гектарах.

Історія пам'ятає, що головним показником ступеня розвитку капіталізму вважалися саме масштаби застосування найманої праці, а для оцінки розмірів господарств головною вважалася не займана площа землі чи інші кількісні показники, а обсяг продукції, яка виготовлялася, і розміри використаного капіталу. На меншій площі землі у селян використовувався більш крупний капітал, за рахунок чого отримувався більший обсяг продукції. Тож і сьогодні не існує іншого критерію ступеня інтенсифікації, ніж витрати на інвестування виробництва: державного, регіонального чи корпоративного значення. Використання цього критерію в реальній житті — це і є основний механізм державного регулювання трансформації нашого господарювання до ринкових відносин.

Саме в цьому найважливіша першопричина недостатніх темпів зростання економіки нашої держави. Тим більше, що вона поглиблюється складністю структури суспільного виробництва, що склалася за останнє десятиліття. А також інвестиційною політикою, яка все більше приходила у протиріччя з соціально-економічними цілями розвитку нашого суспільства, що, звичайно, негативно впливало як на розвиток самого виробництва, так і на його ефективність. Саме ці показники заважають трансформації нашої економіки до ринкових відносин.

Мабуть всім відомо, що в умовах, коли можливості економічного зростання на екстенсивній основі вичерпані, прискорення темпів можливе лише на основі всебічної інтенсифікації самого виробництва. Звичайно, в деякій мірі на короткому терміні часу можливе тимчасове прискорення і на старій базі, за рахунок максимальної мобілізації організаційно-господарських чинників, поточних витрат. Але, на жаль, такі підходи сьогодні не в моді. Тим більше, що таке зростання, якщо його не підкріпити нарощуванням інтенсивних факторів, досить короткотермінове.

Тож на яких чинниках трансформації економічної системи до ринкових відносин слід зупинитися? Найважливішими складовими нового зростання можуть бути:

— по-перше, кардинальна переорієнтація в джерелах зростання суспільного виробництва на основі нарощування інвестування, з тим, щоб придати їм визначальну роль в збільшенні стійкості економічної системи. Ми говоримо суспільного виробництва, бо маємо на увазі, що

народногосподарський комплекс держави складається з суб'єктів різної форми власності, але загалом вони несуть в собі (в основі своїй) більш суспільні ознаки, ніж приватні;

— по-друге, максимальну увагу слід приділити науково-технічному прогресу, його невичерпним можливостям перебудови структури виробництва на основі високих енерго-, ресурсозберігаючих технологій;

— по-третє, досягнення радикального перелому в технічній характеристиці, а також споживчих і економічних показниках продукції, що випускається, і які визначають якісно нове наповнення суспільного продукту і національного доходу;

— по-четверте, визначні зміни складу і відношень суспільного продукту і ефективних секторів економіки, за рахунок яких вся система економіки може прийти до зростання;

— по-п'яте, послідовна зростаюча орієнтація суспільного виробництва на реалізацію його найвищої мети шляхом гармонізації галузевої структури економіки;

— по-шосте, активізація людського фактору, його відновлювальної ролі, як найбільшого фактора і джерела економічного зростання;

— по-сьоме, використання загальнодержавного інтелектуального потенціалу і духовності народу.

Звичайно, всі складові зростання (названі і невизначені) взаємопов'язані і взаємообумовлені і найбільшу ефективність принесуть лише при врахуванні цього.

Спадщина, яку отримала наша економіка на початку 90-х років була надмірно індустріалізованою і однобічною, з недостатньо розвинутим фінансовим сектором, банківською системою, системою оподаткування, сектором послуг, комунальним сектором тощо.

Саме через це у перші десять років перехідного періоду потрібно було приділити більше уваги структурній перебудові народногосподарського комплексу в цілому, зменшуючи відносні розміри одних і збільшуючи розміри інших.

Загалом вважається, що реструктуризація у короткостроковому періоді може призвести до істотного підвищення рівня безробіття; однак у середньостроковій перспективі більшість звільнених робітників та службовців знаходять нову роботу, оскільки починає зростати економіка в цілому.

В Україні, на протязі останніх років рівень безробіття майже не зростає, в той же час заробітна плата сплачується не повністю, а виплати з бюджету і пенсійного фонду настільки мізерні, що не піддаються розрахункам. Незважаючи на гіперінфляцію на початку 90-х років, рівень

інфляції упродовж останніх років досить низький, а валютний курс здебільшого стабільний. Ця тенденція свідчить про відсутність саме структурної перебудови в економіці України.

Сьогодні багато спеціалістів з економіки, політиків, державних діячів, урядовців вважають, що Україна більше не має економіки перехідного періоду і вже завершила процес переходу до нового типу економіки. Може, це й так... Але чи може бути побудована нова економіка у суспільстві, яке однією ногою ще міцно стоїть у старій формації, а іншу тільки занесло, щоб зробити перший крок у нову? Хіба так занадто відрізняється економіка централізованого планування, яку ми отримали у спадщину, від економіки, яку ми маємо сьогодні, і яку західні спеціалісти називають «олігархічним соціалізмом»? Олігархічний соціалізм — це не що інше як віртуальна економіка, яка не має нічого спільного зі справжньою ринковою економікою і яка насичена більше елементами традиційного радянського соціалізму, що змішані з елементами ринку, а це все призводить до дисбалансу й відсутності зростання.

Хіба можна нинішні економічні умови, що склалися в Україні, з характерними заборгованостями, бартером та тіньовою економікою, вважати новим типом економіки, не говорячи вже про ринкову економіку?

На жаль, ці сподівання й очікування, без радикальної зміни курсу, структурної перебудови і зміни державної економічної політики, можуть виявитися не те що перехідною фазою в наближенні до справжньої ринкової економіки, а реальним перманентним станом рівноваги низького рівня.

У багатьох країнах, що розвиваються, низький рівень інфляції та стабільний валютний курс є результатом дотримання урядом фінансової дисципліни та низького рівня бюджетного дефіциту. В Україні це зовсім не означає, що фінансова реформа успішно впроваджується. Навпаки, витратні зобов'язання уряду значно перевищували бюджетні надходження. А покриття дефіциту уряд дозволяє здійснювати за рахунок накопичення заборгованості, невиплат заробітної плати працівникам бюджетної сфери або не сплачуючи за комунальні послуги. Отож, нинішня макроекономічна стабільність ілюзорна і лише приховує глибинний фінансовий дисбаланс. Можна зробити висновок, що, незважаючи на вдавано позитивні показники, стабілізаційні процеси в економічній системі держави ще не розпочиналися.

Може здатися, що такий висновок дещо перебільшує дійсний стан. Але скажіть, будь ласка, хіба можна говорити про стабільність і кінець перехідного періоду в ситуації, коли загальна сума заборгованості в економіці значно перевищує обсяги ВВП?

Як підприємства різної форми власності, так і фізичні особи приховують свої доходи в неофіційному секторі, а відтак уникають

дотримання регулятивних норм та податків. Продовжується подальше накопичення заборгованості та сум неспланих боргів за отримані матеріали, сировину та енергоносії. З часів, коли неофіційна економічна діяльність майже не існувала, неофіційний сектор в Україні став зростати і, згідно експертної оцінки, сьогодні він становить більше 50% загального обсягу виробництва держави.

Виконавчий директор Проекту макроекономічної реформи Гарвардського інституту міжнародного розвитку Януш Ширмер на запитання головного редактора журналу «Економіст» — Юрія Коваленка, прямо відповідає: «Загалом, я не бачу жодного сектору, який міг би вивести Україну з кризи».

І все ж.... Упродовж останніх років в економічних показниках спостерігалися значні зміни. Виникає логічне запитання: чому? Які саме прямі та непрямі причини призвели до цих змін? Багато фахівців вважають, що основною причиною змін є різниця у якості економічної політики.

Щоб бути впевненими у своїх висновках, розглянемо деякі характерні риси економічної системи, яка може сприяти максимізації темпів стабільного економічного зростання. Вважають, що однією із характерних рис є тривала макроекономічна стабільність або запобігання стійкій нестабільності. Бо загалом відомо, що навіть систематична, а не стійка нестабільність, є достатньою умовою аби вважати, що певна країна має низькі темпи економічного зростання.

Другою характерною рисою стабільного економічного зростання є достатні масштаби економічної свободи в умовах належно урегульованої правової системи. Слід зазначити, що економічна свобода — це не тільки засіб запобігання появи тіньової економіки, це обов'язкова умова швидких темпів економічного зростання.

Третьою характерною рисою стабільного економічного зростання, яка теж тісно пов'язана з економічною свободою, є приватна власність. Сьогодні існує кілька концептуальних проблем і безліч особистих поглядів щодо даного поняття. Більшість із них визначає приватну власність як таку, що не передбачає достатніх масштабів економічної свободи. На наш погляд, слід розглядати два підходи щодо змісту приватної власності: на засоби виробництва і основні промислові фонди (один підхід) та на результати тої чи іншої діяльності (інший підхід). Загалом же, без приватної власності (скільки б ми не стимулювали свідомість людей) економіка не може бути стабільно конкурентоспроможною, ефективною і соціально спрямованою. Отже, приватна власність з достатнім рівнем економічної свободи є не найнеобхіднішою передумовою швидкого й стабільного економічного зростання.

Четвертою характерною рисою стабільного економічного зростання має бути високоєфективна податкова система на основі прогнозування оподаткування у формі співвідношення оподаткування до ВВП. Відомо, що низький рівень співвідношення «податки : ВВП» і проста система оподаткування сприяють економічному зростанню, а високий рівень співвідношення «податки : ВВП» та складна система оподаткування не сприяють економічному зростанню.

П'ятою характерною рисою стабільного економічного зростання є правове середовище, оскільки в нечіткому правовому середовищі поширюється корупція та рекет на державному рівні, які можна охарактеризувати як згубний податок, оброк та нецільова рента.

Звичайно, цих п'яти умов для стабільного економічного зростання, а кожна з них — це самостійна теоретична проблема, не достатньо для комплексного прориву. Дуже важливе значення має перший етап після політичного прориву. Сьогодні ви вже не знайдете достатніх політичних сил, які б не погодилися з тим, що політичний прорив відбувся, адже в державі створено особливу атмосферу народної покори. Населення України більш відкрите для нововведень і тому легше сприйматиме структурні зміни. Створилася унікальна нагода для запровадження якомога більшої кількості структурних зрушень. І завдання полягає в тому, щоб якомога глибше провести структурні зрушення в економічній системі, бо пізніше скористатися цим буде набагато важче, а то й просто неможливо.

Якщо хтось вважає, що структурних зрушень в економіці країни вдасться обійти, то це ейфорія, яка зрештою приводить до серйозних розчарувань. Радикальних структурних зрушень в економіці країни з метою економічного зростання не можна уникнути. На це є і теоретичні, і практичні докази: по-справжньому проблему економічного зростання в Україні можна вирішити лише за допомогою радикальних структурних зрушень в економіці країни.

Наукові спостереження дають змогу зробити деякі висновки щодо визначеної вище проблеми:

По-перше, найвагомішою причиною істотних розбіжностей в економічних показниках України упродовж останніх десяти років була і є різниця в якості економічної політики, бо історією доведено, що якість економічної системи держави знаходиться в прямій залежності від якості економічної політики або в цілому від політичної системи.

По-друге, одним із головних напрямів щодо структурних змін в економічній системі в цілому є спонтанний розвиток малого і середнього бізнесу та приватного сектору в цілому. Для цього слід сміливіше запроваджувати радикальну лібералізацію, скасувати різноманітні

бюрократичні обмеження на шляху створення та розвитку приватних фірм.

Не менше значення має впровадження жорстких бюджетних обмежень або жорсткої дисципліни на державних та акціонерних підприємствах, щоб стимулювати або змусити їх продавати чи здавати в оренду свої активи (повністю або частково) тим, хто може організувати нове ефективне виробництво.

В той же час розвиток ринкових відносин, реструктуризація в економіці вимагають безвідкладного розв'язання кардинальних проблем у сфері управління господарською діяльністю промислових підприємств, які обумовлюються також і швидкою зміною кон'юнктури, постійно зростаючим попитом на нові види промислової продукції та сфери послуг. Все це потребує мобільності організаційних структур виробництва і гнучкості систем оперативного управління.

По-третє, сьогодні вже не можна не рахуватися з виробничо-господарською діяльністю потужного сектору різного роду акціонерних товариств, промислово-фінансових суб'єктів і широкої гами організацій інших форм власності, який створився за останні 5—7 років.

Проблема є настільки ємною, широкоплановою, а нові підходи і технології на основі використання економіко-математичних моделей і комп'ютерної техніки дають нові можливості як в удосконаленні та розробці найбільш ефективних організаційних структур, так і в проектуванні систем оперативного управління на основі прийняття оптимальних управлінських рішень, удосконалення операційного менеджменту на основі широкої гами маркетингових досліджень.

По-четверте, у зв'язку з трансформаційними процесами в економіці держави, методи теорії ризиків в управлінні діяльністю підприємств виходять на перший план, бо у зв'язку з розвитком підприємництва проблема забезпечення економічної безпеки, що постає перед керівництвом від пригоди до пригоди, перестала бути приватною, вона набуває загальнодержавного значення.

До того ж, результати діяльності будь-якого виробничого суб'єкта змістовно залежать від стану зовнішнього середовища, яке умовно можна розділити на дві частини: сферу підприємництва, що майже повністю залежить від оперативності й оптимальності дій керівництва — менеджменту (споживачі, контрагенти, інвестори, конкуренти, посередники тощо) і сферу, що складають суб'єкти, які безпосередньо виконують функцію регулювання економічною діяльністю підприємств (міністерства, об'єднання, холдінги, концерни, податкова інспекція, регіональні суб'єкти управління);

По-п'яте, незважаючи на те, що відносини підприємств з суб'єктами регулювання в деякій мірі носять постійний характер, який дає можливість регламентувати їх нормативними документами, але, враховуючи опосередкований вплив на них загального стану економіки, яка в основі своїй носить хвилеподібний характер, а також науково-технічного прогресу, соціально-культурних чинників і політичних змін, подій міжнародного характеру, не можна з повною впевненістю констатувати цю сталість.

У зв'язку з тим, що обсяги підприємницької діяльності у державі із року в рік зростають, слід було б спроектувати організаційно-методичну систему, можливо, на зразок системи аудиту, яка давала б сукупну оцінку окремо взятих управлінських рішень в єдину систему комплексного управління підприємницьким сектором загалом і кожного підприємства окремо, незалежно від форми власності.

Комплексна оцінка підприємницьких ризиків і розробка конкретних дій щодо їх запобігання чи пониження є одним із підходів реструктуризації економіки на всіх рівнях.

Важливе значення для ефективного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності в умовах ринкових відносин має також вибір оптимальних рішень щодо формування і реалізації інвестиційних проектів господарювання. Саме ці рішення складають найвідчутнішу частину загальної системи внутріфірмового оперативного управління. Очевидним фактором ефективної підприємницької діяльності підприємства є його інвестиційна активність, що залежить: по-перше, від інвестиційного потенціалу, який визначає можливості самофінансування розвитку підприємств; по-друге, від зацікавленості підприємств в інвестуванні розвитку власних основних фондів, яка в свою чергу залежить від можливостей і зацікавленості підприємств у використанні позичкових і залучених коштів; по-третє, від інвестиційної привабливості підприємств.

Що ж являє собою інвестиційний потенціал підприємства? Він складається із амортизаційних відрахувань, прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства після сплати податків та інших першочергових платежів, виручки від реалізації майна, що вибуло, а також інших складових. Таким чином, інвестиційний потенціал підприємства залежить як від результатів ефективної його діяльності, так і від технологічної бази господарського механізму і системи поточного управління, яка визначає зацікавленість підприємства в інвестуванні власних заходів. Але на теренах сьогодення найсуттєвіша залежність інвестиційного потенціалу підприємства є від існуючої податкової системи та системи державного регулювання економікою.

Звичайно, на інвестиційну діяльність підприємства суттєво впливають зовнішні фактори, що виникають від економічних реформ в цілому

в країні, від впровадження заходів державного регулювання, таких як: акціонування підприємств і приватизація їх майна, цінова, амортизаційна і податкова політика тощо. Але статистичне вивчення дії цих факторів в перехідний період практично неможливе, по-перше, тому, що вони до сих пір ще не стабільні, а, по-друге, в силу складності урахування їх дії саме на інвестиційну діяльність підприємств.

У промисловому секторі динаміка капітальних вкладень в значній мірі залежить від бюджетного фінансування держави, але держава ось уже понад 10 років відмовляється від ролі серйозного інвестора. Частка бюджетних коштів в загальних напрямках фінансування із року в рік зменшується.

В цілому ж тенденція швидкого згасання інвестиційної активності, особливо промислових підприємств, в галузях матеріального виробництва, що взяла свій темп на початку 90-х років, не зазнала яких-небудь суттєвих змін. І в цьому не допомагає ні фінансова підтримка держави (надзвичайно слабка), ні звільнення від оподаткування прибутку, що направляється на інвестиції, ні приватизація державного майна, ні регулярна переоцінка основних фондів та індексація амортизації.

Сумніву щодо того, чи потребує Україна загалом виробничих інвестицій у великих обсягах, не повинно бути, якщо враховувати необхідність підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів і потенціалу вітчизняних товаровиробників в умовах підвищеної зовнішньої конкуренції, невідкладність освоєння високоякісної продукції, перепрофілювання більшості громадських і особливо оборонних потужностей.

Не слід нехтувати і тим фактом, що надзвичайно велику потребу в оновленні капітальних вкладень створює відтік робочої сили із матеріального виробництва, який можна компенсувати лише за допомогою впровадження високопродуктивних технічних засобів механізації, автоматизації та роботизації глибоко комп'ютеризованих виробничих систем. Не менш гостро постають проблеми економії палива та енергії, сировини і матеріалів, розв'язання яких без спеціальних капіталовкладень і спеціальних витрат практично неможливе.

І хіба кому не зрозуміло, що сьогодні без інвестицій у високі технології, в нові потужності у держави немає майбутнього. Без оновлення матеріальної і технологічної бази держави не буде ні повноцінних ринкових відносин, ні тим більше перемог у конкурентній боротьбі з іноземними компаніями.

То де ж вихід? Ситуація, що склалася в Україні, відображає не тільки об'єктивне зниження сукупного інвестиційного потенціалу всіх інвесторів — приватних, колективних і державних. За згортанням капітального

будівництва, наприклад, ховається збільшений останнім часом перебіг капіталу із матеріального виробництва в нематеріальне, де період окупності значно менший, а в самому нематеріальному виробництві — в сферу ще більш ефективних торговельних і фінансових послуг, що, в свою чергу, сприяє подальшому масовому відтоку капіталу за кордон.

Відтік капіталу із галузей промисловості, проходить в значній мірі внаслідок перекачки його в приватну і колективну власність, авансування держави в створення нових і удосконалення діючих основних виробничих фондів, що дає можливість беззвітної перекачки капіталу без цільового призначення.

Відхід держави від інвестиційної діяльності керівники державних інститутів управління пояснюють тим, що прибутки держави в умовах економічного падіння постійно скорочуються. Але ж відтік капіталу із матеріального виробництва відбувається саме із-за неправильних дій центральної адміністрації, нерозуміння його керівниками природи цих процесів.

Слід також враховувати, що держава, вкладаючи свої кошти в розвиток виробництва чи нове будівництво, не отримує при цьому безумовного права на розпорядження доходами від своїх інвестицій і, звичайно, не гарантує їх наступне використання в якості капітальних вкладень. І як наслідок, із-за переінвестування доходів державні інвестиції потребують додаткової емісії, що насправді залишає їх потужним інфляційним фактором. Тільки в промисловості відтік капіталу внаслідок безконтрольного розпорядження валовими доходами і кредитними ресурсами, а також посилення ролі фінансово-посередницьких структур, чия частка в ціні промислової продукції виросла в десятки разів, складає сотні мільйонів гривень.

Перенесення центра ваги в державних інвестиціях з безповоротного бюджетного фінансування на кредитування на конкурентній, поворотній і платній основах тільки в деякій мірі може збільшити доходи держави, але при цьому не зобов'язує інвесторів нарощувати капітал в конкретній сфері діяльності, не зупинить процес деіндустріалізації держави. Ось чому керівники підприємств усіх форм власності зацікавлені в отриманні прямих і кредитних інвестиційних коштів від держави, щоб потім на свій розсуд розпоряджатися ними, у тому числі і на підтримку виробництва, але в якості джерела особистого збагачення. Вони готові «виколочувати» такі кошти будь-якими шляхами, «за будь-яку ціну», але при цьому не мають бажання інвестувати власний капітал, особливо кошти, які осіли в закордонних банках, віддаючи перевагу таким діям за рахунок державного бюджету.

Звичайно, і сама держава, завдяки високим податкам, а також високим відсоткам за кредити, вилучає капітал із виробництва. Але навіть і без

цього промисловість губить частину коштів завдяки існуючій системі розпорядження доходами і існуючими можливостями їх приховування. Звідси, навіть пониження податкового тиску не зможе привести до розширення самофінансування виробництва, звичайно, як і інші державні заходи щодо збільшення доходів підприємств, у тому числі і за рахунок прискореної амортизації, її індексації, пільгових кредитів тощо.

Якщо це так, то можливо вийти з тупого кута допоможуть нам іноземні інвестори? На жаль, до визначених процесів зарубіжні інвестори залишаються байдужими, що, звичайно, не стимулює широкого припливу в нашу економіку іноземного капіталу, який не бажає підпадати ризику розграбування, як це має місце з українським державним капіталом. Тай хто буде здійснювати серйозні інвестиції в економіку, яка явно приходить до занепаду, а все, що отримується у вигляді доходів в значній мірі інвестується за кордон через вітчизняні закордонні банки та через здійснення зовнішньоторговельних операцій. Отож, в цій ситуації всі наміри за допомогою правового забезпечення чи системи всіляких податкових та інших пільг стимулювати іноземні інвестиції приречені на невдачу. Це по-перше. А по-друге, держава має наміри забезпечити повернення і високу рентабельність іноземного капіталу, але інвестори із-за кордону, особливо великі корпорації, фірми, банки поки-що не мають наміру нарощувати імпорт капіталу в Україну та створювати у нас нові виробничі потужності. За таких обставин наша промисловість не має змоги отримувати конкурентоспроможні технології, наявність яких дала б змогу і вітчизняним власникам капіталу інвестувати його у власне виробництво. Звичайно, що не слід даватись відчаю, прийде час, коли, закамуфльовані під іноземні, в державу повернуться кошти «наших» громадян хоч би для підключення їх до процесів приватизації дешевої державної власності.

Третьою складовою інвестиційного потенціалу мають бути кошти на відтворення основного капіталу. Треба відмітити, що вони розтаскуються таким же чином, як і призначені на накопичення основного капіталу. Підприємства України майже зовсім не використовують на капітальне будівництво нараховану амортизацію, навіть не звертаючи уваги на те, що розмір її порівняно збільшився у зв'язку з переоцінкою основних фондів та їх індексацією при списанні. Вже сьогодні таке неінфляційне джерело може покрити значну частину витрат на технічне переозброєння і реконструкцію. Але ж цього не відбувається. Підприємства знову і знову, за старими звичаями намагаються залучити державні ресурси і не тільки до розширеного, але і до простого відтворення основного капіталу, вилучаючи при цьому амортизаційні відрахування із даного процесу. То що ж, напрошується один вихід — введення механізму фіскального

відстеження використання реноваційних коштів? Може, це й так. Можливо у випадках, коли амортизаційні фонди витрачаються не за призначенням, то з цих підприємств необхідно збирати податки як з прибутку, а можливо ще більші. Але чи допоможе це в нашому суспільстві, де на ментальному рівні закладено звичку: чим більше нас пригнічують, тим більше ми знаходимо обхідних варіантів.

Отож, чи можна тільки нагайкою коней підганяти? Мабуть, ні. Потрібно їх ще й вівсом годувати. Отак і з промисловістю. Особливо з машинобудуванням, де спостерігається різке погіршення структури основних виробничих фондів за віком, як пасивних так і активних. В умовах, коли незадовільно забезпечується навіть просте відтворення основного капіталу, сприятливі зміни в сфері інвестицій в машинобудуванні, які можливо зафіксує статистика, не повинні приводити до помилкових поглядів і вселяти нездійснені надії, тому що для розширеного відтворення основних фондів необхідне негайне різке збільшення витрат. Крім того, в найближчий час природно можливе значне скорочення вводу нових основних фондів, що ще більше прискорить старіння виробничого апарату, адже добре відомо, що вивільнення старої техніки (особливо такої кількості, як на вітчизняних підприємствах) являє собою ще одну особливу проблему. Тим більше, що держава, на жаль, питання ліквідації зношеного обладнання і залишкових виробничих потужностей, залишає без уваги.

Саме комплекс піднятих проблем, що являють собою найзначніший тягар малоефективних виробничих засобів праці, негативно позначається ще на одному показнику, що визначає інвестиційний потенціал і суттєво впливає на результати інвестиційної діяльності підприємств, — інвестиційна привабливість підприємства як для зарубіжних, так і для вітчизняних інвесторів. При цьому вкрай необхідним є критерій конкурентної спроможності підприємства в усіх його стратегічних напрямках діяльності, оскільки будь-який напрямок буде успішним у майбутньому за умови, що підприємство займає або займе найкращу позицію в ринковому середовищі та матиме оцінені, підтверджені тим же ринком конкурентні переваги. Мабуть, не буде заперечень, якщо до сукупності критеріїв оцінки конкурентної спроможності ми віднесемо масштаб підприємства та ступінь вертикальної інтеграції, рівень інвестиційної діяльності, накопичений досвід і наявні знання щодо одного із основних напрямків діяльності, зв'язки між усіма напрямками діяльності, здатність підприємства використовувати досвід чи знання в інших бізнес-методах, чинники морального зносу основних фондів та його швидкість, географічне розташування структурних підрозділів за напрямками діяльності, інвестиційна діяльність у часовому розрізі та термінах реалізації інвест-проектів, правове забезпечення на рівні держави,

регіону та нормативно-методичне забезпечення системи корпоративного управління. Формування цих визначень здійснюється виходячи з основних аналітичних характеристик конкурентного контексту і зводиться до розміщення ресурсів підприємства в такий спосіб, щоб різні етапи виробничої діяльності, у тому числі і інвестиційної, були збалансовані, ефективно доповнювали один одного та забезпечували загальний синергійний ефект.

Проблемно-концептуальне бачення шляхів створення нового механізму оперативного управління діяльністю промислових підприємств на базі визначення інвестиційного потенціалу суттєво змінює вимоги щодо промислової політики держави в цілому. Взяти хоча б машинобудівний комплекс України. До нього сьогодні ставляться вимоги, які в загальному підході полягають в зміні організаційно-технологічної основи його структури як взагалі, по галузям, так і кожного, окремо взятого підприємства. Сутність цих змін полягає в наступному:

- по-перше, в скороченні терміну перебування на виробництві продукції, що виробляється і технологій цього виробництва;
- по-друге, в збільшенні номенклатури матеріалів, які використовуються та відповідній зміні технологій їх використання;
- по-третє, в збільшенні кількості комплектуючих елементів у продукції, що випускається, а також типів (модифікацій) самої продукції;
- по-четверте, в підвищенні вимог щодо якості, дизайну та надійності в процесі повного життєвого циклу (надійності виробу);
- по-п'яте, в скороченні терміну введення нової продукції у виробництво (зміни на нову модель).

Саме таке виробництво, яке відповідає цим вимогам, має випускати продукцію, яка має зовсім інший статус: менш довговічна, більш складна для виробництва, різноманітна і більш дорога. При цьому слід враховувати, що замовлення споживачів стають все більш дрібними, короткотерміновими і більш специфічними у використанні. Все це потребує принципово нової стратегії виготовлення, яка дозволяла б повністю ліквідувати причини, що з'являються внаслідок негативних явищ щодо невідповідності виробництва попиту споживачів.

Звідси впливає найважливіша із першочергових проблем машинобудівного комплексу України — структурна перебудова виробничих процесів за галузями від короткострокового до довгострокового стратегічного бачення. Така, орієнтована на майбутнє, стратегія виробництва зобов'язана забезпечити можливості функціонування матеріальних потоків на основі теорії логістики, урахування характеру продукції, що випускається, та змісту замовлень споживачів, мати безперервний характер і

містити мінімальний розподіл праці, а також мати оптимальну комплектацію продукції, що випускається та можливості миттєвого реагування на зміни в навколишньому середовищі ринкових відносин та попит споживачів.

Природно, що зміни стратегії виробництва безумовно потягнуть за собою і зміни в структурі виробництва як в цілому суспільного, так і виробничих процесів за галузями, основними чинниками яких повинні стати новітні технології: базові, інформаційні й організаційні в управлінні. Такий підхід дозволить створити машинобудівний комплекс держави з новими якісними характеристиками, який буде спроможним оперативно реагувати на зміни ринкових стратегій, попит споживачів і державні замовлення.

Адекватний стан і в інших галузях матеріального виробництва. У зв'язку з цим бажаною є розробка державної реноваційної програми, яка передбачала б ліквідацію застарілих і зайвих засобів праці. А зупинити відмічені процеси або відтворити ті, що пропонуються, можливо лише за наявності стану, коли на зміну державі як анонімному інвестору (а іноді і як донору приватного капіталу) прийде і пустить коріння новий агент ринкових відносин — державний капітал, який буде діяти за законами підприємництва, керуючись як критерієм максимального прибутку, критерієм максимальної вигідності й надійності, так і інтересами перспективних галузей матеріального виробництва і структурної перебудови економіки в цілому. Можливо, що саме такий підхід дасть можливість покінчити з безутішним станом щодо державної власності, яка стала джерелом збагачення кого завгодно але тільки не самої держави як інвестора.

Звичайно, для того, щоб зберегти матеріальне виробництво, витримати іноземну конкуренцію, збільшити кількість робочих місць і в цілому зберегти потенціал України як великої індустріальної держави, необхідно в найближчі роки здійснити витрати на технічне переозброєння, реконструкцію, відновлення основного капіталу і розвиток діючих підприємств не те що великі, а навіть неймовірні для України — 115 трлн. грн. у цінах сьогодення. Це буде означати, що черговий етап якісного оновлення основного і змінного капіталу закінчився.

Але, якщо держава буде продовжувати ту ж саму політику сьогодення, при існуючій структурі виробництва і системі виробничих і майнових відносин, великій зовнішній заборгованості, розв'язати цю проблему практично неможливо.

В широких колах підприємців давно визріло розуміння, що однобокими монетаристськими підходами неможливо керувати багатогалузевою і великомасштабною економікою України. Необхідно скоригувати орієнтири економічної політики, знайти оптимальне для України співвідношення

державного управління економікою з ринковим саморегулюванням. Може, свідомо податися від повзучої до відкритої інфляції, короткостроковий «спалах» якої можливий внаслідок першочергових високих витрат на інвестиційні цілі. Але і вони дадуть доволі високий економічний ефект, якщо доходи від інвестицій будуть використовуватися на розвиток виробництва. При цьому, звичайно, можливі гарантії і від фондів, що ще збереглися — велика кількість виробничих потужностей, що потребують модернізації, конверсія оборонних підприємств, висока ступінь готовності незавершеного будівництва та інше. Але не слід забувати, що запобігти вилученню капіталу і доходів під час масових державних витрат сьогодні можуть лише державні підприємці і промисловики. І не треба цього боятися: за ефективним державним капіталом потягнеться і приватний, який уже теж має інвестиційний капітал. А потім, державний капітал не може бути довічно. Прискоривши виробництво, він може частково або повністю вийти з матеріальної сфери, продаючи свою долю власності приватним підприємцям. І саме цим держава поверне і навіть збільшить свої фінансові ресурси, що виправдає тимчасовий інфляційний стрибок.

Державна інвестиційна політика, як показують дослідження, у своєму становленні і розвитку не повинна орієнтуватись тільки на підтримку ефективних виробництв і підприємств, ліквідацію відсталих підгалузей. У неї інші загальнодержавні проблеми, розв'язання яких не завжди пов'язане з отриманням прибутку. І якщо це не так, а в нашій країні дійсно це не так, то, звичайно, нашому промисловогому комплексу і довелося зіткнутися з фактом виникнення проблем, з якими не стикалася жодна країна: галузевих і територіальних диспропорцій в економіці загалом держави, зникнення цілих галузей, промисловим занепадом цілих територій, порушенням цілісності народногосподарського комплексу. Сьогодні навіть академічна наука не знає як же нам потрібно посилатись у своїх працях: народногосподарський комплекс, державна економічна система, чи ще якимось. При цьому кожен розуміє, що без народногосподарського державного комплексу не може бути і економічної системи держави.

При цьому вчені розуміють, що державна інвестиційна політика повинна орієнтуватись на випуск конкурентоспроможної продукції і, звичайно, високі новітні технології у всіх галузях і виробництвах, створення, придбання і освоєння яких можливі лише за відповідного фінансового і науково-технічного забезпечення з боку держави на основі виробничих активів, що є в її розпорядженні. І, звичайно ж, що більшість конкретних технологічних напрямків інвестування всім добре відома і всім відомо, який вони дадуть прибуток: вони чітко визначені у всіх державних програмах структурної перебудови. Але, на жаль, владні

державні інститути напрямок тримають на селективну інвестиційну політику, яка сьогодні визначається тільки прагненням скоротити державні інвестиції, особливо в промисловому комплексі. Економічна політика держави в цілому стимулює процес деіндустріалізації країни, погіршення галузевої структури.

Вихід один: в підвищенні ролі держави як в господарстві країни в цілому, що є основою державної політики високорозвинених країн, так і на тих підприємствах, де держава є повним або частковим власником, у формі значного збільшення державних капіталовкладень. Дивуватись нічому — це важіль прямої дії на виробництво, яке усі вже визнали основою економічного благополуччя народу. Решта важелів побічні, в тому числі податки і ціни, соціальна сфера і пенсійні проблеми. Забезпечуючи чи звужуючи суб'єктів ринку необхідними засобами, держава може перетворити свої інвестиції у самозростаючий капітал, що закріплюється за конкретними підприємствами, які повинні знаходити шляхи свого розвитку і приймати рішення адекватні поки що безладним ринковим відносинам.

Звичайно, для посилення ролі держави в стабілізації ресурсного забезпечення економічного зростання, необхідно також скоригувати правову базу узгоджувального, а в деяких випадках і примусового включення в процес виробничого накопичення власних коштів підприємств усіх форм власності, особливо амортизації і прибутку.

Мова не йде про нове одержавлення економіки через коригування на рівні держави виробничо-господарського комплексу і не про припинення процесів роздержавлення і приватизації. Ми виходимо з того, що держава як господарюючий суб'єкт, повинна ним бути супроти бачення її як коригуючого органу. Вона, як правило, поступається приватному підприємцю і через це повинна бути присутньою в економіці в обмежених масштабах і саме там, де вважається доцільним, виходячи з конкретних економічних чи інших розрахунків. Ми ж бачимо інше, а саме: в повній мірі цілеспрямовано сьогодні використати неіснуючий потенціал держави як власника підприємств промислового комплексу (часткового чи повного), а також можливості держави при проведенні економічної політики. Розрахунки на приватний капітал і допомогу МВФ та ринкові відносини без активної участі держави не спроможні подолати наявні труднощі і вийти з глибокої економічної, політичної і соціальної кризи, в якій Україна борсається понад десять років. У той же час, коли намітяться реальне економічне зростання на базі здійснення позитивних перетворень в народногосподарському комплексі, тоді й настане час згортання деяких напрямків державного регулювання економіки. Але ні в якій мірі не раніше.

Сьогодні все більше й більше усвідомлюється безперспективність безоглядної ставки на вирослений державою і тепер зникаючий із виробництва приватний капітал. Але ніхто цього не хоче визнавати, а держава не наважиться дати «зелений вогник» державному капіталу, зробити його в нових умовах господарювання повноправним ринковим суб'єктом.

Немає заперечень, що сьогодні створено чимало інститутів і підписано багато указів президентом, в яких мова йде, перш за все, щодо нових форм взаємовідносин між державою і керівниками підприємств, про заснування інститутів представництва держави в акціонерних товариствах, де частково зберігаються державні права на майно. Звичайно, вони не переслідують цілі державного управління економікою в цілому, у них не ставиться і більш звужена задача — створити передумови для ефективного контролю за державним капіталом з боку державних інститутів. Але і цільова функція не проглядається, бо відсутня ясно сформульована ціль, на яку повинні орієнтуватися і керівники державних підприємств, і державні представники в акціонерних товариствах. Виходячи з цього, виникають питання: як же тоді повинна формуватися інвестиційна політика і державних підприємств, і акціонерних товариств, визначатися рентабельність витрат, основного і оборотного капіталу, розроблятися стратегія оновлення продукції і технологій, виконуватися науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи, вирішуватися питання ціни, оплати праці і багатьох інших? Це не пусті питання — вони завжди в повсякденній роботі на озброєнні у адміністраторів, менеджерів і власників фірм в інших країнах.

На жаль, в згаданих документах нічого не говориться про розвиток ринкових відносин за участю державного капіталу, а керівники державних підприємств і представники держави в акціонерних товариствах розглядаються не як державні підприємці, а як державні службовці або наймані працівники у держави. По суті своїй вони повинні і можуть бути дійсними підприємцями, яких держава забезпечує капіталом, залишаючи за ними право розробки конкретних напрямків науково-технічної та інвестиційної політики з урахуванням прибутковості того чи іншого виду діяльності, визначати структуру, асортимент і ціну продукції, виходячи з приватних і державних інтересів.

Інституалізація державного капіталу як потужної підприємницької сили суттєво збільшить ймовірність прийняття ефективних господарських рішень без стихійного роздержавлення і розбазарювання національного надбання.

Крім того, сьогодні будь-яке підприємство неминуче стикається з неординарними ситуаціями, незапланованими чи непередбачуваними подіями, на які необхідно адекватно реагувати, щоб не понести відчутні

збитки. Тож, приймаючи будь-яке рішення, підприємець кожен раз усвідомлює і намагається прорахувати ту ступінь ризику, що може впливати на кінцевий результат його діяльності. Вміння своєчасно розрахувати цю найоптимальнішу ступінь ризику, а потім мінімізувати її — може, найважливіше із завдань успішного розвитку будь-якого підприємства, фірми чи окремого підприємця.

Скорочення обсягів виробництва вітчизняної продукції, що виробляється на застарілих виробничих потужностях, низька споживча якість цієї продукції разом зі значним зростанням її собівартості призводить до того, що велика кількість підприємств та організацій працює не тільки в середовищі підвищеного ризику, але й збитково. При такій ситуації фінансові накопичення підприємств у багатьох випадках відбуваються формально і відображають зростання запасів у вигляді нереалізованої продукції та застарілих виробничих фондів. Сьогодні це стосується більш ніж 80% вітчизняних підприємств різної форми власності. Але слід відзначити, що загальноекономічний спад — явище історично природне і навіть необхідне для переходу до нових якісних показників виробничої системи.

Саме в умовах загальної кризи соціально-економічної системи структурні зрушення у підсистемі виробничо-господарської діяльності народногосподарського комплексу України відбувалися всупереч класичній моделі структурної перебудови, що й обумовило загалом отримані результати: замість пріоритетного розвитку (в класичному розумінні) легкої та харчової промисловості, нарощування виробництва нової техніки кінцевого призначення машинобудівним комплексом на порядок денний вийшла продукція галузей більш-менш конкурентоспроможних на світових ринках збуту — це продукція металургії, хімії, важкого машинобудування. Більшість товарів легкої, харчової, електротехнічної, електронної промисловості та побутової техніки, не дивлячись на високий науковий і технологічний потенціали вітчизняних галузей, ввозиться з-за кордону.

Як бачимо, саме це протиріччя підказує, куди необхідно направляти капітальні вкладення: на фінансування нових технологій та обладнання з негайним введенням їх в експлуатацію. Звичайно, це потребує значної реструктуризації виробничого комплексу держави на основі звільнення виробничих площ від застарілих технологій та створення на їх місці новітніх виробничих потужностей. Само по собі це не створюється — потрібно в цьому напрямку спрямувати як внутрішні, так і зовнішні інвестиційні потоки, або ж кошти, що є в наявності.

Практика підприємств, які вже пройшли цей етап, показує, що перебудова виробництва на випуск нової продукції у багатьох випадках не потребує повної зміни виробничого апарату підприємства. Достатньо

створити спеціальну групу технологічного обладнання та на визначений час пристосувати чи переобладнати для виконання нової виробничої програми. Такий підхід потребує не більше 20-25% капітальних вкладень першочергово від загального обсягу інвестування. Це набагато скорочує потреби загалом. Причому, у розрахунку на 3—4 роки експлуатації оновленого обладнання необхідні накопичення для майбутніх капіталовкладень будуть складати понад 6-8% на рік від вартості обладнання. Такий обсяг накопичень у достатній мірі може бути забезпечений за рахунок амортизаційних відрахувань та відрахувань від прибутку підприємства, що спрямовуються на виробничий розвиток.

Якщо проблему реструктуризації промислового комплексу України розглядати загалом, то для структурних перетворень необхідні значні капіталовкладення. Але дійсність показує, що на сьогодні вони, на жаль, постійно зменшуються. Так, якщо в 1990 році вони складали понад 22,7 умовних одиниць на душу населення, в 2004 році — 18,9, а в 2018 році — 13,0. Для порівняння наведемо, що розмір інвестицій на душу населення в умовних одиницях в Угорщині складає понад 1000, в Естонії — 320, в Польщі — 120, в Росії — 27, в Україні в 2019 році — 15. Ситуація ускладнюється ще й тим, що проблеми інвестування доводиться вирішувати в умовах економічної кризи, інфляції і правової нестабільності, коли «заморожування» коштів під час реалізації конкретних проектів дуже негативно впливає на ефективність функціонування всієї економічної системи. Затяжні або ж довгострокові процеси реалізації конкретних проектів призводять до їх морального старіння ще до початку експлуатації. Із застарілих виробничих потужностей буде зніматися продукція, яка на час її випуску не буде знаходити свого споживача.

Для розв'язання цієї проблеми іншого підходу, як концентрація ресурсів щодо прискорення реалізації інвестиційних проектів, немає. Але слід мати на увазі, що самі інвестиції не вирішують проблеми структурної перебудови. Вона може бути розв'язана тільки на основі нової технологічної бази, тобто на нових виробничих потужностях. Отже, усвідомлення необхідності їх створення обумовить подальшу інтенсифікацію інвестиційної діяльності як на окремих підприємствах, так і в державі в цілому. Але все ж таки вимушене прискорення інвестиційного процесу без достатнього обґрунтування його конкретного змісту не буде сприяти розвитку економічної системи, так як кошти можуть вкладатися в потенційно уже застарілу техніку і технологію.

Негативним явищем в нашій економіці є і те, що незалежно від нас відбуваються небажані зміни як у структурі, так і в обсягах іноземних інвестицій у виробничо-господарський комплекс. Це призводить до

зниження інвестування, перш за все, виробничих суб'єктів, що в результаті призводить до падіння виробничого потенціалу в цілому. Основною причиною цього є низький рівень правового захисту, а також техніко-економічного обґрунтування інвестиційних проектів.

Ми ніяк не можемо звикнути до того, що в перехідний період слід застосовувати зовсім інші методи оцінювання як суб'єктів інвестування, так і самих інвестиційних проектів.

Звичайно, так як і раніше, об'єктом оцінювання залишається суб'єкт господарювання і необхідні заходи його реструктуризації. Але, якщо раніше об'єкт оцінювання був пов'язаний з одним суб'єктом-власником — державою, то сьогодні ситуація принципово інша. Замість одного зразу виступає декілька суб'єктів-власників, у кожного з яких зовсім не рівнозначні права на власність, але від кожного з них необхідна адекватна віддача при розв'язанні тих чи інших завдань для досягнення загальної мети. Звідси і різне відношення, з позиції якого буде оцінюватися ефективність кінцевого результату.

Звичайно, коли існувала єдина державна форма власності і правила оцінки ефективності інвестиційних проектів були єдині. При великій кількості власників кожен із них буде визначати ефективність кожного елементу інвестиційного проекту у відповідності зі своїми інтересами. Отже, при цьому не можуть не модифікуватися і критерії оцінки ефективності кожного заходу. З цього, все ж таки, не треба робити висновок, що слід відмовитися від методів, пов'язаних з використанням показників виробничо-господарської ефективності того чи іншого заходу. Підхід може бути суттєво інший, але і в нових умовах зберігається порівняно широка сфера, що потребує забезпечення, насамперед, народногосподарських (державних чи регіональних) інтересів.

Це визначається тим, що сьогодні і в реалізації інвестиційних проектів, ініціатором яких виступає держава, приймають участь багато суб'єктів недержавної форми власності, кількість яких постійно зростає, а сфера, де вже превалюють недержавні форми власності, стає все більш широкою і значною по глибині проблем державного значення, які вирішуються. І, незважаючи на те, що єдині принципи оцінки ефективності господарських заходів за багатьма показниками зберігаються і в перехідному періоді, а модифікуються лише критерії оцінки, це не значить, що кожен самостійний суб'єкт у всіх випадках буде відпрацьовувати свою стратегію поведінки відповідно тільки зі своїми внутрішніми критеріями. Діючи подібним чином, він обов'язково і навіть дуже швидко збанкрутує, так як в процесі взаємодії із зовнішнім середовищем повинен враховувати інтереси і пов'язаних з ним інших суб'єктів. Ось чому фірма, яка зацікавлена в

отриманні державних контрактів, намагається брати участь і в реалізації його програми, від цього залежить її престиж. У зв'язку з цим, підприємства різних форм власності змушені рахуватися і з загальноекономічними рекомендаціями по оцінюванню ефективності господарських рішень, які виходять від державних структур і відомств. Це створює можливість використовувати в розрахунках ефективності господарських заходів так званий соціальний норматив дисконтування витрат і результатів в близькій відповідності з методами розрахунків інтегрального економічного ефекту.

Саме на таких засадах запропоновано концептуальну схему організаційно-економічного механізму формування конкурентної стратегії структурних перетворень промислового комплексу України.

Найважливіше значення для ефективного функціонування підприємств в умовах ринкових відносин має процедура вибору оптимальних рішень, які складають значну частину в технології поточного внутрішньофірмового управління. На відміну від традиційних понять, під поточним періодом ми будемо розуміти термін, на протязі якого відбувається адаптація виробничої структури і програми підприємства до таких характерних рис ринкових відносин, як попит, пропозиції, ціни на товарні вироби, матеріали і комплектуючі, фінансові витрати, прибуток. Поточний період для більшості підприємств дорівнює одному року, а тому у подальшому слід розглядати тільки такі інвестиційні проекти, результати виконання яких проявляються у поточному році.

Поточний інвестиційний проект — це сукупність організаційно-фінансових процесів щодо досягнення кінцевого результату діяльності конкретного підприємства, які виконуються у термін до одного року. Ці процеси, як правило, залежать від заздалегідь визначеної стратегії підприємства, яка на середньому і довгостроковому рівні управління визначає комплекс рішень щодо визначення тенденції розвитку, що на початок поточного періоду проявилася у конкретній виробничій структурі підприємства і на його технологічній базі. Окрім цього, слід враховувати, що частина довгострокових заходів стратегії виробництва може закінчуватися у поточному періоді і вони обов'язково повинні враховуватися при формуванні й реалізації конкретного поточного інвестиційного проекту. Стратегічні рішення приймаються в умовах невизначеності і це обумовлює значення поточного інвестиційного проекту щодо адаптації виробничих структур і діючих технологій до мінливого ринкового середовища. Саме на етапі формування поточного інвестиційного проекту є можливість варіювати у деяких граничних межах показниками виробничої системи і технологіями, як-то: склад обладнання, трудових, матеріальних, фінансових і енергоресурсів, технологічного оснащення і таке інше.

Звичайно, не тільки ці обставини слід враховувати при розробці інвестиційного проекту. Суттєвою, як було вже зазначено, є залежність поточного інвестиційного проекту від вибраної стратегії розвитку підприємства. А виробнича структура на рівні поточного процесу виробництва достатньо інерційна, якщо використовувати тільки короткострокові організаційно-технічні заходи. У зв'язку з цим, більш ефективними є довгострокові заходи, які приводять до більш цілеспрямованих змін і більш повної адаптації виробництва до нестаціонарних умов ринкових відносин. Звичайно, такі заходи доповнюються цілою низкою поточних заходів. Вибір цих заходів відноситься до процесів стратегічного управління, а тому ступінь адаптації виробничої структури до ринкових відносин здебільшого визначається стратегією підприємства, а поточний інвестиційний процес забезпечує більш ємне налагодження виробничої структури, ніж це було обумовлене поточним інвестиційним проектом в умовах невизначеності.

В процесі формування поточного інвестиційного проекту необхідно також враховувати взаємозалежність виробничої структури підприємства і програми його виробничо-господарської діяльності. Програма діяльності підприємства залежить від виробничої структури у тому розумінні, що ємність програми по обладнанню кожного технологічного переходу обмежена його кількістю, через яку виробнича структура впливає на програму поточного періоду як у просторі, так і в часі. З іншого боку, саме через поточний інвестиційний процес здійснюється адаптація виробничої структури підприємства до умов ринкових відносин, причому з метою підбору оптимально ефективної для підприємства виробничої програми випуску кінцевого продукту. Очевидно, що модель поточного інвестиційного проекту повинна явно чи опосередковано враховувати такий взаємозв'язок.

Зрозуміло, що поточний інвестиційний проект у сукупності його процесів має бути оптимальним. Таким чином, оптимізація поточного інвестиційного проекту повинна відображати і взаємозв'язок нової і старої виробничої структури, якщо інвестиційний проект передбачає розвиток діючого підприємства.

Як відомо, поточний інвестиційний проект не забезпечує створення великомасштабного виробництва, технологічно незалежного від діючої виробничої структури, тільки за рахунок короткострокових заходів. Але модифікація структури засобів виробництва і технологічних процесів, що реалізуються у поточному інвестиційному проекті, може вимагати змін складу старого обладнання. Саме такі зміни засобів виробництва, які реалізуються у поточному інвестиційному проекті, повинні враховувати стратегію розвитку підприємства. Можлива і така ситуація, коли під час функціонування процесів поточного інвестиційного проекту під дією

зовнішнього впливу середовища створюється ситуація, при якій деяка частина обладнання, технологічних засобів виробництва у новій виробничій структурі стає неефективною. В такому випадку, якщо керуватися тільки логікою поточного періоду, то від них краще відмовитися, позбавитися. Але зміни у зовнішньому середовищі в умовах ринкових відносин у майбутньому можуть вплинути на оцінку ефективності саме цієї частини обладнання чи технологічного оснащення, тоді його вибуття у поточному періоді недоцільно. Це говорить про те, що на данім відрізку часу можливо доцільніше зберегти надмір виробничих потужностей, щоб використати їх ефективно у подальшому.

Наступною умовою, яку слід враховувати при формуванні інвестиційного проекту, є обмеження (граничні умови) на масштаб розширення виробництва, тобто допустимого збільшення кількості одиниць обладнання різних видів і, відповідно, фондів часу його функціонування у поточному періоді. При цьому довгострокові заходи забезпечують деяке збільшення ресурсів обладнання, а короткострокові — впровадження деякої кількості обладнання різних видів і відповідного технологічного оснащення. У зв'язку з цим, навіть незалежно від розміру власних, запозичених чи залучених коштів (засобів) підприємства і пропозицій ринку максимальна кількість додаткового обладнання різних видів і технологій має обмеження зверху і ця верхня межа, як правило, повинна бути відома до початку формування поточного інвестиційного проекту.

В процесі оптимізації інвестиційних процесів при формуванні поточного проекту доцільно враховувати наявність альтернативних технологій виробництва. В загальному випадку вироби одного і того ж виду можливо виробляти на підставі різних альтернативних технологічних процесів. А оскільки нова виробнича структура формується на основі усталеності старої, а інерційність поточного інвестиційного процесу у загальному випадку не дозволяє радикально змінювати структуру обладнання і оснащення технології, то повністю замінити всі малоефективні елементи на ефективні і, таким чином, створити достатньо оптимальну виробничу структуру може лише структура, яка комбінує (об'єднує) альтернативні технології. Включення останніх до моделі оптимізації інвестиційного проекту дає можливість врахувати і таку ситуацію, за якої доцільніше до виробничої структури включати тільки найбільш ефективні види обладнання і технологічні процеси виробництва всіх видів виробів.

У загальному випадку зміна структури обладнання при реалізації інвестиційного проекту поточного розвитку підприємства тягне за собою і зміну складу трудових ресурсів. Звідси випливає висновок щодо необхідності введення в модель оптимізації поточного інвестиційного проекту умов, які

будуть визначати і вибір структури трудових ресурсів. Їх кількісний склад за спеціальностями визначає фонди часу цих ресурсів у поточному періоді. Пропозиції праці і можливої перекваліфікації працівників задають верхню межу величини трудових ресурсів. Нижня межа обумовлюється доцільністю їх збереження для реалізації стратегії розвитку підприємства. Отже, на рівні поточного управління виробничою структурою, поряд з визначенням інвестицій у основні фонди, необхідно приймати до уваги і кількість працюючих за різними спеціальностями у поточному періоді, і умови зміни їх складу в результаті найму, перекваліфікації чи звільнення.

При формуванні поточного інвестиційного проекту слід також враховувати і умови матеріально-технічного забезпечення, оскільки поточні інвестиції у основні фонди не доцільні, якщо у цей період вони не будуть використовуватися через те, що виробничий процес не забезпечений необхідними матеріалами і комплектуючими. У цей же час слід визначитися і з умовами фінансування поточного розвитку. Можливі різні джерела залучення кредитів, навіть кредитів, які досить явно відрізняються умовами повернення і відсотковими ставками. Емісія акцій також пов'язана із зобов'язаннями підприємства щодо виплати дивідендів. Необхідно визначити джерело і розміри залучених і запозичених коштів, якщо це доцільно в поточному інвестиційному процесі, звичайно, з урахуванням витрат щодо їх використання.

Слід також враховувати, що інвестиційні процеси у поточному періоді відчутно залежать від стану і характеристики господарського механізму, в якому функціонує підприємство. В умовах ринкових відносин критерій оптимальності виробничо-господарської діяльності підприємства у поточному періоді у більшості випадків залежить не тільки від умов ринку в даний момент, але і від стратегічних рішень, які визначають напрямки середньо- і довгострокових капітальних вкладень в розвиток виробничої структури підприємства і технологічних процесів, що застосовуються у даному періоді та які проявляються при формуванні виробничої структури у вигляді обмежень на оптимізаційні розрахунки інвестиційного проекту у поточному періоді.

Становлення ринкових відносин в Україні вимагає і подальшого розвитку теорії оподаткування з метою відповідності її соціально-економічній ситуації, що склалася в нашій державі. Відомо, що податкові відносини відображають специфічну сферу перерозподілу вартості при відчуженні частини доходів власників в загальнодержавне користування. Однак, такого розуміння суті податкових відносин недостатньо для того, щоб на практиці створювати ефективний податковий механізм на основі науково обґрунтованих підходів.

Первинний розподіл вартості породжує такі елементи, як капітал, рента, зарплата. На базі цих елементів формуються перерозподільні відносини, у

тому числі і податкові. Тому сучасні теорії оподаткування базуються на фундаментальних дослідженнях факторів відтворення: капіталу, фондозабезпечення і фондоозброєння, у тому числі праці. І на цій базі створюються методичні положення, що визначають практику використання конкретних податкових форм і податкових методів управління.

Виходячи з цього, необхідно розрізняти джерело оподаткування, податковий потенціал і податкові доходи держави.

Сьогодні навіть найстаранніші спроби не дають нам можливості знайти і дослідити систему, яка б відтворювала цей підхід в Україні. На тім місці, де має бути означена система, ми знаходимо безпорядне нагромадження всіляких поборів, практично ніяк не пов'язаних між собою. Все це базується на в'язкому складі підзаконних актів, насичено множиною пухирів малозрозумілих пільг і звільнень від податків, а натомість приправлено незрозумілими актами стягнень і поборів. Процеси оподаткування стали предметом політичних спекуляцій і особистих інтересів владних структур. Поряд з цим орудує ківш безспірного права списання ваших коштів, який дозволяє всіляким інстанціям (від ДПАУ до «Укравтодора») більш ніж у 40 (сорока) випадках попросту конфісковувати ваші гроші без судових органів і навіть без вашого відома.

Звичайно, за таких умов нічого іншого, окрім обурення вищих державних чиновників щодо стійкого «небажання» суб'єктів підприємницької діяльності сплачувати податки в повному обсязі, не може й бути. Бо це протиприродно. Але ж, разом з тим, це дає можливість тим же «чиновникам» говорити, що саме ця «недисциплінованість» підприємців не дозволяє наповнити державний бюджет, а тому держава не може своєчасно і в повному обсязі сплачувати заробітну плату і пенсії, а загалом і виконувати на необхіднім рівні всі визначені держбюджету функції.

Зрозуміло, що з наукової точки зору, такі твердження не що інше, як підміна визначень. Найпростіше знайомство з усім ланцюгом податків, що діють в Україні, дозволяє зробити висновок, що реальним, хто не сплачує податки і не наповнює державну казну, є не підприємства і не «безсовісні» підприємці, а кінцевий споживач товарів і послуг — тобто той, кому недоплатили заробітну плату, пенсію і т. п. Саме при купівлі товару ми сплачуємо всі без винятку податки, як місцеві, так і державні. Таким чином, чим більший розмір і різновидність податків, тим вище ціна кінцевого продукту і, звичайно, нижче рівень їх споживання, а в цілому і життєвий рівень народу.

Візьмемо тільки нарахування на фонд оплати праці. Саме за рахунок цих нарахувань українська продукція має деформовану і перевантажену структуру собівартості. Але знову парадокс: прямі витрати на заробітну плату, за оцінками наукових співробітників і спеціалістів, складають десь

близько 6–9%, в той час як у розвинених країнах цей показник складає не менше, ніж 20%. Саме цей показник у сукупності з низькою якістю продукції робить її неконкурентоспроможною не тільки на світовому, але й на внутрішньому ринку, що в свою чергу не дозволяє ні підприємству, ні підприємцям виплачувати заробітну плату, так як вони не в змозі водночас сплатити і заробітну плату, і всі необхідні нарахування. Коло замкнулося, породивши два негативні наслідки, що мають природу надзвичайного розвитку і впливу на цілісність економічної системи. По-перше, заробітна плата не виплачується зовсім або ж виплачується в натуральній формі, в результаті чого робітники втрачають навички, кваліфікацію і навіть бажання працювати. При цьому споживчий запит неухильно падає з відомими наслідками і для виробництва, і для бюджету.

По-друге, заробітна плата виплачується «чорною готівкою». Споживчий попит при цьому зберігається, а люди працюють. Але підприємство чи підприємець змушені виводити «у тінь» значну частину свого грошового обороту, причому завжди значно перевищуючи реальний фонд заробітної плати. З цих грошей, звичайно, не сплачуються не тільки нарахування на заробітну плату, але і всі інші податки. Все це знову ж відбивається на бюджеті.

Податок на додану вартість продовжує сіяти розбрат на управлінській землі, не дивлячись на те, що з самого початку його введення науково було доведено, що він не має права на існування в українському середовищі. Всім відомо, що в розвинених країнах податок на додану вартість вводиться з метою обмежень у сфері споживання. Всі розуміють, що Закон України «Про ПДВ» — це не що інше, як податок на наміри підприємця, а не на результат його діяльності. Не дивлячись на те, що з самого початку введення він став «стороннім елементом», посварив між собою державних чиновників і підприємців, він все ще тримається. Або, вірніше, його тримають, незважаючи на те, що він створив надзвичайно вибоїсте правове поле для учасників фінансових правовідносин і не сприяє їх взаєморозумінню.

Тож не дивно, що в Україні до сих пір ПДВ так і не зміг реалізуватися як повноцінний податковий інструмент, оскільки керівництво держави у повній мірі використовує лише його фіскальну функцію, ігноруючи стимулюючу і розподільчу.

Не в кращому стані знаходиться і податок на прибуток, новий варіант якого, без всіляких на те обґрунтувань, приймається щорічно. За ствердженням авторів основної концепції останнього варіанту, загальним його підґрунтям є перехід від обліку собівартості до обліку валових витрат. При цьому останні включають тільки витрати виробничої діяльності, у тому числі і амортизаційні нарахування, так як вони (за думкою авторів) не є джерелом оновлення основних засобів. Окрім того, закон передбачає і зміну

алгоритму амортизації, за яким амортизаційні нарахування на більшу частину основних засобів має здійснюватися методом нормованого зменшення, а на основні засоби третьої групи — за прискореним методом (до 80% їх вартості в період перших чотирьох років використання).

Незважаючи на прогресивність таких підходів, новий Закон «Про податок на прибуток підприємств» має надзвичайні несумісності: по-перше, вся сума коштів, придбаних емітентом облігацій або ж будь-яких інших боргових цінних паперів, підпадають під включення їх до валового доходу і відповідно обкладаються податком за загальною ставкою податку на прибуток в розмірі 30% (фактично майже вся сума запозичення); по-друге, під оподаткування на прибуток підпадають всі кошти інвесторів, які залучаються до інвестиційних фондів і компаній через випуск інвестиційних сертифікатів.

Дуже складна ситуація склалася в Україні з пенсійним забезпеченням. Бюджет Пенсійного фонду формується:

- по-перше, за рахунок відрахувань роботодавців та самих працівників — 90—95%;
- по-друге, з відшкодувань по регресам і за працівників, що пішли на пенсію за пільгами (тобто, за «того парня») — 2—4%;
- по-третє, з надходжень за додатковими ставками (від продажу золота, валюти, автомобілів) — 3—6%;
- по-четверте, з добровільних внесків громадян (яких в природі не існує).

Отож і виходить, що людина пропрацювала 40—50 років, внесла до Пенсійного фонду значні кошти, держава на протязі багатьох років користувалася цими коштами, а людина отримує мізерну пенсію.

Парадокс з двох сторін:

- по-перше, зароблені кошти людиною хтось використав, а для того, щоб сплачувати мізерну пенсію їй (людині) повинен хтось другий працювати;
- по-друге, недостатність надходжень до Пенсійного фонду через великий розмір тіньового сектору економіки, фінансові труднощі багатьох державних підприємств і вбудовані чинним законодавством в нинішню систему стимули ухиляння від сплати податків і обов'язкових платежів до соціальних фондів, з одного боку, та велика чисельність пенсіонерів по відношенню до працюючого населення у сфері виробництва, з другого боку, призводять до невідповідності розмірів пенсій, що, в свою чергу, породжує соціальну напругу і незахищеність населення.

На тлі подібних прикладів, яких немає рахунку, сплачувати податки не те що образливо і огидно, але навіть і аморально. А широкий розмах і щедрість держави в наданні безмежних прав своїм інститутам розпоряд-

жатися бюджетними коштами підтверджують, що нічого й чекати від українського підприємця повної податкової слухняності, тим більше, що Україна сьогодні переживає період первинного накопичення капіталу і у кожного підприємства, у кожного підприємця розвиток справ потребує все нових і нових додаткових коштів.

Таким чином, практично всі суб'єкти підприємницької діяльності опинились тим чи іншим чином пов'язаними безвідповідальною солідарністю перед бюджетом. Дійсно, ні у кого немає сумніву, що наведене вище робилось з однією метою — наповнити ніяк ненаповнений бюджет. Але ж хто і коли зрозуміє істину, що бюджет існує для суспільства, а не суспільство для бюджету. Більше того, суб'єкти суспільства і є тим самим бюджетом, тому що він створюється виключно нашими з вами коштами. І чим сильніші суб'єкти суспільства, тим більший буде бюджет держави.

Тільки, де той президент, де ті «народні» (без лапок) депутати, де та виконавча влада, що зрозуміють це? Бо ж для створення оптимальної системи в державі з координуючими і регулюючими функціями, для створення державного управління не так багато й треба.

Підтримувати підприємців і товаровиробників потрібно не всепрощенням, не взаємозаліком, не списанням боргів чи зменшенням їх відшкодування, а створенням цивілізованих умов для ефективної роботи і тим, хто цього бажає і, насамперед, тим, хто на це здатний. Підхід за методом «навпаки» просто позбавляє вітчизняну економіку перспектив.

Саме таке бачення дозволяє визначити системний підхід до податкової політики, що дасть змогу створити податкову систему, яка була б звільнена від суто фіскальної податкової політики і була б функціонально спроможною коригувати економічну систему і реально стимулювати виробничу діяльність суб'єктів оподаткування.

То що ж має представляти собою податкова система держави? Податкова система держави має бути організаційно-економічним механізмом загальної системи економіки, що коригує, керує і стимулює процеси фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання в суспільстві.

Але, перш ніж розкрити елементи цього механізму, слід дати визначення і економічній системі суспільства. Економічна система — це сукупність взаємообумовлених, взаємовизначених та взаємопов'язаних процесів господарської діяльності юридичних та фізичних суб'єктів суспільства щодо досягнення напередодні визначених результатів життєзабезпечення народу та в цілому держави. А те, що ми називаємо «економікою», то це не що інше як кінцевий результат цієї діяльності. Може, комусь такий підхід і не сподобається, але всі інші уже призвели нас до того, що ми маємо на сьогодні.

Як бачимо, податкова система не може бути осторонь загальної економічної системи держави. Більше того, вона є одним із головних механізмів функціонування цієї системи на рівні з виробничо-господарською чи господарсько-підприємницькою системами.

Виходячи з такого концептуального бачення, податкова система функціонально повинна бути спроможною як до здійснення операцій платників, так і до забезпечення податкових зобов'язань. Для цього вона повинна виконувати наступні функції:

- визначення, розрахунку та узагальнення податкового потенціалу суб'єктів підприємницької діяльності як єдиної юридичної бази оподаткування;

- розробки нормативних актів та правового захисту таких категорій як: право на власність, право на судовий захист, правові умови настання відповідальності, процесуальні права залогодавця при реалізації майна, правове розуміння «реорганізації», правові умови позасудової реалізації майна і таке інше;

- визначення концепції соціально-економічного розвитку держави, юридичних і фізичних суб'єктів суспільства, яка передбачала б нейтралізацію наслідків кризового стану, формування соціально-орієнтованого ринкового середовища відкритого типу, підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних товарів та послуг з метою поступового входження до світової економічної системи як її складової частини;

- правового захисту платника податків як наповнювача бюджету, користувача бюджетом, який при цьому повинен мати право не тільки споживати бюджет, але й вигідно виробляти для себе і для суспільства, та гаранта розвитку бюджету;

- стимулювання інвестиційної діяльності як по пріоритетним напрямкам державних потреб, так і по вигідним напрямкам приватної діяльності юридичних та фізичних суб'єктів суспільства.

Слід також пам'ятати, що орієнтація податкової системи у перехідний період тільки на цілі суто фіскального характеру не дає і не може дати бажаних результатів, так як процеси відтворення виробничого потенціалу зазнають таких деформацій, що не вистачає ні часу, ні грошових витрат на компенсацію негативних наслідків, а сама система економіки подібна до процесів землетрусу, коли і не знаєш «як», і не в змозі запобігти.

Таким чином, податковий потенціал є сукупна величина ідентифікованої вартості укладених в товар інтелектуального потенціалу фізичних сил (праці), матеріальних та енергетичних витрат до вартості основних фондів та засобів виробництва, що може відображати можливість відшкодувань деякої умовної величини надходжень до загальносуспільних витрат життєзабезпечення і розвитку держави.

Якщо ж вважати, що основним джерелом стабілізації економічної системи держави в цивілізованому суспільстві є податки, то слід також визначити звідки і як ці податки надходять, як визначаються, де їх основне підґрунтя. Під базою оподаткування слід розуміти вартісне вираження сукупності втіленої фізичної праці, матеріальних і енергетичних витрат на виробництво товарної продукції чи послуг юридичним або фізичним суб'єктом, який має статус об'єкту оподаткування.

Загалом же, якщо говорити про розбудову державної податкової системи, то вже з перших кроків слід визначити у абсолютних показниках об'єкти оподаткування, податкову базу та податковий потенціал, вивести закономірності їх обумовленості, а потім розрахувати оптимальні нормативи оподаткування.

Навіть, якщо розглянути основні функції фіскальної політики, до яких можна віднести: вплив на стан господарської кон'юнктури, перерозподіл національного доходу та нагромадження необхідних ресурсів для фінансування соціальних програм, то не треба доказів, що оподаткування безпосереднім чином пов'язане з державними витратами. Тому при аналізі податкових відносин необхідно досліджувати склад державних витрат і з'ясовувати їхню відповідність необхідним потребам. Це досить складне завдання, оскільки по-різному трактується саме поняття «суспільно необхідні потреби», по-різному визначається склад цих потреб в різних країнах. Але це не знімає відповідальності як з учених, так і з представників органів влади і управління за розв'язання цього завдання. В зарубіжній практиці оподаткування широко використовуються моделі, шляхом яких математично встановлюються співвідношення державних витрат, на підставі чого оцінюється склад і структура діючої в країні системи оподаткування.

Оптимізація державних витрат створює умови для конструювання раціонального оподаткування, всі елементи якого пов'язані зі знову створеною вартістю і перерозподіляють її з урахуванням збереження паритету між громадськими, корпоративними та особистими економічними інтересами. Отже, при додержанні цих вимог можна говорити про оподаткування як про систему, оскільки її внутрішні складові, а саме податкові форми і способи управління ними, взаємопов'язані і в єдності своїй виступають детермінованим базисом, тобто складають з ним єдину економічну систему.

Ось чому необхідно розробити методологічну та методичну базу визначення податкового потенціалу і на підставі науково обґрунтованого його розміру реформувати систему оподаткування із тим, щоб відновити відтворювальний цикл у народному господарстві.

Розділ 8

ІНТЕГРАЦІЯ В МИНУЛЕ ЧИ КРОК В МАЙБУТНЄ

Вихідним і визначальним підґрунтям і для наукового розуміння і для практичної оцінки змін, що відбуваються сьогодні в нашому суспільстві і, звичайно, в європейському оточенні, могла б стати Концепція соціально-економічного розвитку України, якої на жаль у нас немає, але яка дозволила б визначити чітку програму практичних дій в цілях досягнення українським суспільством якісно нового його стану.

Ми маємо на увазі Концепцію соціально-економічного розвитку, а не Програми Уряду, які у нас розробляються кожен рік і від яких ми «маємо те, що маємо». Так! Маємо те, що маємо. Бо як би там не декларувалося з самих високих трибун про наше зростання — це ще не зростання і навіть не піднесення, так як ми ще не досягли виробничого рівня, з якого ми впали.

Усі Програми Урядів України мають одне і те ж загальне припущення, яке було задеклароване на початку 90-х років XX сторіччя і діє і яке полягає у тому, що проста відмова від системи центрального планування і введення приватної власності на засоби виробництва, приведуть країну до ринкових відносин і це буде достатньою і необхідною умовою для накопичення багатства і інтеграції до європейської спільноти. Але ж історія розвитку людства не знає іншого, ніж те, що тільки 5% населення можуть стати багатими, що в країні і відбулося! А що робити з 95%? Як їх влаштувати? Чи для них необхідні інші умови демократії?

На наш погляд: уявлення щодо створення «ринку» простою неувагою держави до цін на товари і послуги та вивільненням виробництва з-під контролю держави чи введенням приватної власності в сучасному її розумінні має глибоке коріння саме в нерозумінні функціональних особливостей ринкових відносин і закономірностей економічного розвитку.

Історія занотувала той факт, що до тих пір, поки не відбулися визначені (певні) зміни фундаментальних принципів державного управління (які вперше були реалізовані ще у XV столітті) дев'яносто п'ять відсотків (а в деякі періоди і більше) населення, причому, у всіх без винятку країнах, не зважаючи на досягнутий рівень культури, були приречені жити в умовах кріпосництва, рабства, знедолення.

На протязі близько десяти тисячоліть, що передували становленню сучасного суспільства, головною особливістю існування європейських

країн було те, що прошарок людей, життєвий рівень яких був відносно вище традиційного, не перевищував по чисельності п'яти відсотків від чисельності всього населення.

Сучасний етап розвитку економіки України, незважаючи на її ще незадовільний стан, характеризується створенням умов для превалювання ринкових зв'язків, що виражаються як у формуванні приватних форм власності, так і в ідеї скасування багатьох елементів системи державного регулювання економіки.

Риси нашого загального господарювання на всіх рівнях державної ієрархії (особливо в регіонах) визначаються існуючою в межах національного інвестиційного поля атмосферою надгранічного ризику. Це економічний і позаекономічний (скоріш, соціальний) ризик.

Саме це визначення в існуючих умовах являється найяскравішим показником того, що підприємцями, бізнесменами намагаються стати не стільки люди, схильні до цієї діяльності, скільки їх антиподи, чийм полем діяльності є кримінально-економічне середовище, де під словом «кримінал» ми маємо на увазі не зони відчуження чи протиправну діяльність, а діяльність позасуспільну, де превалюють закони «тільки для себе».

Сьогодні поряд з офіційно проголошеною ми не маємо законодавче захищеної як слід приватної власності.

Але сьогодні становлення цивілізованого ринку можливе лише через зняття вказаних негативних факторів. А це можливо лише через створення ефективного механізму як державного так і регіонального і місцевого самоврядування.

Виконані дослідження показали, що умови бізнесу, підприємництва, ринкового господарювання являють собою взаємопов'язані і взаємообумовлені багатогранні, складноструктуровані явища, котрі вимагають комплексного підходу до свого формування. Вибір конкретної моделі ініціативної економічної діяльності обумовлює аналогічний вибір відповідних моделей бізнесу, підприємництва, систем господарювання. Ось чому, вибираючи як орієнтир змішану економіку, соціально-орієнтований ринок, треба добре розуміти, що цей тип економіки детермінує й особливості підходів до бізнесу, підприємництва, систем господарювання.

Звичайно, це зовсім не означає того, що різні системи господарювання в однаковій мірі чи однотипно відрізняються в своєму виді від класичних моделей економічного розвитку, скажімо японська, шведська чи американська — це різновиди економіки одного типу — ринкового. І всі вони в своїх модифікаціях не дозволяють відхилень від основоположних принципів, серед яких і загальнометодологічні начала вільного бізнесу.

То ж, якщо ми опосередковано намагаємося розібратися в тих чи інших підходах, хіба ж можемо пройти осторонь теорії управління в умовах цільової функції, на якій розбудовані вищезазначені моделі і модифікації? А ми сьогодні саме в тому стані, котрий примушує нас чітко визначитися з основними принципами, з одного боку, і з різнобарвними засобами досягнення цільової функції (роботи, політики) — з другого. Причому, найважливішим являється відповідність кожного із виробничих засобів визначеним принципам.

З цього випливає необхідність розуміння різниці між основоположними принципами і виробничими (визначеними) альтернативними засобами проведення правильної економічної політики, в основі якої були б ці принципи.

Як і в природознавстві, так і в економічній науці, практично завжди, коли ми отримали від’ємний результат, слід шукати одну із найголовніших найбільш імовірних причин. Перша, можливо полягає у тому, що при проведенні економічних операцій була неправильно задана цільова функція; друга причина можливо полягає у тому, що було порушено один із визначених принципів чи методів; а третя причина, більш за все, пов’язана з тим рідкісним випадком, коли загально визначені до цих пір наукові принципи і методи, вже більше не спрацьовують.

Виходячи з цього, при любых підходах щодо аналізу стану, в який у свій час попала Україна, нічого іншого не отримаємо, ніж те, що не дивлячись на некоректну постановку цільової функції, на порушення при цьому цілого ряду визначених і функціонуючих принципів і методів, фатальну помилку слід шукати в безумному використанні загально-розповсюджених принципів економіки у тому вигляді, як вони сьогодні тлумачаться в будь-якому із провідних університетів або науково-дослідних економічних інститутів НАН України.

Відомі закордонні вчені з Інституту ім. Шиллера, Австрійської академії наук, Гарвардського університету, Російської академії наук, Інституту міжнародних відносин Польщі, Інституту економічної політики і планування Угорщини, Австрійського інституту економічних досліджень, Болонського університету — факультет економіки, Бременського університету — економічний факультет та інших рахують, що кризові явища сьогодення породжуються саме причинами третього роду — загально розповсюджені принципи у сьогоденні не спрацьовують, суспільство у своєму розвитку переступило цей рубіж.

То ж, чи дотепно Уряду України чи регіональним керівникам звертатися до відомих в минулому професіоналам-економістам із запитанням: «Що треба зробити, щоб виправити чужі помилки і не натворити своїх»?

Яку б відповідь не дали свої чи чужі економісти-доктринери, спеціалісти з «системного аналізу», економісти-управлінці чи банківські спеціалісти — вона приносить і принесе лишень додаткові не труднощі, а біду, як Уряду, що залишився ошуканим в міру сліпої віри в необґрунтовані поради, так і державі, чи регіонам, які вимушені йти далі облудним шляхом, а найстрашніше — це народу, на плечі якого додатково до існуючих лягають ще більші труднощі, біди та знедолення.

Науково обґрунтованим в цих умовах і єдиновірним може бути запитання лишень у вигляді: «У чому причина повної непридатності усіх підручників з економіки у всьому світі»?

Чому? Так тому що, якщо у геометрії основні принципи (аксіоми і постулати) являються вірними, то люба теорема, що не в протиріччі з цими принципами, не потребує доказів, вона й так вірна.

Ось чому замість питання «Чи вірна економічна політика, що проводиться Урядом?», нам потрібно спросити самих себе: «Чи відповідає економічна політика, що проводить Уряд, основополагаючим економічним законам і принципам?». Те ж саме стосується і регіонів, органів місцевого самоврядування.

Причому, не слід під цим розуміти тільки державний бюджет чи інші «економічні плани». Слід намагатися побачити, пізнати, усвідомити і обґрунтувати нові наукові принципи, які, будучи сформульованими і науково обґрунтованими, повинні будуть замінити собою давно застарілі економічні постулати — замизгані в трудах міжнародних монетаристських інститутів і являються облудою для людей.

Чи багато для доказів цього треба? Ні! Україна вже 30 років як самостійна країна. Але майже кожен рік міняється Уряд. Добре це чи ні — не в цьому річ. Річ у тому, що кожен Уряд розпочинає свою діяльність з розробки «Основних напрямків своєї діяльності». Це свого роду «Програма Уряду», яку розробляють одні і ті ж люди, за одною і тією ж структурою, переписуючи цілі розділи з уже не спрацювавших аналогів.

При цьому жодний із Урядів не поставив перед собою питання: «А яка ж система принципів при цьому дозволить визначити, чи являються ці напрямки діяльності всебічно обґрунтованими і реальними? Чи може цей документ зовсім непрацездатний?». Радники з економіки і у Президента і в Уряді не змінювалися всі ці 30 років. Теж саме ми маємо і на регіональному рівні.

Скажіть, будь ласка, чи може відповідати вимогам обласної державної адміністрації керівник управління з економіки обкому КПУ?

Ось чому, перш ніж замовляти «плани», необхідно розв'язати питання щодо принципів. Тобто, поставити науково обґрунтовану цільову функцію.

Просто це зробити? Звичайно: ні! В цьому, як раз, і криються всі наші біди. Але не так вже й складно. Кафедру економіки підприємства закінчили керівники виконкомів деяких районів, закінчили захистом кандидатських дисертацій. Є зміни в роботі цих органів самоврядування? Безумовно. Є і будуть в подальшому. Бо вони пізнали нові підходи в роботі.

Вони вже знають, якщо, або як тільки, правильно будуть визначені і обґрунтовані принципи пізнання, то люба помилка, що буде базуватися на цих принципах, буде обґрунтованою, дієздатною, життєдіяльною. Тоді методи й засоби проведення політики можуть змінюватися по необхідності. Але при тій умові, що вони завжди будуть відповідати цим принципам. Вірно визначені принципи повинні залишатися незмінними до тих пір, доки наука не відкриє кращий їх набір. Що, як правило, відбувається в період переходу суспільства від одної економічної формації до іншої.

Що ж стосується вітчизняної моделі України, то не можна заперечувати, що змішана економіка, соціально-орієнтована система господарювання — це, насамперед, існування у взаємозв'язку приватної індивідуальної, приватної колективної та державної власності, що породжує, в свою чергу, проблему співіснування приватного і державного капіталу. Причому в такому обсязі і в такому вигляді ця проблема не стоїть ні перед одною із будь-яких економічних систем цивілізованих ринкових відносин. Разом з тим, в характеристиках соціально-орієнтованого ринку прочитуються серед інших і добре знайомі з періоду соціалізму. Ось чому, виходячи навіть із суто психологічних причин, стереотип «м'якого» господарювання нашої системи значно ближчий, ніж жорсткі його моделі ринкової економіки.

Слід відзначити, що, незважаючи на тривалий період ринкових реформ, Україна не має загально визнаної моделі нового господарського механізму. Діапазон точок зору на роль держави в економічному житті досить широкий: від повного заперечення державного втручання в економіку до вкрай жорсткої диктатури держави.

Концептуально визначено, що у сучасних умовах створення різноманітних форм власності і роздержавлення економіки найважливішою (як у методологічному аспекті, так і стосовно практичної значимості) є проблема діалектики державних та ринкових важелів регулювання соціально-економічними процесами, в яких роль місцевого самоврядування необхідно не тільки визначити, але й розробити організаційно-економічний механізм його ефективного функціонування. Самі по собі економічні процеси, якими мають керувати органи місцевого самоврядування, відображають, у відомому сенсі, протилежні відносини: приватні і державні. Однак у будь-якому явищі кожна з протилежних сторін не тільки не виключає, а більш передбачає свою протилежність.

Кожна з них покликана до життя відповідним рівнем розвитку продуктивних сил. Наскільки практика підтвердила дієвість вартісних зв'язків та об'єктивну обумовленість державних регулюючих начал, настільки стає зрозумілим, що реалізувати Ідею поступального розвитку суспільства можливо тільки на основі відтворення усіх притаманних суспільству відносин. Складність полягає у пошуку оптимального співвідношення ринкових і державних регулюючих важелів.

Вивчаючи історичний досвід у процесі аналізу альтернативних позицій, можна виявити специфіку механізму ринкових зв'язків у конкретних соціально-економічних умовах і прийти висновку, що у господарському механізмі будь-якого суспільства поряд з ринковими регуляторами у тій чи іншій формі присутні і державні регулятори економіки, у тому числі і регулятори ринку на рівні місцевого чи регіонального самоврядування.

Розглядаючи моделі діючих економіко-правових механізмів, неважко обґрунтувати ряд важливих положень:

По-перше, відсутність протягом початкового періоду відродження національної економіки послідовної проринкової політики держави, реального ринкового курсу, підтриманого силою державної влади.

Відсутність суттєвих зрушень у напрямку цивілізованого ринку обумовило відповідну якість та імідж вітчизняного підприємництва, малого і середнього бізнесу, загального господарювання. Ці форми з самого початку почали ідентифікуватися з напівлегальним і кримінальним секторами тіньової економіки і в цій якості визначати обличчя нашої постсоціалістичної економіки в цілому, причому надто некоректно.

По-друге, особлива атмосфера політико-правової нестабільності, відсутність економіко-правового середовища, яке б відповідало класичним ринковим стандартам (хоч в певній мірі це і не панацея від біди).

Багато крайнощів не повинні бути непримиренно ворожими. Кожна точка зору має право на існування. І навіть якщо вона виявляється практично необґрунтованою, то все одно вона корисна, оскільки відображає історичний досвід.

Але, якщо до цієї проблеми підійти з позицій системної філософії цілісності то не можливо не помітити, що багато класичних ринкових рис не стільки універсальні, стільки історично та географічне обумовлені у відповідності до рівня та виду ментальності і ділової поведінки людей, які формувались під впливом різних соціально-економічних чинників на протязі тисячоліть.

Чи може хтось сьогодні заперечувати, що у суспільстві на теренах України з кожним днем все більш і більш зміцнюється впевненість, що

підвищення ефективності функціонування суспільного господарства, досягнення економічного зросту в нових умовах господарювання майже неможливо без усвідомлення сьогодення? Вітчизняні соціологи, економісти і політологи вважають, що саме це являється ліками, які здатні вилікувати українську економіку.

Ніхто не говорить, що як тільки ми усвідомимо як ми живемо, то той же час будемо знати як треба жити. Але, передумовою кращого стану є, з одного боку, ідейність і відданість національним інтересам і державним потребам, які мусять бути моральною основою молодого покоління, а з другого, — його кваліфікація, змога пошуку, здатність мислити на науковій основі. Саме молодь, яка проходить навчання в нових навчальних закладах, за новими навчальними програмами, попри всі економічні негаразди, які змушують декого замість навчання заробляти матеріальні цінності на базарах чи іншими легальними і нелегальними способами, мусить усвідомити собі, що тільки здобувши освіту і належну кваліфікацію, ставши не лише патріотом, а й професіоналом, вона зможе краще розв'язувати складні проблеми нашого суспільного буття. Звичайно це не просто, бо за три роки ми підготували тільки 34 магістри — спеціалістів нової формації. Головуючи в державній комісії у ДНУ, приймаємо 1-го, 2-х магістрів. Достатньо цього? Ні! Регіону сьогодні потрібно тисячі спеціалістів міжнародного класу. Але... ситуація бажає кращого.

Ми пережили ті етапи, коли ще сподівалися, що хтось інший розв'яже нам наші проблеми. Ані Захід, ані Схід, і ні Північ, і ні Південь не будуть розв'язувати проблеми нашої економіки.

Ми можемо і мусимо розв'язати їх самостійно!

Не держава веде економіку, а держава має допомогти розвиткові економічних процесів на новій основі!

В нинішній українській ситуації основне завдання — подбати про те, щоб перебороти брак політичної волі, який перешкоджає нам увійти у черговий етап, етап підйому виробництва, який єдиний може забезпечити рівень високого життєвого стандарту великої кількості українського населення.

Україна не може бути, не повинна бути країною-постачальником дешевої робочої сили і сировини та вдовольнятися тим, що у нас один із найвищих інтелектуальний і науковий потенціал при найнижчому серед країн Європи життєвому рівні. Ми можемо і мусимо при зрозумінні, усвідомленні необхідності знайти спосіб використання тих економічних ресурсів, таланту і здібностей народу, щоб вивести Україну на перші позиції цивілізованого суспільства, поставити її в перші ряди високорозвинених країн. І в цьому не мала доля Дніпропетровського регіону.

Підсумовуючи все сказане, ми апелюємо до молодшого покоління — навчання і праця, усвідомлення нової дійсності в світі, збереження віри в те, що Українська держава є і буде незалежною, повинно бути для нас поштовхом — працювати не тільки для свого власного збагачення, свого професіоналізму, а й для свого задоволення, для суспільної дії, для держави, бо тільки молодша провідна верства українського населення зможе побороти ті труднощі, які ми успадкували від попередніх етапів нашого розвитку.

Фінансова криза, що призвела до появи дефіциту бюджету, на наш погляд, це не виняткове явище, а концентрований вираз накопичення в українській економіці негативних процесів, зростання яких розпочалося ще наприкінці 70-х років XX століття і концентрувався в грошовому обігу до 90-х років, породжуючи інфляцію і розбалансовуючи економічну систему держави взагалі. Логічним завершенням цих процесів могли стати тільки глобальні зміни, як то:

- необхідність і неминучість переходу української економіки до ринкових відносин;
- зміна форми власності і у зв'язку з цим економічного бізнесу;
- реструктуризація народногосподарського комплексу і на її основі усунення базисних деформацій в економіці.

Звичайно, похідними цих змін мають стати цілий ряд проблемних питань, усунення яких дозволило б створити умови розбудови вельми ефективної соціально-орієнтованої української економіки. Бо ж розвиток започаткованих реформ в Україні може успішно відбуватися лише в умовах макро- та мікроекономічної стабілізації та економічного зростання.

Тож, перш ніж розглядати систему факторів, що впливають на економічне зростання, слід розглянути саме цю низку похідних проблем, без усунення яких не слід чекати якихось змін.

Відомо, що в основі проблем макроекономічної стабілізації знаходяться два основних моменти: по-перше, слід було приборкати інфляцію, а по-друге, зупинити падіння виробництва і розпочати його відновлення. Ці два моменти надзвичайно пов'язані між собою: бо ж приборкання інфляції є найнеобхіднішою передумовою для відчутних інвестицій, а інвестиції, в свою чергу, є найважливішою умовою для зупинки падіння виробництва і початку його відновлення. Разом обидві ці складові і являють собою основні засади, на яких можливий вихід із кризового стану.

Сьогодні вже нікому не секрет, що інфляція в Україні являла і являє собою не що інше як сполуку інфляції попиту і інфляції витрат, що в значній мірі ускладнює відтворення антиінфляційної політики. Тож, перш ніж зупинити інфляцію, слід відтворити порушену пропорцію між

грошовою масою і масою товарів та послуг, тобто створити внутрішні ринкові відносини в усіх складових ринку. Це не просте завдання, тому що в останні роки 80-х в результаті надмірної концентрації виробництва, а також ігнорування сукупністю умов щодо розбудови нових підприємств, загострились проблеми економіки, а також зайнятості працездатного населення в цілому ряді регіонів.

Це твердження має аксиоматичний характер, але реалізувати його надзвичайно складно. І перш за все через те, що в умовах занепаду промислового виробництва та сільського господарства зростання товарної маси практично неможливе. Сьогодні ця маса продовжує стискатися до незрівняльної щільності, не дивлячись на постійно звеличуваний імпорт комерційними структурами споживчих товарів. Все це призводить до того, що на перший план виходить необхідність регулювання саме накопиченням товарної, а не грошової маси.

У зв'язку з цим найважливішим фактором, що обумовлює інфляцію попиту, є дефіцит державного бюджету, що обумовлюється кредитно-грошовою емісією. Поряд з дефіцитом державного бюджету слід було б поставити і факт цінової політики, а також катастрофічне падіння реальних доходів населення, що її обумовлює загалом інфляцію попиту.

Другим характерним фактором сучасної кризи є інфляція витрат, що обумовлюється зворотною залежністю між зростанням грошової маси і зростанням цін. Але в той же час зростання грошової маси є наслідком зростання цін. Тож спроби підприємств завищувати ціни з метою покриття витрат та підвищення своїх доходів (та ще й в умовах технологічної відсталості виробництва, що породжує надмірні матеріальні й енергетичні витрати) ні до чого іншого як до інфляції витрат призвести і не могло.

Таким чином, навіть при зростаючій грошовій емісії, виникла нестача оборотних фондів підприємств, що зумовило виникнення заборгованості і з постачальниками (криза неплатежів), і по заробітній платі. Це все і зумовило виникнення типової інфляційної спіралі: зростання цін веде до зростання витрат (у тому числі і по заробітній платі), що потребує збільшення грошової маси, а це, в свою чергу, веде до нового зростання цін. Коло замкнулося і порвати його є можливість лише «по живому». Все це призвело до того, що не дивлячись на деякі позитивні зрушення останнім часом, інерцію економічного занепаду зупинити немає можливості. Ситуація в держав (особливо в економіці) залишається надто складною і напруженою. Де ж вихід?

На наш погляд, вихід у реструктуризації економіки. Але, на жаль, структура економіки України, що склалася в останні двадцять п'ять років, є такою, що веде до надмірно збільшених (навіть більше, ніж великих)

витрат природних (матеріальних), енергетичних і людських витрат. І в той же час все це не задовольняє потреби економіки в достатніх інвестиційних ресурсах, а населення в товарах і послугах споживчого значення.

Сьогодні майже визначено, що Україна потерпає від серйозних структурних проблем. Майже неможливо знайти сектор економіки, який би при достатній увазі до нього, зміг би витягнути всю економіку з рецесії. Державний сектор є недостатньо регульованим, а сектор підприємництва й бізнесу — надмірно регульованим. Але розвиток підприємництва, малого й середнього бізнесу знаходиться на такому рівні, що не може позитивно впливати на економіку, навпаки, він стримує динамічний розвиток економіки. В той же час державний сектор не може накопичити якихось дивідендів для власника і тим самим теж стримує його розвиток. Приватизований сектор перебуває в руках «слабких» власників та інсайдерів, або в руках «діловарів» від тіньової економіки. Вкрай незначні зовнішні контакти, що теж не може стимулювати економіку. А існуюча система пільг, оподаткування та регулятивних норм має тенденцію до підтримки збиткових підприємств і покарання рентабельних. Праця надмірно оподаткована. Що ж стосується сільського господарства, то політика, що проводилася в цій галузі, є яскравим прикладом того, як можна зруйнувати потенційно високоприбутковий сектор: за допомогою все тієї ж цінової політики уряд позбавляє фермерів та колективні господарства доходів і водночас надає субсидії для допомоги цьому секторові, які до суб'єктів господарювання не доходять і ніколи вже до бюджету держави не повертаються. І, як наслідок, ресурсоемність суспільного виробництва така, що більшість видів продукції, що виробляється, не конкурентоспроможні ні на внутрішньому, ні на зовнішньому ринку.

Останнім часом з'явилася думка, що буцімто є надії і деякі фактори фінансової стабілізації. Це не зовсім так. Справа в тому, що ця проблема Кабінетом міністрів спрощується до розмірів бюджетного дефіциту. При цьому зовсім відкидаються статистичні дані щодо інфляції, стану неплатежів в народногосподарському комплексі, фінансового стану підприємств різних форм власності, щодо жебрацького стану бюджетної сфери та катастрофічного падіння життєвого рівня більшої частини українських людей.

Необхідно відмітити, що феєрична зупинка спаду виробництва — то є не результат продуманої економічної політики, а скоріше наслідок інтелектуальної адаптації суб'єктів господарювання до нових умов, створення ними нового виду «стратегії виживання». Та й як інакше, коли криза неплатежів, яка паралізує всю систему грошового обігу, не зменшується, а зростає. Це явище не тільки не дає можливості зростання

виробництва, воно дестабілізує виробництво, нарощує неплатежі по заробітній платі. Більше того, дає всі підстави для владних структур щодо застосування до виробників не тільки штрафних санкцій, а й заходів, що сприяють розоренню рентабельних виробництв.

З економічної точки зору слід було б усвідомити, що цінова політика на товари і послуги, яка націлена на відповідність світовому рівню, знаходиться на дуже далекій відстані від поняття «ціна праці». Невідповідність цих двох понять — основне підґрунтя самих глибинних і фундаментальних зрушень економічної системи.

Отже, навіть на основі викладеного матеріалу є можливість зробити висновки, що ось уже на протязі десятиліття економічні і соціальні аспекти процесів, що відбуваються, якщо їх розглядати в сукупності взаємозв'язків і взаємообумовленості, не вносять принципових змін і не дають можливостей оцінки рівня економічної реформи. Випадково вибрана стратегія реформування і надзвичайно висока ціна її соціальної складової стають все більше очевидними.

Немає сумніву, що необхідна зміна пріоритетів економічного зростання, посилення їх соціальної орієнтації, тобто необхідний визначальний структурний маневр, що дозволяв би усунення визначених деформацій економічної системи, розробку системи національних важелів зростання та введення в практику господарської діяльності соціальних індикаторів визначення їх зростання.

Розробка та включення до механізму регулювання процесів економічної реформи показників (критеріїв) соціальних індикаторів, тобто граничних значені щодо показників зайнятості населення і рівня безробіття, прожиткового рівня заробітної плати і можливості індивідуального накопичення капіталу, диференціації доходів населення, визначення податкового потенціалу і таке інше в своїй основ повинні мати такі чинники як повага до держави і влади, визнання поваги де державних механізмів регулювання економічних процесів, повага до партнера моральна відповідальність за свої дії тощо.

Необхідна теоретична база зміни національної формації нашої держави, ще відповідала б специфічним умовам національного менталітету, рівню загальнодержавного інтелектуального потенціалу, духовності.

Визначити граничні умови стабілізації виробничого сектору і в цілому економіки, розкрити систему функціонування народногосподарського комплексу із суб'єктів різних форм власності, призначення і підпорядкування.

Створити систему підтримки вітчизняних виробників незалежно від форми їх власності, стимулювання їх діяльності і в першу чергу

інвестиційної активності та стабілізації випуску конкурентоспроможної продукції.

Визначити статус державних підприємств та провести ліцензування їх як виробників, створити умови і механізм управління в умовах ринкових відносин.

Необхідне переусвідомлення ролі податкового інструментарію регулювання економічних процесів і господарської діяльності суб'єктів підприємництва визначивши, що стабілізація бюджету держави та фінансового стану підприємств незалежно від форми власності можлива лише на засадах оптимальної податкової політики, яка має ґрунтуватись на підставі податкового потенціалу і стимулювати, а не пригнічувати виробника.

Необхідне державне регулювання вартості робочої сили з тим, щоб запобігти її фізичному занепаду, недієздатності не тільки до розширеного, а навіть до простого самовідтворення.

Особливо сьогодні фахівців хвилює тенденція фізичної деградації найбільш кваліфікованої частини трудових ресурсів. Причому, і в перспективі фахівці, що пов'язані з науково-технічним прогресом, не мають можливостей запобігти цьому явищу, бо їх заробітна плата і в цілому доходи не дозволяють підтримувати навіть той рівень, що ними досягнуто.

Розглядаючи в цілому визначені напрямки економічного зростання, можна зробити висновки щодо структури факторів його забезпечення:

- *в напрямку стримування інфляції*: заходи щодо обмеження кредитної і грошової емісії, регулювання витрат бюджету, стимулювання внутрішніх надходжень в бюджет, стабілізації торговельного балансу і валютного курсу;

- *в напрямку стимулювання виробництва*: заходи щодо його структурної перебудови, енергозабезпечення, інституціональних змін, забезпечення фінансової стабільності, механізму оптимального регулювання; цільова санація підприємств і впровадження механізму банкрутства; державне регулювання інвестиційного забезпечення пріоритетних напрямків розвитку; впровадження системи продаж надмірних майнових активів;

- *в напрямку зміцнення фінансового стану підприємств*: реформування системи оподаткування, зменшення невиробничих витрат за рахунок розвитку соціального партнерства; розробка механізму державного регулювання амортизаційними відрахуваннями та механізму індексації вартості основних фондів; стимулювання інвестиційної привабливості підприємств; зміцнення системи банківського нагляду і регулювання;

- *в напрямку обмеження кредитної і грошової емісії*: заходи щодо регулювання грошової маси згідно з динамікою ВВП, котирування НБУ

ставки рефінансування, аукціонного розподілу кредитів, забезпечення автономії НБУ, повернення наявних коштів в сферу обігу, встановлення кредитних обмежень для банків і стабілізація резервних вимог, обмеження кредитів Уряду та їх відміну недержавному сектору;

— *в напрямку зміни форми виробничих відносин*: соціальна спрямованість економіки; чітке визначення цільової настанови підприємницької діяльності, виходячи з умов, що складаються у світовій економіці; детальна розробка змісту підприємницьких відносин, пов'язаних з характеристикою форм власності, інституціонального забезпечення економічної конкуренції, соціально-відповідальної поведінки і дій щодо досягнення прибутку; визначення особливостей і оптимальних форм підприємницької діяльності на загальнодержавному і регіональному рівнях.

Модифікація цільової настанови вищезазначених факторів в умовах соціальної орієнтації економіки, вирішення проблеми соціального управління в результаті буде визначати рух сучасного виробництва по шляху відтворення капіталу.

Так вже склалося — все на світі змінюється — що на початку 90-х років ХХ ст. відомі тепер всім процеси ініціювали те, що владні інституції держави мов би повернулися лицем до народу. Мов би по інерції ці процеси намагався продовжити і другий президент України, який вимагав і у своїй команді, від усіх інститутів державної влади в своїй діяльності враховувати економічні і соціально-битові інтереси населення. Та розпочатий ним стрімкий галопуючий рух, щодо реконструкції державної і місцевих рад влади за третім президентом України чомусь перейшов на «перебирання ногами на одному місці!», а за п'ятим президентом, не те що реформи зайшли в тупий кут, а й розпочався рух у зворотному напрямку десь до кріпосництва і рабства. Гору взяв тоталітарний вид державної влади.

За четвертого президента України створилася ситуація, коли були можливості зупинитись, озирнутись навколо, подумати, змодельовати виважені рішення, знайти вірний шлях розвитку. Та корупційні процеси засмуктали в своє багно не тільки владні інституції, а й весь народ.

Ми можемо тільки згадувати, як наприкінці ХХ ст., при заробітній праці у 120—150 рублів (а рубель мав конвертовану вартість 0,66 долара США), хватало і на проживання, і на податки, і на відпустку на 24 дні, при робочій неділі в п'ять робочих днів. Сьогодні на 100 доларів заробітної плати ми собі нічого цього дозволити не можемо.

Було б недоречно вважати, що державна влада все це нам спеціально підстроїла, для перевірки, так би мовити, переділів потужності. Вражає тільки одне, що політичні і економічні заходи, реформи теперішньої влади проводять по знайомому сталінському сценарію, тобто у повному відриву від населення

України, десь там в старорадянських кабінетах будівників Радянської України, корумпованих, заскорузлих, повних сценаріїв ЦРУ США.

Навіть «недемократичний» Н. Хрущов, згадується, все ж таки знаходив можливість роз'яснити людям щодо необхідності підвищення цін на м'ясо і молоко, і про те, що ми збираємося розбудовувати і рухатися далі, щоб наздогнати і перегнати США по рівню життя населення.

Наші відносини з минулими століттями не однозначні. З одного боку, ми зверхньо дивимося на ті часи карет і парусників, а з другого боку — сумуємо за «прекрасними дамами», за рицарями і мушкетерами і відчуваємо немовби незручність, коли думаємо про тих, кого називаємо «заручниками честі». І нам діла не має до того, що в часи «плаща і шпаги» вбивство було ділом доблесті і честі — нам була важлива сама честь, і саме це ідеалізувало героя, важливим бум сам ідеал, герой.

Саме цей ідеал був стійкого і водночас конвертованою валютою, завдяки якій ми, нащадки цього надбання і гуманізму минулого, можемо давати оцінку нашому духовному життю. У сьогоденні по ділу і без діла ми кричимо «Слава Героям», не маючи на увазі хто він — цей герой, і який героїчний вчинок він здійснив.

І саме тут, в здійсненні з новими устоями і новим поколінням, наша душевна біль щодо минулого, болюча крапка души, породжучої мірою про світлу і чисту зверхність справедливості.

Звичайно, і в минуле, і в М. Хрущова можна вірити, чи те вірити, але ж тяжко його і заперечувати, по крайній мірі воно було і не має підстав не вірити в духовний намір усвідомлення. Та ми не можемо розпізнати цього в нинішньої влади. Ніхто ні в державі, ні на місцях не мають наміру спілкуватися з народом. Ніхто нам не роз'яснив причин жодного із кровопролитних аспектів, ні одного із приймаємих законів, ніхто, чисто по-людськи, не роз'яснив заради чого треба було створювати, як кажуть артисти, «шоу» з російською мовою: з одного боку влада вимагає в університетах широко вивчати англійську і інші мови — і це вірно, а з другого влада забороняє вивчати теж іноземну мову — російську, якою спілкуються і прості люди на всіх континентах планети Земля.

Всі ми бачимо як неприємні ці дійсва на практиці, велике сумління у тому, що не розростуться вони серед людей в майбутньому, як той чортополох. У всякому разі відкрита, усвідомлена безпринципність влади, яку можна було ще вважати, як непорозумінням, після бойових дій на Донбасі, для цього не має підстав.

Але ж, як же все це сталося? Чому ми дійшли до такого життя? чому наша сонячна весна, ось так нараз, була змінена на такі жорстокі і тривали заморозки?

Мабуть перш за все нас підвела, чисто по-людськи, всім зрозуміла відома приверженість, десятиліттями нагромаджувана людям, до оптимізму, до віри, до державності. Як мовиться: у все світлі і радісне для кожного.

А чи було воно, це хороше, світле і радісне? У це сьогодні надзвичайно важко повірити. Але ж воно було! Навіть сьогодні можна говорити щодо напрочуд вираженого і дійсно могутнього плацдарму, відвойованого у влади демократичними силами. Це перевтілення виборів органів влади із фікції в уже добре опробовану реальність. Це практично прийнятої, як і в інших високорозвинених країн світу, свободи слова, віри і віросповідання, видавництва і зборів віче. Цей перелік можна було б продовжити, але все це є саме фундаментом для розвитку. І саме цей плацдарм для розвитку ми уже вряд чи віддамо. І саме тому, що на ньому віддзеркалюються інтереси всього багатонаціонального суспільства України.

Нас так виховують із покоління в покоління, це кредо роду слов'ян: обов'язок кожного — це приналежність до будь-якої спільноти, до обумовленої політичної партії. Усвідомлений громадянин має мати тверду політичну впевненість. Для правильних вражень парламентарного устрою і для принципової системи виборів це дійсно потрібно. На самому дні політичної впевненості базується елемент особистих бажань чи інтересів, з яких складається програма партії і їй надається обов'язкова загальність.

Один впевнений у тому, що він має право кожен день обідати і наполягає на таких же правах кожного в тій чи іншій спільноті, другий наполягає на своєму праві мати дім, капітал і багато землі, але вважає, що цим правом можуть користуватися лише деякі йому подібні, третій хоче, щоб всі були чорноробочими і працювали дні і ночі, але мали час займатися розумовою працею, ходили в кіно і театр. І так далі.

Звичайно, все це могло би і само утрястись в часі. Але тут вступають в дію «політичні борці за свободу», у них часу немає, вони дуже легко розсікають всі ці питання на «за» і «ні», і звертаються до прохожого: «Або ти з нами, або ти проти!». абсолютно не рахуючись з тим, що цей прохожий може бути ні за тих, ні за других, а іноді за тих і за інших, і по совісті немає підстав його звинувачувати ні в тому, ні в іншому. В першому випадку він може бути просто зацікавленою особою, що знайшла синтез там, де інші бачили безвихідні антиномії. І останнє, зовсім не потребує навіть надприродної широти поглядів, так як більшість політичних альтернатив аж ніяк не безвихідні і нанепримиренні партії прекрасно уживаються в нормальному суспільстві при кріпкому державному устрої, більш того літературно доповнюють одна одну.

Саме через це науковцям цілковито нічого робити серед хаосу і какофонії бажань і вражень, званих політикою. Хоча сучасні поняття в історії і не покриваються словом політика. Політика це тільки дуже вже популярний і безтолковий підхід до сучасності. Але ж слід, все ж таки, додати, що виважений підхід до оцінки сучасності надзвичайно трудомісткий і дуже рідко викликає інтерес у науковців.

Необхідно усвідомити те, що відбувається. Кожний акт сучасності має бути розпізнаний і усвідомлений саме у зв'язку з його дією в конкретному середовищі, а також у зв'язку з цим середовищем.

Полум'я, у якому ми потихеньку згораємо — це полум'я громадянського суспільства. Хто вони — безстрашно борюсячі — ми не знаємо. Але ми знаємо, що це тільки маскарадні псевдоніми, під якими не можливо схитися нам усім.

Розділ 9

ІНІЦІАТИВНА ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ — ГРОМАДСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Чи може хтось сьогодні заперечувати, що у суспільстві на теренах України з кожним днем все більше і більше зміцнюється впевненість, що підвищення ефективності функціонування суспільного господарства, досягнення економічного зростання в нових умовах господарювання майже неможливо без розвитку середнього і, особливо, малого бізнесу.

Вітчизняні соціологи, політологи і, навіть, чималий прошарок економістів чомусь вважають, що саме це являється ліками, які здатні вилікувати вітчизняну економіку. Навіть впевнено приводять результати своїх досліджень — ніби малий і середній бізнес є стрижнем економіки США і ще деяких високорозвинених країн, «...оскільки більше 50% товарів та послуг виробляється саме в сфері малого і середнього бізнесу». Але ж ці дані стосуються тільки малих і середніх підприємств, що працюють у сфері торгівлі та послуг, які ніколи не визначали стан економіки держави. Скоріш за все це соціальні підвалини, на яких тримається економіка суспільства, бо ж малі форми підприємницької діяльності залежать від групи «А» всього народногосподарського комплексу.

Друге діло, що саме форма малого та середнього підприємництва являється тим механізмом, за допомогою якого можливо було б підняти вітчизняне виробництво з тої прірви, в яку його загнали горе політики від демократії.

Дійсно, саме ринкові відносини потребують корінних змін у системі управління народногосподарським комплексом в цілому. А розширення масштабів виробництва, якого потребують ринкові умови конкуренції, технічне переозброєння галузей виробництва товарної продукції, структурні зміни в засобах виробництва і зміна технологічної бази економіки, з одного боку, та погіршення виробничих умов в народногосподарському комплексі, ускладнення економічної кон'юнктури споживання і відсутність державного замовлення на вітчизняні вироби, з другого боку, є об'єктивними чинниками пошуку нових форм і методів управління народногосподарським комплексом, за яких форми середнього і малого підприємства мають великі мотиви на своє чільне місце у цій системі.

Управління, не боюсь бути тривіальним, це невід'ємна складова людського буття. Без цієї складової неможливо представити будь-яку спільну діяльність людей, а без цього неможливо представити і суспільство

в цілому. Саме система управління дозволяє ефективно реалізувати інтелектуальний потенціал суспільства, сильні сторони особистості, а слабкі елімінувати. Управління являється ключовим, вирішальним чинником розвитку суспільства. Від системи управління залежить його спроможність прикласти з користю для усіх знання й уміння, таланти і здібності, тобто сукупний інтелектуальний потенціал суспільства.

Сьогодні майже усім високорозвиненим державам притаманні вельми структуровані виробничі компанії та підприємства із складними інформаційними системами зі зворотним зв'язком. І якщо раніше головним організаційним впливом був управлінський контроль за діяльністю підприємства, то сьогодні головна мета керівництва — будити в людях їхні кращі якості й оперативно реагувати на будь-які зміни як у внутрішньому так і у зовнішньому середовищі. У теперішніх ринкових умовах корпоративні організації, як правило, створюються на добровільних засадах, а у підприємницькій діяльності керівник любого рангу повинен завоювати прихильність своїх співробітників, домагатися їхньої співпраці і поваги.

Всім відомо: Японія своїми успіхами зобов'язана саме удосконаленню систем управління на основі інформаційних і організаційних технологій. Вона краще за всіх після другої світової війни засвоїла уроки американського менеджменту: ставитися до людей необхідно як до найціннішого ресурсу, капіталу, який потребує особливої уваги. Японці найкраще за всіх навчилися вбирати і втілювати на практиці досягнення світової управлінської думки. Успіх японського бізнесу пояснюється достеменною підтримкою і скрупульозністю у дотриманні таких чинників, як: сильне керівництво плануванням економічного розвитку; втіленням новітніх інформаційних технологій з повсякчасним припливом значних інвестицій із США; високий рівень кооперації у всіх економічних структурах; високоякісна і продуктивна праця; велика частина керівників з технічною і економічною освітою на вищому рівні. Для японців важливо мати філософію корпорації, підприємства, фірми, мета яких — загальне благо. Девіз компаній: солідарність, рівноправність партнерів і відданість. Процес прийняття рішень спрямований знизу нагору, на відміну від наших підприємств, установ, де він відбувається зверху вниз.

Можливо, що й Україні, виходячи з історичного минулого, є сенс у втіленні процесів управління теперішньою економікою, притаманних східній філософії цілісного підходу.

Класична ринкова парадигма ділової поведінки у тих формах, в яких вона склалася у високорозвинених країнах, охоплює комплекс взаємозв'язків підприємництва і приватної власності, орієнтацію на цивілізований бізнес як на важливий індивідуальний життєвий обов'язок, конкурентні

стосунки поміж підприємцями за ринки збуту та здатність до компромісів і можливих конфліктних відносин між власниками та робітниками, що працюють за контрактами.

Але, якщо до цієї проблеми підійти з позицій системної філософії «цілісності», то не можливо не помітити, що багато класичних ринкових рис не стільки універсальні, скільки історично та географічне обумовлені у відповідності до рівня та виду ментальності і ділової поведінки людей, які формувались під впливом різних соціально-економічних чинників протягом тисячоліть.

Хіба ж можна не помічати, що наше суспільство в котрий раз вступає на поріг нової ринкової підприємницької модернізації, де існують зовсім інші соціально-економічні і соціокультурні умови, формуються інші риси поведінки в економічній системі. Так, якщо у високорозвинених країнах підприємництво виникло як продукт трансформації індивідуальної трудової діяльності в капітал підприємців як власності при збереженні психології «власника», то в нашому суспільстві сьогодні підприємництво намагаються розвивати здебільшого на теренах приватизації державної власності. Основні суб'єкти приватизації — це в недалекому минулому керівники державних установ та підприємств, «відповідальні» працівники партійних органів, державного апарату системи управління та їх підопічні. Усі вони отримали у спадщину не ту «хазяйську» мотивацію, яку може формувати лише індивідуальна трудова діяльність, а чужу власність, що акумулювалась у суспільстві в результаті нищівного пограбування свого народу. Здійснена ж в нашій країні майнова сертифікація і зовсім же не могла відродити класичну підприємницьку мотивацію, тому що у людей, які отримали у спадщину сертифікати, домінує мотивація не власників, а обдурених гравців якоїсь незрозумілої сумнівної гри. І це не дивно бо ж в класичних умовах розвитку індивідуальне підприємництво створило власність, яка, в свою чергу, сприяла його подальшому розвитку. Власність в класичному розумінні є індикатором таких людських якостей, як: працездатність, заповзятливість, винахідливість, сумлінність у прояві власного інтелектуального потенціалу, що в сукупності склали «хазяйську» мотивацію, яка в наших підприємців сьогодні відсутня. Про яку «хазяйську» мотивацію може йти мова, якщо накопичення власного капіталу здійснюється за рахунок процесу «розбазарювання» суспільного капіталу, що тільки продовжує породження паразитів — рантиє.

Як бачимо, не таке вже й задовільне підґрунтя для підприємницької діяльності ми маємо, бо ж соціально-економічний прогрес забезпечується не безпринципними спекулянтами і авантюристами, яких зустрічаємо на різних етапах суспільного розвитку, не власника «великих грошей», а

тими людьми, які пройшли сувору життєву школу творення, людьми рішучими і обережними, стриманими і виваженими, повністю відданими своїй справі заради себе і суспільства.

Якщо зазирнути на декілька сот літ назад, можна зробити висновок, що в Україні традиції приватного підприємництва формувались і розвивались протягом багатьох століть. Попри усі негаразди ринкової форми господарювання, в суспільстві розвивались такі принципи ведення бізнесу, як: повага до влади, чесність і правдивість, повага до приватної власності, вірність слову, цілеспрямованість, професіоналізм, честь підприємця, меценатство.

Сьогодні більшість фахівців схиляється до думки, яку майже ніхто із владних структур не розуміє і не сприяє — в Україні не має ні системи державного управління, ні управлінців, ні людей, що вміють ефективно керувати. Звичайно це не зовсім так. Але ж уже майже всі усвідомлюють, що причинами кризового стану являються:

- відсутність філософії концепції «цілісного» підходу;
- відсутність науково обґрунтованої й узгодженої програми економічного, політичного і соціально-культурного розвитку суспільства;
- дуже складна багатоповерхова система безладдя, яку називають структурою управління;
- занадто низький рівень культури управління, що підкреслює відсутність системи управління і її механізмів від вищих (державних) рівнів до нижчих (управління підприємствами, організаціями, фірмами);
- політика трансформувалась і стала формою бізнесу найвищої ефективності — алчність, користолюбство депутатів і державних чиновників, «бізнесмени», що допались до влади, які розтаскують народне надбання і рвуться в депутати, корумпованість і рекет на державному рівні, небувалий розгул злочинності на рівні державного управлінського апарату.

Зараз в Україні економічний і соціальний клімат став ще непередбаченішим, у зв'язку з тим, що спостерігається надзвичайна невизначеність соціально-класових, кланових і корпоративних інтересів, які борються за владу і виживання самостійно, кожен за себе і за свої інтереси. Орієнтація на «справу» як на мету, а не «засіб» забезпечення своїх індивідуальних потреб, знаходиться в глибокому протиріччі до моральних поглядів цілих епох, коли природним для багатьох є бажання заробляти кошти для того, щоб потім витратити їх на покращення своїх умов життя. В традиційному (класичному) ж підприємстві гроші — це не стільки можливість задовольняти свої потреби, скільки засіб зберегти і розширити свій бізнес. Класики вказували, якщо підприємець прагне до накопичення насолод

замість насолодження накопиченням, то він стає більшою чи меншою мірою негожим до виконання підприємницької діяльності.

В нашій країні ідеали класичного лібералізму, що формувались свого часу в умовах жорсткого внутрішнього самоконтролю ділової поведінки під впливом пуританської етики, є несприятливим і навіть згубним в специфічних соціокультурних умовах сьогодення. Навряд чи в якості домінуючого фактора ділової поведінки тут може бути класична етика індивідуального обов'язку і відповідальності. Значно більше превалює орієнтація на соціальну та громадську відповідальність кожного суб'єкта підприємницької діяльності і досить жорстку багатоповерхову систему соціального контролю. То ж не дивно, що перший цивілізований принцип, на якому базується класичне ринкове підприємництво, — безперечний розподіл економічної та політичної влади, — у нас не спрацьовує. І не може спрацьовувати, бо у нас діє номенклатурний тип підприємця, основою цієї дії є прямо протилежне — пряме схрещення економічної і політичної влади, найбільшим багатством якої є сама функція влади. А коли багатство виступає як функція влади, то умовою його зростання стає не що інше як безконтрольна влада. Не діє у нас і другий принцип — дотримання укладених договорів і контрактів. І знову основною причиною являється правове становище підприємництва в Україні. Класики говорять, що право має обмежувати силу, стримувати її вторгнення в господарські стосунки, бути гарантом того, що продукт чесних економічних зусиль не буде вилучено під якимось приводом податковою поліцією. Саме право повинно стимулювати ініціативу і високопродуктивну працю підприємця. Хіба ж хто сумнівається у тім, що перехід від економіки перерозподілу до економіки зросту може відбутися тільки в правовій державі? Ні. Але щось не так у нашому домі. Чомусь підприємець повинен «викручуватися» сам.

Сьогоднішні економічні негаразди, незалежно у великому чи малому бізнесі, підприємницькій діяльності усіх суб'єктів народногосподарського комплексу, можна пояснити умовами, які склалися в нашому суспільстві:

- протиріччями та недостатністю розвитку законодавчої бази (системи);
- втратою владними структурами багатьох з основних важелів управління;
- безвідповідальністю в платежах і виплаті заробітної плати;
- незнанням або ігноруванням істинної культури ринкових відносин;
- відсутністю філософії конкурентних стосунків між підприємцями перед споживачем та здатності до компромісів і можливих конфліктних відносин між власниками та найманими працівниками.

Для цілеспрямованого руху нашого суспільства до ринкових відносин на основі цивілізованого підприємництва необхідно, з одного боку,

прищепити в ділову поведінку людей паростки класичної філософії, а саме, конкурентний відбір, передбачливість, активність, ініціативу, обумовлений ризик, вміння діяти в непередбачених ситуаціях, можності в суворому дотриманні «правил ділової гри», як основи соціальної справедливості; з іншого боку, впровадження математично-розрахункових методів моделювання очікуваних ситуацій і кінцевих результатів та основних принципів розробки і проектування комп'ютеризованих інформаційних систем і стратегії підприємницької діяльності на основі автоматизованих систем управління.

Сьогодні багато питань розвитку інформаційних технологій вирішуються різними організаціями і різними людьми розрізнено і неопосередковано, на різного характеру концептуальних підходах і, природно, на різному технічному рівні. При цьому не використовується не тільки зарубіжний досвід створення подібних систем, а й багатий вітчизняний досвід проектування і розробки автоматизованих систем управління організаціями, підприємствами і виробничими системами, принципи яких були розроблені вітчизняними вченими з урахуванням нашої ментальності і ділової поведінки людей. Різні фірми, котрі поставляють імпортне обладнання, пропонують розрізнені проектні рішення типу офісних додатків щодо обробки новин інформації, створення банків даних чи автоматизованих систем правової інформації, не можуть задовольнити потреби фірм і підприємств, так як вони зовсім не знають і не розуміють тих особливостей і основ вітчизняного підприємництва. В результаті чого на підприємствах, фірмах і організаціях (і таким чином в державі в цілому) замість інтегрованої мережі баз і банків даних, корпоративних мереж створюються трухляві еkleктичні інформаційні системи, які, звичайно, ніким не контролюються ні в науковому, ні в методичному плані, ні щодо достовірності даних. Такі системи тягнуть більше до ринкових послуг з непропорційно високою вартістю, до того ж з несвоєчасною і недостовірною інформацією. Саме такі системи не мають в своїй основі прогресивних засад для переходу від довідково-інформаційних функцій до аналітично-експертних, аудиторських, консультативних. Причому з поступовим зниженням цін для різних рівнів користувачів.

Такий стан інформаційного забезпечення рівно як і наявний досвід комп'ютеризації процесів управління не можуть задовольнити вимоги і створити нормальні умови для підприємницької діяльності і розвитку малого і середнього бізнесу. Все це потребує більш глибокого усвідомлення і на цій основі потрібно виробити практичні рекомендації щодо методичного забезпечення створення і розвитку інформаційних систем на засадах новітніх технологій і сучасної техніки, кінцевою метою яких

має бути подальший розвиток аналітично-експертних функцій. Без такого підходу не може бути можливості щодо створення конкурентноздатного виробництва, не може підприємство бути включеним до світової системи розподілу праці, не може бути ефективною підприємницької діяльності, не може отримати подальший розвиток малий і середній бізнес.

У зв'язку із зростанням вагомості потенціалу людини та його впливу на господарську діяльність суспільства, все гостріше постає питання: «Чи є суспільне господарство функцією людини, наслідком її природної функції щодо ініціативної економічної діяльності, а чи людина є функцією господарства, як наслідку її ініціативної економічної діяльності?».

Вікове ставлення до людини як феномену Природи, з її природною біоенергетичною функцією щодо ініціативної творчої діяльності, у сьогоденні повертається надзвичайно новою стороною, яка полягає у філософському у розумінні: чи є людина річчю, біооб'єктом, біоенергосистемою, тлумачення чого слід шукати в безособовому об'єктивному світі речей, що і визначає саме господарські процеси, як такі, або ж, навпаки, останні самі випливають із природи господарюючого суб'єкта — біоенергосистеми — і породжуються її ініціативною творчою діяльністю — кожного і в сукупності. Така загальна постановка питання, значною мірою, і зумовлює філософський підхід до розв'язання проблеми інтелектуального потенціалу як підґрунтя зростання на засадах творчої діяльності, наслідком якої є економічна складова.

Хіба ж може хтось заперечувати, що і сьогодні, як і 200-300 років тому, найважливішою рисою суспільної свідомості є її економічний механізм, що ініціативна творчо-економічна діяльність людини як вираження взаємодії людини як біоенергоінформаційної системи і природи як біоенергосистеми спрямовується духовно-моральними цінностями: здібністю свідомого мислетворення та зростання інтелекту.

Поринаючи у сутність взаємодії біоенергоінформаційної системи — людини — і біоенергосистеми — природи, — можна помітити, що в основі і людини, і природи є біоенергетичні, тобто, надприродні, процеси, які ще мало пізнані.

Ось чому людина як суб'єкт діяльності, і тільки людина, має можливість синтезу природних функцій: свободи і ініціативи та ще їх необхідності.

Тож, мабуть, не випадково, людина — суб'єкт діяльності, який ще в філософії Канта характеризується антиномією свободи і необхідності, що усвідомлюється як протилежність безмежної потужності свободи хотіння і неможі свого діяння.

Природа свободи — то є абсолютність і безмежність прагнень кожного. А подолання меж між свободою хотіння і неміччю свого діяння може

відбутися тільки через творчу ініціативну діяльність, що полягає в трудовому господарському впровадженні суб'єкта в об'єкт існуючої соціально-економічної формації. При чому, стихія природи для людини виступає як необхідність і, в той же час, залежить від її процесів. А суб'єкт, в силу природи своєї свободи, весь час прагне, через розвиток продуктивних сил соціально-економічної формації і зростання свого багатства, підкорити весь світ своїй волі, зробити його прозорим, а з механізму природних процесів зробити соціальний механізм суспільної формації, як продовження свого власного фізичного тіла.

Принципово, природно, людина може хотіти і хоче всього і, навіть в своїй уяві, може все. Вона може в своїй уяві бути подобою Божою і представником Вищого Розуму і брати участь в «обробітку садів Едему», і в той же час, може — і робить це — розбестити, згубити землю, ставши сама плоттю або знаряддям «диявола», що буває частіше. При чому, в своєму людинобожному і миробожному вигляді може творити «зле». За власною її уявою, могутність людини є лише засобом її свободи і, в той же час, знаряддям її свободи.

Тож, чи не доцільніше нам розглядати суспільну формацію, її обустрій як результат творчої ініціативної економічної діяльності її суб'єктів, як синтез їх свободи і її необхідності?!

Тож, чи можемо ми і чи маємо підстави, з позицій особистості і функціонуючої соціально-економічної формації, з позицій свободи і творчості особистостей, що наповнюють існуючу соціально-економічну формацію, ототожнювати і прирівнювати чи порівнювати природно існуючі процеси, спонукаючись аж до «соціологічного детермінізму» — соціологізму в економіці?

Всі соціологічні і політологічні поняття і, так звані, «закони» мають схожість з методами статистики. С. Булгаков на початку ХХ століття в роботі «Філософія хозяйства» говорить, маючи на увазі ці поняття: «Ці абстракції можуть бути застосовані лише до характеристики сукупностей і придатні тільки у певних межах, як статистичне середнє. Вони можуть виражати деякі рівнодіючі індивідуальних фактів, але аж ніяк не зумовлювати ці факти».

Немає сумніву, що вони належать до наслідків і аж ніяк не до причин, а тому, в суворому розумінні, не можуть розглядатися як «закони», що примушують сумніватися в самому існуванні цієї науки.

Критично ставиться С. Булгаков і до методів політекономії. «Для відомого орієнтування, — пише він, — в явищах життя, в певному відношенні, має значення, наприклад, навіть фікція «економічної людини», вироблена політекономією. Але якщо розглядати її через призму життя, ... виходить, як правило, потворне і прямо неправильне уявлення».

Є об'єктивні підстави рахувати, що всі закономірності, які описуються в соціологічних і політичних науках, мають сенс лише за умови, що в даному комплексі явищ і причин не відбувається щось нове і що дійсність у певних межах одноманітна і раз у раз повторюється. Ні «закономірності» соціологічних наук, ні «закономірності» політичних наук, ні політекономія як наука не відкриваються в результаті еволюції природних процесів, а привносяться методологічно сукупністю розуму індивідів — біоенергоінформаційних суб'єктів соціальної формації, становлячись світоглядним підґрунтям соціального пізнання і усвідомлення пізнаного. І не дивно, що свобода і творчість кожного індивіда суспільства в надзвичайній мірі ігноруються, випадають з поля зору соціальної науки, а в політології абсолютно відкидаються представниками політичних партій, блоків і фракцій, які повсюдно загипнотизовані своєю власною методологією, своїми власними узурпованими бажаннями накопичення власного, а не суспільного капіталу.

Не має сумнівів, що межею соціального детермінізму для вченого є свобода людини. Але не в напрямку грабежів, розбою, насильства над іншими, а в напрямку свободи ініціативної творчої діяльності. Навіть і тоді, коли ця діяльність розрахована в ім'я власного добутку. Бо добробут кожного суб'єкта суспільної формації у своїй сукупності складає, як раз, добробут суспільства в цілому. І саме в цьому слід шукати новий вид причинності — «причинність через свободу», тобто, «живу, природну причинність біоенергосистем». Але слід уявляти при цьому, що свобода ніколи не була рівнозначною випадковості, відхиленню або індетермінізму. Ось чому протиставлення свободи діяльності і діяльності через необхідність слід відносити до нового способу спричинення: діяльність через законодавство як необхідність регламентування — регулювання — і діяльність через свободу творчості. Діючи в певних рамках, людина ними послуговується, але не пасивно, механічно, а творчо.

Тож, чи не доцільніше було б вивчати джерела життя, його енергетичні закономірності, а не «що таке гроші і де їх взяти»? Звичайно, є та ін. думки, і нехай будуть, — чим їх більше, тим скоріш, можливо, ми прийдемо до чогось розумного. Ми не збираємось кому-небудь щось доводити, не збираємось заперечувати гроші — вже запізно, — не збираємось заперечувати експлуатацію праці, чи доводити, що вона є — вона є. Наше дослідження має іншу мету: вона полягає в надзвичайній простоті підходу: чи існують у природі сили, які примножують, або могли б примножувати наші багатства? Де ці сили природи: у фізичному тілі людини чи в його дусі, чи може в навколишньому середовищі, чи у космічному просторі? Чи може ще у череві матері закладається той програмний комплекс, який не розкривається до кінця життя?

Пошуки єдиної фізичної основи Всесвіту і єдиної фізичної взаємодії у Всесвіті тисячоліття залучали і залучають до себе найкращі розуми людства. В результаті чого, у сьогодення в різних галузях знань нагромадилося в чималій кількості емпіричних фактів, які не одержали адекватної інтерпретації в рамках існуючої наукової парадигми. Більш того, відоме мереживо теоретичних проблем, рішення яких викликає цілий ряд досить серйозних світоглядних труднощів. В той же час, саме вони з давніх давен непокоїли розум людей. Людину завжди цікавили рідкісні і непояснені явища — феномени. Але чи можуть вони мати місце в економіці? В такому разі не так вже й банально виглядає, можливо, одне з найголовніших запитань сьогодення: «Що ж тоді таке економіка в своїй субстанції?»

«Толковий словарь русского языка» С.І. Ожегова і Н.Ю. Шведової тлумачить, що це є «сукупність виробничих відносин, які відповідають рівню розвитку продуктивних сил суспільства, домінуючий спосіб виробництва суспільної формації». А яка ж сутність виробничих відносин? То є «відносини між людьми, індивідами в процесі суспільного виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних благ, основою яких є та чи інша форма власності». Тобто, в основі лежить ініціативна творча економічна діяльність індивідів суспільної формації, що існує. Але, яка ж міра кожного? Як її визначити? Звичайно, кожен скаже, що є узагальнений історично термін оцінки матеріалізації фізичної праці — вартість як міра людської праці. Здається, що ми отримали вичерпну відповідь. Але, ми збагнули лише суть явища, а суть — це вже субстанція.

Але оскільки, з погляду класичної фізики, протягом тисячоріч єдино можливим поглядом на обustrій Всесвіту був і залишається «матеріалізм» як єдино реальна наукова парадигма, а більшість «аномальних явищ» не пов'язані з безпосереднім «видимим» або «що відчувається», тобто, матеріальною взаємодією, то вже на початку 70-х рр. XX ст. масово з'явилися в розумі вчених інтуїтивні розуміння, що в цих явищах в наявності маються деякі ознаки інформаційно-енергетичного обміну. Причому, феномени усвідомлення цього явища неможливо зрозуміти, враховуючи тільки розум людини. Необхідно враховувати й інтуїтивний канал сприйняття, пізнання, який, маючи класичну фізичну основу, проте, логічно досить глибоко пов'язаний з тими ж поняттями «душі» і «духовності». Не маючи ніяких інших зухвалих думок, можна констатувати, що єдиним фактором, що об'єктивно є результатом глибокого матеріалістичного світогляду, є фактор пізнання і усвідомлення чисто природних процесів, що не мають і не допускають ніякої містики. Звичайно, сучасний рівень знань поки що не дозволяє пояснити деякі з явищ або результати експериментів, але вже всім відомо, що науці

сьогодення вже тісно в рамках пізнаного матеріалістичного світогляду старої парадигми.

Навіть деякі науковці з великим захопленням, де треба і де не треба, констатують, що суспільство землян увійшло у нову круговерть — постіндустріальну. А дозвольте запитати: «А хіба не індустрія сьогодні є виразом «матеріалізму», як і сотні років тому? Хіба ми, навіть інтуїтивно, не розуміємо, що в наявності маємо деякі ознаки інформаційно-енергетичного обміну?».

Тож, чи вірно буде розуміння, що наші багатства примножуються завдяки тільки людським м'язам? Ні! Ми намагаємося з'ясувати тільки субстанцію «вартості» наших фізичних зусиль. Виходячи з наших міркувань, можна усвідомити, що «вартість» — це енергія, яку випромінює людина під час ініціативної економічної діяльності. Так! Те ж саме відбувається і у процесах будь-якої діяльності. Але відомо також, що і різної потужності. То яка ж вона, ця сама енергія? Звідки вона з'являється — тільки з наших фізичних зусиль, чи її джерела у чомусь іншому?

Питання надзвичайно складне. Але найбільша складність полягає у тому, що всі суспільні процеси, їх сутність і природна енергетика приховані від наших очей грошовими знаками. Не має значення якими — гривнею чи доларом, чи євро, чи ще якимись. І що загальна криза світового співтовариства породжена саме діяльністю людей в ім'я «єдиного для всіх Бога» — грошей. Ця криза — безпосередній наслідок тріумфу матеріалістичного господарсько-технічного мислення, в основі якого — ті ж «гроші» і самовпевненість самодостатнього людського розуму. Сьогодні головною парадигмою сучасної цивілізації є примат економічного початку, в основі якого — ті ж самі «гроші».

Найтрагічнішим є те, що ця парадигма однакова як на Заході, так і на Сході. І там і тут ставиться задача за допомогою технічного розвитку максимальним образом задовольнити економічні потреби визначеної, більшої або меншої, частини громадян власних країн. І навіть у суперечці між соціалізмом і капіталізмом, мова йшла тільки про способи здійснення цієї задачі.

На Заході перемогу одержав економічний позитивізм з егоїстичними вузько національними інтересами, що має тенденцію до перевтілення, за думкою німецького філософа Хесле, в економічний націонал-соціалізм. Причому, визнання західної моделі ринкового господарства як домінанти не виводить те чи інше суспільство з безвиході економічної парадигми. І, якщо ринкові відносини вважати центральною сферою загальної культури і сприймати це не тільки економічно, але і як зміну духовності — а це проглядається у всіх високорозвинених країнах, де головним Богом є гроші, — то проблеми нашого суспільства будуть тільки збільшуватися.

Але і державне регулювання виробничих відносин здатне лише почати корегувати, а не змінювати в корені стихійну суть самодостатньої ринкової системи як механізму координації соціально-економічних відносин суспільної формації.

«Треба любити те, що робиш, і тоді праця твоя перетворюється у творчість». Ці слова Д.І.Менделєєва найбільше ємко віддзеркалюють природну закономірність, яка полягає в тому, що в якій би формі не відбувалася людська діяльність, вона має принципові відмінності від природних процесів. Праця, навіть у найпростіших своїх проявах, є усвідомлена доцільна діяльність, що припускає прогнозоване цілеполагання як на вибір самої мети, так і на вибір засобів для досягнення поставленої мети і її подальшого використання. Наприкінці процесу праці одержуємо результат, який з самого початку цього ж процесу був у нашому представленні усвідомленим. Причому, у своєму первинному представленні ми не тільки змінюємо форму природних процесів того, що дано природою, ми здійснюємо разом з тим і свою усвідомлену мету, яка, в свою чергу, визначає і спосіб і характер наших дій і якій ми повинні підкорити свою волю.

З цього погляду, а вона була присуща людству кілька століть тому назад, поняття «організація» і «управління», які в наш час застосовуються в самому широкому змісті слова, здобувають специфічний зміст по відношенню навіть до елементарних актів індивідуальної трудової діяльності. Ми свідомо регулюємо процеси свого життя, контролюємо обмін речовин і взаємозв'язок між собою і природою, надаємо руху і певним чином направляємо свої сили і знання, опредмечуємо їх і в кінцевому результаті оволодіваємо визначеними природними процесами, які переутворюємо і підкоряємо своїй волі. Хоча багато чого з цього робимо неусвідомлено. І все-таки, так чи інакше, ми керуємо як самі собою, так і процесами, що існують поза і незалежно від нашої свідомості і волі, організовуючи й упорядковуючи їх відповідно до рівня нашого пізнання природних закономірностей. У цьому змісті управління — у всякому разі в тій формі, у якій ми його здійснюємо, — знаходиться в постійному корелятивному відношенні з природними процесами, які постійно змінюються. Саме ця єдність праці і управління моделює продуктивну діяльність, що стає безпосередньо очевидним навіть при швидкому погляді на спільну діяльність людей. Однак, кожний з нас є суспільний і об'єкт і суб'єкт управління. А значить індивідуальна діяльність кожного з нас як суспільного суб'єкта є соціальною. От чому управління (так само як і самоврядування) із самого початку повинно бути визначено як соціальна функція.

Прогрес продуктивних сил, постійне здійснення розширеного відтворення, що прогресує поділ праці, кооперація виробників, — усе це

не тільки постійно і настійно вимагає підвищення ролі управління, але і закономірно веде до трансформації управлінської праці в особливого роду діяльність соціального характеру, а підприємство дозволяє розглядати як складну соціально-економічну систему. У цьому аспекті підприємство виступає як деякий соціальний медіум, від структури і функціонування якого залежать і продуктивність праці, і особистісні характеристики його членів. Тому, що саме суспільство ставить перед підприємством (організацією) визначені цілі і створює систему засобів, що регулюють його функціонування по досягненню цих цілей. Будучи один раз створеним, підприємство здобуває відносну самостійність і стабільність по відношенню як до суспільства, так і до своїх працівників; порівняно стійку соціальну структуру; специфічний механізм взаємодії елементів, що при введенні тих же самих факторів може дати дуже різні результати.

Насамперед слід зазначити, що західноєвропейські й американські фахівці у своєму побуті дуже рідко маніпулюють поняттям «підприємство» — для них існує тільки «організація». Звідси більшість фахівців з організації управління розрізняють найбільш стійкі поняття: «формальна структура організації», «організаційне поводження», «менеджмент організації», «неформальна структура організації», «науковий менеджмент», «операційний менеджмент». При цьому «формальна структура організації» містить у собі ряд розглянутих вище елементів організації, у тому числі систему прийняття управлінських рішень, поділ діяльності компанії на конкретні види робіт відповідно до мети організації і відповідні підрозділи, інтеграцію цих робіт. У той же час випадкові, не обумовлені формальною структурою взаємини, що роблять, однак, значний вплив на діяльність організації (і часом володіють більшою значимістю, чим формальна структура підпорядкованості), звичайно іменуються «неформальною структурою організації». Ф.Ротлісбергер указує, що під неформальною організацією маються на увазі «дії, цінності, норми, переконання і неофіційні правила, а також складну мережу соціальних зв'язків, типів членства і центрів впливу, а також комунікації, які склалися усередині і між групами, що склали організацію при формальних структурах, але не конкретизовані ними». (F.I. Roethlisberger. *Contributions of Behavioral Sciences to a General Theory of Management*. — «Toward a Unified Theory of Management». N.Y. -S.Francisco — Toronto — London, 1964. p.47).

Причому, якщо формальна структура складається з твердо встановлених соціальних ролей, формальних інститутів, формальної системи санкцій — словом, тієї формалізованої системи розпоряджень і кодексів, що встановлені юридичним шляхом, то неформальна — це система не запропонованих соціальних функцій, неформальних інститутів і неформальних санкцій,

еталонів поведінки, переданих звичаями і традиціями, що виникають спонтанно в ході щоденних взаємодій. Мотивацію діяльності членів організації, їхні взаємини, правила поведінки, регламент поглядів і т.п. як правило називають «організаційним поведінням». У рамках єдиної за своїм характером теорії управління і за рубежом і у нас виділяються різні школи і напрямки досліджень.

Дуже довго, як у закордонній, так і у вітчизняній літературі розрізнялися дві основні школи, що виникли раніш інших, стали безпосередніми попередниками новітньої теорії управління. Це школа «наукового менеджменту», засновником якої був Ф. Тейлор, і школа «людських відносин», виникнення якої зв'язане з іменами Б. Мейо і Ф. Ротмисбергера. Саме полеміка між цими двома домінуючими концепціями, так само як і спроби синтезувати висунуті ними принципи, сприяла виникненню і розвитку нових течій. В даний час можна говорити, принаймні, про п'ять основних шкіл теорії організаційного управління: американської, японської, російської, шведської, німецької. Зрозуміло, навіть вони не вичерпують усього різноманіття теорії управління, але все-таки фіксують головні напрямки теоретичного дослідження і практики операційного менеджменту. На філософії концептуальних підходів деяких з них варто зупинитися докладніше.

Наприклад, виникнення школи «наукового менеджменту» відноситься до початку ХХ століття. Це, у своєму роді, перший напрямок розвитку американської теорії організаційного управління. За свою широку популярність в усьому світі вона стала іменуватися «класичною», у деяких випадках — «традиційною». Цю школу, яка не втратила і донині свого впливу, характеризує прагнення сформулювати загальні принципи управління на основі ділової і виробничої діяльності. При цьому організація трактується як винятково формальна, тобто заздалегідь сконструйована фахівцями, запропонована людьми «зверху» система поведінки, усяке відхилення від якої розглядається як порушення нормального стану на шкоду ефективності. З цим же пов'язане і визначене розуміння функціонування організації, а рівно і характеристика складових її індивідів, що розглядаються, як локальні елементи системи, тобто ізольовані друг від друга, «економічні істоти», діяльність яких описується в дусі біхевіоризму, а відповідні рецепти управління зводяться до старої як світ політики «батога і пряника». Сама ж «організація» оцінюється як замкнута система, позбавлена скільки-небудь істотних зв'язків із зовнішнім середовищем. Як бачите, усе це з неминучістю веде до забуття людського фактора, ігнорування психологічних мотивів поведінки людей у процесі виробництва, мотивації індивідуальної творчої економічної діяльності.

І все-таки «класична» школа зіграла відому позитивну роль як фактор раціоналізації і стимулювання виробництва. Саме в ім'я його вперше було поставлено питання про дуалізм організаційно-управлінської функції, зв'язаної, з одного боку, з регулюванням технологічного процесу, а з іншого боку — з діяльністю людей. Цей підхід при створенні гнучких виробничих систем і привів автора цієї монографії до думки проектування організаційної технології. Саме «класична» школа сприяла зародженню «наукового керування» як самостійного і могутнього плину. І сьогодні позиції її прихильників особливо сильні в сфері вишукувань в області адміністративного управління.

Але хоча багато компонентів «класичної» теорії ще і понині відіграють важливу роль, все-таки її явні недоліки — недооцінка людського фактора, спрощене представлення про мотиви людського поведіння в різних ситуаційних явищах соціального життя, недооцінка психофізичного стану індивідів — викликали до життя друге із згадуваних вище напрямків теорії управління — доктрину «людських відносин» чи «людського поведіння». Як виявляється із самої назви, вона зробила предметом свого дослідження те, що залишалося поза полем зору класичної школи: психологічні мотиви поведінки людей у процесі виробничих відносин, відносини у виробничих колективах, «групові норми і правила поведінки», проблеми «конфліктів і співробітництва», «комунікаційні бар'єри», «неформальна організація», «операційний менеджмент», — словом, ввела в теорію управління поведінкові елементи в інтегрованому виді. Одне з найважливіших положень школи «людських відносин» є концепція «патерналізмичної системи» управління, що приходить на зміну «авторитарній системі» контролю і керівництва, яка розвивається «класичним» напрямком. Пам'ятаєте, «метод кожного галіфе» у сталінські часи Радянського Союзу? — якщо партія призначила директором заводу, значить будь їм, хоча в тебе освіта — чотири класи церковнопарафіяльної школи. Хоча і ця система породжує не менше зло, яке, на наш погляд, було одним з головних при розвалі Радянського Союзу. Справа в тім, що «патерналізм» — є не що інше як заступництво, оцінка старшого стосовно молодших підопічних. Саме заступництво, що переросло в «родинні зв'язки» у бурхливі 70-і роки XX століття, призвело до деградації всієї системи управління Радянського Союзу, до обману в державних масштабах, припискам і оковамилюванню, дезінформації, що привело всю господарську систему країни в стан зношеного двигуна — дим йде, а тяги немає.

В другій половині XX століття напрямки досліджень в області теорії управління різко змінили свій курс. Спочатку з'явилася так названа

«емпірична» школа, яка визначає управління як вивчення досвіду, іноді з метою його узагальнення, але найчастіше — просто для того, щоб передати його практикам чи студентам. Представники «емпіричної» школи, як правило, поєднують теоретичні дослідження з практичною діяльністю в якості консультантів з управління, керуючих. Серед них, поряд із соціологами, економістами, психологами, юристами, інженерами, працюють і керівники фірм, підприємств і т.д.

Потім, з появою мобільних високоопераційних технічних систем і на їхній базі автоматизованих систем управління, з'явилася школа «соціальних систем», основою якої є розробка системних підходів до питань організації управління, звертаючи переважну увагу на співвідношення частин системи із системою в цілому і на взаємозалежності значного числа змінних факторів. Представники цієї школи розглядають організацію в цілому як «коаліцію, що співробітничає». Яка життєздатна лише остільки, оскільки вона може забезпечити всім своїм членам «задоволення», достатнє для того, щоб гарантувати продовження їхнього внеску в процес, що організували. А теоретики цієї ніколи займаються дослідженнями організації як цілого, моделюючи також організаційні процеси і їхні сполучення один з одним, з'ясовуючи, які з цих комбінацій виявляються найбільш сприятливими для досягнення мети, що стоїть перед організацією (фірмою, підприємством).

Не все і не всіма прихильниками цієї школи ототожнюється й однозначно трактується в розумінні змісту досліджень і принципів цих досліджень, між ними маютьс я й істотні розбіжності. Так, один з найбільш видних представників цієї школи Герберт Саймон — професор Технологічного інституту Карнегі (наукового центру школи «соціальних систем»), розглядаючи безліч змінних, що підлягають системному дослідженню, надає першорядного значення вивченню їхнього впливу на прийняття рішень (при цьому мова йде переважно про оперативні поточні рішення). В деяких своїх роботах Г.Саймон власне кажучи, ототожнює такі поняття, як «прийняття рішень» і «управління». (G.A.Simon. *The New Science of Management Decision*. - N.Y., 1969. p. I.). Однак, ці теоретичні установки розділяються далеко не всіма прихильниками школи. В цілому ж теоретики (і особливо ті, котрі групуютьс я в Інституті Карнегі) дотримують головним чином аналітичного, а не нормативного підходу до організаційних систем. На відміну від них Ф.Селзник, багато в чому примикає до парсонівського трактування організаційних систем, надає першорядного значення впливу змінних на їхні цілі і задачі. Він приділяє значну увагу механізмам, що поєднують воедино організації і групи з різними цілями, багато займається проблемами взаємозв'язку конфлікту й інтеграції. Головна задача управління по Ф.Селзнику, — пронизати організацію цінностями, забезпечити і

зберегти інституційне втілення мети. (F.Selznick. *Leadership in Administration*. Evanston. Ill. 1967. p.17. 62-64).

Таким чином, Ф.Селзник, на відміну від інших теоретиків школи «соціальних систем», дотримує нормативного підходу.

І, нарешті, п'ятий напрямок американської теорії організації і управління утворює так названа «нова школа науки управління». Формування і розвиток цього напрямку відбиває новітні тенденції в теорії і практиці управління. Адепти цієї школи головною метою своїх досліджень вважають вивчення процесів прийняття рішень із застосуванням математичних моделей і новітніх технічних засобів та інформаційних технологій. Ця школа ставить перед собою задачу підвищення раціональності управлінських рішень. У зв'язку з цим її підхід до проблем організації управління характеризується звичайно як нормативний, на відміну від дескриптивного.

Довгий час багато дослідників заперечували проти того, щоб виділяти даний напрямок як самостійну школу, мотивуючи це тим, що коло питань, які воно охоплює, занадто для цього вузький. Визнаючи все значення математичних методів, вони, однак, думали, що підставою для оголошення того чи іншого напрямку окремою школою повинні служити не стільки методи і засоби досліджень, скільки концепції.

Хоча і не можна було не визнати відому обґрунтованість цих заперечень, було б проте неправильно не бачити того факту, що різні новітні напрямки в теорії управління, що акцентують увагу на вивченні методів і засобів управління, які в значній мірі опираються на кількісний аналіз, поступово розширюють проблематику досліджень в області теорії організації і управління, не обмежуючи лише технічними засобами і кількісними методами аналізу.

Безсумнівно, що об'єднання в рамках «нової» школи різних напрямків досліджень дуже умовно. Однак їх поєднує прагнення внести в дослідження проблем організації і управління нові методи аналізу, що базуються на точних науках і одержали визначне застосування в управлінні складними технічними системами.

В останні роки ХХ століття до «нової» школи віднесено багато різних плинів, особливо виділялися такі напрямки, як «дослідження операцій», «системний аналіз», «загальна теорія систем», «економетрика» і т.п. Системна методологія в дослідженнях проблем організації і управління в останні роки здобуває домінуюче значення.

Поряд з розробкою загальнометодологічних концепцій системного підходу, посилено розвиваються різні дослідження проблем управління на основі системного аналізу, що представляють собою спробу зв'язати

основні ідеї системного підходу з кібернетичним напрямком досліджень ситуаційних задач. Поряд з операціоналістами в цій школі працюють дослідники систем управління, що займаються організацією впровадження систем планування, прогнозування і програмування (інформаційних технологій). До представників «нової» школи, що розробляє нові методи і засоби управління на базі системного аналізу, може бути віднесено і велике число дослідників, що приймають участь в розробці різних управлінських систем у людино-машинних мегасистемах. Серед представників «економетричної» групи дослідників виділяється концепція, в якій для економетричного підходу до аналізу і програмування управлінських процесів характерне прагнення домогтися максимальної квантифікації досліджуваних економічних явищ і опису їх у виді економіко-математичних моделей. При цьому застосування економіко-математичних методів зв'язується із системним аналізом досліджуваних процесів і явищ.

Такий короткий огляд головних напрямків і шкіл у сучасній американській теорії організації і управління. Хоча «американською» її можна назвати дуже умовно, тому що у заснуванні цих підходів стояли і німці (Ф.Ротлісбергер, Л.Ф.Урвик), і росіяни (А.Рапопорт, Р.Л.Анкоф), і шведи (Е.Петерсен, А.Свенсон), і українці (В.Леонтьєв, А.Терещенко) і представники багатьох інших національностей. Може саме це є приводом до того, що з розвитком деяких новітніх напрямків у теорії організації і управління ще більше підсилюється процес диференціації в дослідженнях проблем управління.

Слід зазначити, що багато учених світу — теоретики управління, як правило, не переоцінюють досягнутих результатів. Здебільшого вони переконані, що «наука управління» знаходиться ще в стадії формування, яка, очевидно, протриває досить довго.

В свій час видний американський учений Гарольд Ливитт сказав, що всі спроби створити наукову теорію управління донині виявляються палиативами. «Лихо в тому, що дотепер нема сьогоденного рішення, можливо, тому, що усе ще не існує цілком задовільної теорії організації і техніки прийняття рішень». (H.I.Leavitt. *Managerial Psychology*. Chicago. 1988. p.291).

«Те, чим ми розташовуємо, — продовжує Ливитт, — це серія взаємопов'язаних ідей, що розвиваються в різних областях, багато хто з яких далекі від промисловості. Психологія і соціологія внесли ідеї про складність людських мотивів, про процеси впливу і про групове поведіння. Математики й інженери недавно виступили з деякими хвилюючими уявленнями про інформацію і системи управління. Економісти, і не тільки вони, вивчають, як люди приймають рішення...»

Подібно багатьом іншим дослідникам, Ливитт виражає надію, що об'єднання всіх цих ідей і зусиль призведе до створення наукової теорії організації і управління. Характеризуючи основний напрямок, на якому може скластися ця наука, він пише: «... індустріально-організаційні дослідження майбутнього можуть бути помітно відмінні від сьогоднішніх у двох зовні суперечливих, але в дійсності зв'язаних відносинах. Вони будуть більш психологічними й у той же час більш аналітичними».

Розглядаючи перспективи розвитку науки управління, Бер-нард Бстафен — фахівець з управління Індіанського університету — висловлює переконання в тім, що негативне відношення до концепцій існуючих теорій організації і управління з боку менеджерів-практиків, що почалося в кінці ХХ століття, і сьогодні неухильно зростає тому, що ще більш очевидно буде виявлятися їхня неспроможність у вирішенні проблем управління, які все ускладнюються. Об'єктивні умови будуть змушувати майбутніх менеджерів шукати таку систему знань, що була б одночасно «операційною» і «емпірично верифіцируємою».

І в даний час теорії організації і управління не відповідають цим двом тісно пов'язаним один з одним критеріям. Зокрема, навряд чи необхідно доводити, що дві загальновизнані концепції управління людьми у виробництві: «система управління особовим складом» (відома на початку 20-х років ХХ століття) і «доктрина людських відносин» (відома на початку 40-х років ХХ століття), довгі роки використовувані в багатьох країнах, не принесли очікуваних результатів. Шт та, ні інша, не забезпечили правильного підходу до рішення проблем управління виробництвом, про що свідчить також відсутність якого-небудь нового суттєвого вкладу в їхній розвиток.

А тим часом жодна область людської діяльності не є предметом настільки пильної уваги, як оперативне управління, ніде немає такої кількості висококваліфікованих, напружено працюючих фахівців. Відділи, управління, служби по керівництву особовим складом ростуть як гриби, і в багатьох з них працюють люди з докторськими ступенями. В університетах сотні людей читають лекції про управління, займаються дослідженнями в області теорії і практики управління. Створено величезне число нових дисциплін: «індустріальна психологія», «індустріальна соціологія», «Індустріальна антропологія», «індустріальні відносини», «управління особовим складом», «фінансовий менеджмент», «операційний менеджмент», «управління проектами» і т.д., і в кожній з них, якщо вірити ствердженням їхніх представників, відбуваються оригінальні відкриття, пишуться монографії, проводяться наукові конференції, видається безліч наукових журналів.

Які ж результати всієї цієї діяльності? Треба прямо сказати: «Невтішні!» Усі ці колосальні зусилля і галас, що не припиняється, у загальному мало сприяли дійсному прогресу в області теорії організації і управління. Значна частина новітніх концепцій управління являє собою переспіви тих ідей, що висловлювалися ще десятки років тому. Навіть поява «ситуаційної теорії управління» і повсюдного ситуаційного підходу до питань організації і управління порозумівається не стільки прагненням створити нову єдину теорію управління, скільки наслідком зусиль переорієнтувати теорію управління в напрямку практики управлінської діяльності.

В цілому і виникнення концепції «ситуаційного підходу» прямо пов'язане з недостатньою практичною ефективністю існуючих теорій організації і управління, які не в змозі відповісти на всі проблеми практики управління, що ускладнюються. Бізнесмени, підприємці, керівники фірм і підприємств критикують теорію управління за її непрактичність, відірваність від реального світу, нездатність служити конкретним механізмам у практиці щоденної роботи. Пояснюючи причини такого відношення до теорії управління, можна сказати, що конкретні ситуації, конкретні умови, в яких діє менеджер, настільки різноманітні, що сучасні підходи теорії менеджменту виявляються незадовільними з погляду практиків, що шукають в теорії практичне керівництво. Це підтверджується і тим, що багато досліджень і публікації минулих років з питань теорії організації і управління, в яких починалися спроби розробити раз і назавжди встановлені «принципи» управління, розраховані на загальне застосування, так і не зуміли забезпечити менеджерів досить практичним керівництвом.

Сьогодні серед закордонних дослідників найбільш розповсюдженою думкою вважається те, що «у найкращому випадку можна розробити умовні чи ситуаційні принципи, що були б корисними у визначених конкретних ділових ситуаціях» (R. J. Mookler. *Situational Theory of Management*). Вона в останні роки домінує в системі підготовки і перепідготовки менеджерів. Новий підхід у дослідженнях і в системі підготовки управлінських кадрів виражається сьогодні в тім, що акцент став переноситися на вивчення дійсних умов, конкретної ситуації, в якій знаходиться та чи інша фірма, і розробку на цій основі специфічної, унікальної, якщо це необхідно, організаційної структури, що відповідає конкретним умовам і вимогам.

Такий підхід ще більше підсилив позиції тих дослідників, які незважаючи на успіхи, досягнуті за допомогою «новітніх методів» управління, наполегливо доводять, що не існувало, не існує понині й у принципі взагалі неможлива наука управління, тому що керівництво є

насамперед мистецтво і тому не може бути підлегле правилам, кондиціровано, розшифровано, персоніфіковано.

Однак, у дійсності це далеко не так!

На закінчення можна сказати, що поява екзистенціалізму в теорії організації і управління — дуже яскравий симптом, який свідчить про те, що процеси організації і управління в основі своєї базуються на суспільних відносинах тієї суспільної формації, в якій вони мають місце. Але, як уже відзначалося, з цього але ніяк не випливає, що в концепціях, створених представниками «класичної» і інших шкіл теорії організації і управління, не міститься ніякої евристичної цінності. З великим чи меншим успіхом в них узагальнюється не тільки досвід використання тих чи інших принципів, але і досвід управління різного роду структурами суспільного виробництва.

Біоенергоінформаційна сутність кожної людини, як суб'єкта соціальної системи, що дозволяє кожному приймати участь в проектуванні, створенні, а потім і експлуатації, для себе (за першим фундаментальним законом природи) вигідну і ефективну складну самокеровану і саморегульовану соціально-економічну систему, забезпечуючу йому комфортне життя. При цьому людина є єдиною в природі складною самокерованою системою, на формування якої ще на ембріональній стадії (через взаємообмін між матерю і ембріоном) формується генопрограмний комплекс органів управління, на які на протязі свідомого життя, істотно впливає, все збільшуваний об'єм сенсорної інформації. І саме цей «генотип — навколишнє середовище», здійснюючий обробку інформації, здатний видавати оперативні рішення, щодо удосконалення самого себе і здатний проектувати складні самоудосконалюючі великі соціально-економічні системи свого життя. Саме ці системи можуть слугувати прообразом громадських організацій нового зразка в теорії організації і управління.

Науковий підхід щодо суті і змісту самих складних самокерованих соціально-економічних систем, їх організаційної діяльності в системі соціуму, тісно пов'язаний з теорією організації і систем управління і є новим аспектом в теорії економічної, соціальної, політичної і культурно-психологічних наук.

І незважаючи на проблеми, неясності і спірні місця, яких в теорії організації складних саморегулюючих соціально-економічних систем (СС СЕС), залишається ще безліч, досягнуті результати досліджень можуть допомогти і вже доказують сутню поміч у практиці таких складних соціально-економічних систем, як громадські об'єднання, закладаючи тим самим основи створення громадських суспільств регіонального типу. Саме вони являються самим ефективним інструментарієм у виживанні і

розвитку корпорацій, асоціацій, суспільно-виробничих об'єднань, в умовах сучасної нестабільності і непередбачуваності світової і національних фінансових структур, являючись в той же час механізмом управління і диверсифікації.

В той же час, закони розвитку національного господарства, економічної системи як такої обумовлюють в сучасних умовах виникнення особливих вимог, які передумовлюють проблемність специфічних організаційних питань в тому числі:

— збільшення масштабів діяльності, подія і розвиток кооперації праці, підвищення широти і різнобарвності соціально-економічних цілей діяльності, підвищення динамічності і непередбачуваності навколишнього середовища, що вимагає об'єктивну необхідність приведення організаційної структури системи управління, як самої СС СЕС так і процесів її діяльності до умов загального рівня розвитку виробничих потужностей і виробничих відносин;

— придержуючись вимог науково-технічного процесу, постійно виникають проблеми корінних перевтілень як матеріально-технічної бази і потенціалу економічної системи, так і її соціальної надбудови, що в свою чергу вимагає удосконалення організаційної структури і стратегії управління прогнозуванням постійно виникаючих змін, націлюючи їх на постійне підвищення ефективності результатів діяльності;

— філософія трансформації економічної системи, як бази розвитку складних самокеруючих соціально-економічних систем (громадських утворень) висуває проблему створення нових, на основі теорії причинності наслідків, механізмів управління як на рівні громад, так і на рівні держави, але ж слід пам'ятати, що реалізація прийнятих до розробки цих механізмів неможлива без всебічного покращення організації самих СС СЕС на всіх рівнях, що обумовлює конкретні організаційні проблеми.

Над цим ще треба попрацювати, але ж у нас із-за відсутнього фінансування наукових досліджень, немає можливості зробити висновки щодо методологічної основи формування складних саморегулюючих соціально-економічних систем, як громадські утворення.

Розділ 10

СИСТЕМНІСТЬ НА ПОЛІ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Кожна із соціально-економічних систем, що наповнюють любую соціально-економічну формацію, характеризуються достатньо великою кількістю неадекватних одна одній організаційних структур, які з одного боку виступають як складова частина великої соціально-економічної системи (наприклад, промислове підприємство), а з іншого боку являються самі соціально-економічними системами більш низького порядку (наприклад, виробнича система того ж промислового підприємства). Причому, кожна із цих організаційно-технологічних структур (підсистеми мега- чи макросистем) являють собою сукупність номенклатурно-функціональних елементів, їх відносин і зв'язків з визначеними функціонально-технологічними ознаками, сутність яких полягає в баченні суб'єктом бажаних результатів своєї діяльності. Причому, з формульованих з урахуванням реального попиту. Така цілеспрямованість притаманна лише організаційним структурам промислових виробництв, які і за формою і за змістом у своєму складі (в своїй структурі за побудовою) в якості складових елементів мають окремих особистостей, колективи людей, машин і механізмів, пов'язані між собою єдиним технологічним процесом і підлягають цілеспрямованому впливу людини (оператора, керівника, менеджера).

У свій час (десь близько середини XX-го століття) ця концепція (результати її досліджень) визначили нову проблему, що являла собою функціональну необхідність комплексної автоматизації технологічних процесів, створення автоматизованих систем управління технологічними процесами. Такий підхід дозволив перейти до нового виду організації виробничих процесів, створення гнучких виробничих систем, які являли собою людино-машинні системи вищого порядку складності. Ці системи являли собою цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів, яким притаманна особлива єдність з соціально-економічним середовищем, в якому вони функціонували. Таким функціонально-технологічним мега-системам притаманні властивості, яких не мала до цього жодна соціально-економічна система. Кожен елемент в ній являється самостійно-організаційною структурою, що входить в систему більш високого рівня, яка, в свою чергу, виступає як система більш низького рівня по відношенню до іншої. За такого підходу створюються цільові мега-системи з горизонтальним і вертикальним розгалуженням.

Базовим структурним елементом такої соціально-економічної мегасистеми становиться не окремо взята та чи інша функція чи вид діяльності, а міжфункціональне створення, яке повністю несе відповідальність за виконання всього набору функцій по досягненню кінцевого результату.

Суспільно-економічна формація, як сукупність соціально-економічних мега-, макро- і мезосистем, не може розглядатися як застигле явище, що підвладне лишень еволюційним кількісним змінам. В її середовищі, як і в середовищах соціально-економічних систем, що її складають, відбуваються зміни в базисному стані (оновлення), які і визначають перехід на новий якісний ступінь її розвитку». Природно, що при цьому неминуче постають питання різних напрямків:

— родинно-дружні, родинно-близькі, споріднені чи неспоріднені ці системи;

— чи «йдуть» вони назустріч одна одній, а чи є передумови їх мутації, тобто відбувається поступове перевтілення першої системи в уклад другої;

— яка сутність і межа їх існування, взаємодії і взаємообумовленості.

Специфічні умови оперативного управління (операційного менеджменту) сучасними складними соціально-економічними системами різних напрямків і різного призначення потребують врахування великої кількості взаємообумовлених факторів, множинності варіантів, методів і підходів щодо прийняття найбільш оптимальних управлінських рішень. Наприклад, виробниче підприємство промисловості — це не тільки складна система машин і механізмів, сполучених між собою в єдине ціле тим чи іншим технологічним процесом. Це, перш за все, колектив людей, пов'язаних між собою відповідними соціально-економічними відносинами, які, в свою чергу, обумовлені пануючими в даній суспільній формації виробничими відносинами.

Тож, виробниче підприємство в даному випадку постає у вигляді складної соціально-економічної системи в комбінації технічних, матеріальних і трудових відносин, що наповнюють загальний його виробничий потенціал. Тобто, реальний виробничий колектив являє собою складний, ще невизначений, «сукупний робочий організм» — складною гетерогенною системою із трьох різнорідних сукупностей компонентів — технічних, матеріальних і фізичних (людських). І якщо перші два об'єднуються в техніко-технологічну систему на основі підходів логістики, то фізичні складають його соціально-економічну систему на основі невизначеності і трудового законодавства.

В об'єктивній дійсності ці дві системи існують лише в органічній єдності одна з одною. Бо любе виробниче підприємство в якості

невід’ємної складової частини свого реального механізму включає і складні соціальні формування, процеси, явища, які мають властивості сутніх змін економічної субстанції виробництва. Складне і багато структуроване коло проблем, що відносяться до організації оперативного управління, визначається не тільки і не скільки технологічними аспектами організаційного характеру, скільки контекстами соціально-економічних відносин. Бо функція операційного менеджменту являє собою не що інше як господарське керівництво в умовах невизначеності за ситуацією, що склалася в визначений термін, і тісно (нерозривно) пов’язане з кооперацією праці, що має припущення:

- по-перше, наявність розподілу процесів труда поміж декількох працівників, тобто участь у виробничому процесі за технологічним циклом декількох людей з різними спеціальностями;

- по-друге, наявність прямих технологічних зв’язків цих працівників.

Причому обов’язковими умовами «прямих зв’язків» працівників між собою у процесі праці являється наявність відносин щодо власності на результати праці (індивідуальні чи колективні).

Таким чином, оперативне управління, як наслідок кооперації праці, пов’язане з відносинами розподілу труда за технологічним процесом і розподілу продуктів (результатів в грошовому еквіваленті) відповідно з кількістю витраченої фізичної енергії кожним окремо. Звідси, в сучасному суспільстві в умовах акціонерних товариств, де кожен працівник, як правило, являється власником засобів виробництва (в тому чи іншому відношенні) процес прийняття оперативних управлінських рішень повинен відображати інтереси самих працівників, що свідомо і цілеспрямовано на основі ініціативної економічної діяльності відтворюють це виробництво.

Принципово нове значення суб’єктивних факторів операційного менеджменту в економіці має мотивація усвідомленої цілеспрямованої ініціативної діяльності людей, що керуються пізнаними законами і закономірностями економічного розвитку і зростання. Такий вид оперативного управління повинен базуватися на засадах об’єктивних закономірностей, але при всій їх надзвичайній вагомості та переваг об’єктивних економічних законів вони не реалізуються самі по собі, так би мовити «в автоматизованому режимі». Вирішальне значення набуває практична реалізація об’єктивно діючих економічних законів, що, в свою чергу, зумовлює врахування суб’єктивних факторів, бо оперативне управління виробничими системами — не самоціль. Його задачі, форми і методи визначаються організаційною структурою виробництва і

продукцією, що випускається. При цьому основна ціль (мета) в процесі господарського менеджменту може включати субпідрядні цілі, які в залежності від конкретної ситуації (особливо в умовах невизначеності) набувають першочергового значення.

Оскільки процеси оперативного управління виробничими системами являють собою вид цілеспрямованої діяльності — ціль в них виступає як документально зафіксоване передбачення результатів діяльності, як кінцевий етап багаточисельних операцій і процедур, що повинні бути виконані в результаті операційного менеджменту. це сукупність надскладних організаційних, соціально-економічних і правових взаємозв'язків і взаємодій, які проявляються і існують в процесі кооперування праці.

Таким чином, оперативне управління виробництвом (операційний менеджмент) — складний неперервний соціально-економічний і організаційно-технологічний процес впливу управляючої системи на конкретно визначений управлінський об'єкт, що відбувається в умовах невизначеності на основі технологічних процедур за допомогою системи методів і технічних засобів в цілях досягнення управляючою системою заданих техніко-економічних і соціальних показників функціонування складної соціально-економічної системи.

Організаційний механізм такої системи являє собою сукупність правил і технологічних процедур, що відтворюють конкретні соціально-економічні відносини між людьми. ці відносини являють собою багатофакторність організаційних, інформаційних та техніко-технологічних взаємозв'язків, процесів і процедур взаємодії різних соціально-економічних елементів і ланок управляючої системи (підсистеми), які виникають в самому суб'єкті управління, між суб'єктом і об'єктом управління, між підсистемами операційного управління на різних рівнях. Такий механізм матеріалізується за допомогою відтворення в процесі сукупної праці узгодження, координації дій усіх його суб'єктів і виконання ним класичних процедур, які націлені на досягнення поставлених цілей та досягнення конкретних задач, що стоять перед виробничою системою. тож в процесі оперативного контролю постійно доводиться враховувати та узгоджувати техніко-технологічні, організаційні, економічні, соціологічні, психологічні і політичні контексти. Причому найважливішою функцією операційного менеджменту являється інтеграція і об'єднання всіх сторін діяльності підприємства взагалі і виробничих процесів в єдине ціле, створюючи тим самим підґрунтя для функціонування соціально-економічної системи як такої.

З точки зору реалізації такого підходу надзвичайне значення має мотивація необхідності пристосування цієї надскладної соціально-економічної системи до динамічних і в той же час невизначених зовнішніх

дій (зовнішнього впливу). При цьому не так важливо, яким чином відбувається підвищення динамічності середовища, в якому функціонує ця підсистема. важливо те, як до цих умов пристосуватися. для сучасного промислового підприємства, наприклад, значне зменшення долі державних замовлень, за допомогою яких гарантувалися збут і матеріально-технічне забезпечення виробництва, додаткові труднощі. Це і необхідність пошуку для себе замовників і споживачів, це й конкуренція з іншими виробниками, це і можливість диверсифікації, і таке інше. Все це потребує миттєвих змін форм і методів маркетингу, удосконалення реклами своєї продукції, її сертифікація за світовими стандартами, ліцензування виробництва. Отже, і розвиток системи оперативного управління. А це визначає пошук адекватних форм розвитку функції оперативного управління як в технологічному, так і в організаційному плані, підвищення, її ефективності.

Відомо, що основною умовою підвищення ефективності функціонування будь-якої системи за її складністю є «системний підхід». І так же, як зміна одного елемента не може по суті привести до змін організаційної структури, точно так же зміна однієї структурної одиниці не може по суті впливати на внутрішній стан системи взагалі. бо складна соціально-економічна виробнича система характеризується достатньо великою множиною оргструктур, що не стикаються між собою, які здебільшого виступають визначеною частиною самої виробничої системи і являються самі системами більш низького порядку. Але кожна з них сама являє собою сукупність номенклатурних елементів, їх відносин як між собою, так і зв'язків з визначеними для них виробничими ознаками, сутність яких полягає у визначені суб'єктом бажаних результатів своєї діяльності в умовах невизначеності, але сформульованих з урахуванням реальних потреб. Така цілеспрямованість притаманна тільки організаційним структурам складних соціально-економічних виробничих систем, які уособлюють у своєму складі в якості структурних елементів окремих особистостей (менеджерів), колективи людей і цільові об'єкти, що, як правило, потребують цілеспрямованого впливу на них керуючого суб'єкта.

Такий підхід має цілий ряд суттєвих переваг, враховуючи умови невизначеності:

- по-перше, є можливість швидкого відтворення оперативних дій щодо прийняття негайних дій по визначенню управлінських рішень в умовах необхідності локалізації постійного впливу соціального довкілля;

- по-друге, є можливість удосконалення (зосередження в «одних руках») цілого комплексу функцій, що дає можливість їх координації і синхронного виконання;

— по-третє, термінова реалізація оперативного прийняття рішень і адекватних дій між різними рівнями «горизонтальних» і «вертикальних» розгалужень системи оперативного управління на основі зворотних зв'язків;

— по-четверте, наявність розподілу труда між працюючими в обмеженому просторі, що забезпечує постійність підвищення професійного рівня і ділової кваліфікації спеціалістів, менеджерів і керівників різного рівня;

— по-п'яте, можливість маневрування і раціонального використання виробничого, матеріального, фінансового і трудового потенціалів;

— по-шосте, термінова концентрація наявних ресурсів для виконання непередбачуваних задач, що виникають під впливом невизначеності соціального довкілля.

Наявність таких можливостей природно забезпечує високий рівень децентралізації оперативного управління і створює сприятливі умови для нормального функціонування соціально-економічної системи в умовах невизначеності і постійного впливу збурень соціально-економічного середовища, в якому вона функціонує.

Філософія вище викладеного об'єктивно потребує інтеграції зусиль щодо досягнення поставлених цілей, що приводить до необхідності організації не тільки узгодження визначених переваг, але й координації сумісної управлінської діяльності різних суб'єктів оперативного управління щодо реалізації взаємообумовлених задач соціально-економічного характеру. все це зумовлює потребу введення такої форми організації системи оперативного управління, яка б дозволяла регулювати відносини між юридично рівноправними суб'єктами управління.

І саме таким чином, щоб ці регулювання і координація мали владобов'язковий характер. Але витoki його були не на основі субординації і підлеглих, а на основі усвідомлення логіки діяльності, соціальних замовлень і технологічності дій. Усвідомлення функціональних умов, підґрунтям яких можуть бути договірні та контрактні відносини. Таке підґрунтя є умовою адміністративного, а не господарського виду і повинне формуватися на взаємних домовленостях в перерозподілі компетентності, професіоналізму і відповідальності. Принциповою особливістю таких зв'язків між управляючими структурами є принципово новий фактор, суть якого полягає в опосередкуванні головним чином горизонтальних відносин поміж супідрядними ланками (елементами), що відносяться до різних рівнів оперативного управління.

Ці концептуально-теоретичні роздуми підтверджуються практичним досвідом проектування і створення організаційних структур систем

оперативного управління, як в Україні, так і в країнах близького довкілля. За останні десятиріччя спроектовано і введено в практику управління діяльністю, вказаних соціально-економічних систем, організаційні структури систем на підґрунтях операційного менеджменту, які відносяться до класу «кібернетичних систем», оскільки вони створені на принципах функціонування інформаційних процесів. Системи оперативного управління, що розбудовані на основі інформаційних мереж мають сутні переваги:

- по-перше, вони інваріантні відносно динаміки об'єктів управління. А в силу того, що вони «об'ємні» і багатофакторні, то можуть «брати на себе» як нові функції, так і цілком нові об'єкти, самі при цьому не змінюють ні форму, ні зміст по суті. Такі оргструктури оперативного управління дозволяють як об'єднувати споріднені функції так і скорочувати (зменшувати) управлінський апарат, значно підвищуючи при цьому рівень використання трудового потенціалу спеціальності управління;

- по-друге, це тимчасові оргструктури, які піддаються і спеціалізації і індивідуалізації на кожному із рівнів оперативного управління;

- по-третє, оргструктури, які уособлюють в собі переваги як лінійно-функціональних, так і матричних структур. За своїм характером вони є лінійно-функціональними, але разом з тим і матричними, що обумовлює створення можливостей для формування тимчасових цільових груп оперативного менеджменту для успішної реалізації горизонтальних зв'язків в системі оперативного управління.

- по-четверте, ці організаційні структури мають можливості спрощення розгалужень управлінського апарату за рахунок конкретизації функціональних процедур і ототожнення управлінських процедур з технологічними процесами оперативного управління;

- по-п'яте, наявність можливостей підвищення ефективності оперативного управління за рахунок цільових комплексних програм і конкретних проектів, які виступають в якості опосередкованих елементів організаційної структури системи оперативного управління.

Враховуючи надзвичайно високий рівень ефективності оперативного управління на основі цільових комплексних програм і конкретних проектів, слід відмітити специфічні особливості таких систем, які полягають у наступному:

- по-перше, програмно-цільове оперативне управління, як на рівні фірм, підприємств, корпорацій, так і регіонів і держави, базується на структурах матричного типу. І, якщо і не потребують базової перебудови відпрацьованих організаційних структур систем оперативного управління, все ж таки являють собою достатньо складну специфічно-

розгалужену організаційну форму, специфічність якої пов'язана з наявністю органів (елементів) і функцій управління та перерозподілом прав і відповідальності, а також формуванням нових інформаційних потоків і виробничих відносин.

Механічно, без спеціальної підготовки (досліджень) до проектування і створення таких організаційних форм щодо програмно-цільового оперативного управління практично перейти неможливо;

— по-друге, широке використання систем оперативного управління міжгалузевими чи регіональними комплексно-цільовими програмами потребує нових підходів щодо координації дій в процесі виконання самої програми чи проекту, що потребує перебудови структур системи галузевого чи регіонального управління, вводити нові елементи і функції, застосовувати нові методи і форми планування, організації і управлінського контролю;

— по-третє, реальне використання форм програмно-цільового управління на державному рівні практично неможливе без цільових змін правових основ і економічних законів держави. Причому, необхідні не тільки нові спеціальні нормативно-регламентуючі акти, але й зміни в діючих положеннях, як щодо органів лінійно-функціонального керівництва, так і щодо структур виробничо-господарських організацій.

Слід враховувати також досвід розробки і реалізації виконаних чи тих, що виконуються програм, який свідчить, що існує ще цілий ряд ще не розв'язаних питань організації оперативного управління на основі цільових програм і проектів, які значною мірою заважають досягненню кінцевих результатів. Вони полягають в тому, що для підвищення дієвості систем оперативного управління на основі цільових програм, необхідно:

— формування на вищих щаблях ієрархії систем управління колегіальних органів для експертної оцінки цілей програм (проектів), обґрунтування їх постановки, основних напрямків реалізації, ефективності застосування процесів (методів) реалізації і кінцевих результатів;

— визначення на вищих щаблях управління інформаційно-координаційних підрозділів проектного управління;

— делегування деяким структурам організаційної системи повноважень щодо координації діяльності субпідрядних організацій і основних підприємств, що задіяні в тій чи іншій програмі;

— делегування деяким структурам галузевого чи регіонального управління, а також функціональних і лінійних ланок виробничих об'єднань, корпорацій повноважень керівництва програмами чи конкретними програмами, або ж повноважень відповідального виконувача програмних (проектних) заходів;

— розробки та затвердження «Положень щодо оперативного управління конкретного комплексно-цільового програмного керівництва», у зв'язку з тим, що створення нових органів програмного керівництва обов'язково потребує якісного перерозподілу повноважень і відповідальності у більшості елементів і підсистем системи оперативного управління.

Подальший розвиток і поглиблення досліджень в напрямку розвитку організаційних структур оперативного управління, в основі якого вбачаються принципи операційного менеджменту в його адаптації щодо вітчизняних соціально-економічних систем, з урахуванням практики вітчизняних організацій та закордонного досвіду, повинні відбуватися за умов:

— по-перше, необхідно в органічному взаємозв'язку і на основі єдиних методичних підходів розробляти проблеми організації оперативного управління на рівні сукупності елементів, об'єктів і підсистем соціально-економічної системи: виробничої та невиробничої сфер, галузей і регіонів, промислових і виробничих структур різного характеру і напрямків діяльності, комплексних цільових програм різних рівнів, конкретних проектів;

— по-друге, не можна досліджувати організаційні контексти в напрямку соціально-економічних аспектів оперативного управління ізольовано від його аспектів: інформаційно-технологічних, технічних, мотиваційно-психологічних, політичних, правових;

— по-третє, в процесі досліджень кожного об'єкту оперативного управління слід враховувати всі напрямки його діяльності і розвитку: виробництва, науково-технологічні, технічні, економічні соціальні;

— по-четверте, надзвичайно важливо розробити адекватну предмету досліджень науково-методологічну базу, так як поки що методичний апарат досліджень в напрямку організації оперативного управління значно відстає від апарату багатьох інших дисциплін. Причому, об'єктивно питання постає таким чином, що використовувати при цьому тільки формальні методи і математичний апарат недостатньо. Потребується узгодження формальних і неформальних методів, розвиток фактографічної роботи і спеціальної статистики, розробка власних критеріїв оцінок, способів наукового опису об'єктів, методів їх регламентації і проектування;

— по-п'яте, необхідна інтеграція знань усіх галузей науки, що тим чи іншим чином будуть пов'язані з об'єктом досліджень;

— по-шосте, особливу увагу слід приділяти соціальним аспектам оперативного управління — відносинам між людьми, в яких важливими процесами є вплив одних на поведінку інших; соціальному самоуправ-

лінню, що віддзеркалює і ступінь демократії і участь працюючих в управлінні;

— по-сьоме, формування цілеспрямованої поведінки людей, мотивації ініціативної економічної діяльності, що відтворюється опосередковано соціальними організаціями, які водночас являються і суб'єктом і об'єктом соціального управління;

— по-восьме, важливе значення для теорії систем оперативного управління має соціальна організація, яка водночас являється суб'єктом колективної власності, що призводить до інституалізації економічних відносин. А це, в свою чергу, призводить до обмежування зв'язків поміж економічними проблемами оперативного управління, перевтілюючи їх одне в одне.

Нові економічні відносини на основі ринкових принципів, які відкривають правові можливості асоціювання і акціонування соціально-економічних систем, приватизації на основі взаємних і особистих інтересів, створюють об'єктивно нову ситуацію, яка визначається створенням умов взаємодії на економічних принципах трьох головних суб'єктів: держави в особі центральних органів влади і державних інституцій; регіонів, уособлених в обласних державних адміністраціях і Радах народних депутатів; господарств, як соціально-економічних систем з різними формами власності, уособлених в колективах працівників. Взаємодія між цими суб'єктами регулюється (повинна регулюватися) єдиним державним планом (програмою) соціально-економічного розвитку країни.

Звичайно, нові організаційно-економічні взаємовідносини між цими суб'єктами, їх права, обов'язки і відповідальність, в тому числі відповідальність держави щодо господарських організацій, ще недостатньо відпрацьовані. Для цього необхідні і час, і стабільність економічних відносин, і дієвість державних механізмів управління. Тож основним завданням розвитку економічних основ нової держави є перевтілення виробничих колективів соціально-економічних систем в явних господарів основних виробничих фондів, які б на основі ініціативної творчої економічної діяльності керували б господарською діяльністю і розпоряджались би основною часткою результатів цієї діяльності. У зв'язку з цим вирішальне значення отримують організаційні питання уточнення прав і обов'язків трудових колективів щодо процесів оперативного управління господарською діяльністю, відпрацювання механізмів цього управління та організаційних структур.

Дослідження підтверджують, що вплив організаційних структур оперативного управління на інтенсифікацію суспільного виробництва обумовлені першочерговими із основних факторів:

— по-перше, можливістю використання «ефекту комбіноваційної праці» — «створення нового виробничого потенціалу» на основі раціональної організації і використання трудових ресурсів, що стосується не тільки об'єктивно обумовлених технологічних процесів, організації виробництва у часі і просторі, але і в раціональній організації систем оперативного управління;

— по-друге, створенням внутрішніх організаційно-економічних умов і мотиваційних факторів для оперативного освоєння технічних і технологічних інновацій, розробки і освоєння стратегії власного інноваційного розвитку адекватно світовому досвіду;

— по-третє, забезпеченням організаційно-мотиваційних передумов ініціативної економічної діяльності, обумовленої не стільки державними мотиваторами, скільки використанням творчого потенціалу трудових ресурсів, розробкою і проведенням активної політики на внутрішньому і світових ринках.

Немає сумніві, що використання цих можливостей суттєвим чином пов'язане з функціонування підсистем і елементів економічного механізму. З метою більш ефективного їх використання слід, в першу чергу, розглянути взаємний вплив принципів розбудови економічного механізму і, природно, організаційної структури оперативного управління в тих умовах, в яких функціонує весь господарський комплекс держави. Саме через це і, завдяки цьому, можливості удосконалення організаційних структур оперативного управління розширюються через використання матричних форм організації і використання цільових комплексних програм і конкретних проєктів.

Вибір оптимальних процедур операційного менеджменту доцільно виконувати керуючись деякими загальними критеріями оцінки, основні з яких полягають у наступному:

— повноті відповідальності кожного управлінського органу за досягнення поставленої перед ним мети, що впливає з тої чи іншої функції оперативного управління;

— збалансованості завдань всіх елементів системи оперативного управління на всіх рівнях ієрархії адекватно цілям вищого рівня;

— комплексності виконання сукупності функцій оперативного управління як «по-вертикалі» так і «по-горизонталі» взаємодії відносно рішення поставленого завдання;

— мінімізації дублювання функцій і робіт при організаційному визначенні підсистем і елементів системи оперативного управління при їх проєктуванні;

— збереженні умов для спеціалізації окремих працівників чи первинних елементів системи оперативного управління при створенні комплексних функціональних підрозділів;

— концентрації відповідальності за досягнення рішень по кожній самостійній управлінській задачі, в кожному органі (елементі) підсистем оперативного управління;

— збалансованості в кожній ланці і на кожному рівні ієрархії оперативного управління об'ємів відповідальності за досягнення визначеної цілі та прав по прийняттю оперативних рішень, пов'язаних з її досягненням.

Широке використання організаційних форм (оргструктур) систем оперативного управління на основі програм і проектів, у відповідності їх традиційним формам на матричній основі, пов'язане не тільки зі створенням нових і перерозподілом усталених функцій. Це, скоріш, принципова зміна характеру виробничих відносин в процесах оперативного управління, перехід до нового стилю взаємодій між окремими робітниками, який, рано чи пізно, призводить до нових організаційних підходів в системі оперативного управління складними соціально-економічними системами.

Практика оперативного управління складними соціально-економічними системами свідчить, що для їх ефективного функціонування в сучасних умовах невизначеності потрібне розумне поєднування систем оперативного управління, що базуються на використанні традиційних лінійно-функціональних системах, головними особливостями яких є функціональна оптимізація підрозділів і працівників, з системами на основі матричних структур оперативного управління, що базуються не на функції, а на конкретні проекти, що створюються на основі мети. Бо проектно-програмне оперативне управління сучасності не може розвиватися (розгалужуватися), чого вимагають умови невизначеності, без усталеної основи у вигляді раціонально створеної лінійно-функціональної структури.

Ось чому принциповим напрямом розвитку організаційних структур оперативного управління складними соціально-економічними системами в умовах невизначеності у термін, що прогнозується, буде одночасне і взаємопов'язане удосконалення відносин у системі оперативного управління як у вертикальних ієрархічних функціонально чи предметно спеціалізованих блоках, так і горизонтальних проектних чи предметно орієнтованих підсистемах.

Виключно важливим аспектом у найближчі 10—15 років, пріоритетним, буде принциповий пошук шляхів розв'язання питання щодо характеру і комплексності процесів удосконалення організаційних структур самих соціально-економічних систем. Бо організаційні структури систем оперативного управління, що в основі своїй мають отримані

результати виконаних досліджень, мають бути абсолютно адекватними організаційним структурам самих соціально-економічних систем. Що потребує постійних зусиль щодо реорганізації діючих систем оперативного управління, пов'язаних як зі змінами зовнішнього невизначеного середовища, так і з ліквідацією внутрішніх диспропорцій і узгодженості. Звідси можливо визначити тільки один висновок, що основною тенденцією розвитку організаційних структур систем оперативного управління складними соціально-економічними системами стає все більш тісний зв'язок поміж лінійно-функціональними і проектно-програмними формами.

Не слід забувати, що управління вважається успішним, якщо воно надає можливості досягти поставлені цілі: отримано необхідний продукт, освоєно випуск нової продукції і забезпечено оптимальний ринок збуту для неї, активно використані ті чи інші ресурси та ін.. Звичайно, з урахуванням впливу об'єктивних суб'єктивних факторів. Більш частковими критеріями являється показники витрат на самоуправління, або чисельність зайнятих службовців. Але абсолютними показниками для оцінки ефективності управління користуватися майже не можливо, бо надзвичайно некоректно давати оцінку об'ємів і якості управлінської роботи. Ось чому переважно розраховують відносні показники: частку витрат на управління в загальному обсязі реалізованої продукції чи частку службовців в загальній чисельності працюючих.

Найбільш об'єктивною характеристикою економічності управління, як правило визначається показник частки витрат на управління в загальному обсязі реалізованої продукції. Цей показник дає можливість порівняння для різних соціально-економічних систем (корпорацій, підприємств, фірм). Що до окремих організацій, то є можливість розгляду його в динаміці в часі. Однак для кінцевої оцінки важливо також брати до уваги й загальні результати роботи. Звичайно, кон'юнктура, що формується в умовах невизначеності, і напрямки організаційного розвитку сучасності не дозволяють розраховувати, що у ближній перспективі поталанить відчутно підвищити економічну ефективність оперативного управління, але, все ж таки, слід бути готовими до подібного у слушний час.

Не слід також забувати і те, що будь-який процес інновацій, передбачуючи навіть обґрунтовані цілі, порушує функціонування організацій у визначеному режимі й заважають взаємодії і працюючих і підрозділів складної соціально-економічної системи, що робить і статус службовців і середовища функціонування ще більш невизначеним і нестійким. Окрім того, більшість часткових і невеликих змін в організаційній структурі систем

оперативного управління дають надзвичайно незначний ефект. Але, в той же час, порушують усталені зв'язки і пропорції, що, в свою чергу, потребує проведення цілої низки вторинних перевтілень. Все це разом призводить до того, що втрати від нестабільності відносин і зв'язків, що виникають в період новачів, в більшості випадків перевищують досягнений ефект.

Все це дає підстави зробити висновок, що значно доцільніше не постійні, непереривні і поступові зміни і модифікації оргструктур і напрямків діяльності, а різкі, але значні по суті свого характеру і масштабу нововведення.

Люба організаційна структура соціально-економічної системи являється об'єктивною її характеристикою, в якій як у дзеркалі знаходять своє відбиття і вираження всі основні, об'єктивно притаманні їй ознаки і властивості. У цьому зв'язку досягнення відповідності між оргструктурою і характерними ознаками соціально-економічної системи становиться основоположним принципом діяльності щодо проектування, створення та удосконалення організаційних структур взагалі і оргструктур систем оперативного управління зокрема. Саме цей принцип потребує виявлення всієї сукупності основних факторів і величини їх впливу на формування й розвиток організаційних структур оперативного управління складними соціально-економічними системами.

Протиборство двох систем сьогодні досягло того поворотного пункту, коли на питання про те, у чому ж конкретно складається потенційна перевага ринкової економіки і коли, нарешті, вона стане реальністю, прийшла пора й у теорії, і на ділі дати негайну, конкретну, практично-діючу відповідь.

Прийнято вважати, що ця відповідь загальновідома. Точніше, відомо трохи її варіантів. Перелічимо головні:

- переваги ринкової економіки — у видимому русі капіталу;
- у підвищенні якості і відновленні продукції, що випускається, на конкурентній основі;
- у свідомій оптимізації виконуваної роботи кожним працюючим;
- у приватній власності на засоби виробництва і на пайову участь у продукції, що випускається;
- можливість робити на себе.

Інші скажуть, що переваги планової системи господарювання:

- дозволяють повною мірою поставити на службу суспільству, а не одному працівнику, таку могутню систему, як НТП;
- а суспільна власність на засоби виробництва дає можливість керувати економікою як «єдиною фабрикою» — системою систем, свідомо оптимізуя її функціонування;

— втілюючи в собі принципи демократичного централізму, вона дозволяє сполучити централізоване планове керівництво із широкою самостійністю й ініціативою окремих промислово-виробничих одиниць.

І так далі...

Які думки відразу ж виникають із приводу цих (і інших, неназваних тут) варіантів відповідей?

Насамперед, кожний з них був відомий, щонайменше, 30-40 років тому, а то і більше. Однак ця популярність поки ніяк не відбилася на темпах нашого економічного розвитку. І та, і інша системи одночасно є і джерелом роботи, і закономірністю гальмування, падіння, кризового стану. Це по-перше.

По-друге, дивує те, що відповідей багато, не говорячи вже про те, що деякі не зовсім діалектичне суперечать одна одній,

По-третє, що поробиш з тим суспільним фактором, що зазначені переваги і тієї, і іншої системи дуже успішно «уживаються» і реалізуються в сучасних економіках як розвинутих так і країн, що розвиваються, де, здавалося б, вони по всім канонам ніяк не повинні бути присутніми.

Наприклад, шедевром плановірності з'явилася цільова комплексна програма «Союз-Аполлон», у рамках якої було розроблено і використано тонни регламентуючої документації. Можливість роботи на себе, нехай ілюзорна, проте матеріалізувалася в такій ефективній економічній реальії, як «японські кружки якості». Не зменшується, а з ряду причин і напрямків продовжує наростати наше відставання в справі використання НТП.

У всіх цих варіантів мається ще чимало недоліків, але головний з них полягає в тому, що вони дають неправильну відповідь на поставлене питання.

Насамперед принципова відповідь повинна бути одна. Усі різноманітні переваги тієї чи іншої системи (коли незабаром вони дійсно присутні тільки їй) повинні виводитися з цього як наслідок. Тож виходить, відповідь повинна бути не пропагандистською, в самому строгому змісті теоретичною, і тому не допускати будь-яку непотрібну ступінь конкретизації і деталізації засобами економічної теорії.

Принципова відповідь давно вже була дана марксизмом. Корінна перевага планової економіки полягає в тому, що вона свідомо будувалася комуністичною партією, що спиралася (як засіб) на наукову основу — названу Леніним «синонімом суспільної науки» — матеріалістичного розуміння історії і при цьому переслідувала цілком визначену об'єктивну мету, що поєднує навколо себе все суспільство.

Звичайно, ця відповідь сама по собі абстрактна. Однак вона є цільовою функцією розвитку системи.

Чому ж тоді замість того, щоб перетворити її в шукану конкретну істину, як справді природного методу сходження від абстрактного до конкретного, ми продовжуємо твердити перераховані вище, нічого не обіцяючи заклинання?

І все-таки перша ж ступінь такого сходження — конкретизація — нашоventhе нас на зовсім несподівану розгадку.

Загальним місцем спотикання є те, що матеріалістичне розуміння історії бачить основу не в розвитку продуктивних сил, у незалежному від суспільної свідомості і визначальному його суспільному бутті, а в розгортанні діалектичного протиріччя між цими продуктивними силами й виробничими відносинами, що здійснюється в класовій боротьбі та періодично приводить до скидання старої форми суспільства і зміні способу виробництва.

Якщо поруч з цим загальним місцем просто поставити інше, що складається в тім, що метою будь-якої економічної системи є не що інше, як іманентна трансформація суспільства в цілому, то стає особливо помітно, що зв'язок цієї мети з тим, що оголошено теоретичним засобом її досягнення — матеріалістичним розумінням історії, — м'яко говорячи, далеко не очевидна. Не випадково виникла й існує ціла «культура» схоластичного теоретизування щодо характеру цього зв'язку.

Саме тут таїться фатальний пункт — джерело наших теоретичних і практичних утруднень. Проблема коштує того, щоб нею зайнятися, відклавши всі інші убік.

Чим же характеризується новий, незвіданий і невідомий тип суспільного розвитку? (Не будемо брати до уваги, відомі для інших і незрозумілі для нас, ринкові відносини — стан суспільного розвитку, невластивий нашому менталітету).

Насамперед тим, що по всіх сутнісних, принципових пунктах він є прямим запереченням попереднього типу розвитку. Суспільній свідомості відомо, що з моменту будь-якої революції іманентний саморозвиток продуктивних сил припиняється і на зміну йому приходить їхній свідомий і планомірний розвиток і регулювання, що об'єктивні, відчужені виробничі відносини, що панували до того над людьми, надходять під їхній свідомий контроль, що колишній двигун історії — боротьба класів зникає разом із самими класами. Тим самим змінюється саме відношення суспільного буття до суспільної свідомості.

Чому ж ми не пам'ятаємо цього? Чи будемо очікувати нових своїх класів?

Але ж доведено історією, що «люди, що стали, нарешті, панамі свого суспільного буття, стають внаслідок цього ... панамі самих себе — вільними».

Джерелом руху суспільства є розвиток продуктивних сил, що людина розуміє між собою і що привласнюється, освоєною за допомогою їх природою. Тим самим вони утворюють нову, соціальну «природу», що лежить між людиною і природною природою і середовище, що виявляє собою, (об'єкт) для оперативного управління.

Оскільки продуктивні сили мають колективний, суспільний характер, ця нова природа може бути привласнена, використана людиною не безпосередньо, а тільки в конкретній соціально-економічній формі. Ця суспільна форма присвоєння, узята в одному своєму аспекті як форма присвоєння продуктивних сил, — є конкретна форма відносин власності, а в іншому аспекті — як форма спілкування між людьми в процесі виробництва, — є конкретна форма виробничих відносин — основи оперативного управління. Звідси випливає висновок, що соціально-економічна форма присвоєння (іншими словами — форма власності, форма виробничих відносин) виявляється непереборним посередником між людьми і їхніми продуктивними силами і самим об'єктивним показником ефективності оперативного управління.

Це «початок, що опосередковує,» ... охоплює воедино обох протилежностей, і зрештою воно завжди виступає як односторонньо більш високий ступінь у порівнянні із самими крайностями, тому що те відношення, що спочатку виступає в якості опосередковуючого обидві крайності, діалектично з необхідністю призводить до того, що воно виявляється опосередкуванням самого себе, суб'єктом, лише моментами якого є ті крайності, самостійне предпосилання якими воно знімає для того, щоб шляхом самого їх зняття затвердити самого себе в якості єдиного самостійного. Так у сфері релігії Христос — посередник між Богом і людиною — усього лише знаряддя звертання між ними — стає їхньою єдністю, боголюдиною, і в якості такого стає важливіше самого Бога, святі — важливіше Христа, попи — важливіше святих.

От так і виходить, що наші власні виробничі відносини превалюють над нами подібно античній долі, перетворюючись в далеку, неконтрольовану, пануючу над нами силу. У цьому і складається класична концепція відчуження, у якій немає нічого від містичних гегелівських абстракцій. Сила звичаю, що змушує нас (невідомо чому), користаючись склянкою, цнотливо згинати мізинець, що відстовбурчується — є простий приклад дії подібної відчуженої сили.

Виходять, не люди привласнюють свої продуктивні сили як власність, а відносини власності, перетворившись в суб'єкта, привласнюють людей. Виходить, ми не шукаємо суть розвитку сукупності виробничих відносин, а запозичаємо роками сформовані в неприроднім нам середовищі.

Виходить, сутність оперативного управління не в «удосконалюванні», «розвитку» і т.п. виробничих відносин, а в їх планомірному і повному знищенні. Парадокс? Зовсім ні. Згадаємо, що виробничі відносини — це відносини між людьми в процесі виробництва, які і незалежно від нас, від нашої волі є об'єктивними, пануючими над ними, відчуженими відносинами.

Відношення ринкового обміну між двома виробниками засобів виробництва в умовах високоспеціалізованого капіталістичного виробництва суть окремий випадок виробничих відносин.

Отже, «сіль солі, двигун двигунів» механізму оперативного управління з погляду матеріалістичного розуміння — — свідома діяльність суб'єкта. Цю форму діяльності зручно загалом представити у виді функціональної схеми.

Вона включає замкнутий відтворюючий цикл із шести функцій, серед яких перші три є дескриптивними (тобто що описують, аналітичними, дослідницькими), інші три — нормативними (розпорядними, конструктивними).

Функція 1 — визначення того, з чого конкретно складається «процес» на даному етапі розвитку суспільства, тобто перспективної, а також поточної мети, загальних методів і засобів її досягнення, послідовності об'єктивно необхідних етапів на шляху до неї. Усе це встановлюється в термінах категоріальної сітки «чистих формацій» і «ідеальних» елементів, з яких вони складаються. Функція, при усій своїй «теоретичності», не може здійснюватися популярним методом «приставлення пальця до чола» на предмет трансцендентального споглядання «умопостигаючих ейдосів». Це — складний ітеративний процес, реалізований групою певним чином підготовлених і озброєних спеціальними засобами логіків-теоретиків, що взаємодіють із практиками і спеціалістами-предметниками. Процедура такої взаємодії улаштована як своєрідний «концептуальний насос», що накачує предметний зміст і абстрактні логічні осередки категоріальної структури з потрібним ступенем конкретизації.

Власне, функція 1 здійснює пізнання необхідності тих об'єктивно необхідних етапів, через які повинен розгортатися здійснюваний суб'єктом розвиток соціально-економічної системи.

Однак, на цьому етапі нам поки нічого невідомо про той конкретний соціально-економічний організм, розвиток якого ми збираємося здійснювати (крім вихідної гіпотези про його загальну формаційну приналежність чи етапі розвитку).

Функція 2 здійснює детальну ідентифікацію цього організму в предметних категоріях, отриманих при реалізації функції 1, тобто його

детальний «фізичний», «біохімічний» і «біоенергетичний» аналіз на основі категоріальної «таблиці Менделєєва» представлений у виді складної сукупності взаємодіючих, протидіючих, вкладених один в інший, пропущених друг через друга і т.п. укладів. Роль підручника по «біохімічному аналізі» грає при цьому категоріальна структура оперативного управління на класичних законах економічного розвитку.

Функція 3 здійснює перехід від цієї феноменології власне до логіки розвитку, перетворює строкату картину співіснуючих і взаємодіючих укладів у логічну структуру супідрядних об'єктивних протиріч між ними. Це стає можливим завдяки використанню комплексу спеціальних засобів, у яких упредметнена діалектика, що стала матеріальною силою, як загальна теорія, категоріальна структура розвитку соціально-економічних процесів.

Отже, здійснене пізнання необхідності, що тече реальності і наявних можливостей. На цій основі можна переходити до активної, нормативної фази діяльності суб'єкта.

Функція 4, використовуючи той же комплекс логічних засобів, але вже в якості могутньої і гнучкої системи автоматизованого проектування, вибудовує програмну лінію розвитку, що реалізує прогресивний критерій як структуру певним чином взаємозалежного дозволу об'єктивних протиріч.

Функція 5 утілює цю лінію в практичну політику. Така політика, володіючи на сутнісному рівні найглибшою внутрішньою цілісністю, на поверхні явищ неминуче буде виглядати як сукупність зовсім різнорідних, різнонаправлених, а часом і парадоксальних-суперечливих дій і заходів. Комплекс спеціальних засобів — упредметнена «діалектика природи» — необхідний для утримання контролю над цією складною цілісністю.

Важливо усвідомлювати, що в економічно ефективній системі не може бути рішень загального характеру, що хтось повинний потім конкретизувати «виходячи зі здорового глузду і стосовно до обставин».

Програмна лінія розвитку на практично-політичному рівні послідовно повинна бути реалізована стосовно до кожного елемента структури, у противному випадку він негайно випадає із системи.

Тут здоровий глузд, здавалося б, підказує, що цикл діяльності суб'єкта довершений, і ніяка функція 6 більше не потрібна. Але це знову наслідок стереотипів «передісторії», некритично стерпних нами на новий тип розвитку. Необхідна велика ідеологічна робота, тому що в її відсутність суспільна свідомість цілком заблокує можливість яких-небудь подальших економічних і соціальних перебудов, у чому ми вже навіч переконалися.

Дослідженню піддавався і напрямок удосконалювання господарського механізму, що полягає у введенні економічних методів керівництва

на всіх переходах життєвого циклу складної соціально-економічної системи. Ця вимога прямо впливає з переходу підприємств, фірм, організацій до умов ринкових відносин, що відносяться до чисто економічних (організаційних) методів діалектика.

У зв'язку з вище викладеною областю дослідження, в основному її змісті, була обрана галузь машинобудування, об'єктом дослідження — промислове підприємство з одиничним і дрібносерійним багатомоделювальним типом виробництва, як складної соціально-економічної системи. Основне обґрунтування такого вибору полягає в тім, що однією з головних умов прискорення науково-технічного прогресу, а внаслідок — перехід до нової системи ринкових відносин, є корінні, якісні зрушення у виробництві — перехід до техніки останніх поколінь, до принципово нових вищих технологій, що забезпечують найвищу ефективність. Ключова роль у цих перетвореннях належить саме машинобудуванню, зростання якого покликане створити реальну основу для технічного і структурного переозброєння виробничої системи країни на сучасній соціально-економічній основі.

Саме в машинобудуванні матеріалізуються основні науково-технічні ідеї, створюються нові знаряддя праці, системи машин, що визначають прогрес в інших галузях народногосподарського комплексу. Тут закладаються основи широкого виходу на принципово нові ресурсозберігаючі технології, вищий рівень продуктивності праці і якості продукції, що випускається.

Має бути зміна структури машинобудівного комплексу, підвищення якісних характеристик машин і устаткування, щорічне відновлення машинобудівної продукції в межах 12—13 %.

Найбільше ёмко головні напрямки прогресу в машинобудуванні, що визначають його структуру і систему оперативного діалектика, можна визначити в наступному:

- технічне удосконалювання і відновлення конструкцій в умовах безупинно зростаючих і вимог, що ускладнюються;
- підвищення в економічно виправданих межах одиничних потужностей машин і устаткування;
- зменшення витрат на виробництво їх у розрахунку на одиницю їхньої продуктивності;
- зниження питомої металоємності й енергоспоживання машин і устаткування;
- підвищення ресурсу і надійності машин, апаратів, технологічних модулів і цільових виробничих систем;
- застосування новітніх видів технологічних операцій, заснованих на фактичних фізичних і фізико-хімічних явищах;

- комплексна механізація й автоматизація технологічних процесів;
- реалізація прогресивних економічних і технічних рішень, що підвищують ефективність практичного використання досягнень науки і техніки.

Сумарним результатом цих напрямків, що відбивають соціально-економічну суть системи оперативного управління, повинно бути забезпечення головного з показників промислового прогресу — росту продуктивності праці.

Щонайкраще цим вимогам задовольняє гнучке автоматизоване виробництво, в основі якого лежать гнучкі виробничі системи. ГАЛ — це свого роду система систем (сукупність виробничих систем), що створює можливість для швидкої перебудови технологічних процесів і переналагодження устаткування при виготовленні нових видів виробів, товарів, матеріальних цінностей з поліпшеними споживчими властивостями, Здатність виготовляти вироби довільної номенклатури у встановлених межах значень їхніх характеристик, причому виробів кожної по кількості партії, у тому числі і з визначеними розходженнями усередині неї.

Сьогодні успішно конкурувати на світовому ринку і бути при цьому високоефективним може тільки гнучке, що постійно пристосовується до потреб соціального середовища, динамічне виробництво, готове в будь-який момент швидко перейти на випуск виробів із кращими технічними характеристиками. Тому що гнучка автоматизація багатомоделного машинобудівного виробництва сьогодні визнана в усьому світі основним напрямком розвитку виробничої бази машинобудування. Саме вона створює найкращі умови для всебічної інтенсифікації виробництва, найбільш повної економії витрат минулої і живої праці, зниження собівартості, скорочення строків окупності капітальних витрат (вкладень), росту продуктивності праці.

Велика питома вага автоматизованого устаткування, особливо якщо значна його частина працює не у виді автономно діючих одиниць, а в складі автоматизованих виробничих систем (автоматичних ліній, технічних модулів і груп устаткування, керованих від ЕОМ, комплексно автоматизованих ділянок і цехів), — найважливіша ознака високо технічного й організаційного рівня машинобудівного виробництва. Однак цей рівень на даному етапі розвитку промислових підприємств не може розглядатися як стабільний стан, заданий на кілька років наперед. У зв'язку з цим виникає необхідність у створенні і відпрацюванні надійного господарського механізму — системи оперативного управління, — яка забезпечує не тільки необхідні технічний і організаційний рівні, але і темпи підвищення цих рівнів.

Незважаючи на ряд найважливіших достоїнств і переваг, гнучка автоматизація висуває ряд дуже складних проблем як у технічному, так і в організаційному плані. Зокрема, вона дуже швидко порушила питання підвищення надійності всіх технічних засобів, що вбудовуються в ГПС. Друге принципове питання — різке збільшення ресурсу машин, поєднаних у гнучкі виробничі системи. Третя проблема полягає в складності інструментозабезпечення ГПС і технологічної підготовки виробництва.

Величезного значення набуває електронізація виробництва, машин і устаткування.

Перераховані вище проблемні питання розвитку дискретного виробництва, яким є машинобудування, вимагають і нового підходу в організації й оперативному управлінні, у вишукуванні таких її форм і методів, що найбільше забезпечували б його економічну ефективність, створили би умови для всебічної інтенсифікації виробництва.

Удосконалюючи господарський механізм, створюючи автоматизовані системи управління виробничими процесами, що дозволяють вирішувати задачі оперативного управління, планування, обліку і регулювання ходу цих процесів на якісно найвищому рівні, не можна при цьому забувати, що максимальний ефект можливий лише за умови, що і саме виробництво, його організаційний рівень, його організація праці і кадрове забезпечення ступнуть на більш високу ступінь.

З ускладненням праці, його змісту стає більш складною і соціальною складова системи оперативного управління — функція контролю за якістю і змістом праці.

У підсумку виходить, що суспільство як би попадає в залежність від особистих якостей працюючих, чесності, порядності, моральності, відданості справі, настроєності до виконання своїх обов'язків. Якість, відповідальність, ініціативний характер діяльності, особливо працівників господарських і управлінських органів, розуміння ними суспільних інтересів і порівняння їх з особистими чи колективними інтересами, навпроти, байдужність до них впливають на хід виробничих процесів, на ефективність виробництва.

Організованість у сучасних умовах означає — розділити роботу на частини чи операції у відповідності зі структурою системи і кількістю трудових і технічних ресурсів і доручити виконання кожної операції технологічного циклу машині чи людині в залежності від того, хто з цим справиться щонайкраще.

У ринкових умовах господарювання жодне підприємство, жодна фірма, якщо вони не хочуть бути банкрутом, не можуть собі дозволити

нескінченно зберігати ту саму організаційно структуру, жорстко дотримувати тих самих правил.

Найважливішою функцією управління є об'єднання, інтеграція всіх сторін і аспектів діяльності підприємства і його окремих виробничих ділянок у єдине ціле. Дослідженню цього процесу організаційної інтеграції, вивченню управління як цілісного, комплексного й історично конкретного соціального явища і присвячена в основному пропонована робота.

Варто підкреслити, що іноді допускаються невиправдані крайності в судженнях із приводу границь формалізації процесів управлінської діяльності, а отже, і можливості їхньої квантифікації. Якщо дуже оптимістично набудовані кібернетики розраховують домогтися повної формалізації функцій управління на всіх рівнях, то їхні опоненти звичайно схильні занадто обмежувати, звужувати ту область управління, що може бути формалізована. Недалекоглядність такого надмірного, на нашу думку, обмежувального підходу спростовується, наприклад, розвитком економічних методів, застосування яких управлінні, в прийнятті управлінських рішень, безсумнівно буде усе більш розширюватися. Але, з іншого боку, тільки нерозумінням сутності організації і управління в системі суспільного виробництва можна пояснити спрощенський підхід деяких дослідників, що вважають повну автоматизацію всіх процесів управління суспільним виробництвом.

У роботі враховувалося, що в процесі свого становлення і розвитку теорія організації і управління ґрунтується не тільки на даних Інших дисциплін, але і на систематичному науковому узагальненні практики управлінської діяльності, що управління являє собою складне суб'єктивно-об'єктивне співвідношення. І незважаючи на те, що управлінська діяльність усе більш стає науково обґрунтованою завдяки розвитку теорії організації і управління, ця діяльність залишається також областю творчості, мистецтва. Як і у всякій іншій сфері інтелектуальної і практичної діяльності людей, науковість управління і мистецтво управління не суперечать один одному. Ефективність системи оперативного управління забезпечується умінням людей (керівників) опанувати мистецтвом творчого застосування в конкретних ситуаціях наукових принципів управління.

Розробка теоретичних концепцій, принципів, правил, процедур управлінської діяльності, викладених у роботі, не вичерпує задач науки управління, що покликана також теоретично осмислити творчу діяльність працівників управління.

На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

Багатофакторність організації оперативного управління промисловими підприємствами, що представляють собою сукупність елементів виробничого організму — спільна праця людей, економічні відносини, найскладніша техніка, технологія, — говорить про те, що маємо справу з дуже складною системою (сукупністю систем), що має свої, властиві тільки їй, специфічні особливості. І все-таки, при усій своїй специфічності, функціонування її не проходить стихійно, а підкоряється вимогам економічних законів, що, з метою ефективності оперативного управління такою «системою систем», визначають пізнання її в цілому і у взаємозв'язку складових її елементів.

Специфіка функцій оперативного управління виробничими процесами вимагає спеціальних методів статистичного дослідження виробничого об'єкта, його відображення в економіко-математичних моделях економічного аналізу процесів оперативного управління на основі математичних методів оптимізації.

Підсистема оперативного управління виробничими процесами, як і всяка інша система, характеризується метою, критеріями досягнення мети, функціями, що забезпечують цілеспрямовану діяльність, структурою, тобто складом елементів і їхньою взаємодією в процесі оперативного управління виробництвом.

Розділ 11

ФІЛОСОФІЯ ПРИРОДНОГО РОЗВИТКУ

Поступальний розвиток суспільства людей — основна соціологічна закономірність у всесвітній історії. В міру переходу від епохи до епохи, сходження від однієї суспільно-економічної формації до іншої, більш високої у своєму розвитку, все більшого прискорення набувають процеси зміни поколінь техніки і технологій, соціально-економічних форм самоорганізації, технологічної основи і філософії суспільної облаштованості. Істотно змінюються форми і методи організації виробничих систем оперативного управління ними. У центрі соціальних проблем науково-технічної революції знаходиться проблема місця і ролі людини в складі виробничих процесів.

Технологічні епохи в історії людства розрізняються між собою, у першу чергу, характером і рівнем розвитку продуктивних сил. При цьому на будь-якому рівні вони включають дві основні складові: самих людей — безпосередніх виробників, з їх досвідом і трудовими навичками, і створені ними інструменти, знаряддя праці, розглянуті як соціально-економічна діяльність, що возз'єднує в органічній єдності обидві складові, котрі, по визначенню К. Маркса, лише в понятті розрізняються як відносні протилежності: «...на одній стороні речові засоби виробництва, об'єктивні засоби виробництва, на іншій — діюча робоча сила ... суб'єктивна умова виробництва».

Сьогодні оперативне управління виробничими процесами являє собою багаторівневу ієрархічну структуру, на кожному рівні якої здійснюються властиві тільки йому функції вивчення (пізнання) навколишнього середовища: попиту споживачів, прогнозу розвитку як середовища, так і самої системи, аналізу відповідності і потенційних можливостей системи, формування цілей, планування, обліку, аналізу, регулювання, організації збуту, реклами, підготовки фахівців, оцінки наявних і необхідних фондів.

Це, у свою чергу, призводить до зміни самої концепції виробництва як такого, визначення понять дискретного виробництва й оперативного управління його процесами. З'явилася нагальна потреба уточнити функції оперативного управління; показати, що являють собою процеси організації оперативного управління, особливо автоматизованим гнучким виробництвом, сформулювати основи технологічності підходу до організації оперативного управління в умовах ринкових відносин.

Необхідність цього викликана тим, що сучасні продуктивні процеси і виробничі відносини в результаті застосування новітніх техніки і

технологій, введення нових методів організації на основі нових відносин перетерплюють значні зміни як за формою, так і по змісту, що, у свою чергу, призведе до швидкого «старіння» термінології, появи спеціальних її особливостей, що як сприяють розкриттю з достатньою глибиною сутності самих процесів, так і ускладнюють цю процедуру.

Виходячи з класичного аналізу усіх видів управління, як правило, виділяють два його різновиди:

- управління як елемент трудової діяльності людини;
- управління як елемент взаємин людей.

Очевидно, що розгляд якої-небудь однієї з цих різновидів у відриві від іншої призводить до переколювань у висновках і припущеннях, що природно, спричиняє збої і неточності в самих процесах управління.

Відповідно до вищенаведеної класифікації, в результаті аналізу численних праць як вітчизняних, так і закордонних учених можна зробити висновок, що в науці управління сформувалися три основних напрямки:

- фундаментальні, базисні основи соціального управління;
- питання управління державою (структури і функції органів державного управління, організація діяльності державного апарату управління);

проблеми управління економікою країни чи окремими її галузями.

Такий розподіл, чітко вказуючи об'єкт управління, дає можливість найбільше повно досліджувати мети управління, визначити систему методів, їхнє співвідношення один з одним і т.д.

Таким чином, оперативне управління виробничими процесами в повному змісті цього слова є економічною наукою, тому що його ціль — відкриття шляхів для досягнення найбільшого корисного ефекту при мінімальних витратах засобів і праці. Це також наука про управління, тому що головною функцією управління, будь те простий чи складний виробничий процес, є завжди пошук оптимальних (при цьому найбільш економічних) методів керівництва керованим організмом (структурою).

Оперативне управління, як і будь-яка складна система, функціонує і розвивається в системі двох складових — спадковості і впливу навколишнього середовища. Точніше — у їхній взаємодії. Однак, у людино-машинних системах, до яких відносяться і системи оперативного управління, не можна не враховувати третю складову: самої людини — з його індивідуальним поведінням, власними рішеннями, тобто комплексом складових соціально-економічної функції.

Біосоціальна унікальність кожного індивідуума, що приймають участь у проектуванні, створенні, а потім експлуатації таких систем, є одним з факторів, від яких залежить їхня якість і ефективність функціонування.

Людина є єдиною в природі системою, на формування індивідуальностей якої ще на ембріональній стадії, тобто через систему обміну речовин матері, і потім протягом життя, істотний вплив має великий і з віком все збільшуваний обсяг, сенсорної інформації. І ця система «генотип — навколишнє середовище» має властивості переробляти інформацію і видавати рішення, спрямовані на удосконалювання самої себе.

Зміна поколінь, зріст освіченості і пов'язаний з ним більш високий рівень розвитку особистості додають надзвичайну значимість психологічному фактору, що поки мало приймається в увагу при оцінці інтенсифікації суспільного виробництва і відповідно визначенні напрямків удосконалювання оперативного управління. Тим часом кінцевий результат праці прямо залежить від таких чисто людських моментів, як професійна компетентність, настроєність на роботу, бажання розкрити якнайглибше свої потенційні можливості, задоволення тією моральною обстановкою, у якій трудиться людина.

Науково-технічна революція сьогодні веде до суспільного виробництва у технологічному відношенні незрівнянно більш складному чим сучасне: незмірно зростають вимоги до професійної компетентності і соціальної відповідальності працюючих, а обмін економічною й іншою виробничою інформацією між людьми буде ставати усе більш глибоким і багатогранним. Щоб успішно функціонувати, таке виробництво має потребу в універсально підготовленому працівнику, що віртуозно володіє своєю професією й усвідомленим науковим світоглядом.

З часу створення А. Смітом теорії трудової вартості проблема співвідношення живої й упредметненої праці у виробництві є головною науковою темою, тому що спочатку вченим-економістам була присутня тенденція перебільшувати роль упредметненої праці, чи основного капіталу, і приймати роль живої праці в створенні вартості; нагромадження основного капіталу уособлювало множення суспільного багатства. Надалі К.Маркс указав пріоритет нової праці стосовно упредметненого в умовах індустріального виробництва, показавши, що, як би не удосконалювалися знаряддя виробництва, людина як і раніше залишається головною продуктивною силою суспільства. Сучасна науково-технічна революція не тільки не забезпечує роль живої праці у виробництві, але, навпаки, доповнює продуктивні сили суспільства новою складовою. Цією складовою є знання людей, що усе більш зримо здобувають відносну самостійність і переважне значення в економічній діяльності.

Точно так само, як промислова революція не породила первісні речовинні засоби з нічого, науково-технічна революція не створила продуктивну силу знання на порожнім місці. Однак, обидві ці технологічні

революції послідовно перетворили, що колись існували так необхідні умови виробництва в його відносно самостійні і визначальні фактори:

— перша перетворила ручні інструменти в машини, а ремесло — у промисловість;

— друга поряд з емпіричним знанням і повсякденним досвідом внесла в економічну діяльність системне, теоретичне знання, без якого немислиме удосконалювання продуктивних сил.

Всі описані процеси носять об'єктивний характер і надалі будуть стрімко зростати. Це робить особливо актуальним економічне керування людською діяльністю в суспільному виробництві, тому що виготовлене технічне устаткування, на яке покладено весь цикл виробництва у виді гнучких виробничих систем, і яке поставляється замовникам «під ключ», втрачає велику частину своєї цінності, якщо ця система не укомплектована докладною технічною документацією по найбільш ефективному використанню, якщо відсутнє організаційно-технічне забезпечення, що отримало за кордоном виразну назву «ноу-хау» (буквально: «знати як»), і при цьому — немає кваліфікованих фахівців і відповідним чином навчених працівників.

З ростом технічної озброєності кожен працівник зобов'язаний пускати в хід все більшу масу засобів виробництва, вартість яких переноситься на створюваний продукт. В результаті жива праця як би збільшується на постійно зростаючий коефіцієнт, що відбиває вартість використовуваних технічних засобів плюс вартість знань, упереджених у них. У деяких високоавтоматизованих видах суспільного виробництва вартість техніки в кілька разів перевищує суму заробітної плати, яку зайнятий тут працівник може одержати протягом його трудової діяльності, протягом 30—40 років. У цих умовах якісно міняються критерії суспільної оцінки праці: якщо колись його ефективність вимірювалася, у першу чергу, вартістю виробленої продукції, то тепер не менше значення отримує збереження й ефективне використання засобів виробництва, ощадлива витрата енергії, сировини, матеріалів. В умовах високої фондоозброєності праці ціна недостатньої кваліфікації і безвідповідальності працівників зростає в десятки і сотні разів.

Процес безупинного і прискореного технічного, технологічного й організаційного відновлення суспільного виробництва незворотний. У його плінні фізичний знос технічних засобів відступає на задній план у порівнянні з моральним зносом, швидким старінням упереджених знань. Протягом лише декількох років експлуатації, а іноді вже при будівництві (створенні) підприємств, призначених для випуску нової продукції, застаріває техніка і технологія. Процес охоплює не тільки упереджене в технічному

устаткуванні, але і живе знання, носієм якого є люди. У безупинний цикл відновлення предметно-речовинної і суб'єктивно-особистісної складових продуктивних сил науково-технічна революція внесла безпрецедентну інверсію: вперше в економічній історії людства темпи зміни поколінь техніки стали стрімко випереджати темпи зміни поколінь працівників. Тепер вже в інтервалі одного покоління людей, протягом активної трудової діяльності людини, у передових галузях суспільного виробництва відбувається зміна декількох поколінь техніки. І цей процес починає охоплювати все соціально-економічне життя суспільства. Безпосередні і тим більше віддалені соціальні наслідки цієї сторони науково-технічної революції дотепер ще повною мірою не усвідомлені не те що широкою громадськістю, — багатьма господарськими керівниками і деякими вченими. Тим часом проблеми економічної реформи як у нас у країні, так і за рубежом настійно вимагають поглиблення наукового пошуку. Результати його за останні 5—6 років переконливо показали, що, не розібравшись в питаннях теорії, не зробивши ясність у поняттях економіки, організації і управління, не можна успішно вирішувати питання практичного удосконалювання організаційно-економічної діяльності на будь-якому рівні.

Загальновідомо, що класифікація фактів, явищ, подій — найважливіша передумова, первісний етап проникнення в сутність досліджуваного об'єкта (системи).

В науці про оперативне управління, в арсеналі якого нема місця експерименту, порівняльний аналіз, моделювання займають набагато більше місце, чим в економічних дослідженнях узагалі.

Існують визначені загальні риси науки управління, що дозволяють зіставляти процеси оперативного управління виробничої системи з процесами керування суспільним виробництвом. При усьому при цьому порівняльний підхід дає лише загальне представлення про конкретний факт, явище, чи процес у даному випадку — організаційній структурі оперативного управління виробничою системою.

Більш того, він заважає виявляти її специфічні риси, а отже, почерпнути конкретний досвід проектування і створення систем оперативного управління. Це робить нагальною потребою пошук іншого концептуального підходу, варіант якого пропонується автором.

Цей підхід передбачає використання в проектуванні організаційних структур оперативного управління у виробничій системі реалій системно-функціонального аналізу, що все глибше затверджується в сучасній науці. В його основі лежить гіпотеза, відповідно до якої людське співтовариство являє собою біоенергетичну систему, що розвивається. Основний принцип цієї системи — рух — не є ні лінійним, ні безупинним.

Нелінійність і дискретність у більшому ступені властиві організаційним структурам елементів системи оперативного управління в соціально-економічній системі, що формують окремі людські утворення, інституціоновані у виді функціональних підсистем. Внаслідок цього розвиток організаційних структур відбувається вкрай нерівномірно. Нерівномірність поширюється на всі суспільні структури: сферу продуктивних сил (технічну підсистему), соціальні відносини (економічну підсистему), область культурно-моральних відносин (підсистему професійно-кваліфікаційної підготовки).

В результаті нерівномірності розвитку різних областей науки і досягнень науково-технічного прогресу в соціальній формації постійно відтворюється диференціація: одні організаційні структури оперативного управління вириваються вперед, інші відстають. Коли ступінь відставання тієї чи іншої підсистеми в організаційному аспекті досягає критичної стадії (яка, у свою чергу, визначається поруч специфічних для даної області обставин), виникає невідповідність організаційної структури системи оперативного управління структурі соціально-економічної системи. У ході усунення цієї невідповідності або мобілізуються внутрішні резерви підсистеми, що дозволяють більш-менш успішно перебороти відставання, або соціально-економічна система приходить у невідповідність з рівнем розвитку суспільного виробництва.

Зі сказаного випливає, що при визначених обставинах в окремих підрозділах промислового виробництва виникає об'єктивна потреба в мобілізаційній моделі розвитку організаційної структури, що могла б служити противагою тенденції до нерівномірності розвитку його підсистем. Варіанти ж цієї моделі диктуються конкретним рівнем тієї чи іншої соціально-економічної системи, її гнучкістю, сприйнятливістю до впливів навколишнього соціального середовища й оперативністю зворотної реакції, адекватністю і здатністю саморозвитку (самовдосконалення).

Осмислюючи цю гіпотезу з позиції сучасного рівня розвитку суспільного виробництва і рівня знань, її суть можна викласти в такий спосіб:

По-перше, існує неодноразово встановлений ступінь автономності частини виробничих процесів, їхньої визначеної незалежності від закономірностей соціально-економічного розвитку. Ця автономність виявляється, насамперед, у тім, що, будучи взаємозалежними в технологічному і виробничому аспекті, рухаючись приблизно в тому самому напрямку, такі процеси істотно відрізняються друг від друга швидкістю розвитку, а отже, і організаційним рівнем.

По-друге, організаційна структура соціально-економічної системи, як менш стійка і менш інерційна, одержавши визначені імпульси від економічного базису, нерідко обганяє органічну структуру системи оперативного управління. В результаті скачки і розриви найчастіше відбуваються ще до того, як затверджуються економічні реалії невідповідності організаційної структури рівню розвитку суспільного виробництва.

При деяких додаткових обставинах, не витримавши виниклих напруг, організаційна структура суспільного виробництва дає «тріщину», а то й розвалюється зовсім. На її місці виникає альтернативна структура, що, однак, не має адекватного базису, і цей базис приходить створювати заново за допомогою вольових імпульсів, що йдуть зверху, від державних інститутів (чи від вищестоящого в ієрархії органу, обличчя).

Слід зазначити, що найбільш вагомі в науково-методичному плані результати оперативного управління були отримані в рамках «ситуаційного підходу», що спирається на теорію відкритих систем і, що проголосив у якості передумови положення про взаємозв'язок первинних перемінних виробничих систем (зовнішнього середовища, цілей і стратегій, техніки і технології і т.д.) і перемінних систем оперативного управління (організаційних структур, процесів і процедур, поведіння). Висновки «ситуаційного підходу» полягали в тому, що форми і методи, системи і стиль функціонування повинні істотно варіюватися в залежності від об'єктивних умов, відповідно організаційній концепції, наближуючись то до ідеалів «оптимальної ідеї» (в умовах високого ступеня визначеності і стабільності первинних перемінних), то до принципів, проголошуваних прихильниками «поведінкового напрямку» (в умовах високого ступеня невизначеності і мінливості середовища, цілей, техніки і технологій). Це настійно зажадало постановки задачі виявлення на основі, головним чином, емпіричних досліджень конкретних залежностей між первинними й управлінськими перемінними у виробничих системах, для того, щоб дати обґрунтовані рекомендації для удосконалювання організаційних структур систем оперативного управління.

Теоретичні передумови останніх десятиліть (це було характерно для учених західних країн і стало «хворобою» для вчених-економістів, соціологів, психологів нашої країни) стосуються в основному проблеми більш повного й ефективного використання людського потенціалу промислових структур, налагодження взаємини підприємництва, новаторства, бізнесу. При цьому зовсім недостатня увага звертається на фактори техніки і технології, удосконалювання організаційних структур — як виробничих систем, так і систем оперативного управління ними — не тільки неформальних, але і також формальних аспектів оперативного управління.

Дуже серйозно варто поставитися до того, що при формуванні нових чи удосконалюванні діючих організаційних структур виробничих систем, після багатьох літ експериментів, сьогодні прагнуть не переступати визначеного рівня складності організаційних структур, намагаючись не занадто заплутувати традиційно роками визначене підпорядкування виконавців керівникам, не плодити документальні потоки всілякої звітності на шкоду конкретній справі. Хоча, дійсності заради, слід зазначити, що в останні 2—3 року державні інститути України саме перейшли знову на метод розгалуженої структури звітності, видимо, переслідуючи перехід знову на методи силового контролю. І в цьому вся трагічність ситуації — надмірне захоплення вітчизняної практики «сучасними методами управління американського стилю», коли об'єктивні оцінки реального успіху не відповідають існуючим на папері в кількісних показниках. При такому підході зв'язок з реальностями навколишнього соціального середовища дуже незначна, а бюрократичні тенденції в централізовано здійснюваному, заснованому на твердій регламентації, керівництві не мають меж.

Багато вчених-економістів все більш пильно вдивляються в досвід японських організацій, де мало рівнів в управлінській ієрархії, інший підхід до нормативного контролю, надзвичайно розвита проблемно-цільова організація діяльності керуючих і фахівців, широко практикуються організаційні структури з розгалуженими горизонтальними зв'язками між структурними елементами, постійно підтримується високий рівень настрою на рішення виникаючих проблем.

Однак, реалізується це в основному неформально, без розробки всіляких інструкцій і методичних матеріалів, що регламентують такий підхід до оперативного управління, до взаємин між людьми. Разом з тим все робиться виходячи з вимог організаційної ієрархії. У змісті цієї концепції криється ще один, дуже складний для наших систем, далеко не ординарний шлях пристосування форм і методів оперативного управління до конкретних виробничих систем.

Зі сказаного вище можна зробити висновок, що до складу розв'язуваних задач у нових системах оперативного управління промисловим виробництвом входять як традиційні, загальні для більшості процесів питання, так і специфічні, обумовлені конкретними особливостями побудови виробничих процесів і оперативного управління ними. У своєму змісті вони охоплюють всі основні елементи, підсистеми і стадії оперативного управління, створюють певною мірою замкнутий організаційно-інформаційний контур. По характері функціонування це задачі винятково високої складності через їх надмірну інформаційну ємність,

схоластичності, недостатній розробленості наукового потенціалу організаційних структур окремих підсистем.

Основний зміст цих задач закладено в критеріях відповідності систем оперативного управління і полягає в наступному:

По-перше, у здатності застосовуваної організаційної структури системи оперативного управління виробництвом забезпечити підвищення норми прибутку, що є в умовах ринку найважливішим показником діяльності промислового підприємства. Чим більше випускається продукції високої якості в одиницю часу тим же числом працюючих, тобто, чим вище продуктивність їхньої праці на виготовлення кожної одиниці високоякісної продукції і менше її вартість, тим вище норма прибутку. Зменшення напруженості у використанні наявних ресурсів веде до зменшення випуску продукції в одиницю часу, зниження її якості, тобто зниження продуктивності праці і підвищення вартості продукції, що випускається, веде до зниження і норми прибутку;

По-друге, у здатності існуючої організаційної структури системи оперативного управління виробництвом створити умови для підвищення норми прибутку за рахунок прискорення технічного й організаційного розвитку виробництва на основі активізації творчої діяльності і впровадження новітніх досягнень науково-технічного прогресу в області вишукування нових технологій, переходу до використання більш продуктивних засобів виробництва, кардинального підвищення якості продукції, що випускається.

Якщо на промислових підприємствах не спостерігається істотного росту творчої активності працюючих, причину застою, що відзначається, варто шукати в аналізі недоліків організаційної структури оперативного управління виробництвом, що, як правило, пов'язані з відсутністю в ній елементів, що орієнтують виробничу систему на реалізацію у виробництві новітніх досягнень науки і техніки;

По-третє, у здатності організаційної структури системи оперативного управління швидко реагувати на зміну навколишнього соціального середовища (у тому числі ринку і попиту споживачів) і відповідно до цього здійснювати організаційні дії, спрямовані на своєчасну і якісну перебудову виробництва. Тобто свого роду це ступінь гнучкості виробничої системи. На даному етапі суспільного розвитку це один з найдійовіших способів підвищення ефективності суспільного виробництва незалежно від існуючої форми власності;

По-четверте, у здатності організаційної структури системи оперативного управління забезпечити ріст продуктивності праці. З погляду теорії — це значить приведення форм і методів організації виробництва у

відповідність із сучасними реаліями, породженими загально-цивілізованим стрибком у розвитку суспільного виробництва, у відповідності з науково-технічною революцією. Це один із самих складних критеріїв. Тут царює дуже визначений принцип: конкретний аналіз конкретної системи.

Звичайно, можна обійтися і більш спрощеною формулою: «є ріст продуктивності праці» — «немає росту продуктивності праці». Але такий підхід «канув у Лету». Хід історичного розвитку суспільного виробництва виявляє все нові і нові зв'язки, робить необхідним переосмислення того матеріалу, що накопичений саме даною виробничою системою і відбиває глибинні закономірності самого життя.

Це єдиний із критеріїв, що знаходиться в прямих взаєминах з економічним аспектом суспільного виробництва. Природно, економічне життя — багатопланове. В ньому сполучаються і переплітаються явища, що відносяться до різних сторін світобудови, що мають різні рамки історичного буття. У зв'язку з цим ступінь здатності організаційної структури оперативного управління виробництвом — це:

По-перше, процеси і тенденції загальнолюдського, загальноекономічного характеру.

По-друге, те, що є надбанням будь-яких суспільних формацій і етапів економічного розвитку.

По-третє, процеси формаційні, що відбивають особливості даного способу виробництва.

По-четверте, те, що може бути охарактеризоване як внутрішні риси розглянутої формації.

По-п'яте, чимале коло явищ, обумовлених конкретно-історичними умовами і факторами.

У ступені ефективності системи виробничого контролю, застосовуваної при даній організаційній структурі системи оперативного управління виробничими процесами, її оцінка дозволяє визначити можливості існуючої організаційної структури системи оперативного управління здійснювати дії, спрямовані на підвищення продуктивності праці за рахунок більш повного використання наявних трудових, технічних і матеріальних ресурсів, а також забезпечувати контроль за виконанням задач, що ставляться в цьому напрямку, і своєчасним прийняттям необхідних коригувальних дій у випадку непередбачених відхилень у ході виробничих процесів;

По-шосте, у ступені росту темпів технічного розвитку виробництва. Будь-яка організаційна структура оперативного управління виробничими процесами має об'єктивну необхідність пошуку нових шляхів її удосконалювання, що забезпечують бажані темпи технічного розвитку

виробництва. Це, у свою чергу, вимагає чіткої координації діяльності взаємозалежних виробничих процесів, що є найважливішою функцією оперативного управління.

Ефективність підсистеми координації виробничих процесів, у свою чергу, залежить від того, наскільки існуюча організаційна структура системи оперативного управління здатна розвинути необхідний координаційний механізм, що спирається на активне використання новітніх технічних засобів механізованої обробки різних видів інформації, об'єднаних системою електронного зв'язку в інформаційно-обчислювальну мережу. Така мережа дозволяє перебороти складності, викликувані просторовою роз'єднаністю виробничих процесів, і забезпечити їхнє функціонування в тісному взаємозв'язку один з одним, поєднуючи їх у єдину виробничу систему.

По-сьоме, у ступені соціальності і моральності організаційної структури системи оперативного управління виробничими процесами. Суспільне виробництво розвивається в рамках двох взаємозалежних систем вищого порядку «людина-природа» (продуктивні сили) і «людина-людина» (виробничі відносини). Людина виступає як основа цієї «єдності протилежностей». Саме в цій єдності зародився й удосконалюється соціально-моральний аспект суспільного виробництва, тобто знання, навички оволодіння і використання економічних законів і речовин природи.

Соціальність у кінцевому рахунку означає ступінь рівності і волі працюючих, рівень знань, досягнутих ними, на даному рівні суспільного розвитку. Моральність відбиває рівень матеріальної і духовної культури людей, рівень реалізації їхніх навичок і здібностей в інтересах досягнення кінцевих цілей. Конкретні форми рівності, волі, культури працюючих специфічні для організаційних структур оперативного управління. Ці форми відповідають стану суспільних продуктивних сил і пануючій формі суспільних виробничих відносин.

По-восьме, у здатності організаційної структури системи оперативного управління здобувати «неспорідненими» елементами оргструктури в процесі удосконалювання подібних рис організаційної архітектури і функцій в результаті пристосування їхньої до однакових умов.

Сьогодні, у період всебічного і поетапного відновлення суспільного виробництва, перетворення відносин власності, що виражається в тій чи іншій формі володіння, безпосереднього розпорядження нею і використання кожної переданої чи колективу (його членам) частки цієї власності в інтересах усього суспільства, суспільне виробництво все більш розширено здобуває форми свого змісту: державну, регіональну, комунальну, групову

(трудових колективів), підприємств і об'єднань, громадських організацій, кооперативів, індивідуальну. До цих форм застосовують, санкціоновані державою, субформи загальнонародної власності — концесії і змішані суспільства, а також приватновласницькі великі господарства. Постає питання: як і які форми (організаційні структури) повинно придбати оперативне управління як усередині цих форм, так і взаємозалежно в масштабі всього суспільного виробництва?

В умовах діалектичного співвідношення сил (центра і місць), що базуються на перевазі загальнонародної власності в її різних формах, організаційні структури оперативного управління і за формою і по змісту в порівнянні з минулим повинні докорінно змінитися, повинні бути розроблені нові організаційні структури оперативного організаційно-технологічного управління, що відповідають сучасним вимогам ринкової економіки.

По-дев'яте, у ступені взаємозалежності функціональних елементів організаційної структури системи оперативного управління процесами виробництва, суть якого полягає у швидкому обміні достовірною інформацією між різними виробничими процесами тієї чи іншої системи для ув'язування ритмічності ходу виконання робіт і узгодження їхньої послідовності, що вже саме по собі вимагає налагодженої системи автоматизованої обробки великих обсягів цифрової і текстової інформації.

Отже, високий рівень економічної ефективності виробництва може бути досягнуто тільки в тому випадку, якщо організаційна структура системи оперативного управління виробничими процесами в будь-якій системі в цілому буде будуватися з урахуванням ступеня визначеності і популярності кожного зі складових елементів. Ступінь визначеності у виробничій діяльності в цілому знаходиться в зворотній залежності від обсягу інформації, що вимагається. Чим складніше виробнича (так само як і будь-яка інша) система, тим вище рівень концентрації виробництва, що відбиває ступінь розвитку його заелементної спеціалізації і кооперування, тим більший обсяг інформації приходить обробляти. При рівному рівні концентрації виробництва потреба в інформації зростає: по-перше, з розширенням асортименту виконуваних робіт; по-друге, зі збільшенням числа спеціальностей працюючих; по-третє, зі зростанням складності самої виробничої системи.

У зв'язку з цим потенційні можливості тієї чи іншої виробничої системи багатопроцесорного виробничого комплексу в обробці інформації повинні відповідати об'єктивним потребам в обробці інформації, обумовленої характером і особливостями виконуваних робіт. Якщо такої відповідності нема, якщо наявні функціональні елементи організаційної

структури системи оперативного управління не забезпечують обробку і передачу об'єктивно вимагаемого обсягу інформації, то в цьому випадку важко очікувати підвищення ефективності виробництва.

По-десяте, у ступені визначеності в плануванні ходу виробничих процесів, що є найважливішим фактором, який визначає особливості системи оперативного керування плануванням виробництва. На відміну від підприємств масового виробництва, що відрізняється високою стабільністю виробничих планів, у гнучких виробничих системах із широкою часто мінливою номенклатурою невеликих партій виробів виникає необхідність в оперативному плануванні, що відрізняється гнучкістю й оперативністю, можливістю постійного контролю ходу виробництва і його регулювання. Такий план розробляється з урахуванням можливого виникнення обставин, при яких важко пророчити терміни виконання окремих виробничих операцій, а також можливості комплектації технологічних операцій, що випереджують технологічний процес. У цьому випадку виробничий оперативний план будується з установлюваним ступенем точності і вся система оперативного планування виробництва орієнтується на коректування планів і комплектацію робочих місць, що випереджують технологічний процес, по мірі уточнення ступеня впливу навколишнього середовища. Чим нижче ступінь визначеності в оперативному плануванні виробництва, тим більше виникає потреба в коректуванні оперативних виробничих планів, складність якого визначається числом виробничих процесів, що входять у плановану виробничу систему.

З проведеного аналізу критеріїв відповідності випливає, що при визначенні обставини в окремих підрозділах промислового виробництва (а в даний час повсюдно) виникає об'єктивна потреба в застосуванні мобілізаційної моделі розвитку організаційної структури, що могла б служити протидією тенденції до нерівномірності розвитку його підсистем. Варіанти цієї моделі диктуються конкретним рівнем розвитку (стану) тієї чи іншої виробничої системи: її гнучкістю, сприйнятливістю до впливів навколишнього середовища, адаптивністю і саморозвитком (самовдосконаленням).

При проектуванні нової системи оперативного управління шляхи, що передбачаються для її удосконалювання, повинні розвиватися, у наступних напрямках:

- застосування прогресивних методів математичного, графічного і ситуаційного моделювання, а також оптимізаційних методів;

- оптимізація складу задач відповідно до висунутих вимог до процесів виробництва і підсистемам оперативного управління;

— удосконалювання організаційної технології оперативного управління виробничими процесами;

— модернізація і розвиток технічних комплексів електронно-обчислювальних засобів і основних засобів виробництва;

— широке використання функціональних і пакетів прикладних програм, що забезпечують типові рішення;

— приведення організаційних структур підсистем оперативного управління відповідно до складу розв'язуваних задач.

Аналіз показав, що в основних принципах проектування організаційної технології, що є основою ефективності організаційних структур систем оперативного управління, тісно переплітаються науково обґрунтовані закономірності:

— організаційно-технічні, що відбивають відносини людини з природою, людини і техніки, а також самих технічних засобів автоматизації фізичної і розумової праці, інформаційних потоків і зв'язків;

соціально-економічні, що відбивають широкий спектр відносин між людьми, що виникають у процесах суспільного виробництва, у різних сферах суспільної свідомості і суспільної психології;

соціально-моральні, що виникають як із суспільної, так і з біологічної обумовленості людського поведіння і людських відносин — міжособистісних, міжгрупових, внутріособистісних, що характеризують у сукупності відношення людей до праці, нагромадження і використання ними свого творчого і професійного потенціалу.

Таким чином, науковий підхід до змісту організаційної діяльності в суспільному виробництві, проектування, створення і використання систем оперативного управління ним, тісно пов'язані з теорією організації і управління. І незважаючи на проблеми, неясності і спірні місця, яких у цій теорії і дотепер залишається ще невизначена безліч, слід дотримуватися їх основних принципів, а досягнуті результати в ході цього дослідження можуть надати істотну допомогу сучасній практиці.

Теорією і практикою виявлено множину факторів, які впливають на формування і диверсифікацію організаційних структур в системах оперативного управління складними соціально-економічними формуваннями. Серед них особливу зацікавленість викликають перш за все: постановка цільової функції; основні принципи проектування систем; структура і механізми реалізації функцій; процедурно-організаційні і інформаційні технології їх виконання; механізми і діагностика сили впливу чинників зовнішнього середовища. Звичайно, при більш глибокій деталізації факторів, що тим чи іншим чином впливають на ефективність оргструктур систем оперативного управління, центром уваги стає характер

самої суті того чи іншого виду діяльності: тип і форми виробництва, його територіальне розміщення, переважні форми виробничих взаємовідносин, форми оплати праці, форми власності основних фондів і т. ін.

На сучасному етапі суспільного розвитку в Україні, навіть, якщо припустити, що сукупність факторів, які суттєво впливають на формування і удосконалення організаційних структур в системах оперативного управління, у першому наближенні вже визначені, то реальний вплив кожного із них на оргструктуру як у розрізі підсистем і окремих блоків, так і в цілому системи оперативного управління досліджено лишень у загальному плані.

У більшості публікацій, що присвячені цій проблемі, як правило визначається лише важливе значення того чи іншого фактора у функціонуванні складових організаційної структури системи оперативного управління, наводяться відповідні приклади щодо практики їх застосування, але сутнісні зв'язки з оргструктурою тої чи іншої системи оперативного управління, їх причинно-наслідкові механізми до сьогодні у повному обсязі ще не розкриті ні в теоретичному, ні в практичному аспектах.

Звідси з'являються об'єктивні труднощі при організації адекватних досліджень щодо оптимізації цих моделей функціонування підсистем і елементів організаційних структур систем оперативного управління при проектуванні нових соціально-економічних систем. В свою чергу ці обставини заважають використанню сучасних методів створення систем оперативного управління в умовах невизначеності і використанні особливостей моделювання на основі якісних і кількісних характеристик оперативного управління.

Наведене вище дає підстави стверджувати доцільність і актуальність їх науково-прикладного дослідження, результатом якого має бути визначення кореляції залежності «фактори — оргструктура».

Досвід досліджень у цьому напрямку стверджує, що між окремими факторами існують латентні (завуальовані) взаємозалежності, які, в свою чергу, теж потребують цільових досліджень. Квантифікація і визначення диверсифікаційних елементів оргструктури системи оперативного управління теж потребують значних за об'ємом і у терміні спеціальних досліджень.

У зв'язку з цим необхідно розглянути і визначитись з основними тенденціями розвитку самих соціально-економічних систем, форм і методів оперативного управління і яке відображення ці тенденції отримують в основних характеристиках організаційних структур.

По-перше, складність систем оперативного управління, у зв'язку з його багатофункціональністю, поряд з тим, що труднощі оперативного управління з часом, завдяки зростанню коефіцієнта невизначеності середовища

(ускладнення продукції, що випускається, і технології її виготовлення, зростання рівня спеціалізації виробництва і розширення кооперації) будуть зростати, а застосування матричних форм корпоративного управління буде також допомагати зростанню його складності, все це проявиться у збільшенні об'ємів управлінських робіт, особливо тих, які потребують високої кваліфікації службовців; розширенні складу і багатофункціональності підсистем оперативного управління; збільшенні кількості зв'язків і взаємодії в самому механізмі системи оперативного управління, що в сукупності призведе до розширення організаційної структури і ускладнення самої системи оперативного управління.

По-друге, тип організаційної структури систем оперативного управління, у зв'язку з тим, що загальна конфігурація соціально-економічних систем (промислових підприємств, корпорацій, акціонерних товариств) буде змінюватися, оргструктура оперативного управління буде відповідати дивізіональній схемі. Але в рамках цієї загальної схеми можливе і велике різноманіття.

У великих диверсифікованих структурах соціально-економічних систем можуть знайти притулок і окремі продуктові елементи із замкнутим циклом виробництва. Тож для оперативного управління такими структурами слід застосовувати класичні лінійно-функціональні оргструктури, а в багатопродуктових елементах соціально-економічної системи — проектно-програмні.

Для середніх і деяких великих об'єднань з невеликою номенклатурою продукції, що випускається, може бути ефективним створення як продуктивних підсистем, так і функціонально-технологічних (як правило, допоміжних, забезпечуючих і обслуговуючих). В системах оперативного управління цими об'єднаннями оптимальними являються лінійно-функціональні оргструктури: для крупних об'єктів функціональне управління децентралізується; для середніх доцільніше деякі функції оперативного управління централізувати.

Наприклад, відомою великою електротехнічною фірмою Німеччини використовується оригінальна дивізіонально-матрична структура оперативного управління. Тут створено декілька продуктових відділень із замкнутим виробничим циклом, з широкою внутрішньою кооперацією: виробництво електротранспорту і обладнання до електростанцій; виробництво електроприладів і засобів автоматики і зв'язку; серійне виробництво електромоторів і вимірювальної техніки; серійне виробництво побутової техніки.

Функціональні підсистеми оперативного управління створено за видами діяльності: зовнішній ринок і внутрішнє підприємництво; розвиток техніки і технології; фінанси; управління персоналом.

Наведена схема, безсумнівно, являється однією із самих гнучких і економічних. Але, в той же час, вона базується на досить високому рівні централізації оперативного управління і широкій спеціалізації операційного менеджменту, що створює надзвичайно велике навантаження на вище керівництво з координації усіх видів діяльності. Аналіз показує, що при реалізації ефективних локальних і середньомасштабних нововведень доцільного характеру в рамках такої оргструктури можливі надзвичайної складності труднощі як інформаційного характеру, так і загально-виробничого та операційного менеджменту.

По-третє, щодо ієрархії організаційних структур систем оперативного управління. Як правило класичні дивізіональні і лінійно-функціональні структури розбудовуються по принципу трьохступеневої ієрархії. Вищим рівнем являється керівництво корпорацією (об'єднанням, промисловим підприємством, акціонерним товариством) разом зі своїм штабним апаратом; середнім — керівництво окремими об'єктами складної соціально-економічної системи зі своїм функціональним апаратом; низовим рівнем — лінійне керівництво первинних ланок окремих об'єктів складної соціально-економічної системи.

В соціально-економічних системах диверсифікованого характеру кількість оргструктур і функціональних ланцюгів стає настільки високою, що для дотримання усіх норм управління потребується передбачити поміж вищим і середнім рівнем ієрархії проміжні координаційно-штабні рівні (групи менеджерів, що надає оргструктурі рівня чотирьох ступенчатості).

Слід мати на увазі, що у зв'язку із великими об'ємами управлінських робіт і розширенням спеціалізації функціональних ланцюгів диверсифікації оргструктури, апарат середнього і нижнього рівнів ієрархії управління має також багатоступеневу структуру операційного менеджменту.

Створення систем оперативного управління на основі проектно-програмних організаційних структур, особливо щодо реалізації великомасштабних довгострокових нововведень з високим рівнем невизначеності, з точки зору сфери контролю вищого керівництва, призводить до збільшення кількості як елементів оргструктури, так і кількості операційних менеджерів. У зв'язку з цим, більш всього, застосування матричних структур призводить до формування, в явному чи неявному вигляді додаткового рівня оперативного управління. При цьому менеджери конкретних проектів будуть знаходитися на третьому і, навіть, нижчому рівні від вищого керівництва. Причому, внутрішня структура проектів, в залежності від масштабів і складності, може бути також багатоступеневою. Тому поміж менеджерами проектів і відповідальними виконавцями, в таких

випадках вводяться координатори програм, а поміж відповідальними виконавцями і низовими ланцюгами може знаходитися достатньо велика кількість операційних менеджерів.

По-четверте, питання централізації прийняття оперативних управлінських рішень. Фактором, що обумовлює збільшення норм управління для керівників вищого і середнього ступенів ієрархії, являється децентралізація прийняття оперативних управлінських рішень. Однак, можливості децентралізації звужуються у зв'язку зі спеціалізацією виробництва і диверсифікацією та нововведеннями, а також підвищенням рівня умов невизначеності під впливом зовнішнього середовища.

Ось чому у великих соціально-економічних системах, як правило, доводиться обходити можливості (чи необхідності) як повної централізації, так і максимальної децентралізації. Найбільшу перевагу тут отримають варіанти часткової централізації — коли операційні управлінські рішення приймаються менеджерами середнього рівня ієрархії, а також методи розподільчого прийняття оперативних управлінських рішень — коли на вищому рівні ієрархії затверджуються головні цілі (програми, проекти, бізнес-плани), основні їх обмеження і нормативи; на середньому рівні розробляється стратегія виконання і формуються технології нововведень, а на нижньому рівні — прямий операційний менеджмент. Подібний підхід щодо централізації прийняття оперативних управлінських рішень використовується в оргструктурах систем оперативного управління складними соціально-економічними системами на основі проектів. Але для окремих проектів, які мають надзвичайну важливість або є необхідність їх реалізації у скорочений термін і при обмежених ресурсах допускається і повна централізація оперативних управлінських рішень, незалежно від масштабних робіт.

По-п'яте, питання диференціації керівництва. Оскільки загальні цілі складної соціально-економічної системи, якою є корпорація чи акціонерне товариство, промислове підприємство, (її місія) не змінюються, то структура керівництва на вищому рівні зберігається достатньо великий термін.

На середньому рівні ієрархії відбувається все більша і більша диференціація задач оперативного управління, збільшується число виробничих (виконавчих) і функціональних блоків та підсистем, у зв'язку з чим зростає кількість менеджерів, які мають відмінні риси характеру діяльності за відведеною їм роллю, орієнтацією на відповідальність, професійними і організаційними здібностями, ініціативним інтелектуальним потенціалом. При цьому збільшуються протиріччя інтересів і інтелектуального рівня, що викликає значні труднощі прямих контактів,

ускладнюється система координації діяльності. Система оперативного управління розбалансовується.

По-шосте, концентрація функціональної діяльності. Існує дві рівноспрямовані тенденції. Для середніх за об'ємом соціально-економічних систем, по мірі збільшення масштабу діяльності, найбільш ефективним являється процес концентрації оперативного управління методом функціонального обслуговування з укрупненням спеціалізованих підсистем. В цих цілях йдуть навіть на підхід, за якого укрупнені управлінські ланцюги обслуговують навіть різноспрямовані елементи соціально-економічної системи. Що ж стосується корпорації із сукупністю соціально-економічних систем, то зростання об'ємів управлінської діяльності призводить до значного збільшення функціональних підсистем. При цьому переваги спеціалізації поглинаються складнощами, які виникають завдяки складнощів багатоступеневої структури, погіршення зв'язків між елементами обслуговування, погіршення оперативності функціонального керівництва. За такої ситуації переваги набуває розподіл організаційних структур і перепрофілювання спеціалізованих блоків в продуктові елементи, або проблемно-орієнтовані підсистеми. Природно, що рамка дифузії визначається такими розмірами функціональних ланцюгів, за яких знов відтворюються переваги спеціалізації.

По-сьоме, норми управління. Ми вже відзначали, що загальні тенденції зростання об'ємів управлінської роботи і розширення при цьому розподілу праці (кооперація труда) призводять до значного розгалуження сфери операційного контролю менеджерами середньої і вищої ланки ієрархії управління. Якщо при цьому намагатися зберігати традиційні норми управління, відбувається надзвичайне збільшення ступенчатості ієрархічної структури всієї системи оперативного управління, що природно, погіршить інформаційні потоки, а з ними і оперативність та надійність всієї системи управління.

В цілях уникнення такого стану, необхідно використовувати всі можливості, що дозволяють підвищити норми управління. Найбільш ефективними методами являються використання технічних засобів управлінського контролю і організаційно-інформаційних технологій, децентралізація керівництва, створення штабних і координаційних структур при керівниках вищого рівня ієрархії.

По-восьме, розвиток сфери використання методів програмного управління. Люба діяльність на практиці, що потребує взаємодії деякої кількості організаційно визначних ланцюгів, може бути організаційно збудована за методами програмно-проектного принципу.

Враховуючи багатофакторність форм програмно-проектного оперативного управління, а також природне зростання потреб у нововведеннях

за умов невизначеності, слід очікувати, що кількість організаційно-інформаційних підсистем, створених для оперативного управління проектами, кількість яких невизначено зростатиме, буде теж зростати лавино-подібно. Але ж, природно, що можливості такого розвитку не можуть бути безкінцевими.

Не дивлячись на той факт, що структури проектного оперативного управління мають тимчасовий характер, створення кожної із них з точки зору диференціації керівництва і розширення сфери менеджменту вищого рівня, рівноцінне створенню нових підсистем і підрозділів. Менеджери проектів, забезпечуючи координацію всього ланцюга проблем і їх виконавців щодо досягнення визначених цілей, самі заціплені в контролі і координації. А якщо згадати, що у матричних структурах виникає необмежена множинність суміжностей, що потребує надзвичайно оптимального розподілу відповідальності, регламентації процедур взаємодії, строгого контролю за використанням ресурсів і отриманими результатами, можливо визначити наскільки зростає складність організаційної структури при розширенні сфери проектного управління.

Одним із напрямків, що дозволяють досягнути деякого компромісу (узгодженості), являється квантифікація і зміна параметрів організаційної структури системи оперативного управління, що дозволить скоротити кількість органів проектного управління групового типу, що об'єднує класи і види однорідних проектів. Але і при цьому кількість проектів, які реалізуються водночас на кожному ієрархічному рівні організаційної структури системи оперативного управління і у кожній підсистемі по вертикалі має бути обмеженою.

По-дев'яте, координаційні органи оперативного управління. Збільшення об'ємів координаційної роботи — одна із самих впливових тенденцій розвитку і диверсифікації організаційних структур систем оперативного управління сучасності. У зв'язку з цим більшість лінійно-функціональних менеджерів середнього і вищого рівня ієрархії не в змозі самостійно виконувати усі необхідні координаційні функції і змушені створювати для цього відповідні штабні структури. Як відзначали вище, використання координаційно-штабних структур дозволяє значно збільшити норми управління і таким чином запобігти зростанню ступеневості ієрархічності організаційних структур систем оперативного управління. Але при цьому слід запам'ятати, що одна із найважливіших особливостей координаційних структур — це надзвичайно велика кількість функціональних ланцюгів щодо збору управлінської інформації, щодо контролю виконання робіт, щодо погодження управлінських рішень, які знаходяться на стадії підготовки.

У зв'язку з цим, при проектуванні і створенні структур координації, слід приділяти підвищений рівень уваги щодо регламентації процедур взаємодії лінійних і функціональних ланок, чітке методично-інструкційне забезпечення, максимальне використання інформаційно-обчислювальної техніки. Важливим також являються ті обставини, які спонукають до розширення сфери проектного управління на матричній основі, що в свою чергу призводить до появи допоміжних координаційних структур, які повинні бути об'єднані в упорядковану, строго субординаційну систему. При цьому, роль таких підсистем, як планово-підприємницька і виробничо-координаційна, залишається керівною.

Координаційні функції можуть покладатися також на підрозділи, які традиційно їх не виконували, але при реалізації нововведень об'єктивно починають відігравати інтегруючу роль. В цілях назви таких підрозділів навіть з'явився новий термін — «пограничний відділ». При цьому мається на увазі якась група висококваліфікованих менеджерів, які в спромозі інтегрувати зв'язки усіх підрозділів соціально-економічної системи (корпорації, фірми, підприємства) із зовнішнім середовищем.

По-десяте, колегіальність керівництва. Оперативне управління інноваціями в складних соціально-економічних системах потребує розширення колегіального прийняття рішень замість традиційного «єдиначалія» на вищому та середньому рівнях ієрархії.

Як правило, середньомасштабні і тотальні проекти з широкою сферою впливу за основу мають складні і довгострокові, оперативні рішення, що стосуються практично усіх сфер функціонально-господарської діяльності. Природно, що навіть найвищої кваліфікації спеціалісти (менеджери), які керують проектами або спеціалізованими підрозділами, не можуть самостійно приймати управлінські рішення щодо проблем, які розв'язуються декількома підсистемами складної соціально-економічної системи за умов невизначеності. В цілях компетентного і оперативного погодження та прийняття управлінських рішень створюються при віце-президентах фірм чи замісниках генерального директора підприємства структури з дорадчими функціями, яким надається право підготовки і погодження оперативних управлінських рішень. Такі структури можуть створюватися і у головних менеджерів складних довгострокових програм і проектів. До складу цих органів залучаються тільки ті керівники і менеджери, які володіють необхідною компетенцією щодо розв'язання конкретних питань, пов'язаних з досягненням поставлених цілей. У більшості випадків колегіальні органи створюються як тимчасові і, навіть, по необхідності для рішення окремих складних питань.

Самою важливою із маси організаційних проблем при створенні колегіальних органів прийняття оперативних управлінських рішень, являється можливість і мотивація забезпечення достатньої компетенції за мінімального складу учасників, а також високої відповідальності експертів за оптимальність їх оцінок згідно із невизначеністю умов.

Важливим засобом досягнення мети колегіальності прийняття оперативних управлінських рішень являється однозначне дотримання правил і процедур колегіального обговорення, в основі якого є принципи: «кожен має право на власне бачення природи і шляхів розв'язання тієї чи іншої проблеми», а також обов'язкове документування прийняття наслідкового рішення.

По-одинадцять, форми комунікації. Нема підстав рахувати по-іншому, ніж те, що диференціація управлінської системи щодо виконавців і розширення їх функцій призводить до подовження і ускладнення управлінських комунікацій. За таких умов в цілях забезпечення високої надійності системи оперативного управління потребується формалізація і регламентація (на основі оптимізації) зв'язків, процедурний і документальний контроль — організаційна технологія оперативного управління; максимальне використання технічних засобів і інформаційних технологій.

В матричних структурах комунікативне навантаження на менеджерів проектів і відповідальних виконавців надзвичайно висока. В той же час діяльність з реалізації нововведень, в свою чергу, викликає необхідність щодо спрощення і скорочення комунікацій при розширенні прямих контактів, у відхиленні від традиційних схем і процедур їх виконання. Тож маємо тут суцільні протиріччя, дотриматися яких майже неможливо. Одна є можливість: чекати, що найбільш ефективним буде використання форм комунікацій, які притаманні органічним системам.

Отже, в першу чергу, слід відмовитися від бюрократичної субординації ієрархії при наведенні зв'язків між спеціалістами і менеджерами нижчого рівня ієрархії і суміжних ланцюгів. При цьому слід мати на увазі, що розширення сфери прямих контактів, міжособових відносин відповідальних виконавців проектів поміж собою, а також з менеджерами вищих рівнів ієрархії значно роз-невольт комунікації при збереженні достатньої надійності системи оперативного управління.

Важливим являється також перехід всюди, де тільки це можливо, від директивного і регламентуючого управління до нормативного і індивідуального, коли виконавці в рамках поставленої мети і створених обмежень отримують більш високий рівень мотивації та ініціативи. Ефективним являється також принцип включення комунікацій тільки при виникненні відхилень від технології управління. У цих випадках при нормальному

виконанні проектів і досягненні визначених цілей від виконавців не потребується ніяких спеціальних управлінських доказів і виходу на зв'язок. Але, разом з тим повинна постійно удосконалюватися техніка комунікацій, яка при необхідності могла б забезпечити прямий зв'язок з відповідальними виконавцями проекту в рамках соціально-економічної системи.

По-дванадцяте, ефективність організації систем оперативного управління. Слід відмітити, що загального і універсального критерію, за допомогою якого можливо було б визначити ефективність оперативного управління, а також інновацій щодо удосконалення його організації, на сьогодні не існує у явному вигляді. А для аналізу систем оперативного управління прийнято користуватися деяким набором критеріїв, які тим чи іншим чином, опосередковано дають можливість мати уяву щодо їх ефективності. Звичайно, перш за все, система оперативного управління складними соціально-економічними системами промислового комплексу рахується успішною (ефективною), якщо надаються можливості досягти поставлених (або спрогнозованих) цілей: отримано запланований прибуток, досягнуто кінцевого результату щодо випуску нової продукції і, при цьому, забезпечено достатній її ринок, активно цілеспрямовано і ефективно використані інвестиції в розвиток технології виробництва і т. ін. Але при цьому слід у максимальній можливості враховувати і вплив об'єктивних і суб'єктивних факторів.

У більш глибокому аналізі критеріями, що дають можливість кількісної оцінки, можуть бути показники витрат на самоуправління або чисельність службовців, які зайняті в системі оперативного управління. Але абсолютними показниками для оцінки ефективності операційного менеджменту користуватися практично неможливо, у зв'язку з тим, що надзвичайно не просто визначити об'єм і якість управлінських процедур. Тож прийнято розраховувати відносні показники: долю витрат на технологію операційного менеджменту у загальному об'ємі реалізованої продукції чи, наприклад, долю службовців, що зайняті у загальній кількості працюючих.

Тож, найбільш об'єктивною характеристикою ефективності оперативного управління в економічному плані можна вважати показник, що характеризує (визначає) долю витрат на функціонування системи оперативного управління в загальному об'ємі реалізованої продукції чи отриманому об'ємі доходу. Цей показник має можливість порівнювати щодо різних структур у корпорації, або ж аналізувати його динаміку у часі чи під впливом зовнішніх подразників. Але все це слід робити опосередковано щодо загальних досягнень корпорації.

Звичайно, відсутність методології і механізмів оперативного управління економічними процесами опосередковано з соціальними аспектами, а також кон'юнктура і напрямки організаційного розвитку соціально-економічних систем у сьогоденні, не дозволяють розраховувати на термінові досягнення стабільності і спрогнозувати розвиток систем оперативного управління підвищеної економічної ефективності. Тим більш, щолюбий процес нововведень, маючи навіть достатньо обґрунтовані цілі, порушує цілісність функціональних процесів, що заважає взаємодіям як операційних менеджерів, так і елементів технологічних процесів в цілому.

Викладені результати досліджень доводять, що врахувати ізольований, локальний і сумісний вплив факторів на організаційні системи оперативного управління складними соціально-економічними системами визначає не щось інше, як створення моделі великих розмірів. А ця задача підвласна лише спеціалізованим науково-дослідним установам, а не користувачам. Так виникає ще одна задача — інтерпретації моделі оперативного управління.

На практиці ж існує ще одна група проблем, що носить досить принциповий характер, пов'язаний з неможливістю кількісного вираження усіх характеристик визначених факторів, що суттєво обмежує можливості кореляційного аналізу і використання його результатів при проектуванні організаційних структур систем оперативного управління.

Можливий шлях покорення вказаних труднощів ми вбачаємо у використанні порівняно невеликого числа, але по можливості укрупнених контекстів із теоретично керованих якісних характеристик визначених факторів, або групи факторів, які дозволяють у найбільшій ступені можливого мати уявлення щодо конкретних умов формування здатних до функціонування організаційних структур оперативного управління складними соціально-економічними системами.

Продовжуючи дослідження, слід було б зупинитися на теоретичних і методичних аспектах пізнання впливу деяких укрупнених характеристик факторів на організаційну структуру самої соціально-економічної системи, як керованого об'єкта.

Дослідження промислових підприємств різних форм власності в Україні, які розглядалися як активні в динаміці соціально-економічних складних систем, дали цілу низку підстав для роздумів. Але перш за все умовимоя: в якості основних узагальнюючих характеристик соціально-економічної системи досліджувати будемо її функціональні процеси і деякі риси поведінки, як господарюючого суб'єкта.

В умовах руху до інтенсивного інноваційного розвитку, за умов застосування соціально-економічних підходів, створення нових форм

суспільного устрою, з високим рівнем самостійності і різними формами власності — ці фактори мають чи не найважливіше значення.

Тож організаційні структури систем оперативного управління такими суб'єктами слід розглядати як кількісно і якісно визначену у часі і просторі сукупність елементів, функціонально-інформаційних зв'язків, а також оптимізація їх в управляючій підсистемі того чи іншого напрямку діяльності.

В нашому розумінні організаційна структура системи оперативного управління — це інтегрована характеристика усієї сукупності управляючих підсистем, а не її окремих компонентів. Вона розкриває сутність, властивості і риси управляючої підсистеми складної соціально-економічної системи (корпорації, промислового підприємства і т. ін.). В той же час сама організаційна структура підсистеми оперативного управління ідентифікує деяку множину параметрів організаційної структури соціально-економічної системи. Серед них основне значення мають характеристики уособлених організаційних форм (управлінських ланцюгів різних видів і їх організаційно оформлених агрегацій).

Якщо між функціонально спеціалізованими і структурно уособленими кватирками (органами, елементами) соціально-економічної системи визначається деякий стійкий порядок зв'язків, обумовлюючих відносну стійкість системи як цілого, то сукупність виникаючих відносин разом з цими кватирками і визначає поняття організаційної структури.

Відомо також, що про організаційну структуру йде мова, коли в наявності є природне походження кватирки і зв'язків поміж ними. Тобто, коли вони створені людьми усвідомлено в рамках деякої соціально-економічної системи. Ці обставини примушують нас шукати сутність організаційної структури соціально-економічної системи у зв'язках з суспільно-соціальним середовищем.

Ось тут і постає питання: яка ж функціонально-інформаційна характеристика притаманна тій чи іншій соціально-економічній організації?

Чи вона являється засобом підпорядкування людей одною людиною або сукупністю людей з метою реалізації визначеного чи бажаного для останніх результату?

Або які виробничі відносини між ними? Відносна стійкість і універсальність засобів соціальної взаємодії, що відбувається опосередкованими зв'язками між взаємодіючими елементами немов би підкреслює особливим чином його інтегруючу роль. Що немов би отримує силу над взаємодіючими частинами, в протиріччя реальної ведучої ролі людини у взаємодії.

Саме через це і завдяки цьому засоби нерідко опосередковуються нами в якості об'єкта, що має взаємне спілкування зі всіма його компонентами.

Завдяки цьому соціально-економічна система проявляється і сприймається не стільки як засіб, скільки як соціальне ціле, що створює взаємодіючі компоненти — людину і сукупність людей, що володіють засобами; засоби які впливають на людей; отриманий результат — ту чи іншу реальну соціально-економічну систему. Саме цим створюється нова форма існування сукупності людей.

Організаційні засоби ускладнюються і розвиваються паралельно з розвитком суспільства, аж до самовідчуження, коли з двох сторін взаємодії знаходиться одна й та ж сукупність людей, в одній і тій же формі прояви.

Ось чому, дослідження процесів розвитку організаційних засобів і їх прояви в соціально-економічних системах являються найважливішою із передумов для визначення організаційних структур систем оперативного управління цими ж системами.

Звідси висновок: організаційна структура системи оперативного управління являється частиною (підсистемою) соціально-економічної системи, у взаємозв'язках і взаємообумовленості.

Отож, перш ніж приступити до процесів проектування організаційної структури системи оперативного управління, слід визначити закономірності оперативного управління і дати характеристики змісту функціональної діяльності. Для цього необхідно розкрити закономірності функціонального структурування процесами оперативного управління в соціально-економічних системах в рамках його спеціалізованих функцій. Бо оперативне управління, як процес формування виробничо-господарської діяльності, проявляється не тільки на рівні системи в цілому, але й на всіх рівнях інтеграції відносин, що проявляються в рамках кожної цілеспрямованої економічної діяльності соціально-економічної системи.

В чому ж проявляється сутність і зміст функціональної економічної діяльності?

В літературних джерелах можна зустріти різні понятійні визначення функції. Як тих, що відрізняються тим чи іншим чином одне від одного, так і повністю заперечуючи одне чи інше. Ми будемо дотримуватися того, що функція визначає ту роль, якої дотримується окрема соціальна інституція, або що виконує той чи інший соціальний процес у відношенні до цілого і визначає його ціль (місце) або призначення.

Як бачимо, основним у цьому трактуванні являються відношення між частковим і цілим, між підсистемою й системою, між системою і сукупністю систем. З цієї точки зору функція характеризує (визначає)

дану систему (підсистему) зовні, з позиції входження її у вищу систему ієрархії. Саме функція системи (підсистеми) і визначає місце останньої в навколишньому середовищі.

В той же час функція визначає і ряд особливо важливих внутрішніх характеристик систем, але напрочуд, безпідставно зневажається дослідниками.

Розкриваючи відношення «ціле-частина», функція детермінує зміст діяльності, дає перелік і послідовність дій, що необхідно виконати. Причому, разом з методами, прийомами і засобами, з конкретизацією результату, що треба досягти, виконуючи ту чи іншу процедуру, сукупність яких і визначає функціональну (організаційну) технологію. Отже, люба функція технологічна за процедурами дії, причому, уособлює в собі повний життєвий технологічний цикл: «від проекту — через процедурні терні — до результату».

Специфіка функцій любого рівня системи, підсистеми, сукупності систем полягає в тому, що як «ціле» вона не тільки об'єднує свої «частини» (елементи), але і відображає притаманні тільки їм смислові значення. Таким чином функція перевіряється у сукупну характеристику кожної системи (підсистеми), яка не являється абсолютною і достатньо репрезентативною при дослідженні системи якості об'єкту оперативного управління. Поглиблюючи дослідження, слід розглянути типову структуру любой цілеспрямованої діяльності сукупності людей в рамках спеціалізованих функцій.

Завдяки опосередкуванню (цілеспрямуванню) ініціативної економічної діяльності отримується сукупний результат: ідеальний чи реальний, але корисний для соціально-економічного цілого, спільноти людей чи окремої людини. В цілях отримання цього результату взаємодіють різні елементи (субстанції): люди, засоби і предмети праці, інформація, гроші, комунікації. Вони об'єднуються в єдине ціле за допомогою процесу відтворення цілісності, головним у якому є організаційно-інформаційні управлінські процеси.

Звичайно, і процеси оперативного управління і операційний менеджмент, як суспільне вигідна, цілеспрямована, спеціалізована, економічно-соціальна діяльність, включають ті ж самі складові, в тій чи іншій послідовності і кількості.

Таким чином, з одного боку, ми маємо діло з невизначеною сукупністю діючих елементів: люди, інформація, ресурси, результати діяльності і результати її контактів з навколишнім середовищем. З іншого боку, ми маємо діло з процесами і процедурами, які виникають на основі поелементної взаємодії в рамках тієї чи іншої діяльності.

Слід, однак, пам'ятати, що типові уособлення процесів, які ми назвали не слід абсолютизувати. Майже всі вони — це процеси відтворення:

- технічного фактора в системі оперативного управління;
- технологічного фактора в системі оперативного управління;
- соціального фактора в системі оперативного управління;
- економічного фактора в системі оперативного управління;
- інформаційного забезпечення в системі оперативного управління;
- організаційного фактора в системі оперативного управління;
- забезпечуючих процедур в системі оперативного управління;
- процедур обслуговування в системі оперативного управління;
- цілісності — об'єднання описаних процесів і їх виконавців в одне ціле, тобто, управління сукупністю процесів системи оперативного управління — організаційна технологія операційного менеджменту;
- спеціалізованої функції щодо підтримання (збереження) цілісності організаційної структури системи оперативного управління.

Саме ця остання функція вимагає найбільшої уваги — спеціалізована функція по відтворенню цілісності системи оперативного управління. Вона проектується як в аспекті удосконалення — соціальні фактори, так і в контексті виконання — економічні фактори. Причому, в контексті виконання слід враховувати, що ця функція визначає характеристики процесів постановки цілей у самому загальному вигляді і процеси регулювання, як процедури реалізації (досягнення) цілей. В процесі цілеспрямування особливий наголос ставиться на функцію удосконалення, як правило виконується паралельно з виконанням всієї спеціалізованої функції. Але особливо активізується в період створення забезпечуючої ієрархії цілей.

Під час реалізації сукупності управлінських процесів в деяких підрозділах і їх функціональному уособленні виникає ряд труднощів організаційного забезпечення. Перш за все ці труднощі пов'язані з протиріччями між необхідністю функціональної спеціалізації і інтеграцією — проблемою відображення (характеристики) конкретного об'єкту в інтегруючому процесі оперативного управління. Це вимагає і спеціалізації в самій системі оперативного управління: формуються ланцюги (кватирки) за деяким критерієм функціонального уособлення у відповідності із специфічною структурою самого управлінського процесу (сукупністю технологічних процедур). Причому, з відображенням специфічної структури діяльності в контексті оперативного управління, а також цілісних організаційних створень (органів, елементів) і їх процесів функціонування. Звідси виникає найголовніше питання сьогодення перед

вітчизняною наукою управління: — винайти способи оптимізації цих внутрішніх протиріч.

На наш погляд (ми вже про це говорили), його можливість оптимізувати удосконаленням організаційної структури системи оперативного управління, інтегруючи тим самим функціональну уособленість.

Звичайно, при цьому слід враховувати і проблеми структурування, його оптимізацію при уособленні лінійних центрів керування. Як правило на верхніх рівнях ієрархії оперативного управління, що забезпечують оперативне керівництво, необхідно створювати центр особливих повноважень для розв'язання задач стратегічного розвитку. Причому, авторитет цього органу повинен бути значно вищим, ніж авторитет звичайного штабного органу, не дивлячись на те, що його створено, як раз у поміч вищому рівню ієрархії керівництва, без якого саме стратегічні плани розвитку не приймаються.

Окрім цього, слід підкреслити необхідність оформлення у самостійний ланцюг сукупність координуючих функцій підрозділів (органів), що займають у ієрархії оперативного управління за своїм змістом і суттю особливе місце, якщо вони, деколи і являються лише механічно складними сумами із різних ланцюгів.

І останнє, постає питання щодо поборення стихійності шляху формування і реорганізації елементів організаційної структури системи оперативного управління.

Історично так склалося, що процес реорганізації розпочинається, як правило, «знизу», а закінчується вже потім на самому «верху». Саме це часто являється причиною створення неправильної (не оптимальної) організаційної структури ієрархії підпорядкування. Причина таких підходів полягає у їх соціальності, у намаганнях знаходження найменших соціальних напруг, що призводить до намагань знайти місце усім «старим» ланцюжкам, елементам, органам місце у «новій» організаційній структурі, що порушує процеси інтеграції останньої.

Але неможливо не враховувати і той фактор, що при проектуванні і створенні системи оперативного управління та її організаційної структури користуються і використанням типових рішень, блоків, підсистем. Бо вони обумовлюються набором типових функцій операційного менеджменту, використовуючи технологічні процедури, що притаманні оперативному управлінню, тобто функціонально уособлені.

У сьогоднішні, при проектуванні конкретних організаційних структур систем оперативного управління, ми вважаємо, що слід керуватися наступними групами принципових вимог:

По-перше, вимог, пов'язаних з «фізичною» характеристикою об'єкта оперативного управління, яка повністю залежить від рівня розвитку

виробничих сил і виробничих відносин, а також середовища, в якому йому доведеться функціонувати: корпоративні, регіональні, державні і закордонні аспекти інтеграції.

По-друге, обумовлених необхідністю інтегрувати даний об'єкт в середовищі відповідного соціального цілого і в сукупності загальної існуючої соціально-економічної формації.

По-третє, вимог надійного використання системою оперативного управління функції досягнення заданого чи спрогнозованого результату (системна надійність).

Ці вимоги проходять через функції, що формально передумовлені організаційною структурою системи оперативного управління в цілому, а подальші їх витoki в необхідності надійних зв'язків людей і соціальних створень із заданими соціальними передумовами функціональної уособленості. Частина цих вимог віддзеркалює можливості самих соціальних елементів, а частина — необхідність створення механізмів системи оперативного управління, які гарантують своїм стимулюючим впливом мотиваційні чинники поведінки людей.

По-четверте, вимоги внутрішньої соціальності організаційної структури системи оперативного управління в широкому його розумінні — по результату соціально-економічної діяльності. Наприклад, для промислових підприємств — по продукції, яка випускається, по системі оплати праці і розподілу доходів, по підборі кадрів і їх професійній придатності у відповідності місцю використання, по інформаційному забезпеченню і т. ін..

По-п'яте, вимоги економічної ефективності організаційної системи оперативного управління з позицій різних підходів за різних аспектів.

Природно, що всі ці вимоги не так вже й просто врахувати. Але всі вони відтворюються в процесі ітеративної процедури уточнення цілей, функцій, в їх взаємозв'язку, що дозволяє відпрацювати оптимальне, або не допустиме управлінське рішення щодо цільової функції.

При цьому самі організаційні структури системи оперативного управління повинні відповідати цілому комплексу вимог:

- бути адекватними змінам у самих виробничих процесах;
- відповідати вимогам гнучкості і оптимальній адаптивності до змін в керованих об'єктах і під впливом зовнішніх подразників, забезпечуючи при цьому високий ступінь усталеності і надійності;
- відповідати умовам і принципам ієрархії, взаємозалежності і підпорядкування, забезпечуючи при цьому послідовність переходу від одного рівня ієрархії до іншого;
- забезпечувати пріоритети згідно типу, класу, характеру, роду і виду розв'язуючих завдань, створюючи умови для часткового або повного

квантифікування і оптимізації відповідних процесів за рахунок безперервної синхронізаційної паралельної і оперативної обробки інформаційних потоків;

— забезпечувати раціональний баланс прав і відповідальності в окремих ланцюгах системи оперативного управління, а також оптимальних комунікативних і ефективних зв'язків поміж них.

Все це у сукупності взаємозв'язків і взаємообумовлення визначає, що люба організаційна структура системи оперативного управління складною соціально-економічною системою являється, перш за все, характеристикою її соціальності, в якій віддзеркалюються всі основні, об'єктивно притаманні тільки їй і ознаки, і властивості. Всі ці положення обумовлюють найголовніший висновок, що досягнення відповідності між організаційною структурою і характерними рисами самої системи є основним принципом проектування нових і вдосконалення діючих систем оперативного управління складними соціально-економічними системами. Принцип, який потребує визначення всієї сукупності основних факторів і їх впливу на формування і розвиток не стільки організаційних структур систем оперативного управління, скільки на характер існування самих складних соціально-економічних систем.

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ

Прошу вибачення, якщо хтось потрапив під «гарячу руку». Вона, звичайно, важенька, але не зла. Зовсім не було цілі зганьбити когось особисто. Навіть коли мова йшла про президентів.

Є цілий ряд об'єктивних факторів, що диктують високі вимоги до змісту, логіки і послідовності, а також повноти і достовірності викладення того чи іншого матеріалу або ж висвітлення різного роду подій. Ключові з них — це стан справ та необхідність невідкладного його поліпшення, з одного боку, та природність нового стану розвитку — з другого.

Нам відомо, які великі сподівання покладає народ України на своє майбутнє, на реалізацію інтелектуального потенціалу своєї держави, від якого залежить рівень його життя.

З цієї точки зору запропонований вашій увазі концептуальний погляд — це, з одного боку, аналітично-інформаційний, а з другого — програмно-проектний документ. Але він не може бути чудодійною панацеєю, яка негайно чи принаймні в найближчому майбутньому забезпечить розв'язання всього комплексу проблем, що стоять перед державою і суспільством. Криза, яку ми переживаємо, є надто затяжною і глибокою, а тому швидко подолати її було б романтичною і наївною ілюзією.

На наш погляд, сьогодні потрібно інше — максимально співвіднести невідкладні потреби оздоровлення та реформування економіки з її потенціалом і можливостями, а потім спланувати на цій основі системну й осмислену роботу, яка могла б забезпечити подолання кризових явищ та процесів і створити передумови для подальшого просування шляхом реформ.

Безумовно потрібне формування відносин у суспільстві відповідно до вимог цивілізованих відносин світової спільноти, відповідно до цивілізованих економічних відносин як функціонально-цілісної системи, а також відповідно до стратегічних цілей і мети українського народу.

Ми розуміємо також, що перетворення у суспільстві не повинні виходити за рамки демократичних основ тільки тому, що триває, хоча й дещо уповільнюється спад виробництва, згорання ділової та інвестиційної діяльності, погіршення становища у паливно-енергетичному комплексі, зростання від'ємного сальдо платіжного балансу, криміналізація економіки та сфери управління, руйнування виробничо-технічного і наукового потенціалу та системи життєдіяльності суспільства.

Труднощі виникли не сьогодні і навіть не вчора. Більша частина населення дещо призвичаїлась, знайшла свої форми і методи спілкування, виробила у деякій мірі оптимальні відносини.

Недостатня ефективність заходів щодо ринкової перебудови економіки спричинила:

По-перше, неповне і неправильне визначення суті слова «економіка». Більшість владних структур вважають, що економіка — це якась надприродна метасистема зі своїми законами і закономірностями, що непідвладні простим людям. Абсурд! Економіка якраз не природна функція. Економіка — це результат, наслідок виробничо-господарської діяльності людини. Економіка з «нічого» і «просто так» не з'являється і не функціонує. Фізична праця, або всі види трудової діяльності людей, породжує «капітал», який є основою економіки, або ж точніше, змістом діяльності людей. Ми вже про це говорили вище.

По-друге, внаслідок неправильно визначеної суті економіки, звичайно, неправильно програмується і вся подальша діяльність: постановка цілі без розуміння механізму її досягнення; програмне проектування своїх дій без розуміння механізму цих дій; реструктуризація виробничо-господарської системи на основі неправильно виконаного програмного проектування; абсолютизація власного інтелектуального потенціалу.

По-третє, абсолютна відсутність системи державного управління, місцевого управління і управління виробничо-господарськими структурами, в результаті чого увага здебільшого концентрувалася на окремих питаннях, без урахування пріоритетності, належної синхронізації їх вирішення, взаємозв'язку, можливих наслідків і сукупного впливу на соціально-економічний стан суспільства.

Свобода особистості; злагода, законослухняність і порядок у суспільстві; право на працю і її вартісна визначеність — три обов'язкових компоненти стабільного, цивілізованого, демократичного суспільства з ринковими економічними відносинами на нинішньому етапі світового розвитку.

Не враховувати їх неможливо. Історико-соціологічний аналіз засвідчує, що на шляху до наступної, вищої формації суспільство змушене пройти декілька етапів природного розвитку:

— *перший етап* — це наростання соціально-економічних протиріч, руйнування організаційної структури, деградація системи управління, падіння виробництва;

— *другий етап* — це посилення політичної нестабільності, народження багатопартійного середовища, зuboжіння мас, відродження класовості у суспільстві, корумпованість влади і криміналізація економіки або виробничо-господарської сфери;

— *третій етап* — передача «демократами» влади диктаторському режиму — «сильній руці»;

— *четвертий етап* — революція, в одному з природних її видів, залежно від інтелектуального потенціалу суспільства;

— *п'ятий етап* — відродження суспільства, держави, національної культури середовища;

— *шостий етап* — поступове підвищення життєвого рівня, стабілізація суспільства;

— *сьомий етап* — розквіт.

Перші три етапи — період соціально-економічної і політичної смуті, коли відбувається трансформація економічних відносин зі зміною форми власності, її перерозподіл і таке інше, характерні зростанням міжгрупових (міжкласових, міжособистих) протиріч, найбільш логічним запобіганням яких є ідея перерозподілу (багатства, влади, власності, території, галузей діяльності і таке інше).

Це все ми вже пережили. Віддали все, що можна і не можна було віддавати. Держава в руках кримінального середовища. Ні «ліві», ні «праві», ні «центристи», що грали в демократію, нічого не отримали. «Догралися!» — як-то кажуть.

Демократія як середовище опинилася у скрутному стані. Суспільство розкололося на чотири частини: жебраки, бідняки, середняки, багатії. Державна влада в руках багатіїв. Але якраз це і не стимулює природний розвиток. Двигуном розвитку виступають середняки. Але...

По-перше, вони ще не можуть підняти виробничо-господарський рівень і з ним економіку, оскільки не весь виробничий потенціал у них в руках, (більшість його в руках багатіїв). Користуючись владою, багатії душать їх податками і створеним арсеналом контрольно-ревізійних інституцій.

По-друге, оскільки «середняки» у більшості своїй в руках у «багатіїв», вони неспроможні ущемити їх права, примусити їх чи переконати, що довгострокове інвестування виробництва значно вигідніше, ніж спекулятивна торгівля.

По-третє, цей прошарок генетично не здатний на жорсткі революційні дії, що природно тягнуть до деяких обмежень у матеріалізації інтелекту.

По-четверте, мало хто усвідомлює, що на теренах сьогодення ті проблеми, які стоять перед нашим суспільством, практично неможливо розв'язати одними тільки економічними методами, оскільки вони здатні функціонувати тільки в уже створеному ринковому середовищі.

По-п'яте, природний страх за свій стан і за своє майбутнє залізними ланцюгами сковує мозок і не дозволяє розвиватися інтелекту.

Отож, висновок один — необхідні жорсткі політичні й адміністративні рішення в економіці, за яких майбутнє благополуччя закладається

примусово. Хто це може зробити? Тільки ті, у кого влада в руках. А у кого влада в руках? У багатіїв. Але ж це не прошарок суспільства, скажете ви. Так, це «кучка» людей, які ніколи своїм капіталом не поступляться навіть у власних цілях.

Отже, диктатура! А диктатура вводить в інститут державного управління елементи тоталітаризму.

Висновок? Ми знаходимося на третьому етапі суспільного розвитку. Тож дивіться, громадяни, що вам до вподоби. Вже одну тоталітарну систему ми пережили. А державою сьогодні керують саме «ті», з тієї тоталітарної системи. За нею «революція».

Ми вже відмічали, що залежно від інтелектуального потенціалу суспільства жорстка закономірність на етапі приходу до влади диктаторського режиму може бути втілена у двох можливих варіантах: об'єктивно прогресивному — як засіб інтелектуального вираження необхідності реанімації економіки і в цілому суспільного життя, або ж консервативному — влади заради влади, що піддає настійні державні проблеми глибокому консервуванню. Україна сьогодні, на наш погляд, ближче до другого варіанту.

Вибір режиму влади залежить від історичних традицій, соціально-економічних умов, інтелектуального потенціалу суспільства, його політичної структури. Треба розуміти, що режим диктатури в обох її варіантах, ставить своєю метою жорстке і швидке економічне реформування за допомогою прийняття непопулярних рішень. У цей період досить відчутно згортаються демократичні свободи заради наведення порядку в державі, примусу людей до не вигідної праці, а потенційних інвесторів — до довгострокового кредитування виробництва.

Найхарактерніша ознака першого типу диктатури — спекуляція на демократизації суспільства, цивілізована система (через монополізацію парламенту) управління економікою і державою в цілому.

Другий же тип диктатури береться багатіями під конкретну особу. Її обов'язковим атрибутом є яскраве упакування нереальної ідеї. Практично невиконувані ідеї слугують формою ідеологізації суспільства і виправдання довгострокового існування правових тоталітарних режимів, придушення демократичних свобод. Економіка у цьому випадку виступає у ролі «попелюшки». Це тупиковий режим.

За таких аспектів має сенс процедура аналізу стану в Україні, щоб об'єктивно визначити засади становлення нової державної формації та виділити суспільно-політичні інституції, що мають бути об'єктивно її основою, фундаментом.

Отож, незважаючи на те, що сьогодні ми знаходимося на межі третього етапу розвитку, важкими ланцюгами на розвитку висить ще

перший етап — найважчий і суперечливий період трансформації загальнодержавної власності у приватну та інші її проміжні форми.

Всім відомо, що загальнодержавна власність концентрується, і це досить логічно, в руках управлінської верхівки, яка спромоглася у перехідний період зберегти за собою загальнодержавну владу. Необхідні для цього можливості були отримані можливим для нашого нецивілізованого суспільства шляхом пільгової дотації економічної діяльності, пов'язаної саме з управлінською верхівкою, особливо довірених промисловиків і підприємців.

У чийх руках знаходилась можливість пільгової дотації? Згадайте... Будівництво цеху переробки дорогоцінних металів на «Південмаші». Цех працює, а держава нічого не отримує. Будівництво заводу з виробництва інсуліну в Києві. Завод стоїть — держава власного інсуліну не має, змушена закуповувати за кордоном.

«АвтоЗА3-DAEWOO», Миколаївський глиноземний завод, Іллічівський термінал... та хіба все перерахуєш.

Більше того, щоб максимально прискорити процес пільгової дотації і привласнення державного майна, а з ним і першочергового накопичення капіталу у власних руках, не просто усвідомлено, а цілеспрямовано було створено правову плутанину у нормуванні економічних процесів, яка дозволяє обходити законодавство України. Згадайте... Діючий президент не пропустив жодного свого виступу, щоб не полатити, не поганбити Верховну Раду України. Не окремих депутатів чи керівництво, а загалом Верховну Раду. А в цей час Кабінет Міністрів, розробляючи інструкції і вказівки щодо користування тим чи іншим Законом, прийнятим Верховною Радою, створювали управлінську ситуацію, за якою прийнятий Закон втрачав свою суть. Це давало можливість діючому президенту визначати, що Закон не діє і натомість видати низку своїх указів.

Таким чином народилася більшість нині активно діючих економічних станів (систем), які становлять опору нині діючої влади, її президента.

Отримавши капітал і власність за рахунок умовної слабкості влади, сьогодні з метою їх легалізації, нарощування і захисту від злочинного беззаконня, з одного боку, і можливої експропріації (націоналізації), з другого, «багатії» (ті, що пограбували свій народ, свою державу, своїх близьких і рідних) об'єктивно зацікавлені у скорішому наведенні порядку, прискоренні економічних реформ, які б закріпили їх власність, а також дали можливість інтеграції у світове суспільство.

Та це неможливо без отримання іміджу респектабельного, правового, демократичного устрою — держави зі сталою економікою, яка стабільно розвивається.

Ось чому «багатії», як і інші групи, стоять перед дилемою: з одного боку, вони розуміють, що подальшого руху не слід чекати — із глухого

кута виходу немає; з другого боку, невідомо, як поведе себе інший претендент, коли отримає реальну владу. І це природно: хто награвував незаконними методами, оскільки інших не знає, він і припустити не може, що існують і інші підходи, що є мораль, духовність, людяність. Що є просто почуття болю за державу, за суспільство, у якому проходить твоє життя.

Шкода, що ці, з дозволу сказати, можновладці, владолюби, «слуги народу» не розуміють, що поїдання загальнодержавного пирога давно вже стало некерованим, бо до столу давно підісла, набираючи силу у нашій державі, кримінальні структури. А, може, вони і самі є узаконеним криміналітетом... Навчалися із-за спини сусіда (чи хазяїна) відщипувати у свою власність шматочки цього пирога і багато представників «директорського корпусу» — керівників підприємств і організацій, традиційно паразитуючих на проблемах держави.

Свою частку у цьому гульбищі, розбраті, хаосі не хоче уступати і загально зрісший за останній час корпус чиновників, пристосуванців, які завжди були ситими за хазяйським столом.

Ось саме ці три групи найбільше зацікавлені у консервації нинішнього стану хаосу і плутанини. Ось чому їм до вподоби ті, хто нічого не бачить і нічого не знає, ті, хто постійно із заплющеними очима, відвернуті від людей і не бачать їх «миротворення».

Безмежна корумпованість влади в Україні, загальна тенденція виробничих відносин роблять процес реформування економіки з його непопулярними в народі рішеннями практично неможливим.

То навіщо ж чіплятися за такий стан?

Чи не краще допомогти народженню нової влади?

Звичайно, краще! Навіть більше — ми повинні самі прискорити її народження, забезпечити максимально слушні умови для приходу і функціонування нової команди. Не бійтеся — пограбування більше не буде: по-перше, нічого вже грабувати, а по-друге, не такий вже нерозторопний наш народ, щоб дозволив себе пограбувати вдруге.

Отож, треба вибрати таку владу, яка б виразно бачила і розуміла ситуацію сьогодення і основні засади своєї платформи, на яку вона буде спиратися при проведенні радикальних і вельми болісних для всього суспільства реформ.

Нові багатії, що здебільшого не українці, підтримують діючого президента і все роблять, щоб він залишився при владі, не можуть слугувати надійною опорою з деяких об'єктивних причин. По-перше, у зв'язку з тим, що це первинний (перший) загін ринкових відносин, а, як свідчить історичний розвиток, перші довго не живуть. А тому цей загін історично надто швидко зійде (уже сходить) як з політичної, так і з

економічної аристократії. Це природно! По-друге, не слід забувати, що цей загін надто неузгоджений, плінний і не може протистояти загальній масі суспільства, яка буде допомагати чи стимулювати його фізичне знищення, розорення чи примусить піти шляхом Лобова, Лазаренка, Рабіновича та інших. По-третє, гроші (капітал), що не вкладені у власність чи у виробництво, — це «мертві гроші», це перекотиполе (бур'ян без коріння).

Тому справжніх власників, надійну опору державній владі треба готувати самим, із свого ж середовища. А воно має бути лише українським, яке б уболівало за свій народ, за свою державу.

А чи є у нас такі люди? Є! Їх треба шукати у передовій частині виробників-управлінців і наукової еліти, які зуміли перебороти у собі синдром «бонапартизму» і знайшли правильні шляхи для виходу з кризи і покращання життєвого рівня населення. Звичайно, ця частина найбільше наближена до самих низів і може розраховувати на їхню підтримку.

На наш погляд, нова команда вже сьогодні повинна звернути увагу і розпочати роботу щодо залучення у сферу своїх інтересів двох найбільш масових і соціально-активних суспільних груп, які практично визначають пріоритети суспільної думки в період становлення ринкових відносин:

— представників малого і середнього бізнесу, торгівлі, сфери послуг і фермерів;

— кадрових кваліфікованих робітників і керівників низових ланок влади чи оперативного керівництва та селян, які найбільше страждають від занепаду виробництва.

Історично доведено, що лише союз цих сил гарантує сильній владі підтримку і успіх в реформуванні виробничо-господарської діяльності, яка є основою економіки країни.

Давайте чесно визнаємо: спрямувавшись після перших кроків перебудови і реформування із темних тоталітарних глибин до сяючого верхів'я світової демократичної цивілізації, наше суспільство, як недосвідчений водолаз, відчуло кисневе голодування, тобто кесонне захворювання. Демократія ударила так, що кров, як після передозування азотом, стала не життєдайними ліками, а смертельною отрутою, яка дуже швидко розтеклася по всіх капілярах кровоносної системи управління державою. Результат уже відомий — суспільство захлинулося у тій грязюці, яка водночас спинила рух здорового організму, що проходив випробування у тоталітарному середовищі. Це той бруд, який ще з середини 60-х років почав виступати на тілі суспільства і який суспільство, прагнучи схватитися від сорому, розпочало приховувати і вдавати, що нічого не сталося, разом сплинув у саму серцевину суспільства. І знову суспільство, захлинувшись у цьому бруді, подовжило термін невизначеності дуже небезпечної хвороби — інтелектуального імунодефіциту.

Якщо продовжити розглядати цю проблему з медичної точки зору або очима психолога, то можна побачити, що в її основі лежать чисто суб'єктивні обставини і особисті інтереси. Тому не дивно, що на поверхню найперше сплинула ота грязюка, яка застинала очі людям у минулому і застилає сьогодні. Тобто, маса сп'янілих від свободи фрондируючих лідерів, які були і є тепер на поверхні, біля влади, сидять за столом (або за спинами тих, що сидять за столом), поїдаючи державний пиріг. Самовпевнені, з небаченим максималізмом і реальною або декларованою несумісністю позицій. Звичайно, за таких обставин, без жорсткої боротьби полярних особистостей і самолюбства не вирішувалися ніякі проблеми розбудови нової держави, навіть самі елементарні.

Політологи, соціологи, історики ще довго будуть вивчати цей феномен, вишукувати причини, прогнозувати. На наш погляд причина одна — занадто високий інтелектуальний рівень нашого народу. Дуже вже високий інтелектуальний потенціал у нашого суспільства. І це не дивно — занадто довго ми жили у середовищі, де треба було виживати за рахунок власного інтелекту.

Отож, багато в чому розвиток подій визначається особистими чинниками і, насамперед, взаємовідносинами всередині законодавчої та виконавчої гілок влади, а також кількістю виконавців, які стоять на боці президента або проти нього. Таке становище унікальне, такого немає ніде в світі.

Наприклад, чому у виконавчій владі, єдність якої є законом, існують якісь ворогуючі між собою фракції?

Чому з «фракційністю» ніхто не бореться? Чому нелегальним «фракціям» вдається ревізувати закони, прийняті Верховною Радою, чи укази, що надходять від президента, та їх хід виконання на місцях? А влада, винних знайти не може, чому?

А втім, для законодавчої влади такі ситуації, коли необхідний глибокий і багатогранний аналіз для визначення основних засад довготривалих законів, можуть бути навіть корисними. Що стосується виконавчої влади, яка за своїм призначенням має здійснювати оперативне управління державою, то для неї внутрішнє протистояння й психологічна несумісність не просто недоречні, але і «смерті подібні», бо всі її зусилля і насага ідуть не на роботу, а на «з'ясування стосунків». Усе це призводить до блокування інтелектуального потенціалу працівників, їх зневіри і бездіяльності.

Візьmemo як приклад класичну систему організації вищої виконавчої влади у США. Це єдина команда, яка підбирається, призначається і звільняється тільки і тільки президентом країни. На таких же принципах функціонують системи управління у переважній більшості демократичних держав. Діють ефективно, у повній мірі використовуючи широкий і

багатогранний потенціал демократичних методів керівництва. Бо там розуміють, що витрати на врегулювання страйкових чи інших соціально-економічних ситуацій значно перевищують витрати для запобігання їх виникненню.

У нас це зовсім навпаки.

Чому?

Здавалося, що з призначенням нового Прем'єр-міністра: Є. К. Марчука, чи П.І. Лазаренка, чи В.П. Пустовойтенка, чи Єханурова, чи Тимошенка, чи Яценюка, чи Гройсмана, а також перших віце-прем'єрів: Голубенка, Куратченка, Кінаха, в основному завершувалося формуванням «своєї команди», яка могла б упоратися з поставленим завданням. Але це не призвело до демократичних сподівань, навпаки, не тільки в народному середовищі, але й у більшості так званих демократів, що весь час знаходилися біля президента, з'явилися сумніви у правильності курсу президента, його доцільності. І це можна пояснити з точки зору психології: дуже вже затягнувся період розброду і суперечностей у виконавчій гілці влади.

Повернемося до команди. Основні, так би мовити ключові, позиції (пости) за дніпропетровцями.

Можливо це і є основна причина протиріч. Як можна стерпіти, що столиця — Київ, а влада у руках дніпропетровців.

Ось тут якраз нам і не хватило розуму. Ось тут як раз і ховаються всі протиріччя.

Могло бути по-іншому? Могло. Але було б зовсім протиприродно.

Не слід забувати, що:

По-перше, Київ за часів радянської влади був містом культурних зв'язків, яке готувало спеціалістів культурно-соціального профілю і академічної науки; Дніпропетровськ був найпотужнішим промислово-індустріальним центром, а Дніпропетровська область — аграрним полігоном, до того ж Дніпропетровськ був ще й центром прикладної науки, де втілювалися найновіші технології сучасності, у тому числі й розробки Національної академії наук України.

По-друге, Придніпров'я завжди було одним з головних донорів державного бюджету. Цей регіон мав найпотужніший експортний потенціал. Він був і тепер здатний розв'язувати найскладніші соціально-вибухові економічні завдання, які стояли і стоять перед вищою виконавчою владою.

По-третє, у високорозвинених країнах завжди існував регіон — свого роду база або середовище для виховання придворної (владної), у тому числі інтелектуальної еліти. У переносному значенні — це неформальний епіцентр держави: політичний, економічний, ідеологічний, соціально-

культурний і таке інше, у якому, як у краплі води, відображені всі складові держави, її сутність, суспільний стан. Таким центром не завжди є столиця — таким центром поступово, ще за довоєнних часів, став Дніпропетровськ. Тут, у закритому від закордонних впливів середовищі, стажувалися державні діячі, вчені, найновітніші технології впроваджувалися у виробництво і сільське господарство. Особливо у періоди змін, коли йде виважена розробка нової концепції розвитку, державної ідеології.

Чи могло бути інакше у нашому неструктурованому суспільстві, яке розривається на шматки міжрегіональними суперечностями і яке ще не пізнало основні засади найскладнішої з наук — функціонування цивілізованих управлінських структур на рівні держави?

Де можна було взяти найвищої марки політично-соціальний розчин, який би ідейно об'єднав і організаційно зцементував такі різноманітні «матеріали», як регіони України, що дісталися у спадщину нашої держави?

Звичайно, тільки в одному з найбільш дієздатних, самовизначених, з чітко структурованою, врівноваженою ієрархією взаємовідносин всіх гілок влади.

Саме така участь у розбудові нової демократичної держави випала на долю Придніпров'я. Хтось хотів цього чи прогнозував це дійство? Ні! І ще раз ні! Але задовго до розвалу Радянського Союзу у складі ЦК КПРС з'явилася чималенька група дніпропетровців на ключових посадах. Це було несвідомо, але це відбулось. Це по-перше. По-друге, за своїм географічним положенням Дніпропетровський регіон знаходиться на перехресті економічних, політичних, духовних і культурних артерій України, які акумулює в собі і врівноважує протилежності менталітету різних регіонів, структурує систему.

Недарма тут традиційно сильна вища школа, а разом з нею й інтелектуальний потенціал суспільства. Промисловість представлена у всіх секторах: від видобувної до високотехнологічної у всіх напрямках, у тому числі і ракетно-космічному; могутній будівельний комплекс; високоефективний агрокомплекс і всі інші галузі народногосподарського комплексу України. Тобто Дніпропетровська область — це своєрідна модель держави на рівні високорозвинених країн Європи. Тут сконцентровані і успіхи, і проблеми України: економічна, демографічна, енергетична, неплатежів, управління і таке інше. Але з одним важливим аспектом — хвороба ця не перейшла межу незворотних наслідків. Тобто екологічний і господарський механізми володіють здатністю до вироблення імунітету. Ось саме ці ознаки, а також здатність до генерації нових ідей — найважливіші для проектування нової держави.

Це природно сформоване середовище, особливо сприятливе для генерування і втілення нових ідей, формування політики і відповідних

даному конкретному моменту політиків. Сфера його впливу в значній мірі зосереджена у підсвідомості людей, а тому сформовані регіоном політичні установки практично не піддаються зовнішньому впливу.

Найяскравіше підтвердження цьому — результати соціологічних досліджень і конкретні результати діяльності, які відображають наслідки економічних реформ в Україні через дзеркальне відображення у регіональному аспекті. Найбільший рейтинг саме на Дніпропетровщині — 0,75 балів; за ним іде Західний регіон — 0,68; потім Київ — 0,64; Крим — 0,63; Східний регіон — 0,46.

Що ж стосується політичного аспекту ринкових перетворень, то саме Центральний регіон (і особливо Дніпропетровщина) несе на собі відбиток органічної єдності, природного вигляду і можливостей в екстремальних умовах діяти не традиційно і рішуче, конструктивно і завжди з позитивним результатом. І головне, що це не гра в політику, цей регіон живе нею. Точніше, внутрішні стимули людей у значній мірі зосереджені у підсвідомості кожного і лишень підкріплюються інформацією, що зароджується в середовищі офіційних інституцій і надходить до них ззовні.

Будучи свого роду державою у мініатюрі, а точніше її квінтесенцією, регіон чітко додержується не формальної, а перспективної важливості для всієї майбутньої держави рішень, а також напрямків розвитку різних галузей життєдіяльності, на терені яких і вирощуються лідери як у політичному, так і у господарському аспекті.

Звичайно, не слід забувати, що на Дніпропетровщині створилася одна з найбільш енергоємних, ефективних і незаідеологізованих систем партійно-господарського управління.

Треба розуміти, що поняття класовості і партійності суспільства у класичному визначенні було занадто сильно дискредитоване у радянські часи, а тепер природно, з розвитком суспільства і вирівнюванням його однорідності, відходить у минуле. Ми розбудовуємо нову демократичну державу, у якій не може бути класового підходу, а партії мають бути громадськими організаціями суспільства за інтересами. А тому класовість і партійність суспільства не може слугувати підґрунтям для його структуризації і проектування виробничо-господарської системи держави. Саме за такого підходу Дніпропетровський регіон завжди був «полігоном», на якому діяв елітний інтелект, що дозволяло створювати високотехнологічну галузеву базу, котра давала можливість створення висококультурного виробництва, в середовищі якого вирощувались керівні кадри державного рівня.

У цьому регіоні волею долі залишився ще надто високий інтелектуальний потенціал, який найменше заангажований політично і який найпершим в Україні визначився і відпрацював самостійну думку з цілого ряду економічних, політичних і світових проблем.

З точки зору наших підходів, це єдиний в Україні регіон, у якому не тільки залишився, але й зріс економічний, соціально-політичний оптимізм і здоровий обґрунтований патріотизм, що, незважаючи на всі похмури і жахливі прогнози нашого розвитку, звалені на свідомість народу України горе-політиками, не гаснуть енергетично, а наповнюються вірою й надією і можуть слугувати тими засадами, на яких відбудується наша держава.

Звичайно, і Дніпропетровський регіон не застрахований від корозії і агресивних впливів, які роз'їдають наше суспільство. Але тут створюється відчутний прошарок «середнього класу», який є основою усіх розвинених країн світу.

Стара аксіома стверджує: власність породжує владу. Це дозволяє нам зробити висновок, що диктатура, точніше диктат влади (еволюція диктату), є загально визначеним елементом у будь-якій відомій людству суспільній формації.

Отже, немає сумнівів у тому, що перерозподіл власності, перебудова виробничих відносин відповідно до «закликів ринку» трансформується у перерозподіл влади.

Природно, мова йде не тільки про владу (вплив) офіційних державних структур, але в основному про реальну владу багатих груп, в тому числі кланів світового суспільства.

Звичайно, що цей процес в своїй основі об'єктивний. Але, розглядаючи еволюцію диктату влади як системостворюючий фактор, можна більш виразно побачити особливості моменту й оцінити наші перспективи.

До того ж, і це теж природно, і навіть зручно, — майже всі сьогодні у досягненні своїх цілей використовують як прикриття розмірковування про дві основні сфери: економіку і політику. Аякже! «Політика не може не мати первинності над економікою». Розмірковувати по-іншому, означає «забути азбуку марксизму-ленінізму». А іншої азбуки ми не маємо. Не вчили нас по-іншому... А свого інтелекту не вистачає... На наш погляд, ми просто не вміємо використовувати свій природний інтелектуальний потенціал.

Як би там не було, але якщо ти не дотримуєшся цієї «азбуки», то тебе неодмінно будуть піддавати жорсткій критиці з подальшими наслідками втрати своїх позицій в умовах уявних очікувань більшості суспільства. Тому так тяжко розібратися і визначитися у такій великій кількості поглядів щодо взаємодії політики і економіки.

Але це питання піддається аналізу. Ми вже визначились, що економіка — це результат нашої діяльності. А політика? На наш погляд, це прогнозована мета цієї ж діяльності та програмний механізм її досягнення.

Загалом це один і той же складний динамічний процес, в основі якого, згідно з діалектикою природи, лежить боротьба двох протиріч, що нерозривно

пов'язані між собою. Протиборство цих протиріч не припиняється ні на хвилину. Тобто рівновага цих протиріч має циклічний характер, і, таким чином, сам політико-економічний процес має теж циклічний характер.

Дійсно, сьогодні, незважаючи на хворобливість підходів, більшість відомих економістів визнають, що «принцип циклічності властивий будь-якій економіці». Та це й природно! По-іншому і бути не може. Але... Що означає вислів «будь-якій економіці»? А чи не політика то була? Чи не політичний процес цілевизначення притаманний і одній, і іншій економіці? Тож чи не краще в основу покласти політико-економічні процеси як такі?

Звичайно, важко заперечувати, що політика й економіка не пов'язані між собою простою функціональною залежністю. А тому, якщо вже суспільство землян визначило, що політика й економіка — дві складні динамічні системи (ми маємо інший підхід), то, використовуючи математичну термінологію, це скоріше ортогональні системи, пов'язані між собою через якість життя населення і механізм циклічності цих процесів. Такі системи функціонують через «замикання на себе», що в цілому дозволяє реалізувати сумісний синергійний ефект.

Отже, коли нам говорять, що первинною є економіка чи первинною є політика, то це означає, що той, хто це говорить, або має цілеспрямовані наміри і перед нами лукавить, або сам не розуміє, про що йде мова. У кращому випадку, якщо до нього віднестися співчутливо, можна припустити, що він підкреслює ситуацію конкретного моменту.

Виходячи з таких підходів, не важко визначити, що коли діючий президент України говорить, що він знає, що треба для України, він вирішує політичну задачу (добре, якщо свою). При цьому він навіть не втримується від спокуси самовизначення українського народу щодо проголошеної ідеї. І треба розуміти, що все це, щоб підкреслити обіцянки майбутнього прекрасного життя. Але де ж воно? Уже п'ять років цих обіцянок.

Статистика свідчить, що Україна перед здобуттям незалежності виробляла найважливіших видів промислової продукції (в кг на душу населення) у порівнянні з країнами Західної Європи:

	Україна	Італія	Франція	Німеччина	Англія
Вугілля	3475	24	239	3270	1757
Залізна руда	2126	-	167	2	4
Сталь	1060	436	344	691	329
Цукор	118,6	28	67	50	22
Молоко	469	204	519	450	262
Масло (верш.)	8,5	1,3	9,2	6,9	2,5
М'ясо	86	63	112	96	66

Чудові показники! Але де обіцяний рівень життя? Чому нас випередили Польща, Литва, Латвія, Естонія, Угорщина, Чехія, Словаччина. Навіть Румунія і Болгарія, країни на Балканах, незважаючи на надзвичайно складні умови, пов'язані з етнічними розбираннями. Чому?

Всі розуміють, що повернення до капіталізму чи тоталітаризму більше не буде. Тобто політичний процес пройшов усі стадії життєвого технологічного циклу. У такому разі, бажаємо ми того чи ні, в силу циклічності і ортогональності, сьогодні дійсно всі пріоритети у сфери економіки, тобто у наших діях. Це і намагаються зробити більшість претендентів на владу.

Намагаються... Тільки з цих намагань не проглядається політика цілевизначення і механізму досягнення цих цілей.

При вирішенні будь-яких проблем необхідно прагнути відкритості, доступності для розуміння. А це якраз те, з чим диктат влади не завжди, а точніше завжди, не погоджується. Можна багато писати і говорити про формації, про розвиток продуктивних сил і виробничих відносин. Але слід пам'ятати, що жодна з формацій не ліквідує диктату влади. Еволюція відбувається лишень в удосконаленні заходів впливу. І сьогодні, прийнявши мозолисту руку адміністративно-командної системи, на шию українського народу накиннули шовковисту вірвовку-удавку, що сплетена з кредитів МВФ і дивідендів цінних паперів ринкової структури. А на додаток цілий арсенал владних структур: податкова адміністрація, податкова поліція, митниця і тому подібне, що важко навіть перерахувати.

Реальність сьогодні така, що слід очікувати подальшого наступу на трудівників, на якість життя народу України. У своїх передвиборних промовах Л.Кучма заявив, що потрібно «урівняти пенсії». Що це означає? Нічого, окрім «всім сестрам по сережці». Це означає, що можна і не працювати. Це означає подальше падіння виробництва. Це означає...

Однак слід пам'ятати, що погіршення якості життя призводить до активізації протидії, бо ж якість життя має безпосередній вплив на циклічність політико-економічних процесів. Якість життя — це не тільки гроші, це сукупність умов фізичного, інтелектуального, соціального і культурного благополуччя. Причому саме так, як розуміє окремих індивідуум чи окрема група людей, з урахуванням таких компонентів, як щастя, задоволення, престижність, здоров'я, освіта, фінансове благополуччя, самореалізація.

Слід відзначити, що деякі показники якості життя можуть формуватися і зовні, десь за кордоном, і трансформуватися для прийняття як окремою людиною, так і колективами людей. Сьогодні в Україні досить активно формується споживча спрямованість складової якості життя за західним

зразком. Така орієнтація обґрунтовується тим, що вона активізує підприємницьку діяльність усіх прошарків населення, а також існуючих і знову створюваних структур суспільства. Можливо, це і правильно на сьогодні, але з погляду стратегії — це тупиковий шлях.

Економісти, що останні п'ять років знаходяться у «президентській команді», правильно визначають державні проблеми. Але то тільки сукупні фактори. А кризовий стан носить все ж таки структурний характер!

Саме такий характер кризового стану і не вдається подолати швидко й ефективно. Бо наш виробничо-технологічний базис зорієнтовано на використання енергетичних, матеріальних і трудових ресурсів на найнижчому рівні. Ця причина ховається як у низькому рівні технологічних процесів і обладнання, так і в неефективній структурі виробництва. При цьому структура промисловості сьогодні найбільш консервативний елемент економіки. І не тільки з вини директорського корпусу.

Щоб змінити цей стан, необхідні чималі інвестиції у реструктуризацію народногосподарського комплексу і чимало часу. А тому надії, що ці зміни можливо провести лише за рахунок ринкового механізму, не досить обґрунтовані, а тому марні. Необхідна зовсім інша державна політика щодо структурної перебудови народногосподарського комплексу, визначення пріоритетів інвестування, правового захисту іноземних інвестицій, системи оподаткування, гарантування відтворення і розвитку (диверсифікації).

Отже, можна зробити висновок, який якнайкраще визначають слова «богу — богове», а «кесарю — кесарева». Вони також визначають стан і оцінку співвідношення ринкового й державного секторів економіки. Але при цьому слід пам'ятати, що сталість світової системи як суспільства земної цивілізації в основному базується на расовому різноманітті і сприйнятливості націй до змін і самовизначення.

На жаль, і це теж слід пам'ятати, мозок людини, його підсвідомість відстають у своєму розвитку у порівнянні з розвитком створюваної ним же вторинної природи середовища життєзабезпечення. І ніхто не може гарантувати цивілізованого способу розв'язання конфліктних ситуацій. А тому краще у них не потрапляти.

І останнє: Бог з ними, з тими грошима і з тою владою. Поділіть їх скоріше, врешті-решт. Тільки скоріше! Усе одно — це сфера діяльності мізерної купки обмежених людей. На всіх не вистачить, та й не в цьому річ. У будь-якому випадку це створить умови для вирівнювання і стабільності. Держава отримає можливість більш відкрито сформулювати цілі, завдання і шляхи їх досягнення.

Список використаних джерел

- 1 Александр Данилов. Настоящий Даллес и его фальшивый план / Александр Данилов // «2000», 10.X.2008, Г4.
- 2 Афанасьев В.С. Великое открытие Карла Маркса: Методологическая роль учения о двойственном характере труда / В.С. Афанасьев.— М., 1980.— С. 13.
- 3 Афанасьев В.С. Первые системы политической экономии / В.С. Афанасьев.— М., 2005.
- 4 Бердяев Н. Философия творчества, культуры и искусства / Н. Бердяев.— М.: Искусство, 1994.— 543 с.
- 5 Бернар И. Толковый экономический и финансовый словарь / И. Бернар, Ж.-К. Коми.— М., 1994.— С. 399.
- 6 Бзежинский: «отец» Холодной войны и советник президентов. На совести этого политика разрушение СССР, расцвет «Алькаиды» и Талибана // Итоги недели, 17-23 сентября 2008.— № 37,
- 7 Большая экономическая энциклопедия.— М., 2007.— С. 514.
- 8 Валерий Ингульский. Глобальный гамбит. Кто выиграет от мирового финансового кризиса / Валерий Ингульский // «2000», 23.X.2009 г.
- 9 Вернадский В.И. Живое вещество / В.И. Вернадский.— М.: Наука, 1978.— 358 с.
- 10 Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление / В.И. Вернадский.— М.: Наука, 1991.—270 с.
- 11 Владимир Никаноров. Реформатор или злой гений социализма? «2000», 18. IV, 2008. с. Г5.
- 12 Воробьев В.В. Город как эниокомплекс / В.В. Воробьев // Эниология.— 2001.— №2.— С. 2-8.
- 13 Воробьев В.В., Мерилова И.А. Матрицы предопределенностей в истории архитектуры будущего/Архітектурний вісник КНБА: Наук.-вироб. Збірник/ Відповід.ред. Кліков П.М.— К.: КНУБА, 2018.— Вип.16.— С. 360-367.
- 14 Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук / Г.В.Ф. Гегель.— М.: Мысль, 1974-1977.— Т. 1-3.
- 15 Герцен А.И. Письма об изучении природы / А.И. Герцен.— М.: Госполитиздат, 1946.— 316 с.
- 16 Губайдумшю Т.И. Современные проблемы производительности труда / Т.И. Губайдумшю.— Казань, 2005.
- 17 Зяблюк Р. Т. Стоимость и полезность: Автореф. дис. ... докт. экон. наук.— М.: МГУ, 2003.— С. 21, 24
- 18 Камю А. Бунтующий человек: Философия. Политика. Искусство / А. Камю.— М.: Политиздат, 1990.— 415 с.
- 19 Книга 1. Причины взаимного отторжения.— К., 1996.— 144 с.
- 20 Книга 2. Норма и патология.— К., 1997.— 132 с.
- 21 Книга 3. Пульсирующая биосфера.— К., 1998.— 120 с.

- 22 Кукловоды. Никогда еще такая власть не была сосредоточена в руках столь немногих / Литературная газета, 25 ноября — 2 декабря 2008.
- 23 Лицом к лицу. Жак Фреско - Виктор Воробьев. Проектирование будущего. Архитектура поселений.— М.: Международный издательский дом «Осознание», 2018.— 856 с.
- 24 Маркс К., Энгельс Ф.— Соч. 2-е изд.— Т. 23.— С. 538.
- 25 Межжерин В.А. Книга для разумения: Вселенная. Экология. Культура. Ноосфера / В.А. Межжерин.— К.: Логос, 2004.— 284 с.
- 26 Межжерин В.А. Человек экологический — мера всего мыслящего человечества / В.А. Межжерин.— К.: Логос, 2007.— 256 с.
- 27 Рональд Гросс. Путь Сократа / Рональд Гросс.— Мн.: ООО «Попурри», 2004.
- 28 Румянцева Е.Е. Новая экономическая энциклопедия / Е.Е. Румянцева.— М., 2005.— С. 165, 419.
- 29 Тони Бьюзен. Могущество Вербального интеллекта. 10 способов подключиться к неисчерпаемым ресурсам вашего лингвистического гения.— Мн.: ООО «Попурри», 2004.— 320 с.
- 30 Ткаченко В.А. Антиномии чистого разума: монография / В.А. Ткаченко.— Днепр: Монолит, 2019. — 312 с.
- 31 Ткаченко В.А. Епістемологічний скептицизм в основі економічної політики в Україні: монографія / В.А. Ткаченко.— Д.: Монолит, 2014.— 264 с.
- 32 Трудовая теория стоимости и полезность.— М., 2001.— С. 151-152.
- 33 Хроника одной революции. Заказчики, исполнители и др. действующие лица. «2000», I.XII, 2006 г.
- 34 Economic Indicators. 2007. January. P. 16.
- 35 Economic Report of the President 2006. B-49.
- 36 Hooke D. The Quantum Theory of Political Economy. P. 1. Доклад в ЦЭМИ РАН в 2004 // Вестн. Института экономики РАН, 2007.— № 1.
- 37 Statistical Abstract of the United States 2006. 125th ed. Washington 2006 P. 423, 876, 890.
38. Statistical Abstract of the United States 2006. P. 448, 873.

ЗМІСТ

ВІД АВТОРА	3
ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ	7
Розділ 1	
ПОМІРКОВАНА ВІДСТАЛІСТЬ НАРОДУ ЧИ ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ВЛАДИ?	13
Розділ 2	
ЕКОНОМІЧНА СВОБОДА ПІДПРИЄМНИЦТВА ЧИ РОЗКРАДАННЯ НАРОДНОГО ДОБРА?	29
Розділ 3	
РИНОК ЧИ ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ?	61
Розділ 4	
А ЧИ МОЖЕ У НАС В УКРАЇНІ РОЗВИВАТИСЯ І СПОВНА РОЗВИНУТИСЯ КАПІТАЛІЗМ, АБО, ДЕ МИ Є ВІД «РИНКУ»? ...	93
Розділ 5	
БЕЗГРАМОТНІСТЬ, НЕВМІННЯ, НЕБАЖАННЯ, НЕПОРОЗУМІННЯ ЧИ УСВІДОМЛЕНА ЗРАДА СВОГО НАРОДУ?	111
Розділ 6	
ЧИ ДІЙСНО УКРАЇНА В НЕБЕЗПЕЦІ? ТОДІ, ДЕ Ж ВИХІД?	143
Розділ 7	
ДОСИТЬ ЖИТИ НАВМАННЯ	165
Розділ 8	
ІНТЕГРАЦІЯ В МИНУЛЕ ЧИ КРОК В МАЙБУТНЄ	201
Розділ 9	
ІНІЦІАТИВНА ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ — ГРОМАДСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО	217
Розділ 10	
СИСТЕМНІСТЬ НА ПОЛІ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ	239
Розділ 11	
ФІЛОСОФІЯ ПРИРОДНОГО РОЗВИТКУ	263
ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ	294
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	309

Наукове видання

Ткаченко Володимир Андрійович

ВИРОК СЕРЕДОВИЩА

Монографія

Українською мовою

За науковою редакцією *В.А. Ткаченка*

Технічний редактор *В.В. Олешкевич*

Підписано до друку 25.01.20. Формат 60х84/16.

Папір друкарський. Гарнітура таймс. Ум.друк.арк. 18,14.

Обл.-вид.арк. 19,24. Тираж 100 прим. Вид. № 235. Зам. № 02/102.

Видавець і виготівник ПП «Монолит»

49038, м. Дніпро, вул. Ярослава Мудрого, 56. E-mail: monolit97@i.ua
Свідoctво про внесення до Державного реєстру ДК № 273 від 08.12.2000.